

HASAN İZZETTİN DİNAMO
**KUTSAL
BARİŞ**

ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI SONRASININ GERÇEK HİKAYESİ

1

KUTSAL BARIŞ — Ulusal Kurtuluş Savaşı Sonrasının Gerçek Hikâyesi 1. Cilt/Hasan İzzettin Dinamo/Kapak: Ferit Öngören/Kapak Baskısı: Tekin Ofset/Divan Matbaacılık Tesislerinde dizilip, basılmıştır.

Bilim / Belge / İnceleme

20

2. Baskı - Şubat 1977

MAY YAYINLARI
Babiâli Caddesi No: 19
Cağaloğlu / İSTANBUL
Telf.: 27 71 61

HASAN İZZETTİN DİNAMO

KUTSAL BARIŞ

ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI SONRASININ
GERÇEK HİKÂYESİ

I

MAY YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

1	İstanbul'un İkinci Fethine Doğru	7
2	Barış İçin Savaş Yada Mudanya Düellosu	40
3	Fetih Başlıyor	52
4	Linç	81
5	Sonuncu Düşman	144
6	Son Ulusal Görev	163
7	Katran Karası	182
8	Bir Bardak Suda Fırtına	213
9	Halifei Müslimin	233
10	Lozan'da Ulusal Kurtuluş Savaşı	284

BİRİNCİ BÖLÜM

1

İSTANBUL'UN İKİNCİ FETHİNE DOĞRU

İstanbul, bizim tarihimizin ve medeniyetimizin bir hülasasıdır.

MUSTAFA KEMAL

Fransızların savaş gemisi Somali, içindeki önemli bir konuğu İzmir'deki Başkumandan Mustafa Kemal'e götürmek üzere bütün hızıyla Marmaranın çırpıntılı güz sularını yarararak ilerliyordu. Onun İzmir'e götürdüğü konuk, Fransa'nın İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Pellé'den başkası değildi. 18 Eylül sabahı Uşakizadeler köşkünün yöresindeki karargahında Mustafa Kemal'le buluşacaklardı. Konuşup görüşme isteği General Pellé'den gelmişti. İstanbul'daki Kızılay başkanı Hamit Hasancan'a başvurarak Mustafa Kemal'le görüştürülmesine aracılık etmesini dilemişti. Hasancan Ulusal Anadolu Hükümetinin İstanbul'da bir tür temsilcisi gibiydi. Hasancan, bu isteği Mustafa Kemal'e bildirmiş, hemen görüşme günü belirlenmiş, çok iyi fransızca bilen Kızılay müdürlerinden Saffet Şav'ın da birlikte gitmesi uygun görülmüştü. Ancak, İzmir'e giden konuklar salt bunlar değildi. Fransız Amirali Dumensil de

onlar arasındaydı. Somali savaş gemisinin ilginç bir görevi vardı. Düşman batı uluslarının yada hükümetlerinin ilk törensel iyi niyetini yada görüşme, anlaşma isteğini Yunan ordusuyla birlikte Lloyd George'un siyasal hulyalarını da darmadağın etmiş olan mavi gözlü genç zafer kartalının ayağına götürüyordu. Hem de bu kaçak bir gidiş gibiydi. Amiral Dumensil, özellikle bu gizliliğe uyulması yanlısıydı. Somali, Marmaranın ıssız sular bölgesini geçip de İtilaf Devletleri savaş gemilerinin ilkçağlar canavarları gibi kaynaştığı Çanakkale boğazına yaklaşınca Çanakkale kentinin gece görünüşünü seyretmek üzere kamarasından güverteye çıkan Saffet bey, birden bire yanbaşında beliren Amiralin kendisine şunları söylediğini işitti:

«Aman, Mösyö Saffet, çabuk aşağı ininiz. İngilizler sizi fesli olarak burda görmesinler. Böyle daha iyi olur.»

Saffet bey, o zaman General Pellé'nin İzmir'e İngilizlerle öteki sorumlu işgalci devletlerden habersiz gittiğini anladı. Gemi, Çanakkale boğazına iyice yaklaşıncı bütün ordaki savaş gemilerinin, kendisine doğrulttuğu projektör ışıklarının ak köpükleri içinde boğulur, kamaşır gibi oldu. Bu son kerte zengin, parlak ışık selleri arasında bir kırmızı fes, kafaları karıştırabilirdi. General Pellé'nin İstanbul'dan tartışma kapıları açabilecek bir misyonla gizlice ayrılışı, şimdilik gizli kalmalıydı. İstanbul'daki Fransız Başkonsolosu Legarde da yanında sekreter olarak bulunuyordu. Somali torpidosu, korkunç ışık bombardımanı altında yolunu sürdüremeyecek duruma gelmişti. Süvari, okkalı bir Fransız denizci sövüntüsü savurdu, seyir subayına da:

«Ver şunlara geminin adını da projektörlerini kessinler.» diye bağırdıktan sonra kaptan köprüsünde dikilen Amiralle onun yanındakilere de şöyle seslendi:

«Nereye gittiğimizi sorarlarsa söylemeyin. Onları ilgilendirmez.» Gerçi kaptanın ünlediği Fransızlar, onun ne demek istediğini pek iyi anladılarsa da Saffet bey şaşımak-

tan kendini alamadı. «Demek ki diye düşündü, işgalciler arasında sıkı fıkı bir iş birliğinden söz edilemez.»

1922 Martından beri Harbiye Dairesi Satın Alma Kurulunun Fransız fabrikalarından satın aldığı yeğnik makinalı tüfeklerle, uçakların, kamyonların serüvenini bilen İngilizler, artık uçan kuştan hiyle sezecek duruma gelmişlerdi. Türk yengisinin ezici gücü karşısında savaş ortakları hızla çözülmüşlerdi. Hele 2 Eylül günü, Türk yengisini kutlayan İngilizlerin dışındaki ortaklar, İstanbul'da işgal orduları komutanı General Harrington'la Londra'da Lloyd George'u büyük güçlüklerle karşı karşıya bırakmışlardı. General İngiliz Başbakanından daha güç koşullar içinde bulunuyordu. Başkomutan Gazi Mustafa Kemal, düşmanı denize döküp büsbütün serbest kalan birinci, ikinci orduları Çanakkale ile İstanbul üzerine yürütmeğe başlamıştı. Türk ordularına ilk hedefimiz Akdenizdir, ileri, diyen Mustafa Kemal, şimdi ikinci hedefi göstermiş, orduların başını İstanbul'la Trakya'ya doğru çevirmişti. Gerek İstanbul'la yöresi gerekse önemli Çanakkale bölgesi, şimdi, yeryüzünün en güçlü devletlerinin işgali altında idi. Hala Doğu Trakya'da asker bulunduran Yunan ordusunu kovalayabilmek için mutlaka bu yenilmez devletlerin kurdukları çelik barajı aşıp geçmek gerekiyordu. Fatih'in yirmi üç yaşındayken fethettiği güzel İstanbul'u bir kez daha fethetmek gereği başgöstermişti. Yunan ordusu daha birkaç gün önce denebilecek gibi yakın bir zamanda İstanbul üstüne yürümeğe karar vermişse de İstanbul'daki büyük işgalci devletlerce durdurulmuştu. Belki de burayı Yunan ordusunun eline düşmekten kurtaran, İngiliz İmparatorluğunun bu kent için kurduğu zengin hulya idi. Belki de burayı Singapur, Hongkong gibi serbest bir kent yapmak istiyorlardı. Sonra, Türk yengisi de Londra'daki Lloyd George'un üzerine bir dağ gibi devrilmiş, onu acımaksızın ezmeğe başlamıştı. Şurada prens Sizifos gibi üstüne yıkılan dağı bayır

yukarı boşuna sürmeğe, İstanbul'un geçici egemeni General Harrington'a da direnmek üzere güç vermeğe çalışıyordu. 2 Eylül günü, İstanbul'daki öbür ortakların Türk yengisini kutladığını haber alan Harrington, bunu yıldırımın kanatlarında Londra'ya tellemiş, Başbakanı bayağı sersemletmişti. Bu ağır durumun önlenmesini, bunun için de hemen davranılmasını istiyordu. İlk telgrafiyle Londra'yı heyecanlandıran General Harrington, patronuna akıl öğretircesine bir hafta sonra şöyle bir telgraf daha çekti: «Eğer müttefikler üç bayrağı bir arada gösterebilirse Çanakkale ile İstanbul'u kurtarabilirler. yansız bölge böylece savunulabilir.»

General Harrington, Londra'dan tedbirler alınmasını isterken kendisi de bütün Marmara ile İstanbul bölgesini savunmağa hazırlanıyor, siperler, savunaklar yaptırıyordu. Sınırlarında güneş batmayan koskocaman İngiliz İmparatorluğunun prestijli bu daracık, uğursuz bölgede birden bire en büyük tehlike ile karşı karşıya gelmişti. Mustafa Kemal, bu «yansız» bölgenin sınırlarına doğru düşmanı daha yeni tepelemiş, yüksek moralli iki ordusunu yürütmüştü. Gerek İstanbul'da gerekse Çanakkale'de bulunan senbolik İngiliz vb. güçleri bu orduları durdurabilecek miydi? Harrington, Fransızlarla İtalyanların hiç direnmeden yolu açacaklarını yediği ekmek gibi biliyordu. Ne varki yine de kimi blöfler, kombinezonlarla Mustafa Kemal'in karşısına dikilmesi gerekiyordu. Bunun için de müttefiklerin moral dayanışmasını göstermek üzere Başkomutanlık arabasında İngiliz, Fransız, İtalyan bayraklarını yanyana dalgalandırmaya başladı. Şimdilik biricik umut, yanyana dalgalanıp duran bu üç bayrakla bir de Marmara deniziyle İstanbul sularını dolduran İngiliz savaş gemileriydi.

«Yansız» bölgeyi kurtarsa kurtarsa ancak bu güçler kurtarabilirdi.

Somali torpidosu, pırıldakla kim olduğu üstüne sinyallerini verdikten sonra ışık sellerinin bombardımanından kurtulup Çanakkale Boğazından çıkmış, Adalar denizinde İzmir'e doğru yol almağa başlamıştı. İzmir limanına girdiğinde Edgar Quinet adlı Fransız Amiral gemisinin, toplarını İzmir'e çevirmiş Karşıyaka ile Göztepe arasında yattığını gördü, hemen ona yaklaşarak demirledi. İzmir'in en uygar, en zengin bölgesini yakıp kül eden korkunç yangın, Fransız kolonisinin oturduğu yerleri de silip süpürdüğünden bütün Fransız kolonisi şimdi bu Amiral zırhlısına sığınmış, orada barınıyordu. General Pellé ile birlikte İstanbul'dan gelen öbür yolcular Amiral gemisine geçerek biraz dinlenip kendilerine çeki düzen verdikten sonra geminin motorlarından birine doluşarak karaya yollandılar. Ancak, bu silahsız ziyaretçileri, içlerinde bir fesli Türk de olduğu halde küçük Göztepe iskelesindeki yanık yüzlü nöbetçi Mehmetcik koscoca bir «yasah»la karşıladı. En sonra, Saffet Şav, durumu güçlkle nöbetçilere anlatabildi. Haber, karargaha ileildikten sonra, küçük iskeleye ivedi bir karşılama katası gönderildi. Ancak, General Pellé, henüz Amiral gemisinde bulunuyordu. Tören birliğı gelip de konukların kabul edileceğı anlaşılnca Saffet bey, hemen onu almak üzere motorla geri dönmüştü. Motor, suları köpürterek Amiral zırhlısına doğru uzaklaşırken küçük iskelelenin bir yanında, küçük karşılama birliğınin başında iki kişisi dikilmiş, sonsuz bir heyecanla bekliyordu. Batının ilk törensel delegesiyle herkesten önce karşılaşmak az buz bir şans değildi. Bu iki kişiden biri Garp cephesi karargahı Dördüncü Şube Müdürü Kurmay Binbaşı Bitlisli Seyfettin Şemi (Akkoç Tümgeneral), öbürü de gazete. istihbarat işlerinde çalışan genç bir adam, Naşit Hakkı (Uluğ) du. İyi haberler avcılığıyla geçinen genç gazetecinin heyecanı en yüksek noktadaydı. Biraz sonra beklenen motor küçük iskeleye yanaştı, General Pellé, Amiralin yardımcısı, bir de

Saffet bey, Anadolu karasına saygıyla ayak bastılar, Sivil giynekli eski yaşlı asker diplomat, kendisini karşılamak üzere tahta iskeleyle sıralanan yanık yüzlü Mehmetçiklerin yüzlerine dikkatle saygıyla baktı; bu yüzlerde Anadolu yengisinin bütün kutsal anlamını okumağa çalışarak önlerrinden geçti. Genç Kuvayı Milliyeci Kurmay Binbaşının elini sıkın General Pellé, iskelenin ucunda kendisini bekleyen kara bir Limuzin otomobile doğru ilerlerken yengiyi arslanın ağzından alan Mehmetçiklerin korkunç bakışlarından kaptığı unutulmaz izlenimlerin etkisi altında sanki çarpılmış gibiydi. Eski görgülü bir asker olarak bu yanık yüzlü savaşçıların nasıl bir ateşten geçtiklerini çok iyi anlamıştı.

Güz güneşi altında pırıl pırıl yanan kara Limuzin, Uşaklızadelerin solmaz sarmaşıklarla örtülü köşkü önünde durunca Pellé kapıda kendisini bekleyen Anadolu insanının orta boyundan biraz uzunca boylu, kızıl sarı saçlı, kırmızı yüzlü, parlak mavi gözlü genç, olgun görünümlü bir askerle karşılaştı. Şaşırdı. Birden bire karşısında Prusyalı savaş kartallarından birini gördüğünü sandı. Ancak, bu asker, Prusya militaristlerinden biraz başkacaydı. Kendisine karşı iri şehla bakışlarının bütün zengin anlamıyla gülümseyerek elini sıktı:

«Hoşgeldiniz» dedi.

Mustafa Kemal konuğunu üstü solmaz sarmaşıklarla örtülü giriş yerinden geçirerek dış merdivenlerden yukardaki pencereleri körfeze bakan salona buyur etti. Bol köpüklü Türk kahvelerinden sonra tercüman Seyfettin Şemi beyin de katıldığı toplantı, gittikçe gelişerek törensel bir renk aldı. General Pellé sözlerine şöyle başladı:

«Sizi özel olarak ziyarete geldim. Eşsiz yenginizden dolayı sizi kutlamak istedim.»

Ne varki, bu girişten sonra konuşma hareketlenerek her iki ulusu ilgilendirecek bir renk alınca Pellé birlikte sek-

reter gibi getirdiği Fransız elçisi Legarde'i de çağırarak görüşmenin notlarını tutmasını istedi. Böylece özel olarak nitelenen önemi saklanmak istenen konuşmalar, arşivlere geçmek şansını kazanmış oldu. General Pellé'nin Gazi Mustafa Kemal'le görüşmek üzere İstanbul'dan İzmir'e geldiği haberi limandaki filolar arasında yıldırım hızıyla yayılmıştı. Bunun üzerine İtalyan filosunun komutanı da Mustafa Kemal'le görüşmek hevesine kapılmış, General Pellé'nin arkasından Göztepe'deki aşk yuvasının kapısını çalmıştı. Ancak, Mustafa Kemal, Fransız delegesiyle uzun uzadıya görüşeceğini söyleyerek bu nezaket ziyaretini kespip attı. İtalyan filo komutanını başından savan Mustafa Kemal, batının gerçek temsilcilerinden biri saydığı General Pellé ile sere serpe konuşabilmek üzere zamanı garantiye aldı. Köpüklü Türk kahvelerini Latife hanım yapıp kendi eliyle getiriyor, o da batıya açılan bu ilk kulağa neler üfleneceğini çok merak ediyordu. Pellé, bir dosta salıklar gibi karşısındaki mavi gözlü kurda şöyle diyordu:

«Bu büyük zafer üzerine artık ilerlemeyiniz. Şimdilik olduğunuz yerde kalınız. Çanakkale ile İstanbul bölgelerinde hoş olmayan bir karşılaşma meydana gelmesin. İlk önce bir ateşkes anlaşması imzalayalım, bunun ardından da bir barış konferansı toplayalım. Böylece misaki milli ile çizdiğiniz bütün haklarınızı garanti edelim.»

Pellé, General Harrington'un «yansız bölge» diye İngiliz İmparatorluğunun elinde tutmak istediği İstanbul'la bunun yöresine, Boğazlara dokunulmamasını istiyordu. Mustafa Kemal'se:

«İstanbul'la Doğu Trakya hemen savaşız olarak bize bırakılırsa bunun üzerinde konuşabiliriz» diye yanıt verdi, bunun üstüne karar vermek yetkisine sahip olmadığını söyleyen Generale karşı şöyle dedi:

«Topraklarımızı düşman istilâsından kurtarıırken askerlerimiz, birçok şehirlerimizi, kasabalarımızı, kendi yuvala-

rını bile yanmış, yıkılmış buldular. Şimdi, ben bu askerlerin ileri atılışlarını nasıl durdurayım? İtilaf devletlerinin Çanakkale ile İstanbul bölgelerinde ne işleri var? Yolumuzdan çekiliniz. Biz, geçeceğiz, bütün yurdumuzu kurtaracağız.»

Pellé, elden geldiğince nazik konuşmağa, Mustafa Kemal'in kullandığı hırsız sözcüğünün fransızcasını bir yıldan beri haklı Türk davasını nasıl desteklemiş olduklarını anlatarak sözlerine inanılmasını istiyordu:

«Biliyorsunuz ki Yunanlılar Trakya üzerinden geçip İstanbul'a girmek istemişlerdi. Karşılarında General Charpy'nin komutasındaki Fransız ordusunu buldular ve geçemediler.»

General Pellé'nin bu sözlerini işiten Mustafa Kemal, son kerte kızdı, Generalin yüzüne öfkesinin bütün tonlarını taşıyan şu sözleri fırlattı: Ancak, bunları doğrudan doğruya, Generale söylemekten çekinerek tercümanlık yapan Saffet beye söyledi:

«Söyleyiniz General cenaplarına, Yunan ordusu ne hakla, nasıl İstanbul'a girebilir? Onlar, İstanbul'a bir hırsız gibi geleceklerdi.»

Bu sözleri Pellé'ye tercüme eden Saffet bey de heyecanlı konuşmanın havasına kapılarak konuşan yüzüne karşı çok yüksek, kızgın bir tonla haykırdı. Ancak, bir saattir sürüp giden söz düellosunu son kerte başarılı bir biçimde çevirip her iki yanı da hoşnut eden Saffet bey, Mustafa Kemal'in kullandığı hırsız sözcüğünün fransızcasını birdürlü bulup çıkaramıyor, kekeleyip duruyordu. Tümceyi birkaç kez yenilediği halde «hırsız» sözcüğünü birdürlü bulamıyordu. Boşuna, gibi.. gibi sözcüklerini geveliyordu. Bunu anlayan Mustafa Kemal, o zaman dizini döverek:

«Comme un voleur be» (1) diye bağırırdı. Saffet bey de

(1) Bir hırsız gibi be...

heyecana kapılarak: «Comme un voleur be» diye yarı fransızca, yarı türkçe bir cümleyle sözünü bitirdi. Bir saattir gergin bir hava içinde geçen söz düellosunun sınırları geçen büyüğü birden bire kırıldı. Pellé de, Mustafa Kemal de, ötekiler de en aşağı gülümsemek zorunda kaldılar.

Fransa'nın su götürmez törensel delegesi olduğu anlaşılan General Pellé, sonuna dek ilk ileri sürdüğü, sözüm ona, salıklar üzerinde diretti, Mustafa Kemal de tersini savundu, böylece bir yarar sağlamayan konuşmalar 20 eylül gününü sona erdi. Ancak, bu konuşmalar umutsuzca kesilmemiş, Fransız devlet adamlarıyla yeni görüşmeler için kapı açmıştı. General Pellé, misyonunun bittiğini söylerken Franclin Bouillon'un bir kez daha Mustafa Kemal'le görüşmek istediğini ortaya attı. Franclin Bouillon epeyce kara günlerde Anadolu'ya geçerek Mustafa Kemal'le görüşüp konuşmuş, onunla dostluğa benzer bir içtenlik kurmuştu. 1921 yılı haziran, temmuz aylarına rastlayan bu Türkiye gezisi Fransa ile Türkiye arasında bir siyasal anlaşma imzalanmasını sağlamıştı. General Pellé ayrılacağına yakın Franclin Bouillon'dan almış olduğu özel bir telgrafı Mustafa Kemal'e göstererek sürececek olan ilişkileri bildirdi. Mustafa Kemal'in bundan da çıkardığı anlama göre gerek Pellé'nin gerekse gelecek olan Franclin Bouillon'un kişiliğinde kendisiyle karşı karşıya bulunmuş yada bulunacak olan Fransa'nın ta kendisiydi. Mustafa Kemal, Türk ordusuyla birlikte İzmir'e geldiği günden beri burası dünyanın gözlerinin üzerine dikildiği bir politika merkezi olmak niteliğini de taşıma şansına sahip görünüyordu. General Pellé, Franclin Bouillon'dan gelen telgrafı görünce bu eski dostunu da İzmir'de kabul edebileceğini ona bildirmekte ivedi davrandı. Eski bir politika kurdu olan Franclin Bouillon, Mustafa Kemal'in politik yönünü ilk kez batıda pembeleşen bir umuda doğru çevirten devlet adamıydı. Batılılar, onun kişiliğinde Mustafa Kemal'i salt Sovyetler-

İn baya başa kalmaktan kurtarmıştı. Lloyd George, sonuna
dık Türkiye, Mustafa Kemal düşmanlığı ile dopdolu bulun-
duğundan Mustafa Kemal, ancak Franklin Bouillon'un po-
litik dostluğunda batıya, Rousseau'nun özgürlüğüne açık
bir pencere bulabilmiş, doğudan zorlayan, bir süre onu da
sürükleyen marksist özgürlük düşüncelerini böylece son-
rasız yenmişti. Batının Franklin Bouillon'u, Ankara'da boy
gösterinceye dek dizginleri kendi elinde olmak koşulu ile
sosyalizmin memlekete girmesini bile ciddi olarak düşün-
müştü. Kazım Karabekir de doğudan yazdığı mektularda
bu düşüncüyü savunuyordu. Ancak, hemen bu sıralarda ge-
rek ülkenin içinde, gerekse Sovyet Rusya'da oluşan iki ti-
pik, zorlayıcı olay, Mustafa Kemal'in sosyalizme gülümse-
yen kemiksiz eğilimleriyle düşüncelerini güz fırtınaları gi-
bi silkeleyip unutulmuşun dipsiz mezarına döktü. Hemen bu
sıralarda çıka gelen Rousseau'nun özgürlük bahçelerinin
temsilcilerinden biri, iyi niyet giyneği giymesini becerebi-
len yumuşak politikacı Franklin Bouillon, batının engin
kapitalist bahçelerine oldukça geniş bir pencere açarak
Mustafa Kemal'in daralan ciğerlerine serin, taze hava
kitleleri ıfıladı. Mustafa Kemal'i ülkenin içinde en
büyük tehlikeyle karşı karşıya bırakan olay, sosyalist bir
halk ordusu görünüşü almış olan Çerkes Ethem yada Ku-
vayı Seyyane olayı, dışarıdaki de Sovyetler Birliğinde eği-
tilerle Türkiye'ye sokulmak istenen Mustafa Suphi olayı
ıdı. Bu her iki olayın içinde yer alan sosyalist kadroların
Türkiye'nin yönetimine el atması halinde elbette davanın
en büyük şampiyonları olan Mustafa Kemal de, Kazım Ka-
rabekir de tehlikeye düşecekti. Mustafa Kemal, çok üstün
zekasıyla bütün bu tehlike bulutlarını dağıttıktan sonra,
Franklin Bouillon'un kışığında sonrasız olarak gerek ken-
di gerekse Türkiye'nin yüzünü batıya döndürmüştü. İşte,
bu sırada Paris'ten yola çıkan bu eski dostu beklerken
Türkiye'yi batı uygarlığının bir kenarına yerleştirerek hiç

olmazsa onun bağımsızlığıyla dirimini güven altına almanın karmaşık düşünceleriyle dopdoluydu. Bu sırada gerçekten başka bir şey düşünecek durumda değildi. Yunanlıları yenip denize dökmüş, şimdi karşısına daha yavuzları çıkmıştı. Bunlar, üç dört yıl önce koskoca Osmanlı İmparatorluğunu çökerten yavuz devletlerdi. Bunlarla şu sırada herhangi bir çatışma söz konusu olamazdı. Fransa'da açılan gedikten içeri dalarak süngülerin ucunu örten zeytin dallarıyla ilerlemek gerekiyordu. Zamanın armağan ettiği son kerte zengin avantajlarla dezavantajları besleyen psikolojik öğeleri beceriklice kullanarak patlayıcı maddelerle dopdolu başarı yolunu er geç aşabilirdi. Mustafa Kemal, General Pelle'yi savdıktan sonra işte bu yeni satranç tahtasının başına geçmiş, hem kendinin hem de rakiplerinin oyunlarını yürütmeğe çalışıyordu.

Mustafa Kemal, ilk gerekli görüşmeden sonra General Pellé ile birkaç kez daha görüştü, sonra da eski arkadaşı Fethi (Okyar)'ı Edgar Quinet Amiral gemisine yollayarak birkaç kez de onunla görüştürdü. Kendi görüşmesinde unuttuğu yada iyice işlemek olanağı bulamadığı konuları Fethi (Okyar) aracılığıyla işlemek istiyordu. Fethi bey, Paris'ten yeni dönmüştü. İşin çok ilginç yanı şuydu ki Mustafa Kemal, büyük 26 Ağustos saldırısına karar verdikten sonra bunu kamufle edebilmek uğruna türlü oyunlara başvurmuştu. İlk iş olarak, sözüm ona, Anadolu'da daha çok kan dökülmemesi için biraz da kendisine yüz verir gibi olan Fransa'nın aracılığına istemişse de Fransa'nın törensel yüzünde bir mermer soğukluğu bulmuştu. Fransız Başbakanı Poincaré, Yunanlıları desteleyen kırılmaz, bükülmez yüzüyle Mustafa Kemal'in bir kamufleajdan başka bir anlam taşımayan yalvarışına hayır demişti. Oysa, Mustafa Kemal bu sırada İzmir yollarında koşacak tek atın, tek Mehmetçiğin bile nallarıyla, postallarını bile her zaman cebinde taşıdığı defterine yazıyor, düşman ordusuna indire-

ceği vuruşun en keskin sonuçlarını geceli gündüzlü hesaplıyor, bu sırada kişisel parasını da dava uğrunda gereken yerlere yatırma hazırlığını yapıyordu.

Fethi beyin Avrupa'da yalvarır yakarır gibi gezip dolaşması, Türk ordusunun sıfırı tükettiği kanısını yaratıyor, özellikle Lloyd George, sonra Yunanlılar, bundan umuda düşüyorlardı. Gerçi bir yıl önce Türk Ordusu Sakarya'da Yunanlıları evire çevire döverek ölesiye kanatmışsa da kendisi de yıllarca belini doğrultamayacak kerte kanamış, güçten düşmüştü. Bu yüzden de Sakarya meydan savaşını yitirerek siperleri bırakıp Sakarya ırmağının ötesine çekilmeğe başlayan düşman ordusunu izleyememiş, onu daha çok hırpalamak olanağını bulamamıştı. Yunan ordusu da şimdilik hâlâ saldırı gücünü kazanmış durumda değildi. Ancak, o da sonuna dek o korkunç barikatların arkasında dinlenmeyecek, günün birinde ana vatandan alacağı son takviyelerle bir kez daha talihini kanlı bir biçimde deneyecekti. Nevarkî, Fethi beyin Avrupa'da o sırada yaptığı kamufraj gezisi günlerinde o, bu güçleri alacak, yeni bir saldırıya geçecek bir genel görünüşe sahip değildi. Avrupa'da aldatıcı gezintisini Londra'ya dek sürdüren Fethi bey, Mustafa Kemal'e tarihin en büyük baskınlarından birini yapabilmesi için zaman kazandırıyor. Mustafa Kemal, Anafartalar'da İngilizlere karşı uyguladığı sonucu yüzde yüz başarılı baskınlardan birini daha hazırlıyordu. Poincare'den güler yüz göremeyen genç diplomat Fethi, hiç de üzülmeden ordan Londra'ya geçtiğinde orda da benzer soğuklukla karşılaşmış, yetki sahibi politikacılarla görüşebilmek uğruna günlerce boşuna bekledikten sonra elleri boş yine Paris'e dönmek zorunda kalmıştı. Fethi beyin, Mustafa Kemal'in hinoğlu hinliğinden haberli olup olmadığını bilmiyorsak da istenen gerekli aldatmacayı gerektiğinden daha da iyi yapıyordu. Bu sırada Avrupalı kodamanların ayağına düşmüş görünen Mustafa Kemal'le onun araçsız gerecsiz

ordusunun öldürücü bir saldırı yeteneğinden yoksun olduğu artık iyice anlaşılmıştı. Bundan Yunanistan da, İngiltere de, Fransa da hoşnuttu.

Mustafa Kemal'in yapacağı yıldırım saldırısının hazırlıkları yıldırım hızıyla sürüp giderken, saldırı gününe de ancak altı gün kalmışken Fethi bey 20 Ağustos 1922'de Paris'te bir kez daha Başbakan Poincaré'ye barış uğruna aracılık yapmasını söylediği tarihte Mustafa Kemal Ankara'dan gizlice cepheye yollanmış. Kocatepe'nin doruğunda ilk obüs mermisinin düşman siperlerine doğru uçacağı saniyeyi bekliyordu. Dünyayı yenmiş Avrupalı stratejiler, birkaç gün sonra parmaklarını ısırırken gerek Lloyd George, gerekse Poincaré Fethi beyin bu sıralarda kendi hükümet merkezlerinde kaldırım mühendisliği yaptığının nedenini anlayacaklardı

20 eylül 1922 günü İzmir'den ayrılan Pellé, Mustafa Kemal'de büyük, devletlerin toparlanabilmek için zaman kazanmak istedikleri izlenimini uyandırmıştı. Parlak Türk yengisinin karşısında henüz şaşkınlıklarını koruyorlardı. Kesin kararlar alabilmek üzere biraz zamana gereksinim duydukları anlaşılıyordu. Bunu sezen Mustafa Kemal, öbür yanlarda görevini bitirmiş olan bütün silahlı güçleri doğu Trakya ile İstanbul bölgesinin karşısına düşen stratejik noktalara doğru yürütme işini iyice hızlandırdı. Çanakkale'nin Anadolu kıyısında üslenen Fransız güçleri mevzilerini bırakıp çekilince gerek İstanbul'da gerekse Doğu Trakya bölgesinde yaşayan Rumlarla Yunanlılar büyük bir paniğe kapıldılar. Artık, İstanbul'daki birkaç bin İngiliz askerinin kendilerinin güvenlerini sağlayamayacağını anlamışlardı. General Harrington'un otomobilinin önünde uçuşan İngiliz, Fransız, İtalyan flamaları, artık, Mustafa Kemal'in Çanakkale ile İstanbul'a gittikçe daha çok yaklaşan süngü ormanları karşısında çocuk oyuncağından başka bir şey değildi. Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca İstanbul'un artık so-

nuna dek kendilerinin olacağı sanısına kapılan Rumların bu zaman içinde işledikleri ağır suçlar, şimdi onları korkunç kara düşer gibi kovalıyor, yığınlarla Yunanistan'a kaçışıyorlardı. Harrington bu bölgede tek büyük otorite olduğunu anarak panik havasını yatıştırmak üzere bir bildiri yayımladı. Bunda «Yansız bölge»lerin silâhla da olsa savunulacağı üstüne bir kuru sıkı attı. Ne varki, korkunun dağları beklediği böyle bir zamanda General Harrington gibi senbolik bir güçten başka bir anlam taşımayan, psikolojik olduğu daha ilk ağızda anlaşılan bir silâha kim pul verirdi? Bu yüzden de kaçışlar yığın yığın sürdü gitti.

General Pellé hiç olmazsa bir dost maskesi takarak Mustafa Kemal'i durdurmak üzere İzmir'e doğru yola çıktığı sırada Londra'da İngiliz politikasının altın dizginlerini ellerinde tutanlar, en güçlü olduklarını sandıkları bir dönemin birden bire ayaklarının altında kaymağa başladığını görmüş şaşkına dönmüşlerdi. Birinci Dünya savaşının anıllı şanlı Lloyd George'u, korkunç sorunlar altında beyni biraz daha büyümüş, şapkasının numarası bu yüzden bir-iki numara daha artmış olarak Anadolu yengisiyle Mustafa Kemal sorununu en uygun bir biçimde yorumlamak, karara bağlamakta yetersiz kalmış, bir güçlükler okyanusunda bocalayıp duruyordu. Şöyle ki:

Dört yıllık sonsuz çabalar sonucunda korkunç Prusya savaş makinasını kırıp parçalamış olan bu liderler, zamanın değiştiğini anlayamayacak kerte zafer sarhoşu idiler. Mustafa Kemal'in uzaktan uzağa kendilerine yönelttiği psikolojik saldırıyı hangi silahlarla karşılayacaklarını kestirmekten uzaktılar. Lloyd George'un, Yunanlıları Anadolu'ya yerleştirme serüvenine işin başından beri karşı duran Churchill bile bu sırada Mustafa Kemal tehlikesini haddenden aşırı büyütürken birden bire Lloyd George'un yanbaşında yer almıştı. Üzerinde güneş batmayan imparatorluğun bu yarı Amerikalı-Kızılderili Bahriye Nazırı, bütün heybetiyle

Anadolu zaferine karşı dikilmişti. Onların yanbaşılarında Mustafa Kemal'e karşı dikilenler arasında Ostin Chamberlain, Balfor, Birkenhead'le daha az ünlü birçok politikacı da yer almıştı. 15 eylülde durumu konuşan İngiliz kabinesi, sağukkanlılığını yitirecek kerteye varmıştı. Yeni Akdeniz gezisinden dönen Mareşal Lloyd Plumer, General Harrington'dan selâmla birlikte bir de rapor getirmişti: Çanakkale'deki İngiliz mevzileri şimdilik Türklerin saldırılarına dayanacak durumda olmakla birlikte yine de ivedi güçlendirilmeleri gerekiyordu. Mareşal, raporunda Türklerin hiç de küçümsenmemelerini salıkliyordu. Mustafa Kemal'in güçleri «müttefiklerin başlarına iş açabilirdi.» İngiliz kabinesi, bu heyecanlı toplantılardan birinde Mustafa Kemal'e gönderebilmek üzere «yansız bölge»ye girilmemesi için bir uyarı mesajı kaleme aldı. Bu politik perdenin arkasında son hızlariyle Çanakkale bölgesine takviye birlikleri göndermek üzere davrandılar. Nevarki bu güçlendirme birliklerinin gelmesi gereken Kanada, Avusturalya, Yenize-landa, Güney Afrika hiç de yeni bir savaşa atılma serüvenine hazır değildiler. Hemen hepsi, Churchill'in eliyle çekilen şu gizli mesajı alınca bir hoş oldular:

«gizli»

Başbakanımızdan

Başbakanınıza

«Kabine bugün Türklerin Avrupa'ya yaptıkları tecayüze karşı koymak, Mustafa Kemal'in müttefikleri İstanbul'dan atmasına engel olmak, hepsinden daha önemli olarak da Boğazların özgürlüğünü korumak üzere Gelibolu yarımadasını sıkıca güven altına almak kararını vermişti». (...) Bir yenilgi yada müttefiklerin İstanbul'dan utanç verici biçimde çıkarılmaları, Hindistan'da ve yönetimimiz altında bulunan müslüman halkları arasında tehlikeli sonuçlara yolaçabilir.

Savaş sırasında bizi öyle büyük fedakarlıklara katlan-

mak zorunda bırakan Boğazların özgürlüğü salt İmparatorluğumuz için ve dünya ölçüsünde dırimsel çıkarlarla ilgili değildir. Aynı zamanda Gelibolu yarımadasındaki mezarlıklarda 20.000 İngiliz ve Anzak askeri yatıyor. Bunları unutamayız ve eğer bu mezarlar kemalistlerin acımaz ellerine düşecek olursa bu, bütün İmparatorluk için sürekli bir acı kaynağı olacaktır.»

Churchill

Dominyonların uslarından çok yüreklerine ünlemeye çalışan bildiri, başarısızlığı ilkönceden kabul ederek asker gönderilmese bile bir dayanışma ruhu gösterilmesinin de Mustafa Kemal için bir tehdit yaratabileceğini anlatmağa çalışıyordu. 16 eylül 1922 günü İngiliz kabinesi bütün dominyonlarla birlikte Fransız, İtalyan hükümetlerini de Mustafa Kemal'in korkunç baskısına karşı durmağa, dayanışmaya çağıradursun 18 eylül 1922 günü Fransız, İtalyan asker temsilcileri, Marmaranın Anadolu kıyılarındaki birliklerini geri çekmek buyruğunu aldılar. İki müttefikin en bunalmış zamanda Çanakkale Boğazındaki mevzilerini boşaltıp gitmeleri Lloyd George'u da onun İstanbul'daki temsilcisi General Harrington'u can evinden vurmuştu. İngilizler için bu buz gibi ihanetti. Bu ihanet daha bir yıl önce başlamıştı: Fransızlar da, İtalyanlar da Mustafa Kemal'le gizlice görüşüp anlaşarak ona öldürücü silahlar vermişler, Yunanlıları çok önemli desteklerden yoksun bırakmışlardı. Bu, hristiyan batıya karşı ihanet değil de neydi?

Dominyonlardan Lloyd George'a gelen yanıtlar hiç de iç açıcı değildi. Dört uzun yıl boyunca İngiliz İmparatorluğu uğruna kanlarını akıtan bu küçük ülkeler, bu fedakârlıkları karşılığında daha büyük bir özgürlüğe hak kazanmışlar, bu hakkı da kıskançlıkla korumağa başlamışlardı. Eskiden olduğu gibi artık İngiliz arslanı onları rastgele serüvenlere sürükleyemezdi. Orta Doğuda yeni bir askerce serüven

arar gibi görünen Lloyd George'a Kanada Başbakanı Mac-kenzie King'in verdiği yanıt onu bayağı sersemletmişti. Kanada Başbakanı dominyon parlamentosuna danışmadan kendisine hiç bir yanıt veremeyeceğini bildirmişti. Ayrıca, buna kendi düşüncelerini de katıyor, Çanakkale'ye asker göndermek için ortada gerekli bir neden göremediğini anlatıyordu. Demek ki İngiliz İmparatorluğu paha biçilmez bir zafer kazanmışsa da zamanlar da değişmişti. Gerçekten de ertesi gün Orta Doğuda bir savaş nedeni olup olmadığını araştırmak üzere Ottawa meclisi toplanmıştı Kanada halkı bunu direterek istiyordu.

Bunun üzerine Lloyd George'dan çok Lloyd George yanlısı olan, gittikçe de ateşlenen Winston Churchill, Kanada Başbakanına döktüğü dillerde kişisel duygularından, düşüncelerinden sözeder gibi davranıyor, karşısındaki kuşku devlet adamını tuzağa düşürmeğe çalışıyordu:

«Hükümetimizin İmparatorluk dayanışmasını belirtmeye yarayacak her davranışı ölçüsüz bir değer taşıyacaktır. Bu duruma göre, Kanada dominyonunun, Boğazların özgürlüğü noktasında direktmek konusundaki müttefik görüşüne katılması, askerleriyle ve gerekirse cephe de kendisini temsil ettireceği anlamını taşıyan herhangi bir bildiri dahi yeterli olacaktır. Bu senbolik güç, pek önemsiz bir ölçüde dahi olabilir.»

Churchill'in Lloyd George adına Kanada Başbakanına gönderdiği törensel telgraf, yine şöyle tuzaklı bir dil kullanıyordu.

«İngiltere, Kanada'nın hemen asker göndermek üzere bir karar almasını istememektedir. Gerekirse durum Kanada hükümetine bir mesajla bildirilecektir. O zamana dek parlamentoyu toplantıya çağırmanızın gereği yok. Bununla birlikte Bırakışma hükümlerinin bozulması halinde Kanada'nın Britanya İmparatorluğu yanında yer alacağını an-

latan açık bir anlatımınız, barışın sürekliliğine pek çok yarayacaktır.»

Kanada hükümeti, buna soğuk bir yanıt vererek geçiştirdi. Verilen yanıtın altında Mackenzie King'in bile imzası yoktu. Verdiği yanıtta ikinci derecede bir başka devlet adamının imzasını kullanmıştı.

Avusturalya Başbakanı Billy Hughes de verdiği yanıtta Churchill'in derdine deva olmadı. O da artık savaştan önceki bir sömürgecinin başbakanı değildi. Anzakların Çanakkale'de döktüğü kan, onlara da özgürlüğün ufuklarına doğru daha geniş mavi bir pencere aralamıştı. Hughes, Anzak ölümlerinin yattığı Çanakkale bayırlarına artık salt İngilizlerin kaprisleri uğruna değil ancak çok gerektiği, zorunlu olduğu zaman asker göndereceğini bildirerek ivedilik yüzünden yeni bir felakete atılmaktan ülkesini korumağa çalışıyordu. Hele İngiliz Başbakanından gelen telgrafın, Avusturalya Başbakanının eline varmadan önce İngiliz gazetelerinde yayımlanmış olması Hughes'i iyice sinirlendirmişti. Bu, özgür, bağımsız bir ülkenin egemenlik haklarını hiçe saymaktan başka bir şey değildi. Savaştan önceki tutarsızlıkların şimdi bile sürüp gitmesi, değişen dünyayı İngiliz kafasının hiç mi hiç ayırt etmediğini gösteriyordu. Mesajın Avustralya'ya gelmeden önce gazetelerde yayımlanmış olması, halkı da, hükümeti de bir oldu bitti karşısında bırakır bir anlam taşıyordu. Billy Hughes, dominyonlara danışmadan verilecek çok önemli savaş, barış kararlarının çok büyük zorluklar yaratacağına parmak basıyor, böylece imparatorluk dış politikasında dominyonların katkı haklarının lâfta kaldığını söylüyordu. Şöyle direniyordu:

«Çok açık konuşmam ve İmparatorluk Birliğinin bu son davranışla ağır biçimde sarsılmış bulunduğunu söylemem gerektiğini duyuyorum. (...) İmparatorluk, türlü ırklara ve dinlere bağlı birbirinden ayrı inanışlar taşıyan insan-

larla dolu birçok ülkelerin meydana getirdiği başlıbaşına bir dünyadır. Britanya'nın politikası, Türkiye'deki ve bütün dünyadaki müslümanların çıkarlarına uygun mudur? Eğer değilse İmparatorluğun dirimsel çıkarlarına aykırı düşmek-sizin bir değiştirme yapılabilir mi? ve bu konu hiç düşün-
nülmüş müdür?

Biz, barışsever bir demokrasiyiz. Korkunç bir serüven-den daha yeni çıktık ve gerek siz gerek bütün dünya bu serüvende kendi payımıza düşen rolü çok iyi başardığımızı teslim edersiniz. Hayırlı bir dava uğruna varımızı yoğumuzu ortaya koymağa hazırız. Nevarki hayırsız bir dava-ya tek adamımızı bile vermek istemeyiz. Kendimizin ve İmparatorluğun savunması için dövüşmeğe hazırız, ama nereye gittiğimizi bilmeliyiz.»

Damarlarında Kızilderili kanı köpürmüş taşmış olan Churchill, Avusturalya'dan da boyunun ölçüsünü alınca Güney Afrika hükümetinin ünlü Başbakanı General Smuts'a başvurdu. Smuts başka bir ülkede gezide bulunduğundan onun iki telgrafını da alamadı, elbette yanıt da veremedi. Churchill, ikinci telgrafında General Smuts'ın kulağına şunları fısıldıyordu:

«Gizli ve kişisel

15 eylül tarihli gizli telgrafımıza ilişkin bir noktayı açıklamak isterim: İstanbul yöresinde uzun sürecek yada ağır bir savaşa olasılık vermiyoruz. Konferans toplanınca-ya dek müttefiklerin göstereceği direniş ve dayanışma Kemalistleri durduracağı için belki hiçbir şey de olmaz. Gelibolu yarımadası, burada verdikleri ağır yitliklerinden dolayı, Avustralya ile Yenizelanda için özel bir önem taşı-maktadır. Kuşkusuz, Güney Afrika'dan bu yerin savunulma-sı uğruna benzeri yorgunluğa katlanmasını beklemiyoruz. Nevarki İmparatorluk içindir ki, birlik ve dayanışmanın önemi bakımından bütün dominyonlara benzer çağrışı yap-

miş bulunuyoruz. Güney Afrika'nın temsil edilmesi salt senbolik nitelikte kalsa dahi vereceğiniz olumlu bir yanıt çok yararlı olacaktır.

Churchill»

Churchill'in kapkara umutsuzluğunu en sonra yeryüzünün öbür ucundan iki mini mini senbolik hükümet gide-rir gibi oldu. Yenizelanda ile Newfoundland, verdikleri ya-nıtta İngiltere'yi hertürlü davranışında izleyeceklerini, sonuna dek onun buyruğunda olduklarını bildirmekte ivedi davrandılar. Etekleri tutuşmuş olan Lloyd George'un, bu hükümetçiklerin Başbakanlarına cektığı teşekkür telgrafla-rı ne kerte umutsuzluk içinde yüzdüğünü gösteriyordu. Mustafa Kemal'in heyulası, doğu ufkı üzerinde mahşerde borusunu üfleyen İsrail gibi korkunç bir biçimde dikiliyor, yükseliyordu.

İki mini minnacık hükümet müsveddesinden olumlu yanıt alan İngiliz Başbakanı, 19 eylül günü İngiliz kabinesi-ne şöyle gülünç bir bildiri yayımlatarak fiyaskoyu unuttur-mağa çalıştı:

«Hükümetimiz yalnız ülke içinde değil, dominyonlarda da tutumunun doğrulandığını ve desteklendiğini görmek-ten hoşnuttur.»

Sömürgeler Bakanının ayın yirmisinde bütün domin-yonlara gönderdiği telgraf, İngiliz politikasının hiç de sa-vaşa sürükleyici nitelikte olmadığı üstüne bir açıklama ya-parak birkaç günden beridir gerek dominyon başkentlerin-de gerekse dünya politika çevrelerinde uyanmağa başla-yan olumsuz, tehlikeli havayı yatıştırmağa çalıştı. Sömür-geler Bakanı bu arada Irak Yüksek Komiserine de bu an-lamda bir telgraf çekerek heyecana gelmeğe başlayan İslam dünyasının yatışmasını sağlamağa dikkat etti.

Lloyd George'la Winston Churchill'in akıntıya kürek

çekerken uyandırmakta olduğu kayguları yüreğinin üstünde çok ağır bir yük gibi duyan yeryüzünün en sorumlu kişilerinden biri daha vardı ki o da İngiltere Kralı George V. di. Balmoral şatosunun zengin, dinlendirici, romantik yeşillikleri içinde dev bir süngü gibi kendisine doğru uzanmış korkunc, kaskatı bir gerçekle karşı karşıyaydı, boncuk gibi terler döküyordu. Bu politikacılar, neden en tehlikeli işlerle bir çocuk oyuncuğı gibi oynamaktan zevk alıyorlardı? Evet, Başbakanla çevresindekiler, bir kez daha ateşle oynuyorlardı. Her an Orta Doğuda bir savaş patlak verebilir, Sovyetler de Türkleri destekleyebilir, bütün İslam dünyası karışabilir, İngiltere İmparatorluğu umulmadık tehlikelerle karşılaşabilirdi.

Her an savaş patlayacağı bu yüzden de Londra'da bulunması gerekeceğı düşüncesiyle özel trenini istasyonda kalkmağı hazır bulunduran Kral, Başbakan Lloyd George' a şu mektubu gönderdi.

Başbakanevi

Sir, kabine bu sabah yine önemli bir toplantı yaptı. Öğleden sonra yine toplanacaktır. Her şeyden önce donanmamız, Kemalistler Çanakkale yöresindeki kıyıyı işgal etseler bile Çanakkale Boğazının özgürlüğünü garanti altına almağı hazırdır. İkinci olarak, Kemalistler Çanakkaleye ancak iki yoldan silah ve asker getirebilirler ki, bu yolların her ikisi de hem denizden bombardıman edilebilir, hem de havadan etkili saldırılara açıktır.

Üçüncü olarak, daha ilk anlardan itibaren Gelibolu yarımadasında Britanya deniz, kara ve hava güçlerimizin kendi varlıklarını duyurmasının askerlik bakımından önemli olduğuna karar verdik. Donanma bu alanda kendilerine düşeni olduğundan daha iyi başarıyor. Ayrıca doğuya yürümek üzere komutaya hazır durumda bir tugay bulundurmaya da karar verdik. Hava gücümüz Mısır'dan hemen bir

birlik gönderecek, hemen havalanmağa hazır olmak üzere iki saldırı ve bombardıman filosunu da elde bulunduracaktır.

(...) Majestenzin hükümetine şimdi Yenizelanda ile Avustralya'nın yardımları da eklenmektedir. Bu iki dominyonun hemencecik yanıt vermelerinden daha güzel bir şey olamazdı. Ayrıca bugün Yenizelanda'daki asker toplama merkezlerinin Anzaklarca elde edilen sonuçları korumak üzere bir tehdit karşısında dâvüşmeye hazır olduklarını bildiren sayısız insanın saldırısına uğradıklarını öğrenmiş bulunuyorum. (...) Ancak, pek doğal olarak şimdi böyle bir harekete girişmek gereksiniminin meydana gelişinin sorumunu majestenzin hükümeti, özellikle majestenzin başbakanının körlüğüne, beceriksizliğine yüklemektedirler.»

Başbakanın mektubuna Kral adına Lord Stamfordham,-
ın verdiği yanıt da şöyleydi:

Balmoral şatosu 20 Eylül 1922

«Aziz Başbakanım,

Majesteleri, süratle girişilecek bir kara ve deniz harekâtın başarılı bir diplomasinin en iyi çaresi olduğuna inanmakta ve hükümetin vermiş olduğu kararı doğrulamaktadır. General Harrington gibi serinkanlı, güçlü bir Başkomutana sahip olmamız da bizim için büyük bir mutluluktur.Yürütmekte bulunduğumuz tutuma karşı Fransız basını karşıt bir tutum takınmış olmakla birlikte, Kral, sözünü ettiğiniz haklı nedenlerden şuna inanıyor ki, Fransız hükümeti bizimle işbirliği yapmayı itelemeyecekir.

Hiç beklenmeyen bir zamanda doğan ağır durum karşısında almış olduğunuz hızlı, yerinde tedbirlerden dolayı sizi de hükümeti de kutlayan Kral, yeni bir savaşın patlak vermesine sizin de kendisi gibi karşıt olduğunuza, böyle bir felaketi önlemek uğruna her şeyi yapacağınıza güvenmektedir.»

«Yansız bölge» sorununu sonuna dek silahla korumaya kararlı olan İngiliz stratejileri, Mustafa Kemal'in saldırılarına nasıl karşı duracaklarının hesabını şöyle yapıyorlardı:

«Donanmamız Boğazlara egemen olduğuna göre Türklerin Trakya'ya geçebilmesi için biricik yol, Boğaziçi'nden İstanbul'a atlamaktır. Şu halde İzmir'den İstanbul'a doğru yürürken neden yönünü değiştirip Çanakkale'deki yan mevzilerimize saldırınsınlar? Öbür yandan, Mustafa Kemal, asıl güçlerini Trakya'da çarpışmaya sokacak olursa biz tam kilit mevkiini korumuş olacağız. Onun hem karadan hem de denizden bütün bağlantı hatlarını tehdit edebileceğiz.»

Oysa öbür yanda Mustafa Kemal, ikinci ereğe bir tek mermi atmadan varabileceğini yediği ekmek gibi biliyordu. Avrupa'daki hızlı çözülmenin, ellerine dökeceği altın yemişlerin tadını şimdiden tatmakta, tek başına kalan Lloyd George'un bocalamalarını bıyık altından gülererek uzaktan uzağa keyifle seyretmekteydi. O, bu işe bir oldu bitti gözüyle bakıyor, her geçen dakikanın kendisi için çalıştığını biliyordu.

20 eylülde Paris'te başlayan görüşmeler İngilizlerin en sonra Mustafa Kemal sorununu silahla değil de politika yöntemleriyle çözümlemeye karar vererek us silahına yanaştıklarını gösteriyordu.

Lord Curzon, askerlerini Çanakkale'nin Anadolu yakasından çekmiş, İngiltere'yi Mustafa Kemal'in karşısında tek başına bırakmış olan Fransa'nın en büyük sorumlusu Başbakan Poincaré'yi hem biraz haşlamak, hem de us yoluyla bu yeni belaya bir çıkaryol bulmak üzere Paris'e gitmeğe hazırlanırken Paris'te Mustafa Kemal'in yarı törensel delegesi olarak bulunan doktor Nihat Reşat Belger'i görüşmek üzere Londra'ya çağırdı. Apansız patlak verecek önüne geçilmez tehlikeleri önlemek düşüncesiyle ona düşündürücü, lastikli birkaç söz söyledi:

«Çanakkale’de İngiliz ve Türk birlikleri birbirine karışmış bir durumdadır. Eğer Türk askerleri İngilizlerin üzerine ateş ederek bir savaşa yol açarlarsa da Mustafa Kemal, bunun kendi buyruğu hilafına yapıldığını bize bildirirse biz, yani İngiltere hükümeti, bu durumu savaş hali saymayacağız.»

İngiltere Hariciye Nazırı Lord Curzon’un bu sözleri, artık, İngiltere politikası iplerinin Lloyd George’un elinden kurtulduğunu gösteriyordu. Başbakanın gerek savaş gerekse savaş blöfüyle Mustafa Kemal’i dize getirmek politikası, büyük bir gürültüyle çökmüştü. Lloyd George, enkaz altında soluk alamayacak duruma gelmişti.

Paris’te Lord Curzon, Poincaré, Kont Sforca arasında başlayan görüşmelerde Lord Curzon Mustafa Kemal’in direterek üzerinde durduğu Milli Misak sınırlarını zorladığında görüşmeleri bir çıkmaza sokmak üzereydi. Lord Curzon Poincaré ile uzun, sert tartışmalara girişti. Ancak, gerek Fransa, gerekse İtalya, Mustafa Kemal’in üzerinde şiddetle direndiği Milli Misak sınırlarını benimsediğinden İngiltere de en sonra bu düşünceye yatmak zorunluluğunu duydu. Ancak, bu iş daha bitmemişti. İngiltere, İstanbul’dan çekilmek istiyorsa da Çanakkale uğruna direnmeği sonuna dek göze almışa benziyordu. Oai d’orsay’de çözümlemeyen pürüzlü sorunların görüşülmesi için bir başka yerde daha geniş kadrolu bir konferans toplantısına karar verildi. Burda hem Türklerin toprak istahlarına bir sınır çekilecek hem de Yunanlılarla Türkler arasında barış yapılmasına çalışılacaktı. Burda Mudanya konferansının silueti görünür gibi olmuşsa da Yunanistan’da bugünlerde birden bire patlak veren bir devrim, her şeyi bir kez daha karıştırdı: Türk ordularının önünden darmadağın bir biçimde kaçan Yunan ordusunun bir bölümü Sakız’la Midilli adalarına sığınmıştı. Bozgunun bütün yıkıcı psikolojisiyle dopdolu olan bu birlikler, General Pangalos, Albay Plastiras,

Fukas, bir de Gunatas'ın komutaları altında bulunuyorlardı. Büyük Anadolu bozgununda kendilerinin de payları bulunan bu Generallerle öbür subaylar sanki suçlu yalnız Kralmış gibi ona karşı ayaklandılar. Bu iki adada parlayan yangın alevleri aradan çok geçmeden Atina ile Selanik'i de sardı. Tahtından indirilen Kral Konstantin, 27 eylülde ülkeden dışarı atıldı. Ordunun ayaklanması, boşuna değildi. Müttefiklerin yardımlarını sağlayarak Doğu Trakya'dan çıkmamanın yollarını aramak istiyorlardı. Bu sırada Doğu Trakya'da bulunan Yunan güçleri de ayaklanmışlardı. Cunta Hükümeti, Venizelos'u elçi olarak hemen Londra'ya gönderip ordan destek bulup bulamayacağını iskandil etti. Kabinedeki Yunancılar grubunun umudu yeniden canlanmıştı. Lloyd George'la Venizelos başbaşa verince belki de Yunanlıları yine savaşa sokabilir, bu da olmazsa onlara yarayacak bir çözüm yolu bulmak için çalışabileceklerdi. «Uçurumdan aşağı yuvarlanmağa başlayan Lloyd George böylece uçurumun kenarındaki çalılara, otlara sarılarak dibe yuvarlanmaktan kurtulmak istiyordu.»

Nevarki Fransızlarla İtalyanların Lord Curzon'a karşı direnmelerindeki anlamı vaktinde yakalayan Mustafa Kemal, Lloyd George'un dirimsel bir önem verdiği Çanakkale yöresine en hızlı birliklerini sürerek İngilizlerin güçlendirilmiş siperleri karşısına dikti. «Sarp arazi üzerinde ilerleyen Türk keşif kolları. Yüzbaşı J. C. Petherick komutasında Üçüncü Hafif atlı alayına bağlı İngiliz birliğiyle karşılaştılar. İngiliz subayları Türkler kendilerine saldırmadıkça ateş açmamak üzere buyruk almışlardı. Türklerin çekingen davranışından, onların da buna benzer bir buyruk aldıkları anlaşıldı. Bundan da yüzbaşı Petherick'in anlattığına göre «tersine taktikli» gülünç ve garip bir çatışma doğdu. Her iki yan da güçlerini saklayacak yerde ortaya koymak istiyor, tepelerin arkasında gizleneceğine tersine, üzerinde dikilip duruyordu. İngiliz atlı taburu —kendisi—

ne böylece bir tabur süsü vererek— Truva savaş alanının çevresindeki mevzilere çekildi. Çanakkale kenti de çepeçevre telörgü siperlerle savunma durumuna getirilmişti. Az sonra Türkler de İngiliz tel örgülerinin önünde göründüler. Çok yerde aralarındaki uzaklık ancak otuz metreydi. Birçoğu niyetlerinin kötü olmadığını anlatmak üzere tüfeklerinin namlularını tersine tutarak yürüyordu. İki yan da birbirine güler yüz gösteriyor, nazik davranıyordu. İngiliz subayları, Türk subaylarının centilmenliği üstüne işittiklerinin yanlış olmadığını görerek hoşnut oluyorlardı. Karşılıklı birlikler de aralarında arkadaşlık kurmuşlar, çanak, çömlek, kamp eşyası gibi şeyleri birbirinden ödünç alıp vermeğe başlamışlardı.

Bir gün, bir Türk piyade subayı, kaygulu bir durumda, karşısındaki İngiliz birliğinden ödünç telörgü istedi. Siperleri denetlemeye bir Paşa gelecekti. Oysa daha telörgüler çekilmemişti. Paşa gider gitmez, telleri hemen geri verecekti. Ancak, subay telörgüleri gererken epey zorlukla karşılaştı. Bunun üzerine, İngiliz askerleri koşup ona yardım ettiler.»

Avrupa politika alanlarının tozdan dumandan görünmediği bugünlerde Çanakkale bölgesinin mavi sularını yemyeşil tepelerden seyreden ilk akıncı atlı birliklerinden sonra Kazım İnanç'ın (Korgeneral) komuta ettiği altıncı piyade kolordusu, Aşir Atlı'nın komutasındaki 16. tümen, Beşiktaşlı Nurettin Paşa'nın komutasındaki 17. tümen, Albay Çallı Ethem beyin 14. tümeni Çanakkale bölgesini bir süngü ormanı gibi çevrelemiş, bekliyordu. Avrupalı politikacıların bütün çabaları, Mustafa Kemal'in kararından, zeytin yağı ile yağlanmış bir pehlivanın sırtından akıp giden yağmur damlalarına benzemişti.

Fransızların Havas Ajansı, 23 eylülde şu haberi yayımladı:

«Doğu sorunu üstüne konferans— Paris'te Poincaré, Lord Curzon ve Sforca'nın 21 ve 22 eylül tarihleri arasındaki toplantısı— dün akşam sona ermiştir. Bu üç kişinin imzaları ile hemen Türkiye'ye ortak bir çağrı gönderilecek, bunda Kuvayı Milliye yansız bölgeye saldırmamak koşuluyla Edirne, içinde olmak üzere, Meriç sınırının Türkiye'ye geri verileceği ve yansızlığı Milletler Cemiyetince kontrol edilmek üzere Boğazlar üzerinde Türk egemenliğinin tanınacağı bildirilecektir.»

Ancak, bütün bunlara bakmadan Türk orduları yansız diye karakuşu yargılarıyla adlandırılan bölgenin her yanında kollarını sallayarak ilerliyordu. Bunu anlayan İngiliz hükümeti, İstanbul'da şaşkın bir halde bekleyen General Harrington'u bir kez daha uyarmak zorunda kaldı. General de bunun üzerine İzmir'deki Mustafa Kemal'e şöyle bir tel çekmek zorunda kaldı:

«Atlılarınızın Erenköy ile Biga'nın batısından geri çekilmeleri üstüne sizinle haberleşmesini İstanbul temsilcilerinizden —Hamit Hasancan— rica ettim. Bir olay çıkmasından kaçınmayı son kerte istediğimden görüşmelerin sonuna dek birliklerinizin yansız bölgeden geri çekilmesini rica ederim.»

Mustafa Kemal'in susturucu yanıtı şu oldu:

«Yansız bölgenin şimdiye dek Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile ilgili devletler arasında kararlaştırılmış olduğundan haberim yoktur. Atılarımızın ve birliklerimizin hareketleri yenilmiş Yunan Ordusunu izlemekten ibarettir.

Biliyorsunuz ki, Anadoluyu baştanbaşa yakıp yıkan ve yüzbinlerce insanı evsiz, ekmeksiz bırakan Yunan ordusu, Trakya'da bir yandan aynı zulümleri sürdürmekte, öbür yandan da her geçen günden yararlanarak yeniden örgütlenmeğe çalışmaktadır. Yunan savaş güçlerinin yansız böl-

ge kaydı altında bulunmadığına en yakın örnek olarak 23 eylül günü öğle üzeri Yunan uçaklarının Ezine yöresinde Türk toprakları üzerinde savaş davranışlarında bulunduklarını ve Yunan savaş gemilerinin 25 eylül günü bile İstanbul limanında demir atmış olduğunu söyleyebilirim.

Olay çıkmasına yol açmamak kararımız gerçek ve içtendir. Çanakkale'deki Britanya birliklerince Erenköy ile Çanakkale arasında topraklarımız üzerinde yıkım yapılması, Çanakkale kasabamız yöresinde yapıların yıkılması, bize ait olan silah ve mühimmatın yok edilmesi, birliklerimizin yakınlarında top ve bomba atılması, bizi Yunan ordusuna götüren yol üzerinde tahkimat yapılmakta olması ve bu siperlerde Türklerin çalıştırılması gibi davranışların nedenlerini anlamakta gerçekten güçlüğü uğruyoruz. Türk ulusunun, boğazların serbestliğine riayet etmiş olduğunu bu vesile ile de hatırlatır ve içtenlikle olumlu sonuçlar umduğumuz görüşmeye dek bir yanlış anlama doğmasına engel olacak durum yaratılmasını rica ederim.»

General Harrington da Mustafa Kemal gibi bir tek tüfeğin bile patlamasında büyük tehlikeler görüyordu. Bundan dolayı birbirlerine elden geldiğince gülsr yüz göstererek yapılabilecekleri yapmakta ivedi davranıyorlardı. Aslında Mustafa Kemal'in verdiği bir tek ödün (taviz) yoktu. Onun verdiği ödün, salt nazik, ne istediğini bilen bir dildi. Oysa ötekiler, ne koparırsak kârdır düşüncesi arkasında koşuyorlardı. Mustafa Kemal'in nazikçe baskısı karşısında General Harrington, İstanbul limanında gövde gösterisi yapan Averof, Kılış gibi en büyük, en modern Yunan gemilerinin kıçlarına birer şaplak vurarak Adalar denizine sürdü. Bu işi yaptıktan sonra Mustafa Kemal'e çektiği telgrafta şöyle diyordu:

«Telgrafınızı aldım. Müttefiklerce istenilen yansı bölge üstüne bir yanlış anlama bulunduğunu ilk kez işiti-

yorum. Bu münasebetle dikkatinizi şu noktaya çekerim ki geçen yıl İzmit komutanınızla bizim komutanımız Yarımca'da Yansız bölge sınırını birlikte çizdiler. Erek ve amacınızın Yunan ordusu olduğunu anlıyorum. Onlar, ne sizin tehdit ettiğiniz bölgede bulunuyorlar, ne de oradan geçmişlerdir.

Delillerinize sırayla yanıt vereyim: Yunanlılar Ezine yöresinde hiçbir uçak uçurmamışlardır. Yunan gemileri İngiltere'nin güçlü etkisi ile bugün İstanbul'dan çekilmişlerdir. (...) Bizi suçlamalarınıza gelince: Uluslararası silahsızlandırma komisyonunca Çanakkale'de bir takım tahribat yapılmıştır. Bundan başka askerce güvenlik tedbiri olarak bir takım ufak tahribatta da bulunmuşsa da bu konuda yine araştırma yapmaktayım. (...) Bu yansız bölgeye yerleştirilmiş toplarla hiçbir vakit sizin birliklerinize karşı ateş açılmamıştır. Bundan böyle de benim buyruğum olmadıkça açılmayacaktır. Benim isteğim, askerlerinizle çarpışmaktan kaçınmaktır. Ve öyle sanıyorum ki gösterdiğim sabır, içten olduğuma sizi inandıracaktır. Bu fırsattan yararlanarak İngiltere adına size bildiririm ki bana gönderilen yeni birlikler son bildirimde söylediğim gibi salt barış uğruna gönderilmiştir. Şu halde askerlerime karşı herhangi bir saldırıya geçmek niyetinde olmadığınızı sizden istemek, benim için büyük bir avunmadır.»

Müttefik İşgal Ordusu
İngiliz Güçleri Başkomutanı
Charles Harrington

Mustafa Kemal, bu yanıt üzerine İngiltere'nin yola geldiğini anlayarak Harrington'a bütün kaygularını dağıtan bir dostça yanıt verdi. Onunla tanışmak için en yakın fırsattan yararlanacağını söyleyebilmek için Çanakkale bölgesindeki Türk birliklerine bir olay çıkarmamaları buyruğunu verdiğini bildirdi. Ne yazık ki Perapalas'ta vaktiyle, bırakış-

ma döneminde Mustafa Kemal'i masasına çağıran General Harrington, bu kez Türkiye'nin biricik egemeni durumuna yükselen askerle, ortaya atılan iyi niyetlere bakmadan karşı karşıya gelip görüşmeden İngiltere'ye dönecekti.

28 eylülde, General Harrington, Londra'ya şu telgrafı çekti:

«Mustafa Kemal'in bize saldırmak istediğini sanmıyorum ve seziyorum ki şimdi izlediğimiz tutumda direktörsek bütün saldırı tehlikelerini ortadan kaldırabiliriz. İngiliz güçleri Çanakkale'de büsbütün yardımdan yoksun bir halde bulunurken, İstanbul'da da İngiliz askerleri düzen ve güveni korur ve hristiyan halkı teskin etmiş bir halde iken bir konferansa gidilmesini çok isterim.»

General Harrington'un bu usa ünleyen telgrafına karşı Londra'da bir toplantıda Winston Churchill şöyle diyor-du:

«Gelibolu'ya topçu güçleri çıkardık, hava üstünlüğü-müz tamdır. Buna karşılık, Türklerin ne tankları, ne de zehirli gazları vardır. Şuna göre taktik durum büsbütün bizim lehimize'dir. 30 eylülde alınan raporlar, stratejik avantajların da aynı derecede İngiltere'nin lehinde olduğunu göstermektedir. Mustafa Kemal, «Yunanlıların işini bitirmek» isterse boğazı geçip Avrupa kıyısına çıkmak ve Yunanlılara son darbeyi Trakya'da indirmek zorundadır.»

İngiliz başkentinde politikacılar Zümrütankanın kanatlarında havalandırırken Mustafa Kemal'in Karşıyaka'daki aşk yuvasında beklediği çok önemli Fransız politikacısı Franklin Bouillon, 28 eylül günü Jean Bart zırhlısıyla İzmir körfezine girdi.

Mustafa Kemal, yanında Rauf, Fethi beylerle İsmet Paşa, İzmir'in yeni valisi Abdülhalik (Renda) olarak küçük, tahta Göztepe iskelesinde dikilmiş, eskiden beri hiç olmazsa dostça güreştiği politikacı dostunu bekliyordu.

Onunla başbaşa alacağı kesin kararlarla İngiliz politikasını vurabileceğine iyice inanıyordu. Londra'da kendisine karşı direnen iki korkunç ejderha vardı: Bunlardan biri İngiliz prestiji, öbürü de bu konu yüzünden her an iktidarı, bütün ününü yitirmek tehlikesiyle karşı karşıya olan Lloyd George'du. İşte, Mustafa Kemal, bu iki yenilmez gibi görünen gücü biraz da bu Fransız konuğunun sayesinde yenebileceğini hesaplıyordu. Türk devlet adamlarının yanibaşında alçakgönüllü bir Türk gazetecisi, Naşit Hakkı (Uluğ) da iskelenin bir kenarında bu çok önemli tarih olayını elindeki Reflex fotoğraf makinasıyla saptamağa hazır bekliyordu. Zırhlıdan ayrılan motor, arkasında üç renkli Fransız bayrağını dalgalandırarak suları köpürterek tahta iskeleye yanaştı. Francilin Bouillon, güler yüzü canlı davranışlarıyla motordan iskeleye atladı. Orta yaşlı, toplu vücutlu, enerjik bir görünüşü vardı. O. Mustafa Kemal'e doğru ilerlerken Mustafa Kemal de ağır adımlarla bu eski tanış politikacıya doğru ilerledi. Gülerek, çok içtenlikle el sıkıştılar, kucaklaştılar. Mustafa Kemal, konuğunu alarak Göztepe'deki eve yollandığı sırada genç gazeteci istediği resmi çekmeği başardı.

Mustafa Kemal'in eski politikacı dostuyla karşı karşıya geçip üçüncü dünya savaşına bile olanak hazırlayacak bu tehlikeli işi çözümlemenin barışçıl yollarını ararken, Londra'da yine ağıulu bir hava esiyordu. Jean Bart zırhlısı, Fransız politikacısını Göztepe'deki eve bıraktığı 29 eylül günü Churchill, General Harrington'a şöyle bir direktif veriyordu:

«Besbelli ki Kemalistler, yukarıya doğru asker sevk etmeye ve sizi bir ağ içine düşürmeye çalışıyorlar. Genel kurmayımız, eğer bu harekate müsaade edilirse Çanakkale'deki savunma durumumuzun tehlikeye düşeceği ve bu felaketi püskürtme zamanının gelmiş olduğu kanısını ileri sürmektedir. Bu nedenle hükümetimiz, Çanakkale çevre-

sindeki Türk güçleri komutanına ivedi bir nota göndererek sizin saptayacağınız bir zamana dek buradaki güçlerini geri çekmediği takdirde deniz, kara ve hava güçlerimizin kendilerine ateş açacağını bildirmeye karar verdi. Saptayacağınız tarihe dek de güçlerimiz uygun mevkilere yerleşeceklerdir. Ancak, vereceğiniz süre çok kısa olmalıdır.

Hatırlatmak isteriz ki gizli istihbarat servismizden aldığımız raporlar, Türklerin 30 eylülde saldırıya geçmelerinin olası olduğunu bildirmektedir.»

Mustafa Kemal, Francin Bouillon'la Türk kahvelerini içip ilk konuşmaya başlayınca onun da Boğazlarda müttefiklerin yansız bölge diye kendilerince adlandırılan yerlere Türk ordularının zorla gitmemesini sağlamak üzere geldiğini hemen anladı. Yine de dostça konuşmalar yapıldı, konuk diplomat bütün konuşmaları müttefiklerin 23 eylülde Mustafa Kemal'e verdikleri notanın çerçevesi içinde döndürüp dolandırdı. Ne varki Francin Bouillon'un kişisel kanısı, yakında toplanacak siyasal, askerce toplantı yada konferanslarda Mustafa Kemal'in bütün isteklerine boyun eğileceği merkezindeydi. Müttefiklerin, barışçıl yolla Doğu Trakyayı geri verecekleri üstüne verdikleri söze de büyük önem verip bel bağlıyordu. Müttefiklerin 23 eylül notalarına yanıt olarak Mustafa Kemal, Hariciye Vekili Yusuf Kemal'e şunları dikte etmişti:

«İtilaf devletlerince Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine verilmiş olan 23 eylül 1922 tarihli notaya hükümetimce yanıt verileceği olağandır. Türkiye Orduları Başkumandanlığı katında son günlerde gelmiş olan M. F. Bouillon'un İtilaf devletleri adına verdiği garantiye ve adilane bir barışın çabukça kurulması için hemen görüşmelere başlanacağına güvenerek İstanbul ve Çanakkale üzerinden Yunan orduları arkasından aralıksız süren askeri hareketlerimizin hemen durdurulmasına emir verilmiştir. M. F.

Bouillon'un verdiği garanti, Türkiye'nin haklarının sağlanması için, İtilaf devletlerinin, özellikle Fransa'nın mütehas-sis olduğu adil duygularını açıklamış ve telkin etmiştir. Ancak, Trakya'nın, Yunan ordusunun yönetimi altında bir gün fazla süren, yaşayışı, hertürlü tehlikeleri ve Türkiye ve Trakya halkınca düşünölmeyecek acılar yaratacağından —Edirne de içinde olarak— Meriç'in batısına dek Trakya'nın hemen boşaltılması ile Büyük Millet Meclisi Hükümetine çabucak teslim edilmesi gerekmektedir. Bu çok ivedi hususları karşılamak üzere Mudanya'da Müttefik General-leriyle bir konferans toplanması İtilaf devletlerinin istek ve önerilerine uyduğundan, konferansın 3 ekim 1922 günü Mudanya'da toplanması önerilir. Mudanya konferansına bizden Garp Cephesi Orduları Kumandanı İsmet Paşa biz-zat memur edilmiştir. O gün uygun göröldüğü takdirde konferansa katılacak generallerin atanmasını ve bildiril-mesini ve saygılarımızın kabölnü rica ederim.»

Franklin Bouillon, İtilaf devletlerinin dikte ettiği istek-lerle gelmiş, onları savunmuş olmakla birlikte Mustafa Ke-mal, onun kişiliğinde Bütün Fransa'yı İngiliz İmparatorluk dünyasına karşı bir dost gibi kullanmak hünerini gösterdi. F. Bouillon, özel bir trenle Yunan zulmünün, yıkımını gör-mek üzere Manisa'ya dek gitti, yol üstünde gördükleriyle bile Anadolu'nun ne yaman bir vandalizme uğradığını göz-leriyle gördü, İzmir'in içindeki birçok tanıktan da yeterin-ce bilgi aldı, insanı dehşete düşüren fotoğraflar gördü, Mustafa Kemal'le birkez daha kucaklaştı, sonra yine mo-tora atlayarak Jean Bart zırhlısına doğru uzaklaştı.

BARIŞ İÇİN SAVAŞ
YADA
MUDANYA DÜELLOSU

Egemenlik verilmez, alınır.

MUSTAFA KEMAL

2 ekim günü, Garp Cephesi komutanı İsmet Paşa, yanında Tuğgeneral Asım (Gündüz), Cephe hareket şubesi müdürü Yarbay Tevfik (Bıyıkoglu), Cephe topçu komutanı Galip Paşa, Hulusi Alataş, İstihbarat Şubesi Müdürü binbaşı Tahsin Alagöz, Dördüncü Şube Müdürü Seyfettin Şemi (Tuğgeneral), İsmet Paşanın Yaveri Sabri Artuç olarak ordu otomobilleriyle Mudanya'ya vardı. İsmet Paşanın kafillesi salt bunlardan oluşmuyordu. Daha birçok teknik kişi, karargahın kadrosunu dolduruyordu. İsmet Paşanın karargahı, bir yabancının, savaştan sağlam çıkmış köşküne yerleşti. Ev sahibi olarak İtilaf devletlerinin delegelerini burda kabul edecekti.

O sabah, Fransız delegesi General Charpy ile Franc-İl Bouillon'u getirecek olan Edgar Quinet zırhlısı erkenden İstanbul'dan yola çıkmıştı. (Bu zırhlıda bütün savaş boyunca İstanbul'da Mustafa Kemal'in davası için kelle kol-

tukta çalışanlardan istihbaratçı Yarbay Ekrem Baydar da (Korgeneral) bulunuyordu. Ancak, Mustafa Kemal'in yeni direktifi ile Mudanya'ya giderken padişahın delegesi olarak aldatmacanın kolaylığına sığınmıştı.)

Saat on yedide Boğaziçinin en korkunç ejderhası İron Duke dritnavtına binen İngiliz delegesi General Harrington ile karargahı da Fransızları izledi. Ancak, bu korkunç savaş gemisi, tek başına değildi. Ona bir de torpido eşlik ediyordu. İtalyan delegesi General Mombelli de Dallileo zırhlısıyla bir gövde gösterisi yaparcasına Mudanya'ya yollandı. Bu kocaman deniz ejderhalarına binmiş olan batının generalleri, sanki ufak tefek kara kuru İsmet Paşacığı bir lokmada yutmak ister gibi korkunç bir iştaha ile dolu idiler. Bütün Bırakışma boyunca otuz sekizlik toplarının görünüşü hatta gümbürdemesiyle Boğaziçine korku salmış olan İron Duke dritnavtı, bu kez de küçük Mudanya kasabasının önünde demir atarak dev toplarının kül rengi namlularını İsmet Paşacığın karargahına çevirdi.

Mudanya'ya hep gövde gösterisi için ejderhalar gidecek değil ya elbette bir de girişimiyle kimi küçük gazeteciler gidecekti: Naşit Hakkı (Uluğ), gazetesi adına Mudanya görüşmelerini izleyebilmek üzere İsmet Paşanın kafilesine katılabilmek olanağını bulamamıştı. Küçük ordu otomobilleri ancak en gerekli kişileri alabilmişti. Mudanya'ya gidebilmek için olanaksızlıklar içinde kıvranıp dururken usuna bir çok şeyi olağan kılan bir kişi geldi. Bu, 1920 nin ilk aylarından 1921 in ilk aylarına dek İstanbul'da Osmanlı Erkanı Harbiye Dairesinin İstihbarat Şubesinde bir kısım şefi olarak çalışır görünüp Ulusal Kurtuluş Savaşının buyruğunda görev gören yiğit bir subaydı. Kurmay Binbaşı Seyfettin Şemi, İstanbul'daki gizli görevini yaptığı sıralarda gazeteci Naşit Hakkı'ya da kimi gizli, tehlikeli görevler verirdi. Genç gazeteci de bunları seve seve yerine getirirdi. İşte, ancak o kıvranıp duran genç gazetecinin der-

dine deva olabilirdi. Seyfettin Şemi bey, bu sırada Garp Cephesi karargahının şube müdürlerinden biriydi. Yukarıda da anlattığımız gibi İsmet Paşayla Mudanya'ya gidiyordu. O gün İzmir limanından İstanbul'a kalkan köhne bir çarlık yatı vardı. Bu, Fransız bandırası taşımaktaydı. Yat, hemen o gün İstanbul'a kalkıp oradan kimi kaçaklarla göçmenleri alıp Cezayir'e götürecekti. Seyfettin bey, genç gazetecinin bu köhne gemiyle İstanbul'a gidebilmesi için İzmir'deki siyasal ilişkiler sırasında tanıştığı Fransız Nakliyat temsilcisinden yatın kaptanına gösterilmek üzere bir kart elde etti. Genç gazeteci, yata bindiğinde «Beyaz Rus kafilelerinin taşınmasında kullanıla kullanıla sağlam bir tek musluğu, bir tuvaleti, hatta oturabilir bir tek sandalyesi kalmayan Romanof henedanının bu perişan yat eskisi, 1 Ekim günü İzmir'den ayrılırken «sevinçten yerinde duramıyordu. Henüz yirmisinin içindeki genç gazeteci, gemi suvarisiyle yiyeceklerini bölüştürdü, azıklarını kaptan köşkünün kenarındaki küçük bir masaya yaydılar. Kaptanın dürbününü elinden bırakmayan Naşit Hakkı, durmadan Mıdilli adası açıklarından kıyıları tarıyordu. Kaptan, akşam karanlığı basmadan önce Boğaza girebilmek için makineleri son güçleriyle çalıştırıyordu. İngiliz donanmasından kimli parçaların Çanakkale'de yattığını biliyordu. Kaptan, bu sıra da genç gazeteciyle şakalaşmak istedi:

«Bakalım orada kaçak Rumları İzmir'den alıp Yunanistan'a götürmek için yeni bir buyruk almadan İstanbul'a varabilecek miyiz?» diyerek güldü.

İkinci üstü Çanakkale Boğazından içeri girerlerken İngiliz torpidolarının sorularına ikinci kaptan yanıt verdi, geçtiler. Artık, önlerinde İstanbul'a dek engelsiz, masmavi bir su uzanıyordu.

3 ekim günü genç gazeteci, Bostancı'dan kiraladığı bir balıkçı motoruyla Mudanya'ya vardığında kıyıda demirle-

miş kültürlü deniz ejderhalarının arasından geçerek İsmet Paşanın karargahına vardı. Türk bayraklarının iri gelincikleri gibi dalgalandığı Mudanya kasabası, genç gazeteciyi çığınca sevinçlere boğdu. Doğru karargaha koştu. O, yetişmeden önce kimi görüşmeler olup bitmişti bile, buna üzüldü. İsmet Paşanın karargahı, deniz kıyısında büyükçe ahşap bir yalıydı. Yalının birinci katında sol yana düşen odalar konferans salonu olarak kullanılıyordu. «İsmet Paşa, ev sahibi olarak generallere yer gösterince konferansa kimin başkanlık edeceği konusunun görüşülmesine mahal kalmamış, görüşmeler onun başkanlığında açılmıştı.»

General Harrington'la Kurmay Başkanı Albay Heywood, Fransız Generali Charpy, İtalyan Generali Mombelli, gelişlerinde tören kıtasınca karşılanarak selamlanmışlardı. İsmet Paşa da konukları karargahında karşılayıp ellerini sıkarak görüşme salonuna buyur etmiş, ev sahibi olarak da konuklarına birkaç güzel söz söylemeyi unutmamıştı.

İsmet Paşa, Mudanya'da barış yoluyla bütün istemlerimize ulaşmak uğruna Dünyanın çok ünlü askerleriyle karşılıklı görüşme masasına otururken 29 ekim günü İzmir'den Ankara'ya yollanıp Ankara'da coşkun gösterilerle karşılanan, istasyondan Büyük Millet Meclisine dek coşkun halk dalgaları arasında yürüyen Mustafa Kemal, bütün işleri sağlam kazığa bağlamak üzere Birinci ordunun İstanbul üstüne yürümesi için buyruk vermişti. Birinci ordunun üçüncü kolordusu, Şükrü Naili'nin komutası altındaki bir atlı tümenini Şile bölgesine, Albay Abdürrahman (Nafiz) komutasındaki birinci tümeni, Albay Salih (Omurtak) komutasındaki 6 cı tümeni, Albay Alaettin'in komutasındaki 41 ci tümeni de İzmit ile Gebze arasına sürmüştü. Bunların arkasında Kemalettin Sami Paşanın komutasındaki dördüncü kolordu ile Tümgeneral Eyüplü Halit Paşanın komutasındaki Kocaeli grubu Adapazarı, Geyve, Sapanca, Karamürsel

ile Yalova'ya yollanmıştı. Birinci ordu komutanı Nurettin Paşanın karargahı İzmit'teydi.

Ancak, Mudanya görüşmelerinin arifesi gibi kısa bir zamana sığdırılan Birinci ordu birliklerinin bu ileri yürüyüşü, görüşmeler başlar başlamaz durdurulmuştu. Zaten bu zaman içinde bütün birlikler stratejik ereklerine ulaşmışlardı.

Mustafa Kemal, Mudanya'da ayaklarına dek gelmiş olan İtilaf devletlerinin, er geç yola geleceklerini hesaplayarak çok dikkatli davranılmasını istiyordu. Şu sırada patlayacak gereksiz bir silah, bir çuval inciri berbat edebilirdi. İsmet Paşa, bütün bir yetki ile görüşmeleri yönetmeğe başlamıştı. Bu sırada, Mustafa Kemal, Ankara'dan Fevzi Paşayı da Mudanya'ya gönderdi. Mareşal, tepeden tırnağa askerdî. Teknik alanda bir işe yarayabilirdi.

Mudanya konferansına katılmış olanlar arasında İsmet Paşa ile General Harrington'dan başkası figüran sayılabılırdi. İktidardan düşmesi yaklaşan Lloyd George, boşuna General Harrington'un kişiliğinde direniyordu. Fransa ile İtalya'nın da şövalyeliklerine sığınarak onları kendi kuzu için kullanmağa çalışıyordu. Yoksa bu şövalyeler, her an cepheyi bırakarak savuşmağa hazırıldılar. Bütün kılıçlarını, kalkanlarını, gürzlerini evde bırakarak gelmişlerdi. Bütün savaşın, gerçekte iki şövalyenin, İsmet Paşa ile Harrington'un arasında geçeceğini hepsi biliyordu. Her iki şövalye de bu savaşın anısını ölümsüz kılmak üzere iyi bir fotoğraf makinası önünde poz verdi.

Görüşmeler, sanki kağıt ile ilerliyordu. 5 ekim öğle üzeri, görüşmeler ancak bir arpa boyu ilerlemişti. Harrington, Meriç ırmağına dek bütün Doğu Trakya'nın Yunan ordusundan arınmasını kabul ediyor, ancak buranın barış andlaşması imzalanıncaya dek müttefik ordularının işgalleri altında kalması için diretiyordu. İsmet Paşa da Yunan or-

dusunca boşaltılan Doğu Trakya'nın hemen Türk ordularına bırakılmasında direniyordu. İsmet Paşanın direterek istediği yerler arasında 29 eylül tarihli Türk notasında sözü geçen Edirne kenti ile Meriç'in güneyindeki tabyalar çizgisi, sonra, bu yöredeki Karaağaç köyü, demiryolu istasyonuydu.

Görüşmeler, zaman zaman her iki yanı da karamsarlığa düşürecek bir çetin gidiş alıyordu. General Harrington, İsmet Paşanın direnişi karşısında bayağı aşağılık duygularına kapılarak şöyle diyordu:

«İsmet Paşa bize, yenilmiş Generallermişiz gibi davranıyor.»

İsmet Paşa, Avrupalı Generallerin kendisini arkalarındaki korkunç potansiyele dayanarak ezip geçmek isteyen hırçın durumlarından yakınırcasına bizim gazetecilere şöyle diyordu:

«Konferans, Trakya'nın boşaltılması ve ulusal hükümete bırakılması temeli üzerinde toplanmıştır. Bu temeli açıkça söylediğimde, Trakya'yı Yunanlılardan boşalttırdıktan sonra, teslim yanlısı olmadıklarını gördüm. Koşullarımı bildirdim. Bunları Charpy ile Mombelli kabul etti. Biz, verilen söze güvenerek harekati durdurduk. Bugün, üç gündür İngilizlerin cevabını bekliyorum. Biz, hareketimizi durdurduğumuz halde Yunanlıların hazırlıklarını görüyoruz. Umanım ki barışsever davranışımız değerlendirilir de istemlerimiz yerine getirilir.

Biz, İzmir'e girdiğimizde orda birikmiş yüzbinlerce Yunanlı halk vardı. Bunlar, Anadolu köylerini, kasabalarını yakıp yıkanlardı. İsteseydik, onları tutsak alır cezalandırırdık. Oysa, bunu yapmadık. Tersine, Yunanistan'a gitmelerine müsaade ettik. Buna karşılık, Yunanlılar, Anadolu'dan topladıkları silahsız, günahsız halkımızı alıp götürdüler. Bunların da bize geri verilmesini istiyoruz.»

7/8 ekim günleri boyunca Paris'te İngiliz Hariciye Nazırı Lord Curzon'la Poincaré arasında süren çetin görüşmelerde en sonra İngiliz Hariciye Nazırı, İngiliz Başvekili'nin düşüncesine yattı. Böylece Mudanya'da duraklayan konferans birkez daha toplandı. General Harrington, Lord Curzon'dan aldığı direktifi konferansa ilettil. Buna göre, Doğu Trakya barış andlaşmasından önce Ulusal Hükümete verilecekti. Böylece konferans bir arpa boyu daha ilerlemişti. Ne varki yine de ilerlemişti. Bir tek mermi yakmadı. koscoca Trakya ele geçmişti. Demek ki direnilecek olursa Ulusal yemişler birer birer avucumuza dökülecekti. Batı, savaş istemiyordu.

9 ekim günü, Harrington, hernekadar Paris'ten aldığı direktifi konferansa sunmakla İsmet Paşayı hoşnut edeceğini sandıysa da hiç de öyle olmadı. İsmet Paşa, şimdiye dek hiç konuşulmasına fırsat bulunmayan kimi konular için Ankara'dan direktif alacağını söyleyerek görüşmelerin, ekimin 10 una bırakılmasını önerdi. Paris'ten gelen, Trakya'yı Türk ordusuna bırakan projede Türkler için benimsenemiycek kimi noktalar vardı. İşgalciler, bu yeni projede İstanbul'la yöresini, sonra Çanakkale ile Gelibolu yarımadasını belirsiz bir zamana dek ellerinde bulundurmak istiyorlardı. İngiltere, ağır silahlarının gövde gösterisini bir yana bırakır görünerek diplomatik yollardan bu isteklerine kavuşmak istiyordu. Bunlara bir oldu bitti gözüyle bakan Harrington, İsmet Paşanın suspus olmuş durumu karşısında umuda kapılmış, hoşnut görünüyordu. 9 ekimde saat 20.30'da görüşme sona erdiğinde İsmet Paşaya:

«İngiltere, elden geldiğince ödün (taviz) verdi. Majeste Kralımız bu gece Iron Duke dritnavtı ile İstanbul'a gidecektir. Artık, barış yapalım. İki dost ulus olalım, dost olacağız» diyerek hararetle onun ellerini sıktı. Sonra İsmet Paşayı askerce selamlayarak oracıkta bekleyen arabası-

na bindi. Biraz sonra da İron Duke ejderhası has konuğu olarak İstanbul'a doğru hızla uzaklaştı.

Konferans salonunun bir küçük odasında son işgalci önerileri harıl harıl türkçeye çevrilip Ankara'ya şifrelenirken karargahın emir subayları da barış konferansının başladığı gün İstanbul üstüne yürüyüşü durdurulan birinci orduya yine yürüyüşe geçiş buyruğunu götürüyordu. Yine masasına başına oturuluncaya dek birinci ordu epeyce yol aldı, gerideki birlikler, aradaki boşluğu dolduruverdi. Birinci ordu birlikleri İstanbul'a biraz daha yaklaşıırken İsmet Paşa'nın Ankara'dan beklediği direktif de yıldırım hızıyla yetişti.

Telgraf şöyle diyordu:

«Mudanya Konferansı Başkanı

Garp Cephesi Komutanı

İsmet Paşa hazretlerine

Şifre: Önerilen proje üzerinde değiştirilmesi istenilen noktaların ve elde edilmesi gereken hususların sağlanmasına son çaba harcadıktan sonra görüşmelerin kesilmesine meydan vermeyiniz. Andlaşmayı imza ediniz. İmzanız, Meclisin dahi muvafakati demek olacaktır.

Başkumandan

M. Kemal

10 ekimde bütün görüşmeciler, bir kez daha konferans salonunda toplandılar. General Harrington, çalımılı, üst perdeden bir davranışla İsmet Paşa şöyle ünlledi:

«Hepimiz, cevabınızı öğrenmeğe geldik»

İsmet Paşa, alçakgönüllü, serinkanlı haliyle Harrington'un kişiliğinde bütün generallere şöyle yanıt verdi:

«Sayın generaller, hükümetimin görüşü, çabuk bir anlaşma biçimi bulmaktır. Henüz kararlaştırılmamış noktala-

rı inceleyeceğiz. Umarım ki bu noktalar bizce de kabul olunacaktır.»

Generallerin hazırladıkları proje, Ankara'dan gelen direktifle karşılaştırılıp tartışıldı. İsmet Paşa, kimi açıklamalar yaptı. Yeni önerileri alan generaller, gemilerine dönerken bayağı iyimser, umutlu idiler. Saat 20,30 da karargahtan yorgun argın çıkan İsmet Paşanın çevresini Türk gazetecileri aldı, o da giden generaller gibi hoşnut görünüyordu. Yeni bir dünya savaşına yol açacak gibi görünen son kerte pürüzlü bir iş, bir çözüme bağlanmak üzereydi. Bu, yabancı generalleri ne kerte sevindirmişse İsmet Paşayı da, Ankara'daki Başkumandanı da bir o kerte sevindirmişti. İsmet Paşa çevresini alanlara gülümseyerek şöyle dedi:

«Konuşmalar iyi gitti. Mütâbık kaldık. Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ne kerte barışsever olduğunu bir kez daha dünyaya ispatlıyoruz.» Bu sözleri işiten genç gazetecilerle subaylar, büyük bir zafer karşısında daha bulunduklarını anlayarak sevinçten ağlayacak duruma geldiler.

O gece Mudanya'nın serin güz havasında hiç olmayan bir canlılık vardı. Lambalar sabaha dek yandı, hemen hiç kimse uyumadı. Generaller de gemilerinde toplanarak yeni ortak projeyi bir kez daha gözden geçirip tartıştılar. Sabahın saat üçünde motorla karaya çıkan generaller, sokakları umutlu halk, asker yığınlarıyla kaynaşır buldular.

Bir kez daha, nevarki son kez olarak konferans salonunda toplanan Türk işgal devletleri delegeleri, hazırlanmış olan metni bir kez daha okutup dinlediler. Metin, beş kopye olarak daktiloda yazılmağa başlandı. Bu sırada kahvelerini içen generaller, birbirleriyle dostça, iyimser, barışçıl bir anlatımla parlayan yüzler, gözlerle konuşuyorlardı.

10 ekim 1922 çarşamba sabahı, saat altıda İsmet Paşa ile generaller, güler yüzle önlerine sürülen ateşkes and-

laşmasına imzalarını attılar. Sonra, General Harrington, işin mutlu bir sonuca bağlanmasından duyulan ortak sevinci anlatan içten, kısa bir konuşma yaptı. Bütün bu kağıtları imzalayan kişiler, Birinci Dünya Savaşının cehennemi-ne girip çıkmış askerler olduğundan bu barışcıl andlaşma-nın böyle olumlu bir sonuca vardırılmasından dolayı ger-çekten büyük sevinç içindeydiler. Şundan ki blöfün filan zamanı değildi, onların kendi ulusları da savaş istemiyor-du. Bunu yakından biliyorlardı. Hepsi de sırtlarından ton-larca yük atmışçasına yeğnikleşmişti. Yeryüzünü yeni bir savaş felaketinden kurtardıkları için de kendilerini insan-cıl bir görev yapmış sayıyorlardı.

12 eylül günü, Büyük Millet Meclisi, Mudanya konfe-ransını çok iyi yönetmiş olan İsmet Paşaya şu telgrafi çekti:

«Büyük Millet Meclisinin dünkü toplantısında Harici-ye Vekilinin konuşmasından sonra, yapılan öneri üzerine, Garp ordularımız kumandanı İsmet Paşa hazretlerine Mu-danya konferansındaki çalışmalarından, başarısından do-layı Meclis adına teşekkür edilmesi kararlaştırılmıştır.»

Artık, yıkılması zamanı gelmiş olan İngiliz Başbakanı Lloyd George şu sözlerle kendini savunmağa çalışmaktay-dı:

«Yunan bozgunundan sonra durum son kerte tehlike-liydi. Bu yüzden çok çabuk davranmamız gerekiyordu. As-kerlik uzmanlarımız, Boğazların her iki yakasını tutmadık-ça serbestliğini yada güven içinde ticari gidış geliş sağ-layamayacağımızı söylediler. Türkler, üzerimize yürüdüler. Fransızlar, geri çekildiler. İtalyanlar da onları izlediler. Eğer biz de Fransızlar gibi davransaydık o zaman Kuvayı Milliye (!) Çanakkale'ye yerleşecek, oradan atacakları son adım Boğazları geçmek olacaktı. Eğer Mudanya konferan-sında bu istemimize boyun eğmeselerdi onları yerinden kim çıkaracaktı? Hiç kimse. Bundan başka Boğazlıçinde ho-

şa gitmeyen bir görünüş meydana gelecekti. Miliyetçi Türkler, İstanbul'a girecekti. Onların Boğazları geçmesine müsaade edilseydi doğacak olayları düşünmek bile korkunçtu. Öbür erdemlerini saymazsak Türk gibi bir savaşçı yaratığa karşı blöf yapmayı denemek iyi değildir. Bir oyun, ancak, korkaklara uygulanabilir. Türkler, işin ciddi yada gevşek olduğunu hemen anlarlar. Eğer isterseniz diyebilirsiniz ki biz Türklere karşı tehditlerde bulunduk. Ancak, kesin karar verilmemişse tehdit, her zaman bir yanlışlıktır. Biz, salt tehdit etmedik, eyleme geçmeğe de karar vermiştik. Türkler, barışı hızlandırmaktaki içtenliğimizin bize bu kararı verdirdiğini anladılar.»

İngiltere kamuoyuna göre, Lloyd George'un suyu ısınmış görünüyordu. Bir koalisyon hükümetinin başkanı olduğu halde ülkeyi tek adam sistemiyle yönettiğini söyleyenler, bunu kınayanlar günden güne çoğalmağa başladı. En sonra, Kral George söz söyleme sırasının artık kendisine geldiğini anlayarak baklayı ağzından çıkardı: Mudanya ateş kes andlaşmasından iki gün sonra koalisyon kabinisinin çekilmesi belkisi olduğunu ortaya attı. Bunun üzerine Muhafazakâr parti bakanlarının Meclis grupunu 19 ekimde birleşime çağırma önerisini ileri sürdüklerini bir mektubunda cıtlattı. Koalisyon hükümetinin sürüp sürmeyeceği bu birleşimde anlaşılacaktı. Lloyd George'un gidişi olduğunu birçokları gibi iyice anlamış olan Kral, ne olur ne olmaz diye düşünerek başvekile yazdığı mektupta şöyle alttan alıyordu:

«Umudum odur ki, bu toplantıda alınacak sonuç birçok nedenler, özellikle İrlanda ile yakın doğu sorunlarının henüz çözülmemiş olması dolayısıyla hükümetin düşmesine yol açmayacaktır. Yine başbakanım olarak kala çağınıza güvenim var.»

Kralın da anlamsal desteğini gören birçok ünlü politikacı, koalisyon hükümetine karşı dayanılmaz bir yayılım

ateşi açtılar. En sonra Muhafazakâr mebuslar Carlton kulübünde bir toplantı yaparak partinin bağımsızlığını ilan etmek üzere oylamaya geçtiler. 19 ekim 1922 tarihli bu toplantının sonucu çok etkili oldu: Lloyd George'u destekleyen grup, 87 ye karşı 187 oyla yenildi. Bu, partinin koalisyonundan çekilme, bir de Lloyd George'u koalisyon hükümetinin başından atma kararıydı.

16 ekim günü öğleden sonra Carlton kulübündeki oylamanın sonucunda üç yıl boyunca Türk yurdunu kanatan, son günlerde de Türk politikasını terleten Lloyd George, istifasını krala verdi.

FETİH BAŞLIYOR

İstanbul'a benden çok selâm

MUSTAFA KEMAL

14 ekim sabahın ilk trenlerinden birinde Haydarpaşa - Pendik yolculuğunu bir düşman ülkesindeymiş gibi sözüm ona okuduğu kitabın arkasına sinerek yapmağa çalışan yirmi yaşlarında kara kuru bir adam, İngiliz kontrol postasının eline düşmemek için serinkanlı bir kaygunun cenderesinde eziliyordu. Bu, Vakit gazetesi yazarlarından Naşit Hakkı (Uluğ) dan başkası değildi. Bin bir güclüğü yenerek Mudanya konferansı gibi cıvıvli bir politika guresinin geçtiği meydanda bulunmuş, şimdi de fethin altın anahtarını ellerinde tutan birinci ordu birliklerinin İstanbul'a doğru durdurulmaz ilerleyişini yakından görmeğe can atarak sabahın karanlığında yola düşmüştü. Türk tarihinin bu en sevinçli, en coşkun günlerini bir seyirci olarak uzaktan izlemek usunun köşesinden bile geçmiyordu. Bu coşkun günleri yaratanlardan birine benzemek tutkusu, bu yirmi yaşındaki gazeteciyi olayların en can alacak yerlerinde gezdirip duruyordu. Bunları görüp yazacak, yine yazacaktı. Genç gazeteci, Pendik'te trenden indi. İngiliz askerleri, gittikçe İstanbul'a sokulan Türk ordusunun varlığından, bu

arada doğabilecek türlü tatsız olayları düşünmekten tedirgin, Pendik'te sıkı bir kontrol kurmuşlardı. Böyle de olsa atı alan kolayca Üsküdarı geçebiliyordu. İngiliz askerlerinin silah çatıları arasından kolayca sızan genç gazeteci, bir araba kiralayarak Tuzla'ya varınca arabacıyı savdı. İstanbul'da bir dostunun kendisine salıkladığı Tuzla'nın, yurtseverliği en kötü günlerde denenmiş kara yağız muhtarını arayıp buldu. Ordan Gebze'ye gitmek üzere Muhtarla birlikte eğerli atlara bindiler. Genç gazeteci, Gebze'ye doğru yola çıkarken Tuzla önünde İngilizlerce silahtan arındırılmış Yavuz zırhlısının yürekler acısı halini gördü, içi cız etti. Onun da özgürlüğünün yaklaştığını düşünerek biraz avunur gibi oldu. Genç gazeteci, Gebze'ye yaklaştığında yeşillikler arasında ipiri gelincikler yada güller gibi kızarıp duran Türk bayraklarını görünce yüreğini gözünden yaş getiren sert, coşkun bir sevinç dalgası kapladı. Bu, Türk ordusunun oraya girdiğini gösteriyordu. Yol boyunca Şükrü Naili'nin atlıları devriye geziyordu. Bu atlılardan birinin eşliğinde Gebze'ye yollanırken Tuzla Muhtarına çok teşekkür etti.

İçindeki sevinç öyle kontrol edilmez bir hale gelmişti ki, yanbaşımda at süren atlıyı unutmuş, yüreğinin içinde gürleyen sele kapılmış gidiyordu. Onun böyle hızlı at sürdüğünü gören asker, bayağı merak etmişti:

«Bey, İstanbul'dan mı geliyorsun?»

«Evet, arkadaş.»

«Acelen ne bu kadar?»

«Bugün İzmit'ten Gebze'ye tren gelecek, içinde yolcum var da.»

«İstanbul nicedir?»

«Sizi bekliyor, başka bir şey özlediği yok.»

Genç gazeteci, yarenliği uzatmak üzere:

«Nerelisin, hemşerim?» diye sordu.

«Konyalıyım, emme. İstanbul'da eski sarayın karşısın-

da kadayıfçılık ederdim. İnşallah, İstanbul'a girelim de size kadayıf dökeyim.»

Genç gazeteci, bu sırada İzmir'den Ankara'ya döneceği günlerde Mustafa Kemal'le bir konuşmasını andı. Kendisi, Mudanya'ya varmak üzere İstanbul'a geçecekti:

«Paşam, İstanbul için bir emriniz var mı?» diye sorduğunda Başkumandan şu yanıtı vermişti:

«İstanbul'a benden çok selam. Yakında birbirimizle kucaklaşırız. Ulusal isteklerimiz içinde barış elde edilecektir, bu sonuç yakındır. Her şeyde orduyu kullanmak gerekmez. Artık, bütün dünya bizimle birliktedir. İnsanlık, bizimle birliktedir. İngiliz ulusunun sağduyusu bizden yanadır. Hatta şimdiye dek yanlış yola gitmiş kimi batı devlet adamları da en sonra gerçeği görmüşler, bizimle birlik olmuşlardır.»

Genç gazeteci, Türk bayraklarının renginden al al olmuş Gebze'nin içine girdiğinde her yanı bomboş buldu. Sanki düşman korkusundan boşaltılmış bir kasabayı andırıyordu. Nevarki bu aldatıcı bir görünüşten başka bir şey değildi. Bütün kasaba halkı, İstanbul'a gidecek birlikleri denetlemeye gelecek olan Garp Cephesi kumandanını karşılamak üzere Gebze köprüsünde askerce düzgün sıralarla dizilmiş, yürek çarpıntısı içinde bekliyordu. Köprünün başında birliğiyle birlikte Kurmay Albay Abdürrahman Nafiz bey bekliyordu. O büyük saldırıda tümeniyle Bursa'yı, Mudanya'yı, Bandırma'yı kurtarmıştı. Şimdi de İstanbul'u kurtaracak birliklerin en ön sırasında bulunuyordu. O da bu köprü başında dikilen binlerce kişi gibi Mudanya'da bir yengi daha kazanmış olan İsmet Paşayı bekliyordu. Yunanlıları denize döken bu birlikler, şimdi de İngiliz işgal ordusunun birlikleriyle karşı karşıya idiler. Nevarki İngilizlerle çatışmayacaklarını biliyorlardı. Genç gazeteciyle birlikte treni bekleyen binlerce kişi, birden bire lokomotifin sessizliği çın çın öttüren keskin, uzun, sevinçli düdük ses-

lerini işiterek bir kez yerinde kıpırdandı. İzmit'ten Gebze'ye uzun zamandır ilk kez gelen bu trende umulduğu gibi İsmet Paşa çıkmadı. «İnenler, Adapazarı'ndaki Demiryolları Müdürü Gazi'nin okul arkadaşı Kurmay Albay Fuat Ziya beyle ayırıcı çizgiyi belirtmeğe memur Türk Kurula üyele-riydi. İsmet Paşanın dört beş dakika sonra geleceğini söy-iediler. Yol boyundaki istasyonlarda halkla askerin beşer onar dakikalık saygı gösterileri onu biraz geciktirmişti.»

Saat 16,30'a doğru İsmet Paşayı getiren otodrezin gö-ründü. Aka boyanmış olan otodrezinin her iki yanına Türk bayrağı resmedilmişti. Ayakları bağlanarak kesime hazır-lanan kurbanların kanları fiskiyelenirken tümen bandosu da gür sesiyle selam marşını çalmağa başladı. İsmet Paşa, yalnız değildi, yanında 3. kolordu komutanı şükrü Naili Pa-şa ile 61. tümen komutanı Kurmay Albay Salih (Omurtak), Albay Hulusi (Alataş), emir subayı Binbaşı Sabri (Artuç) beyler de vardı.

İsmet Paşa, birinci tümen komutanı Abdürrahman Na-fiz beyin elini sıkarak öbür subaylara hal hatır sordu, san-cak marşını gırtlaklarını yırtarcasına haykırarak söyleyen okul çocuklarını tatlı tatlı okşamaktan kendini alamadı. Sonra, yerinde duramayan, kendisini iyice görebilmek için birbirini çiğneyen halk yığınlarını selamladı, saygı birliği önünde: «Merhaba, arkadaşlar» diye bağırdı. Halâ bütün gürültüyü bastırırcasına çalıp duran bandonun çalmasını durdurdu. O, şimdi, savaştan yeni çıkmış Mehmetçiklerin müziğini dinlemek istiyordu. Sıradaki erlerden birine ya-naştı:

«Nerelerde savaştın?»

«İnönü'nde, Kütahya'da, Mudanya'da, paşam.»

«Düşmanı en çok nerede sıkıştırdın?»

«Kazancı bayırında.»

«şimdi, Yunan ordusu nerede?»

«Mahvettik, paşam.»

«Kaç gün sürdü bu harekât?»

«Bir buçuk ay sürdü. sürmedi, paşam.»

«Eh, peki şimdiye dek neden düşman karşısında bekledin?»

«Emir sizindi, paşam. Siz, emredince biz, mahvettik.»

Asker sıralarının önünden geçen paşa, makinalı tüfek bölüğünden bir eri gözüne kestirdi. Belki de sakallı olduğundan gözüne çarpmıştı. Sakallarını okşayarak ere şöyle sordu:

«Evli misin?»

«Evet, paşam.»

«Kaç çocuğun var?»

«Henüz yok, paşam, vakit bulamadım.»

«İnşallah, vatana hayırlı evlat yetiştirirsin. Bu gördüğün harpleri, gezdiğin memleketleri köyüne yazdın mı?»

«Daha durup dinlenmeye, yazmaya vakit olmadı, paşam.»

«Olmaz, hemen yaz. Köyde doya doya okusunlar, övünsünler.»

Garp Cephesi komutanı, daha sonra, sıraların en sonunda dikilip duran saldırı taburunun erlerini birer birer denetledi. Bu da bitince, taburu yüksek sesle şöyle ünlledi:

«Asker arkadaşlar, sizin harekatta gösterdiğiniz kahramanlığın, çabanın etkisiyle düşman Trakya'yı bize bırakmayı kabul etti, boşaltmağa başladı. Bir aya kalmaz, oralara, sevgili Edirnemize kavuşacaksınız. Bu, hep sizin yenigile biten savaşlarınızın sonucudur.»

Erlerin denetimini bitiren paşa, tümen komutanına:

«Nereye emrediyorsunuz, kumandan bey?» diye sordu.

«Karargaha şeref vermenizi rica ederim, paşa hazretleri.»

«O halde, asker dinlensin.»

İsmet Paşa ile Albay A. Nafiz bey, bir otomobille, öbür otomobile de Şükrü Naili Paşa, Salih (Omurtak)

bey, bir de genç gazeteci bindi, deniz kıyısındaki karargaha yollandılar. Şükrü Naili Paşa, karargaha gldinceye dek durmadan savaş boyunca Türk gazetecilerinin gösterdiği yararlıklardan sözetti.

İsmet Paşayı karargaha götüren otomobil bir süre sonra köprü başına döndüğünde coşkun halk kalabalığı yine oradaydı. Üç yıl Ulusal Kurtuluş Savaşının en yiğit, en ünlülerinden biri olan İsmet Paşayı biraz daha görebilmek için orda dikilmiş bekliyordu. Çökerek dinlenen asker sıraları arabalar görünür görünmez doğrulup son saygıya hazırlandılar.

İsmet Paşa görününce halk, gürleyen sevincini sürekli «yaşa» larla bağrından boşaltmağa başladı. Paşa, otodrezine doğru ilerlerken genç gazeteci Hakkı Naşit, yanına sokuldu:

«Paşam, İstanbul'a bir diyeceğiniz var mı?» diye sordu.

«Rafet Paşa bir iki gün içinde Trakya'yı teslim almak üzere gelecektir.»

İsmet Paşa bunları söylerken gözlerinin içinde sonsuz bir özlem yüzüyordu. Özlemle cıvı cıvı kara gözlerini genç gazetecinin gözlerine dikti, bir süre böylece durdu. Sonra:

«Çok, çok selam. bizi unutmasınlar,» dedi.

Bu sırada İri gövdesiyle otodrezine yerleşmeğe çalışan Şükrü Naili Paşa da genç gazeteciye birkaç söz söylemekten kendini alamadı:

«İstanbul'un yedisinden yetmişine selamımı ilet, unutma.»

Şu sırada İstanbul'un kaderini ellerinde bulunduran bu dev yapılı yakışıklı komutanın sözleri, genç gazeteciye çok dokundu. Gazetesinde onun baba selamını yediden yetmişe bütün İstanbullulara iletmeğe söz verdi. Ak yağlı boyaya boyanmış, her iki yanı kıpkırmızı Türk bayraklarının

resmiyle süslenmiş otodrezin, büyük Kuvayı Milliyecileri alıp götürürken bir kez daha uğurlayıcıların bağrından boşalan gökgürültüsüne benzer sevgi sesleriyle Gebze çın çın öttü. Yaşa sesleri, top gibi patlıyordu. Paşa, düşmana bu en yakın ordu birliklerinin yiğit komutanlarına Mudanya ateşkes andlaşmasının bütün derin gerçeğiyle püf noktalarını anlatmış gönül rahatlığıyla Bursa'ya doğru uzaklaşıyordu.

Altıya çeyrek kala Garp cephesi komutanını uğurlayan genç gazeteci, o akşam, ayırıcı çizgiyi çizmekle görevli Türk Kurulu Başkanı Ordu İstihbarat Şubesi Müdürü Kurmay Binbaşı Rahmi (Apak), istihkâm Binbaşısı İbrahim Et-hem, İstihbarat şubesinden Üsteğmen Vedit (Uzgören), bir de bir topograf subayla o geceyi Gebze'de geçirdi. Ertesi gün de müttefik kurulu ile birlikte ayırıcı çizginin çizilmesinde bulunacaktı.

Genç gazeteciyi, bir yurtsever kişinin evinde ağırlanan subaylar arasında en çok ilgilendireni Kurmay Binbaşı Rahmi (Apak) oldu. İnönü, Sakarya savaşlarında kahramanca savaşıp ölenlerin hemen yanbaşılarında çarpışan bu yabancı dil bilir, eli kalem tutar aydın subay, bir süre diplomat olarak ordudan uzaklaştırılmış, şimdi yine çok sevdiği orduya dönüyordu. (Sonradan, «Garp Cephesi Nasıl Kuruldu», diye bir de değerli kitap yazacak olan bu değerli subayın notları da yanında hazırды.) Genç gazeteci, o akşam bu bilgili, zeki kurmay binbaşının da konuşmalarıyla tat verdiği sofrada herkes gibi içmiş, neşelenmişti. Ancak, Rahmi bey, Buhara elçiliğinin ataşemiliterliğine atanıp bu süre içinde arkadaşları gibi terfi edemediğinden olacak, küskün duruyor, genel sevinçli havaya ortak olamıyordu. Oysa, Rahmi (Apak)'ın derdi başkaydı. Trakya'nın boşaltılmasına başlandığı bu sırada acaba Yunanlılar gider ayak Türklere yine zulüm yapacaklar mıydı? Babaeski olan Rahmi Apak'ın orda birçok akrabası da vardı. Naşit

Hakkı, onu biraz deşince kaygularının nereden geldiğini hemen anlamıştı. Genç gazeteci, ayırıcı kurulların çalışmasında da bir gazeteci olarak bulunduktan sonra, Refet Paşayla birlikte İstanbul'a çıkacak, ordan Trakya'yı teslim alacak Türk jandarmasını getirecek olan Gülnihal vapurunun kalkışına yetişmek üzere ertesi gün hemen İstanbul'a yollandı.

Mudanya bırakışmasının olumlu koşullarla imzalanmasından sonra, büyük güçlüklerden en önemli birinin daha yenildiğini görerek sevindi. Şimdi, ilerde çok önemli olarak Barış andlaşmasının kurtarılması kalıyordu. Avrupalıların en ünlü politika kurtlariyle boğuşarak altın postu temelli kurtarabilmek, şimdi gerçekten en önemli sorun olarak belirliyordu. Dünyanın en yavuz Politika kurtlariyle boğuşmak üzere kimi göndermeliydi? Türkiye'nin politika alanındaki en becerikli kişisi dahi o kurtların yanında kuzu kalırdı. Yine de birinin gitmesi gerekiyordu. Bunlar da ya Başvekil yada Hariciye Vekili olacaktı. Bunun seçiminde son kerte dikkatli olmalıydı. Bir de Doğu Trakya'yı teslim alacak komutanı seçmek sorunu vardı. Bu, hem çok ünlü, hem de İstanbul'un, halkın çok sevdiği bir kişi olmalıydı: Mustafa Kemal'le Başvekil Hüseyin Rauf bey uzun uzun düşündükten sonra Doğu Trakya'yı teslim alacak çok ünlü, sevimli kişiyi en sonra buldular: Bu, Refet Paşaydı. Lozan'a gidecek başdelegeyi de ancak Mustafa Kemal biliyordu. Ne varki bunu şimdilik kıskançlıkla saklıyordu. Hiç olmazsa adayı bulmuştu, ancak, onun gerekli nitelikleri üzerinde düşünüyordu. Başkumandan, Doğu Trakya'yı teslim alacak kişiyi bulduktan sonra yeni Başkumandanlık Karargahını yeni cepheye daha çok yaklaştırmak üzere 16 ekim 1922 günü Bursa'ya yollandı. Bursa'lılar da çoktan beri onu çağırıp duruyorlardı. Yanında Doğudan yeni dönmüş olan Kazım Karabekir'le Refet Paşa vardı. Şükrü Naili Paşanın ileri hatlardaki kolordusunu denetleyerek Bursa'ya dönen

İsmet Paşa ile hep orada bulunan Fevzi Paşa özlemle onu bekliyordu.

Mustafa Kemal'in Bursa'ya gelişi, her an kurtuluşunu bekleyen İstanbul halkını iyice coşturmuştu. Hele delikanlılar, ellerine geçirdikleri harçlığı Mudanya'ya kalkan vapurlara yatırarak Mustafa Kemal'in bulunduğu yere ulaşmağa çalışıyorlardı. Bunların çoğu, üniversite öğrencisiydi. Mudanya'ya doğru yola çıkmış bu coşkun topluluklardan biri, Karaköy'de Yahya Kemal'e rastlayarak onu da apar topar Galata rıhtımında İstiklal üzerinde bulunan bir vapura bindirip yola çıkardılar. Adamcağız, yanına bir çanta bile almağa vakit bulamamıştı. Üniversiteli gençler, hocalar onu seviyordu. Ancak, bu sevgilerinin ardında ona karşı duydukları kırılganlığı da bir türlü unutamıyorlardı. Birinci Dünya Savaşından önce İttihatçı düşmanı «Peyam» gazetesinde Ali Kemal'le yanyana onlara karşı düşmanca yazılar yazmış, bırakışma döneminde etliye sütlüye karışmayarak salt üniversite hocalığının pasif, biraz da sağır duvarları ardına çekilmiş, İttihat ve Terakkicilere olduğu gibi Kuvayı Milliyecilere karşı da düşmanca değilse de kaygusuz bir tutum takınmıştı. Üniversitedeki birçok hoca, bunların arasında şair Rıza Tevfik de vardı, Anadolu'daki kahramanca Kurtuluş Savaşı için kötü kötü konuşmalar yapıp dururken bunların ağızlarını kapamağa hiç çalışmamıştı. Öyle bir durum takınmıştı ki sanki bu hainleri gizli-den gizliye destekliyordu. Belki böyle bir düşünceyi hiç yoktu, yine de Türk dilinde böyle çok güzel şiirler yazan bir şairin en büyük Türk kahramanlık destanına karşı kaygusuz kalmasını hiç kimse anlamıyor, istemiyordu. İşte, şimdi, bir fırsat çıkmıştı. gençler onu almış, Ulusal Kurtuluş Savaşını unutulmaz bir yengi ile bitiren Başkomutanın yanına sürüklüyorlardı. Yaşayışı boyunca ittihatçılardan başka herkesi bağışlayacak olan Mustafa Kemal, elbette onu da bağışlayacaktı.

Mudanya'ya coşkun gençlik, Kuvayı Milliyeci topluluklarını götüren vapurlarla motorların yarışına Gölñihal vapuru da katılmıştı. Onun görevi çok büyüktü: Trakya'yı teslim alacak kahramanların başında Refet Paşayı İstanbul'a götürecekti. Gölñihal, Marmaranın çırpıntılı güz sularına doğru açılırken saat on yediydi. Batıya doğru baskı yapan Türk ordusunun ön saflarında cirit oynayan genç gazeteci Naşit Hakkı (Uluğ), bu kez de Gölñihal'in kamara pencerelerinden hocası Macit beyler de benzeri bir coşkunluk için İstanbul'un silüetini bambaşka duygularla seyrediyordu. Evet, şu sırada bu taş yığınlarından başka bir şey olmayan kentin içinde özgürlük bağımsızlık duyguları önüne geçilmez seller gibi taşıyordu. Genç gazeteci, kamarada yalnız değildi: Trakya, Kocaeli Müdafaa-yı Hukuk Derneği Merkez Kurulundan Şakir (Kesebir), Galip Bahtiyar, Kızılay müdürlerinden hocası Macit beyler de benzeri bir coşkunluk içinde Mudanya'ya daha çabuk varmak için sanki geminin uçmasını istiyorlardı. En sonra, Mudanya'ya varan gemiden indiklerinde jandarma kılığına sokulmuş eski saldırı taburundan bir yığın erin elden geldiğince iyi giyinmiş olarak rıhtımda tüfek çatmış beklediklerini gördüler. Gemi, demir atıp da silah çatmış erat güverteye çıkınca altı yüz yıl önce bir sal üzerinde Çanakkale'den Rumeliye geçen ilk Rumeli fatihlerinin hayali bir kez daha gözlerde canlandı. Onlar da bugünkü jandarma kılığına sokulmuş Türk askeri gibi bir avuçtu. Ne varki bu simgesel gücün arkasında bütün yenmiş Türkiye'nin potansiyeli yatıyordu. Bir avuç askerle koskoca Doğu Trakya fethedilecekti. Askerler, bindikten sonra Refet Paşa, bir tüy gibi hafif, atletik vücudu ile Gölñihal'in merdivenlerine ayak basarken, gemi süvarisi, kumandanın forsunu grandî direğine çekti. Forsun direğe çekilişi, hemen bütün orda bulunanları duygulandırmıştı.

Gemi, kalkıp da rotasını İstanbul'a çevirdikten sonra,

genç paşa, tarihe altın kalemle yazılacak günlerden birinin en iri kıyım kahramanı olmanın verdiği sorumlu coşkunun etkisi altında güverteyi arşınıyor, karşılaşacağı türlü belkileri usundan geçiriyor, bunları en yetkili bir biçimde karşılayabilmenin, yanıtlayabilmenin olanaklarını hazırlamağa çalışıyordu.

Genç gazeteci, güvertenin bir köşesinde genç bir subay topluluğuyla hem bu kutlu günün izlenimlerinden söz ediyor, hem de Refet Paşanın gidiş gelişlerini izliyordu. Bu kutlu günün böyle bir kahramanı olmak, ne büyük mutluluktu.

Refet Paşa bu yeni görevi için Mustafa Kemal'den sağlam direktifler almıştı. İstanbul'da şimdi bile bir hükümet fosili vardı: Sadrazam da Tevfik Paşaydı. Tevfik Paşa, Ulusal Hükümete bir telgraf çekerek barış andlaşması için Lozan'a gidilirken padişahın kabinesinden de bir temsilcinin birlikte gitmesini önermişti. Bu telgraf, çok ince politik oyunlar taşıyordu. Mustafa Kemal, telgrafı Refet Paşayla birlikte okuyarak taşıdığı anlamlar, buna karşı alınacak tutumlar üzerinde derinlemesine konuşup görüşmüşlerdi. İstanbul'da şu sırada saltanat, halifelik gibi iki patlayıcı madde, hâlâ Ulusal Hükümete karşı kullanılmak üzere hazır bekliyordu.

Refet Paşa, İstanbul'daki bu tehlikeli bölgelerin kişileriyle ister istemez görüşüp konuşacaktı. Bir tek siyasal gaf, yanılğı, kötü dalgalanmalar yapabildi. İstanbul'daki zararlı kuruluşlarla kişilere karşı takınılacak tutum, bu yüzden son kerte önemliydi. Şimdi, Gülnihal'in güvertesinde ufak boy bir arslan gibi bir aşağı bir yukarı gidip gelen genç paşanın kafası hep bu sorunların türlü sürprizlerine karşı alınacak kararlı tutumları hesaplarıyla doluydu. Mudanya bırakışması 15 ekimde yürürlüğe girer girmez Mustafa Kemal, çabucak Refet Paşa ile başbaşa vererek yeni

koşulların pratik olanakları üzerinde kafa yormuş, onun yeni karargahının kurulmasıyla ilgilenmişti. Refet Paşanın komutasında yüz yirmi kişilik simgesel bir jandarma gücü vardı. Gülnihal, Mudanya rıhtımından ayrılırken 1922 ekiminin 19 uncu perşembe günüydü. Bugün, İngiltere'nin tarihinde de son kerte önemli bir olay geçiyordu: Birinci Dünya Savaşının İngiltere'nin yengisiyle sona erdiren İngiliz Başbakanı Lloyd George, Mustafa Kemal'in Yunanlıları yenerek denize dökmesi, sonra Mudanya Savaşını da kazanması sonucu olarak kabinesiyle birlikte tarih sahnesinden çekiliyordu.

Gülnihal İstanbul'a yaklaşırken yer yerinden oynuyordu. Ulusal Kurtuluş Savaşının gerçekten efsaneleşmiş kahramanlarından biri olan Refet Paşanın İstanbul'a gelişi, yediden yetmiş bütün Türk-müslüman halkı coşkunluğun en yüce katlarında gezdiriyordu. İstanbul'da işgal ordusunun egemen olduğunu unutan halk, her yanı Türk bayraklarıyla donatmış, Türk ordusunun gelişinden önce İstanbul'u eylem olarak içerden fethetmişti. O zamana dek İstanbul böyle bir gün yaşamamıştı. «Kentin bütün meydanları caddeleri, dar sokakları, hatta kenar köşedeki çıkmaz sokakları bile bir gün önceden allı beyazlı bayraklar, kurdeler ve serpantinlerle süslenmişti. Gün doğarken kadın erkek çoluk çocuk bütün halk sokaklara dökülmüş, yollar insan almaz bir hale gelmişti. Caddelerden hiçbir araç geçemiyordu. Saat onbirde Kabataş iskelesi mahşerden bir örnek olmuştu. Üç bando mızıkacı durmadan çalıyordu. İskelede genel polis müdürü Esat bey, İstanbul muhafızı Fevzi Paşa, polis merkez memurları düzeni korumağa çalışıyorlardı» Yabancıların gözleri şaşkınlıktan bir kat büyümüştü. O gün, İstanbul'un elden gittiğini, başta Harlington olarak bütün işgalci sorumlular anlamış olacaktı.

«Saat iki buçuğa doğru Gülnihal'le onun çevresini alan çatanalarla römorklerin dumanları iyiden iyiye seçildi. «Geliyorlar, geliyorlar» sesleri Kabataş'tan köprü'ye dek uğultu halinde ulaşıyordu.

Gülnihal, Haydarpaşa ile Sarayburnu arasındaki açıklıkta ister istemez hızını kesti. Paşayı karşılamak üzere bin türlü deniz aracına binen coşkun İstanbullular deniz trafiğini büsbütün aksatmışlardı. Bu sırada vapura yanaşan Nil adlı muştan Gülnihal'e bir yığın karşılayıcı çıktı. Bunlar, Hilali Ahmer ikinci başkanı Hamit Hasancan'la arkadaşlarıydı. Refet Paşa'yı coşkun bir biçimde karşıladıktan sonra daha rahat bir araç olan muşa aldılar. Muşun bordasında ayakta dikilip güler yüzü, tatlı, büyüleyici jestleriyle kendisini araçlardan selamlayanlara karşılık vermeğe çalışan paşa, o sırada bu coşkun insan sevgisi ortasında insanüstü bir yaratık gibiydi. Şundan ki bir insan hiçbir vakit bu kerte sevimli, güçlü, güzel, büyüleyici olamazdı. Ancak, bu coşkun gösteriler o kerteğe geliyordu ki, öbür araçlardan muşa atlayanlar tehlike yaratmağa başlamışlardı. Öpmek üzere paşanın ince parmaklı kibar ellerini yakalamayı başaranlar kendilerini dünyanın en mutlu insanı olarak görüyorlardı. «Bu sevgi gösterisi o hale geldi ki, Refet Paşa soluk alamayacak bir duruma düştü.»

Refet Paşanın çevresinde bir hale gibi Edirne valisi Şakir (Kesebir), Jandarma Müfettişi Albay Cemil Cahit (Toydemir), kurmay binbaşı İzzet bey dikiliyordu Velihaht Abdülmecit efendinin yaveri bu sırada Refet Paşanın yanına sokulabilmeyi başardı. O sırada genç gazeteci Naşit Hakkı de oracıktaydı. yaver ağzını açıp bir şeyler söylemeğe hazırlanırken o da defterini, kalemını çıkarıp not tutmağa hazırlandı. Yaver Remzi bey:

«Velihahtı saltanat hazretleri adına hoşgeldiniz demekle şeref duyuyorum. Kendileri tarafından söylediklerini aynen ifade etmeme müsaade buyurunuz.» dedi Refet Paşa:

«Buyurunuz» diyerek söylenecekleri dinlemeğe hazır olduğunu gösterdi.

«Milletimizin azim ve imanı ve mesaisi ile mesut bir netice vasıl olacağına daima itimat ettim, dualar ettim. Milli idaremizin mazlum Trakya'da kurulmasıyle oraya refet, adalet, selamet ve emniyet götürüleceğine de tamamiyle kaniim.» Refet Paşa, bunları dinlerken altındaki hinoğlu hinliği hemen kavradı. Mustafa Kemal'le başbaşa konuşarak vardıkları taktik sonuçlara göre ilk konuşmasını yaptı:

«Veliaht Abdülmecit efendi, makamı muallayı hilafetin veliahtidir ve evvelden beri ilan ettiğimiz ahitlerimizin birisi de makamı hilafetin kurtarılmasıdır. Binaenaleyh, kendilerine şükranla mukabele ederim.»

Refet Paşa, bu sırada kendisini soran İstanbul gazetecilerine de şunları söyledi:

«Milletimizi temsil eden Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve hiç şüphesiz çok sevdiğiniz, çok sevdiğimiz muhterem başkumandanımızın mümessili sıfatıyla bu anda İstanbul'u selamladığımdan dolayı pek mesudum. Öyle bir his ile geliyorum ki o hissi tasvir edebilmek benim de elimde değil. Herhalde bu dakikada anlayabildiğim bir şey varsa o da hakimiyeti eline alan bir milletin ne kadar büyük şeylere muvaffak olabileceğini bir kere daha kuvvetle hissetmekliğimdir.»

Muşun çevresi, bin bir güçlülle açılarak Boğaziçine doğru yola çıkarılabilirdi. Refet Paşa saat üçe doğru Kabataş iskelesinde karaya ayak basınca korkunç bir sevinç uğultusu top gibi patladı. Refet Paşa, iskelede birçok törensel fosil İstanbul hükümeti görevlileriyle karşılaştı. Padişah adına binbaşı Ali Nuri, Sadrazam Tevfik Paşa adına binbaşı Salahattin, Harbiye Nezareti adına müsteşar yardımcısı albay Kazım, İzzet Paşa adına yaver Yüzbaşı Naci, Şehza-

de Abdülhalim ile Ömer Hilmi efendilerin yaverleri, jandarma komutanı Ali Kemal, merkez komutanı Fevzi Paşalar, basın, kent, öğrenciler, türlü dernekler temsilcileri onu karşılamaya gelmişti. Refet Paşayı görmek için caddelerde birbirini çiğneyen halkı hiçbir güç durduramıyordu. Halk, zayıf zabıta perdelerini çiğneyip geçiyordu.

Bu mahşer ortasında yine de bir direnç heykeli gibi Kuvayı Milliye üniforması içinde dikilen Paşa, kulakları sağır eden uğultular arasında karşılayıcıların sivrisinek vızıltısına benzeyen sözlerini zorbela işitmeğe çalışıyordu.

İlk kez Paşaya Sultan Vahidettin'in yaveri binbaşı Ali Nuri bey yaklaştı:

«Zatı Şahane namına beyanı hoş amedi ederim» dedi.

Refet Paşa, ona kısa, anlamlı bir yanıt vermek istedi:

«Makamı muallayı hilafete hissiyatı diyanetkaranemi iblağ ediniz.»

Bu sırada üç bandonun birden çaldığı ulusal marşlar halkın yaşa, var ol haykırışlarına karşarak kulakları sağır edecek bir güce erişiyordu. Yaşlıca bir binbaşı olan Tefvik Paşanın yaveri Selahattin bey de selam vererek Refet Paşaya yaklaştı:

«Hoşgeldiniz» dedi. Refet Paşa ona şöyle ince bir yanıt verdi:

«Tefvik Paşanın muhterem ellerinden öperim. Anadolu, İstanbul'da sadrazam tanımıyorsa da gerek ben gerek Büyük Millet Meclisi Hükümeti kendilerini zatı fehamsimat namı mübecceliyle yadederek ve hürmet ve tazimleri-mize asla hanel gelmez. Çünkü Tefvik Paşa memaliki islamiyeyi işgal eden mülevves vücutlar esnasında değil nice defalar bu makamı muallayı işgal buyumuş bir fehamsimat olduklarından ve tekrar hürmet ve tazimatlarımı arzulemekliğinizi rica ederim.»

Refet Paşa, karşılayıcıların ellerini sıkarak, hepsine ayrı ayrı bir iki söz söyleyerek bekleyen otomobile binmek

üzere halkın içine doğru ilerleyince mızıkalar, daha coşkun çalmağa, yaşalar daha gür çıkmğa başladı. Halk, büsbütün kendini yitirdi denebilirdi. Bu arada sevinç hıçkırıklarının yanı sıra gürültüye egemen olan tekbir sesleri de işitiliyordu. Ön planda büyük topluluklar olarak uzun zamandır bekleyen Üniversite öğrencileri, Paşayı bir tûy gibi kaparak havaya kaldırdılar. Onu Tramvay durağına dek eller üzerinde götürdüler. Hazırlanan programı alt üst ederek onu bir faytona bindirdiler. Paşa ancak neden sonra güc-bela Hamit Hasancan'la birlikte bir otomobile atlayabildi. Otomobil, halkın yoğun safları arasından çok zor yol açabiliyor, bu yüzden de çok az yol alıyordu. Hemen her adım başında bir kurban kesiliyor, cadde, otomobilin geçtiği iz üzerinde kıpkızıl kana boyanıyordu. Arkadan gelen otomobile de Paşanın karargahından Cemil Cahit (Toydemir) le başka birkaç kişi daha binmişti. Onların ardınca da bir yığın otomobil geliyordu. Yolun her iki yanında sabahtan beri bekleyen halk, Paşanın yüzünü görebilmek uğruna ezilerek ölmeyi bile göze alacak duruma gelmişti. Her iki yanda sıralanmış olan binlerce okul öğrencisi, zaman zaman bütün gürültüyü bastıran güçlü, tiz haykırışlarıyla kalabalığa egemen oluyordu.

Kafile, İstanbul'un fethini simgeleyen Fatih Sultan Mehmet'in türbesine dek gidecek, oradan dönüp dağılacaktı. Halkın coşkun selleri arasından yine de ilerliyeabilen Paşanın kafilesi, üzerlerine atılan çiçekler, konfetiler, serpantinlerle süslü olarak en sonra Fındıklı, Tophane, Karaköy, Köprü, Eminönü, Sirkeci, Alemdar, Divanyolu derken Sultan Mahmut Türbesi yöresindeki Şark Mahfeli'ne vardı. Kafile burada hep yola sallandırılmış kocaman bayraklarla zafer takları altında geçiyordu. Ta Kabataş'tan beri otomobilde halkı selamlayarak gelen Paşa heyecandan iyice yorulmuştu. Anadolu zaferinin temsilcisine karşı halkın gösterdiği olağanüstü sevgi, paşayı heyecan-

dan öldürecek duruma velmişti. Kendini tutamıyor, yaşıyışının en tatlı yözyaşlarını döküyordu.

Orta boylu, kumral, yakışıklı bir genç olan Faik Reşit (Unat) Ortaköy Darüleytamı (Öksüzyurdu) öğretmeniydi. Sportmen bir öğretmen olduğundan da okul izci örgütünün oymakbeyi idi. Darüleytamlar genel müdürü, öksüzler babası Salahattin (Öksüzcü) bir gün ona bir buyruk gönderdi. Ortaköy izcileri Refet Paşayı selamlamak üzere sabahdan oraya gideceklerdi. Faik Reşit, çocukları Türbeye götürüp tören durumunda oraya yerleştirildikten sonra Kabataş iskelesine dönecek. Mudanya'dan Gülnihal vapuruyla gelecek olan Refet Paşayı karşılayanların arasında Darüleytam temsilcilerine katılacaktı. İstanbul Darüleytamları, bütün anlamıyla birer Kuvayı Milliye yuvasıydı. Ulusal Kurtuluş Savaşı milliyetçiliği öbür okullardan çok oralarda kök salmıştı. Bütün Darüleytam öğretmenlerinin katıksız Kuvayı Milliyeci oluşu bunun başlıca nedeniydi. İkinci neden de bütün bu çocuklar, şehit yavrularıydı. Hepsi, düşman denen görünür görünmez belanın baş düşmanıydı. İstanbul'da son kerte koyu Türk düşmanı olarak yetiştirilen azınlık okullarının karşısında Milliyetçilikle dopdolu olarak boy veren okulların başında İstanbul Darüleytamları geliyordu.

Faik Reşit, ertesi sabah, erkenden çocuklarını glydirip kuşatarak yanına da öğretmen arkadaşlarından Ziya Balkuvar'la (adliye müfettişi), Profesör Cemal Alagöz'ü de alarak erkenden Fatih'in türbesinde yerini aldı. Türbenin bahçesinde, yol üzerinde sıralanan çocukları öyle ayakta dikilir bırakarak dönmek zorundaydı. «Bahçe kapısı ile türbe bahçe kapısı arasında da Darülhilafe medreselerinin yüksek sınıflarındaki ak sarıklı gençler, başlarında müderrisler olmak üzere düzgün sıralar halinde toplanmışlardı.»

Faik Reşit, çocukları Fatih'te bırakarak tramvayla Ka-

raköy'e dek gidebildiyse de ordan öteye hiçbir araç işlemediğinden taban tepmek zorunda kaldı. Kabataş'a vardığında öğle olmuştu. Kent adına paşayı karşılayacak kurullar içinde yer alan Darüleytamlar kuruluna izci öğretmeni kılığında üniformalı olarak katıldı. Kurul, o zaman Darüleytamlırlarca çok tanınan, sevilen, sayılan Darüleytamlar genel müdürü Salâhattin (Öksüzcü) ile yardımcısı Nazım, Muhassebe müdürü İsa, Bebek Darüleytamı izcilerinin oymak beyi Şevki (Erkson), Çağlayan Darüleytamı müdürü Hilmi beylerden meydana geliyordu. Şevki bey, Paşayı izcileriyle burda, Kabataş iskelesinde karşılayacaktı. «İskele dar görüldüğü için ayrıca şirket vapurlarından «Neveser» yanıştırılmış, karşılayıcı kurullar vapura alınmışlardı. Faik Reşit'in gözüne Vapura yeni giren uzun boylu, yakışıklı, göğsü kordonlu bir kurmay binbaşı çarpmıştı. Ordaki gazeteci arkadaşı Sadettin'den sorup öğrendiğine göre bu, Vahidettin'in damadı, yaveri hem de Sadrazam Tevfik Paşanın oğlu Ali Nuri beyden başkası değildi.»

Ortaköy İzcilerinin oymak beyi Faik Reşit'in, Paşayı burda karşılayan kurul arasında görevini yaptıktan sonra şimdi de Paşayı orda karşılamak üzere Fatih türbesine yetişmesi gerekiyordu. Merkez kumandan yardımcısı binbaşı Ferhat beyin Ford otomobiline, yalvar yakar binerek gücbele Fatihe ulaşan genç öğretmen, İzcilerinin başına geçti. Beklemekten, daha çok ayakta dikilmekten çocukların ayaklarına kara su inmişti. Orda bekleyenler sabırsızlıktan çatlamışlardı. Genç öğretmen gördüklerini anlatınca bayağı hepsi canlandı. Paşayı bir ayak önce görmeğe can atıyorlardı.

Akşam da hızla yaklaşıyordu. Paşanın adım adım Fatih'e yaklaştığı, uzaktan, uzağa işitilen gökgürültüleri gibi alkışlarla yaşa uğultularının gittikçe yaklaşmasından anlaşıyordu. Ensonra, paşanın otomobilinin geldiği görüldü.

Paşa otomobilinden indi. Medrese öğrencilerini selamladı, türbe avlusunun kapısına yöneldi, avluya giderken darüleytamlı yavrular, sonsuz bir heyecan geçirdiler. Faik Reşit, askerce bir törenle izcilerini paşaya tanıttı. Refet Paşa, gözlerinde şefkat, sevgi parıltıları yanarak çocukları bir asker birliğini denetlercesine dikkatle gözden geçirdi. Sonra, apansız durdu. Çocukları bir baba gibi tatlı, okşayan bakışlarla bir kez daha gözden geçirerek şöyle birkaç içten söz söylemekten kendini alamadı:

«Çocuklarım, Anadolu'nun bütün harbinde en büyük yeri, en büyük muhabbeti kazanmış olan sizlersiniz. Anadolu'nun kazanmış olduğu büyük zafer sizindir. Yalnız sizler bu zaferin gerçek amilleri oldunuz. Bundan dolayı bu zaferin kendi malınız olduğunu iddia edebilirsiniz. Çocuklar, siz babalarınızı bu vatan için kaybettiniz. Sizin babalarınızın kanı bu topraklar için aktı. Babalarınız kanlarıyla Türklük için ölümsüz bir yurt yaptılar. Allah, babalarınıza gani gani rahmet eylesin ve sizleri de babalarınız gibi birer büyük vatansever olarak yetiştirmişin.»

Türbenin önünde Paşayı Şehremini Ziya bey karşıladı, o, hem kentin hem de Dahiliye Nazırı Ali Rıza Paşanın temsilcisiydi. Kendisini dikkatle süzen Paşaya şöyle ünlendi:

«Şehir namına ve Dahiliye Nazırı Ali Rıza Paşa namına size arzı tazimat ederim.»

Refet Paşa da ona şunları söyledi:

«Şehir namına arzettiğiniz tebrikata çok teşekkür ederim. Şahsı alinizde temsil olunan bu büyük, mütefekkir ve münevver halka arzı teşekkür ederim. Ali Rıza Paşanın ibraz eylediği nezakete de teşekkür ederim. Hükümetimiz tamamen halk tarafından milli saltanat ile bir demokrat hükümettir. Fakat ben, hükümetim namına bir Dahiliye Nazırı tanımıyorum.»

Refet Paşa, bir Darülfünun birliğı adına söylenen bir nutka karşı da kısaca şunları söyledi:

«Delikanlı, bugünkü zaferin en büyük amili Türk gençliğı, Türk irfan ve imanidir. Biz, bugünkü eserimizle tarihe karıştık. İstikbal, sizin, siz aydın Türk gençliğininindir.»

Türbenin ziyaretini bitiren Paşa, dışardan toplanan halka geç vakit şöyle ünlledi:

«Efendiler, Fatihlerin fatihi, serdarların serdarı ve cihanın en büyük kumandanı bu türbede yatıyor. Biz, bu dakikada onun huzurunda bulunuyoruz. Kalplerimiz tanrının ışığıyla, kafalarımız yurt düşüncesiyle doludur. Efendiler, büyük Fatihin nam ve şanı bu güzel ülkeyi ele geçirmekle bir kat daha kutsallaşmıştır. Bu nedenle hiçbir Türk kumandanı, hiçbir Türk, hatta bir müslüman, Fatihin Türklere ve müslümanlara armağan ettiği bu koca kentin bizden ayrı yaşamasını kabul edemez. Herkes gördü ki İstanbul Türk-tür, müslümandır. Burada yaşayan millet, Türk milletidir. Bu sözleri size bu türbenin huzurunda söylüyorum. Bu güzel kent, her zaman yurdun incisi kalacaktır. Buraya gelen salt bağımsızlık kokusu değil, bağımsızlığın kendisidir. Bu sözleri size ana yurdun o parlayan süngüleri adına söylüyorum.»

Refet Paşa, Fatihin türbesinden ayrıldıktan sonra, kendisine eşlik eden kişilerle birlikte yine coşkun halk yığınlarının sel gibi aktığı caddelerden geçerek Hilali Ahmer (Kızılay) merkezinin bulunduğu Yerebatan Yöresine doğru yola çıktı. Yollarda okullarına dönen öğrenci sıralarından yükselen marşlarla yeni ulusal şarkılar, yüreğini sıcak duygu dalgalarıyla dolduruyor, gözlerini her dakika tatlı yaşlarla ıslatıyordu.

*Durma, yürü ey mert asker ileri
Vatanında bir tek düşman kalmasın*

Onun arkasından Şu tatlı marŐın s  zleri kulağına çarpıyor-
du:

*Dünyalara bedeldir mah cemalin
Allahıma emanettir Kemal'im.
O sevimli yüzün asla solmasın,
Hiçbir vakit kalbin yasla  olmasın.*

Sonra, caddeden geçen genç topluluklar, Refet Paşaya ba-
karak seslerinin bütün gücüyle Şu Őarkıyı söylüyorlardı:

*Yaşa, bin yaşa Mustafa Kemal Paşa,
Kahrolsun düşmanın hepsi baştanbaşa.
Bekliyoruz günlerden beri ileri, ileri, arŐ, ileri,
Düşman üstüne, düşman üstüne.*

Paşa, Hilali Ahmer merkezine yaklaştığında bütün Yereba-
tan yöresinin, merkezin baştanbaşa donandığını, halk yığın-
larından geçilmez duruma geldiğini gördü. Paşayı görmeğe
can atan yüksek okul öğrencileriyle halk, gırtlakları yırtı-
lırcasına bağırıp duruyordu:

«YaŐasın kurtarıcılar, YaŐasın milli ordu. YaŐasın B -
y k Millet Meclisi. YaŐasın Refet Paşa.»

Hilali Ahmer yapısının yöresini halk yığınları öyle bir
kaplamıŐtı ki iğne atsanız yere düŐmez deyimini doğrula-
yan bir durum meydana gelmişti. Halkın, genç aydınların
sevgi gösterileri, Paşayı etkileyerek pencereye sürükledi.
Sevimli yüzü, bakışları, davranışlarıyla onları selamlayan
Paşa, bir yüksek okul öğrencisinin coşkun sözlerine ben-
zer coşkunlukla karşılık verdi. Bu uzun bir konuşma oldu:
«İstanbul'un yalnız ve yalnız bir Türk ve müslüman Őehri
kalacağını bugün özgürlük ıŐıĐının meŐalesini elinde tutan
ana yurdun buraya bağlı olduğunu» söyledikten sonra,
gözyaşları arasında sözlerini Şöyle bitirdi:

«Ey Türk genci alnını aç, yüksel, öyle bir ulusa bağlı-sın ki, dünya bugün senden daha büyük bir ulus tanımıyor. Türk olmak, yeryüzünde en büyük insan olmak demektir.»

Refet Paşa, oturmasına ayrılan «Şark Mahfeli»ne var-dığında da pek dinlenemedi. Tramvay İşçileri, Trakya'ya gidecek jandarma takımı için özel olarak bir sancak işlet-mişlerdi. Bunu getirip Paşaya verdiklerinde başta Paşa olmak üzere ordakilerin hepsi tatlı gözyaşları dökerek ağ-lamağa başladı. Paşa:

«Sancağı şükranla alıyorum. Ülkemin mutluluğunu» kol gücünün çalışmasında görenlerdenim. Hükümetim, doğrudan doğruya halk hükümetidir. Gücünü halktan al-mıştır. Arkadaşlarınızı benim adıma öpünüz.» dedi. Sonra yirmi yaşındaki girgin, genç gazeteci Naşit Hakkı (Uluğ), gazetesi adına ona kimi sorular yöneltti. Zaten bütün bu gürültü patırtı arasında onun yanında yer almıştı. Paşayı Büyük Millet Meclisinin kararı üstüne konuşturmak istiyor-du. En sonra, istediği oldu; Paşa, şöyle konuştu:

«Bugün, üç yıldan beri çektiği acıyı en çok duyan İs-tanbul'un duygularıyla karşılaştım. Bugün, egemenliğini eline alan ulusumuzun ne gibi harikalar başarabileceğini yine duydum. Halktan bugün hâlâ kısmen içinde yaşadığı acılara bakmadan ne kerte büyük fedakarlıkla eline geçir-diği egemenliğini ne kerte kendisine mal ettiğini gözyaşla-rımla gördüm. Büyük ulusumuzun alnını ne büyük bir va-karla yukarda tuttuğunu, hamdolsun, gördüm. Üç yıldan beri özlemle, hicranla yaşadığımız büyük kentin duygulu, neşeli halkının ulusal isteklerine ne kerte bağlı olduğunu bir kez daha anladım. İstanbul, bu büyük yurdun beyni, ru-hu, ışığıdır. Onsuz bir Türölük olamaz.

Ben, İstanbulluları anayurdun bütününü adına selamla-makla sevinç duydum. Ulusun çektiği üzüntüleri, İstanbul'-un aydın, düşünen halkı elbette, herkesten daha derinden duymuştur. Geçmiş kara günler bizi azim ve metanete gö-

türecektir. Yurdu savunalım, ulusun kazandığı ulusal ege-menlik, ulusal saltanatın açtığı yollarda irade ve azimle çalışarak yalnız yaralarımızı sarmakla yetinmeyelim, öbür ulusların ulaştıkları düzeyin üstüne az zamanda erişelim.»

Mudanya ateşkes bırakışmasını imzalayan İsmet Paşa, ordan ayrılıp İstanbul üzerine yürümesi buyruğu verilmiş olan birinci ordu birliklerini Gebze bölgesinde denetleyerek Mustafa Kemal'le buluşmak üzere Bursa'ya döndü. Orda onu güzel tarihe geçecek bir şölen gecesi bekliyordu. Otuz kişilik içkili bir sofranın başında yirminci yüzyılın en parlak askeri, komutanı, kahramanı Mustafa Kemal, yer almıştı. Sofradakiler arasında bir onur konuğu da vardı: Bu, bir Fransız kadın yazarıydı. Adı da Mme Gaulis'ti. O, daha önce en çetin, belki de epeyce umutsuz günlerde Ankara'ya gelerek Fransız basınında Kuvayı Milliye'nin haklı davasını Fransız halkına anlatmağa çalışmıştı. Mme Berthe George Gaulis, Balkan savaşında Türklerin uğradığı zulümlerden insancıl kaygularla uzun uzun sözeden bir Fransız ailesinin en olgun kişilerinden biriydi. Yengiden sonra, dayanamamış, başkumandanı, Türk zaferini kutlamak üzere kalkıp yine Türkiye'ye gelmişti. 1924'de de «Yeni Türkiye» adlı bir kitap yazacaktı.

Mme Gaulis'in bulunduğu Bursa toplantısında Lozan'a gidecek kurulun başkanı da açıklanacaktı. Mustafa Kemal, İsmet Paşayı Hariciye vekilliğine atadığını ilk kez bu toplantıda ağızdan kaçıracaktı. Lozan'a göndereceği diplomatı en sonra bulmuştu: Bu, İsmet Paşadan başkası değildi. Pek çok kişiyi şaşırtacaksa da bu böyleydi.

Uzun masanın bir başında Mme Gaulis, öbür başında da solunda Kazım Karabekir, sağında İsmet Paşayla Mustafa Kemal oturuyordu. Biraz aperitif alındıktan sonra Mustafa Kemal açılarak onları Mme Gaulis'e şöyle tanıttı:

«Ordularımızın kumandanı İsmet Paşayı tanırırsınız.

Şimdi de size yeni Hariciye Vekilimiz İsmet Paşayı tanıtıyorum» dedi.

Gazeteci kadının şaşıldığını gören Mustafa Kemal, sözünü şöyle açıkladı:

«Onu bugün atadım.»

Sonra, Kazım Karabekir'e döndü:

«Bu da bizim doğu cephesi kumandanı Kazım Karabekir Paşa hazretleri. Ününü işletmişsinizdir. Nevarki serüvenlerini bilmezsiniz, birazdan anlatırım. Daha önce size çevrenizdeki kişileri tanıtmak istiyorum.»

Mustafa Kemal, dediği konukları Fransız gazetecisine tanıttıktan sonra sözlerini fransızca olarak şöyle sürdürdü:

«Hepimizin en iyisi en kusursuzu İsmet Paşa. Dünya-daki bütün Türklerin ve müslümanların sevdiği ve saydığı insan: Bütün arkadaşlarına en doğru öğüdü o verir. Her biri için güvenilir destek odur. İsmet Paşanın ateşli milliyetçiliğinin ne demek olduğunu yalnız yeryüzündeki Türkler değil, bütün müslümanlar bilir.

Onurun, erdemin, doğruluğun savunucusu olarak herkes ona hayrandır. Meclis ona tam bir güven besliyor. Türkiye'nin son kerte yürekli, değerli Generalleri vardır. Hepsi de birbirine bağlıdır. İsmet Paşanın en büyük erdemi hepimizin en iyi arkadaşı olmasıdır. En büyük dostları Kazım Karabekir ile benim. Savaşın başlangıcından önce de, buluşmamızdan önce de, bu iki «güc»ün Türk ulusuna ve Türkiye'ye mutluluk getireceğine inanıyorum. Bu inancımdan ötürü de güvenim ve gayretim artmıştı. Daha birçok kişi kararsızlık içinde bocalarken Kazım Karabekir, geciken buyrukları beklemeden silahının zoru ile yurdumuzun doğu sınırlarını saptamış, zekası, cüreti askerlik değeri sayesinde bütün engelleri aşmıştı. Siyaset anlayışı ve örgütlendirme yeteneği sayesinde kurduğu ordunun başına geçerek doğuya doğru ilerledi. Böylece bize Kars zaferini kazandırdı. Düşmandan aldığı toprakların sayısı, zaferden son-

ra elimizde kalan toprakların sayısından daha çoktu. Yurdun bu ücra köşesinde sağlam bir düzenin kurulduğunu bize muştuladı. Bu muştı, ulusal hükümetin gücünü gösteren ilk işaretti.»

Mustafa Kemal, Mme Gaulis'e ünlemeyi bir yana bırakarak sofradaki kimi mebuslara dönerek şunları söyledi:

«Davamıza bağlı olan sizler, Millet Meclisinde o günlerde Kazım Karabekir'e saldırıldığı zaman, onu savunmak için ayağa kalkıp söz almadınız. Kürsüye çıkmak, bu cüretkarları susturmak bana düştü. Onlara şöyle demiştim: «Beyler, siz Kazım Karabekir gibi bir adamı anlayacak kratta değilsiniz. Bu olanaksız girişimde diretip kendinizi daha çok yormayın. Bu bir küstahlık olur. Ulusun candan sevdiği bu adamın işine karışmayın. Kendi fethettiği sınırları istediği gibi saptasın.» Ben, böyle konuşunca sustular ve verecek cevap bulamadılar.»

Bu siyasal konuşup görüşmeler saatlerce sürüp gittiyse de Üniversiteli çocukların apar topar tutup getirdikleri ünlü şair Yahya Kemal'in varlığını keşfeden Mustafa Kemal, Ulusal Kurtuluş Savaşına karşı takındığı kaygusuz tutumu bağışlayarak ona adı, tadı dillerde gezen birkaç şiirini okuttu. «Ses», «Açık deniz» şiirleriyle daha başka aruz şiirleri, geceyi çabucak askerce bir gece olmaktan çıkarıp bir barış gecesinin hıyalandırıcı yumuşaklığı, güzelliği içine attı. «Ses» şiiri okunurken, Mustafa Kemal de ötekiler de Boğaziçi'nin ölümsüz güzelliklerini bir kez daha duyarak ürperdiler. Bunca güzel şiirler yazabilen bir sanatçının dünyanın en büyük mucizelerinden biri olan Ulusal Kurtuluş Savaşına karşı kaygusuz kalışını, bu uğurda ağızını açıp bir tek laf etmeyişi birtürlü anlayamıyorlardı. Nevarki Mustafa Kemal, kendisine insafsızca cephe almış birçok kişinin yanısıra güzel şiirler yazmakla birlikte akıllı bir adam da olan Yahya Kemal'i de bağışlayarak diplomatiklerle donatacaktı.

O gün İstanbul'da sevinçten yer yerinden oynarken bu sevinci yaratmakta büyük payı olan yüzyirmi Türk jandarması Gülnihal vapurunda mahpus kalmış, bu coşkunlukların tadını çıkaramamıştı. Bunun nedeni de suydı: İngilizler jandarmaların karaya çıkmasından Mudanya ateşkesi andlaşmasında söz edilmedi diye birtürlü onları dışarı bırakmak istemiyorlardı. Oysa, bu ufak bir unutmaya sonucu andlaşmaya konulmamış bir küçük ayrıntıdan başka bir şey değildi. Türk jandarma bölüğünün Trakya'ya varması için İstanbul'dan geçmesi gerektiğini anlamak istemeyen İşgal makamları, bu davranışları yüzünden Refet Paşanın biraz ağzının tadını kaçırdıysa da en sonra buna da bir çıkar-yol bulundu: Birçok derde birden deva olan Hamit Hasan-can, Refet Paşanın dileğiyle İşgal ordusu başkumandanı General Harrington'dan bir randevu aldı. Refet Paşa ile Harrington'un kısa görüşmesi sonucu sorun çözümlendi. Bu sırada Şark Mahfeli'nde sinirleri gergin bir halde bekleyen karargah personeli, Refet Paşanın başarıyla dönüşüne çok sevindi. General Harrington, hernekadar jandarma bölüğünün karaya çıkmasına izin verdiyse de gece de bastırıldığından bu iş ertesi sabaha bırakılmıştı.

Ertesi sabah, Gülnihal'den Sirkeci rıhtımına çıkan jandarmalar dolayısıyla bütün kent bir kez daha ayaklandı, ulusal sevinç, bir kez daha İstanbul halkının gönlünden seiler gibi aktı. İşgal ordusunun yaptığı dünkü yanlışlığı herkes teşekkür edecek hale geldi. Başlarında komutanları Hazım bey olduğu halde jandarma bölüğü karaya çıktığı sırada orası yine coşkun insan yığınlarından bir mahşerdi. Başlarında öğretmenleri İhsan bey, Bahriye Bandosu, İzmir marşını çalarak halkı büsbütün coşturuyordu. İstanbul'un bu Kuvayı Milliyeci, sevgili bandosu ta Kasımpaşa'dan yola çıkmış, çala çala buraya gelmişti. Gellerken de önemli bir muştu gibi çalıp durduğu İzmir marşını işiten bütün İstanbullular onun arkasına takılıp Sirkeci'deki yığınlara katıl-

mişti. Jandarma birliğinin saat on ikide karaya ayak basması, büyük gösterilere yol açtı, halkın coşkunuğu bir kez daha top gibi gürledi. Karaya çıkan jandarmaların bir bölümü, Bahriye bandosunun arkasına takılarak Ayasofya camisi önündeki Muhafız birliğinin kışlasına yollandı. Bando ile jandarmalar, dev insan denizinin ortasında ufacık, yürüyen bir ada gibi kalıyordu. Halk, dev bir milliyetçi Türk kalabalığı olarak Ayasofya'nın önüne varınca birden bire müslümanlığı da kabardı, günlerden cumaydı, Ayasofya camii şu sıra olduğundan çok anlamlar taşıyan bir kutsal yerdi. Bütün bırakışma süresince Türklerle tedirgin edici oyunlara getirilmek istenmişti. « Yunan birliklerinin silahlandırdığı, Fener patrikhanesinin para yardımı ile kurduğu silahlı örgüt, albay Kondilis'in elebaşılık ettiği gizli çeteler, bırakışmanın kara günlerinde bir oldubittiye getirerek Ayasofya'ya hac takmak için türlü girişimlere kalktıklarından beri orada Birinci Dünya Savaşının gazilerinden kalan bir ufak garnizon nöbet bekliyor, Mim. Mim grubu ile öbür silahlı gizli Türk örgütleri de bu küçük birliği destekliyordu. Şimdi, erlerimizin bir bölümü bu garnizonda konaklayacaklar, öğle namazını Ayasofya camiinde büyük bir cemaatla kılacak, tanrıya şükranlarını, şehitlere rahmetlerini ulaştıracaklardı. Birliğimizin Ayasofya avlusuna girişi, öyle göz yaşartıcı bir görünüş meydana getiriyordu ki Bahriye bandosunun çaldığı İzmir marşı, caminin kapısı önünde suzuğu dakikada halk tekbir getirmeye başladı. Kara yağız Anadolu erleri, her biri bir alperen gibi kurtuluş mucizesini bu ulu tapınak önünde canlandırıyordu.»

Cuma namazı Ayasofya'da çok kalabalık bir cemaatle kılındı. Cemaatin ön safında yer alan Refet Paşa, halkın sürekli isteğiyle müezzin mahfeline çıkarılarak konuşmaya zorlandı. Paşa, burda öyle dokunaklı bir konuşma yaptı ki, hem kendi ağıladı, hem de cemaati ağılattı.

Mustafa Kemal, Doğu Trakya'nın geri alınmasında kul-

lanılacak subaylar kadrosunu jandarma müfettişleri olarak atamıştı. Şimdi, Edirne valiliğine atanan eski Kuvayı Milliye Şakir (Keseblir) in buyruğundaki bölgelere bu yiğit subaylar, simgesel Türk egemenliğini götürmek üzere davranıyorlardı: Tekirdağ bölgesine Cemil Cahit (Toydemir), Edirne bölgesine Albay. Mümtaz, Çerkesköy bölgesine Yarbay Mümtaz, Keşan bölgesine İsmail Hakkı beyler, Kurmay Kuruluna ise Binbaşı İzzet, Binbaşı Mithat, Binbaşı Osman beyler atanmıştı. Refet Paşanın yaverliğini Yüzbaşı Hikmet yapıyordu. Bu subay. zaten Anadolu'ya da Paşa ile birlikte geçmiş, ondan hiç ayrılmamıştı. Paşanın buyruğunda bir de Üsteğmen Rifat bulunuyordu ki o da kardeşiydi.

23 ekime dek işgal ordusu generalleriyle ilişkilerini düzene koyan Paşa, Meriç ırmağıyla sınırlanan bütün Doğu Trakya bölgesini 20 kasım gününün bitimine dek teslim almayı kararlaştırdı.

«30 ekimde Çorlu Şarköy, Silivri, 31 ekimde Demirköy, 8 kasımda Tekirdağ, Hayrabolu, Malkara teslim alınacak, jandarmalarımız, Haydarpaşa, Sirkeci istasyonlarından, Trakya demiryollarından, deniz araçlarından yararlanacaktı.»

Refet Paşanın İstanbul'da olağanüstü bir coşkunlukla karşılanması, bu karşılanış. ağırlanışlar sırasında Paşanın haklı olarak, zorlanarak yaptığı dokunaklı, güzel konuşmalar, Ankara'da, mebuslar arasında türlü tepkiler yaratmıştı. Açıkça, bunların bir bölümü, Paşanın böyle şanlı şerefli karşılanışını kıskanmışlardı. Bunlar, şöyle konuşuyorlardı:

«Refet Paşa bu konuşmaları hangi yetkiyle yapmaktadır? Büyük Millet Meclisinin ve hükümetinin yetkisine nasıl tecavüz edebilir?»

Bunlardan biri, bir gün Ali Fuat Paşaya yanaştı.

«Öyle değil mi, Paşam, siz de herhalde öyle düşünüyorsunuzdur?»

**Paşa, yerî gelmişken ona şu susturucu yanıtı vermek-
ten kendini alamadı:**

**«Ben, katiyen sizin gibi düşünmüyorum. Gereksiz bir
kıskançlığa kapıldığınız için size de teessüf ederim. Refet
Paşa'ya İstanbul'da yapılan gösteriler, onun kişiliğinden
çok Türkiye Büyük Millet Meclisine, hükûmetine, başku-
mandanındır. Söylediği sözler de bizim kararlaştırdıkları-
mızdan başka şeyler değildir.»**

LİNÇ

Ricali Hükümetin, bir hıyanete vasıta olmaktan ise efradı millet arasına fert olarak karışması mucibi imtisal bir vatanperverlik olur.

MUSTAFA KEMAL PAŞA

Birinci ordu komutanı Nurettin Paşa, masasının başında oturmuş kırçıl, sakallarını karıştırıyordu. Ulusal Kurtuluş Savaşında kendisinden sonra okuldan çıkmış hiç ummadığı askerler, büyük şan şeref sahibi olmuş, bu sırada ise, o, Kastamonu'ya çekilerek küskün bir yaşayışın bütün kahırlarına katılanmıştı. Bir zıpçıktı İsmet (!) komutasındaki birliklerden hiçbirine komutanlık etmeyi kendine yedirememiş, savaşın en umutsuz, kanlı günlerinde inzi-vaya çekilerek anılariyle başbaşa kalmayı yeğ tutmuştu. Neyse ki son günlerde usu başına gelmiş, birinci ordunun başına geçip yine İsmet Paşanın Komutasına girmek zorunda kalmış, İzmir'e yürüyen ordulardan birinin başında bulunabilmek şansına, mutluluğuna kavuşmuş böylece en son dakikada durumu kurtarmıştı. Nevarki İsmet Paşa olsun, Kazım Karabekir olsun, Mustafa Kemal olsun yanlarına varılmaz çok ünlü birer kahraman olarak tarihe geç-

mişler, o ise eski, tanınmış bir Osmanlı ordusu Paşası olduğu halde onların gölgesinde kalmıştı. Bütün bu yeni ünlü paşalara çok içeriyor, onları ölesiye kısıkanıyordu. Hiç olmazsa onlara yetişmek yada onlardan üstün olmak için bir şeyler yapması gerekiyordu. İlk adım olarak kendisini İzmir Fatihî diye tanıtmaya başlamıştı. İzmir fatihî Nurettin Paşa diye broşür hazırlatıyor, kendisiyle röportaj yapan gazetecilere, İzmir'e ilk giren kıtaların kendi kıtaları olması, sonra bırakışma döneminde İzmir'de Yunanlılara mum tutturması, işgal ordularına karşı kafa tutması dolayısıyla İzmir Fatihî sayılacağından söz ediyordu. Bütün Ulusal Kurtuluş Savaşı komutanlarının resimlerini toplu olarak basıp halka satanlar da Nurettin Paşanın resminin altına «İzmir fatihî» deyimini koymaya başlamışlardı. Herkes, onu İzmir fatihî olarak biliyorsa da İzmir'i nasıl fethetmiş olduğu üstüne bir şey bilmiyordu. Nurettin Paşanın iyi bildiği bir şey vardı ki o da Yunanlıların İzmir'i işgallerinde yapmış oldukları katliamdı. Şu sırada, içinde oturduğu Güzel İzmit kenti de tıpkı İzmir gibi, belki daha vahşice, daha kanlıca yine bu küçük ulusun ordusunca yakılıp yıkılmış, insanları türlü işkencelerle öldürmüştü. 1921 haziranının 23'ünden 28'ine dek süren bir öldürme furyası, bütün İzmit'in içini, köylerini kana boyamıştı. Bu bölgeyi, Kuvayı Milliye'nin acı gücü önünde bırakıp gitmek zorunda kalan bu küçük ordunun küçük, kanlı insanları, buralarda kendi vicdanlarını da kana boyayan insanlık dışı cinayetler işlemişlerdi. Paşa, toplanmış olan olayların hikayeleriyle resimleri gözden geçirdikçe tüyleri diken diken oluyordu. Tarihin ne garip cilvelerinden biriydi ki, karargahı, bir yıl önce vahşetin cirrit oynadığı bu talihsiz kentte kurulmuştu. İstanbul'un ikinci fethi için ileri sürülen birlikler de kendi birlikleriydi. Talih yardım ederse bir de İstanbul fatihliği ona uzaktan uzağa da olsa göz kırptıyordu. Ancak, ne yazık ki Yu-

nanlıların buralarda yaptığı korkunç vahşetin acısını hiç kimseden çıkaramayacaktı.

Kuvayı Milliye Geyve boğazını ele geçirince İzmitli Rumlarla ordaki Yunan birlikleri, iyiden iyiye tedirgin olmuşlardı. «İzmit'in çevresindeki Türk çeteleri, düşmanı ürkütmeye başlamışlardı. Bu ürküntüler, yerli Rumları, Yunanlıları vahşileştiriyordu. Yer yer saldırılarda bulunuyorlardı. Sinirleri çok gerilmişti. Bu saldırılardan sonra, halkın ağzında bir «Katliam» sözü dolaşmağa başlamıştı. Herkesin ağzında «Türkler bir kurşuna dizilecekler, Türkleri fırınlara doldurup yakacaklar, İzmit'i ateşe verecekler» sözleri dolaşıyordu. Bu gibi kötü söylentiler, yoksul halkın sinirlerini büsbütün bozmuştu. Bu yüzden oraya buraya göçler bile başlamıştı. Sanki İzmit'in üzerine bir ölüm sessizliği çökmüştü. Halk yoksul kalmıştı. Açtı. Sokaklarda yatıp kalkıyordu. Acaba «katliam ne zaman başlayacaktı?» Halkın bütün düşüncesi buydu. Demiryolu boyu aile topluluklarıyla dolup taşıyordu. Hastalar iniyor, çocuklar ağlaşıyordu. Evlerini, ocaklarını bırakmış bu zavallı insanlar, ölüm anlarını bekliyorlardı. Yol boylarında, sokak başlarında tutunamayan halk, Fransız kilisesinin bahçesine dolmuştu. Beklenen katliam 23 haziran günü başlamış, beş gün sürmüş, bütün İzmit'le yöresinde kana boyanmayan canlı cansız bir şey kalmamıştı. İlk önce insan avına İzmit'in yöresinden, köylerinden, başlamışlardı. İlk anda Üçtepe-ler'de Kelledere sırtlarında, Bağçeşme yamaçlarında elisilah tutan delikanlıları toplayıp kurşuna dizmişler» köylerde tüyler ürpertici cinayetler işleyerek beş gün geceli gündüzlü kasaplık etmişlerdi.

Paşa, Yunanlıların İzmit bölgesinde yerli Rumlarla birlikte yaptığı kasaplığın kimi derlenmiş hikayelerini okudukça tüyleri diken diken oluyordu. İnsan, klasik savaşlarda adam öldürmek zorundaydı, düşman askerinin sayısını ne kerte eksiltirsen o kerte yengiyeye yaklaşırdın. Gelge-

İelim, Yunanlıların Rumlarla elele vererek kesip biçtiği insanlar, savaşçı değildi. Silahsız, suçsuz yaşlılar, kadınlar, çocuklardı. Sonra, bu zavallıları olağan bir ölümle öldürseler yine neyse neydi. Onları kaplanca, sırtlanca öldürüyorlardı. İşte, masanın üzerinde yerli, yabancı gözlemcilerin gözlemlerinden meydana gelen türlü türlü kasaplık, zulüm demetleri:

Bir Fransız gözlemcisi, Maurice Chery, 53 yaşındaki Abdurrahman'dan şu korkunç hikayeyi dinlemişti: Kurul, Abdurrahman'ın haber vermesi üzerine gecenin karanlığında bildirilen yere gitti. Burası dere kıyısında sık ağaçlarla örtülü bir yerdı. İlerdeki yıkık evin penceresinden soluk bir ışık geliyordu.

Kurulda bulunan İtalyan subayı, eve doğru ilerledi. Bu sırada karanlıktan:

«Dur!...»

komutu geldi. Chery'nin yanındaki İngiliz subayı, bunun yunanca dur demek olduğunu anlayarak arkadaşlarını tehlikeden kurtardı. Şundan ki, karanlıkta gelenlerin düşman olduğunu sanarak ateş edebilirlerdi. İngiliz subayı, hemen gelenlerin Araştırma Kurulu olduğunu İngilizce söyleyerek tehlikenin önüne geçmek istedi. Karşıdakinin, tüfeğini doldurup kapar gibi yaparak ateşe hazırlandığını anlayan İngiliz teğmeni, gelenlerin Araştırma Kurulu olduğunu bir kez daha yineleyerek bir kaza yaparlarsa sorumlu düşeceklerini bağırarak söylemek zorunda kaldı. Bunun üzerine karşıdan hiç ses çıkmadığını gören, yanlarında bir de Türk polisi bulunan üç subay, ışığın geldiği yere doğru yürüdü. Kulübeye vardıklarında gördükleri, hiç anılarından silinmeyecek bir görünüştü: Tezekle dolu bir yer odasında yırtılarak yere serilmiş bir kadın giyneği üzerinde şarap şişeleri duruyordu. Birkaç kutu konserveyle Yunan rakılarında on altı Türk kadın, kız ve erkeğinin gözleri çaputlar-

la bağlanmış olarak orada dikilip durduğunu gördüler. Teğmen James, hemen odaya dalmak istediye de Yunan askerleri girmesini önlediler. Yürekli bir delikanlı olan teğmen, onları iteleyerek içeri girdi. On altı tutsağın dördü genç kız, üçü genç kadın, beşi çocuk, dördü de yaşlı kişilerdi. Genç kızlarla genç kadınlar anadan doğma çıplaktı. Utançlarından elleriyle göğüslerini, ayıp yerlerini örtmeğe çalışıyorlardı. Subaylar, hemen hepsinin gözlerindeki bağları çözdüler. Yaşlı erkeklerden biri, askerlere ağız açmış olacaktı ki iyice dövülmüş, ayakta duramamacasına hırpalanmıştı. On üç yaşındaki genç kızın başından kanlar akıyordu. Şimdi bile akan kanlar, saçlarını yüzüne, gözüne yapıştırmıştı. Her an korkunç bir ölüm biçimi bekleyen zavalılar, işgal ordusunun subaylarıyla yanlarındaki Türk polisini görünce birden bire canlandılar. Bir umut dalgası çarparak hepsini canlandırmıştı. Hemen subayların ellerine, ayaklarına sarılarak, kurtarılmalarını istediler. İngilizce bilen Türk polisi tutsak Türklerin yalvarıp yakarışlarını subaylara şöyle aktardı:

«Canımızı alsınlar, yalnız ırzımıza, namusumuza dokunmasınlar. Ne olur, bizi ya kurtarın yada kendi elinizle öldürün. Onların öldürmelerine dayanamıyoruz.» İnsanlığın utanacağı bu görünüş karşısında diyecek hiçbir şey kalmamıştı. James, mendiliyle gözlerini siliyordu.

Üç yabancı subayla Türk polisi odadan çıktıklarında Yunanlıların sıvışmış olduklarını gördüler. Kurul, bu aileyi yanına alıp köye götürdü, Ordan da yine yanlarına katıp İstanbul'a sığınmalarını sağlamak üzere İzmit'ten durmadan göçmen götüren Günlühal vapuruna bindirdiler. Kurul üyelerinin sonradan öğrendiğine göre kurtarmakta biraz daha gecikmiş olsalardı, on altı kişi de o gece kurşunlanacak yada türlü canavarlıklarla yok edilecekti.

Şile'ye üç saat çeken bir köyden Yunan askerleri her sabah insafsızca haraç almağa dadanmışlardı. Askerler,

hep beşer onar kişilik gruplarla geliyor, on altın, bir koyun, birkaç tavuk aldıktan sonra bütün erkekleri de sopadan geçirmeyi unutmuyorlardı. Bu, hergün böyle sürüp gidiyordu. Bu zulümden bıkip usanan köyün yiğit erkeklerinden Konyalıoğlu Ethem Reis, muhtar Halil ağa, Asafoğlu Rifat Reis, Selimoğlu Ahmet, Çakıroğlu Ahmet Reis, kardeşleri Mustafa ile İbrahim, Çakır Eyüpoğlu Emin, Bekçi Mustafa, Yunan ordusunun giyneklerinden birer kat edinerek bunları giyip bir sabah haraççıların geleceği yolun üzerinde puslu kurdular. Hiçbir şeyden kuşkulanan Yunanlıları öldürüp bir çukura attılar. Akşama doğru arkadaşlarını aramağa gelen başka bir Yunan müfrezesi durumu anlayarak köye korkunç bir baskın yaptı. Erkeklerin pek çoğu tehlikeyi sezerek daha önce köyden kaçmıştı. Yunanlılar yine de köyden hırslarını alacak sayıda erkek bulabildiler. Onları anadan doğma soydular, köyün meydanında teker teker danalar gibi böğürterek türlü işkenceler içinde öldürdüler. Araştırma Kurulu köye girdiğinde daha ilginç görünüşlerle karşılaştı: Ağaçlara asılarak altlarında saman yakılan kadın ölülerine rastladılar. Kadınlardan birçoğunun memeleri kesilmişti. Yunanlılar, Kabakoz köyünde de benzer vahşilikler yapmışlardı. Çevrede sevilmiş bir kişi olan Aziz efendinin karısı bir seccade üzerinde otururken süngülenerek öldürülmüştü. Evdeki Kuran, yırtılarak parçalar; öteye beriye savrulmuştu.

Ağva kazasının Çanaklı köyüne yirmi Yunan askeri girdi, köyün birçok erkeğini kurşunladı, kadınları bir araya toplayıp anadan doğma soydu, çıırılçıplak kadınların kocaları da onların gözleri önünde bir yandan sürüklenerek öldürülüyordu. Kadınların çıırılçıplak soyulmasına, erkeklerin bağırtılarak öldürülmesine daha çok dayanamayan Yahya-oğlu Mustafa, evinin penceresinden kaygusuzca cinayetlerini işleyen Yunanlıların üzerine ateş ederek hepsini çil-yavrusu gibi dağıttı. Yunanlılar, Türk çetelerinin baskınına

uğradıklarını sanarak kaçıştırlarsa da işin öyle olmadığını görerek Mustafa'nın evini bastılar, onu dışarı çıkarıp köyün meydanında bütün köylülerin karşısında yere yatırıp ilkin erkeklik aletini kestiler sonra da bağırta bağırta başını gövdesinden ayırdılar.

Çanaklı köyünde yapılan zulüm, işkence, bununla kalmadı: Sadist bir canavar olan teğmen Kaçaros'un enkizisyonu, daha önce yapılanları yeter görmeyerek bu köyceğzin üzerinden bir cehennem silindiri gibi geçti. Köyde sağ kalan bütün erkekler meydana toplattırıldı. Evler, yağmalandı. Kadınlara, kızlara usa gelmeyecek biçimlerde saldırıldı, sonra, kulaklarındaki küpeler, kulakları, bilezikler, bilekleri, yüzükler, parmakları kesilerek alındı. İslatılmış çuvallara sokulan erkekler, kalın odunlarla dövüldü, sonra ayaklarının tabanları kasatura ile yarılarak tuz basıldı, böylece yürümeğe zorlandılar.

Çuvallara tıklarıarak dövölüp öldürölen birçok erkeğın adları şöyledir: Sivri Süleymanoğlu Ömer, Sivri Hasanoğlu Mehmet, Hacı Mustafaoğlu Mehmet Emin, Koca İbrahimioğlu Eyüp, Haliioğlu Ahmet, muhtar Harunoğlu Hüseyin, Hacı Hasanoğlu Halil, Hacı Osmanoğlu Abdullah. Saçlarından süröklenererek kafa derileri yırtılan kadınlar da şunlardı: Eyüp kızı 17 yaşında Gülperi, Emin kızı 14 yaşında Saliha, Halil'in karısı Emine, kızı Şakire.

Yayla köyüne akşamüstü giren Yunanlılar, ilkin haraç almak üzere köye bir korku saldılar. Sonra, evlere saldırdılar. Yirmi dört saat süren bitmez tükenmez bir arayıp taradandan sonra, halkın bütün değeri öte berisini yağmaladılar. İşleri henüz bitmemişti. Sonra, bütün genç kızları toplayıp yöredeki ormana götürdüler, hepsine sayısız saldırılarda bulundular. Bundan sonra da hepsini öldürdüler. Kadınlarsa bu köyün meydanında kurşuna dizildi. Bu sırada, çevreye dağılmış olan Yunan ordusu grupları, benzer

cinayetler işlemekteydiler. Timurcikli, Hasanlı, Çengelli, Değirmençayırı, Kumca köylerinde çoluk çocuk bütün köylüler, yüz kızartıcı cinayetlere kurban gittiler.

26 Mayıs 1921 günü, beşyüz kişilik bir Yunan birliği, Kantarcılar köyünde Çakırlı Hüseyin'in karısını, kızlarını, baldızını dağa kaldırıp usa gelebilecek hertürlü kötülüğü yaptıktan sonra gece yarısı köye gönderdiler. Hiç olmazsa canlarını kurtaran bu zavallıların yanında köyün öbür kızları çok daha talihsiz çıktı. Bu zavallılar, çınlıplak, kanlar içinde köye döndüklerinde orayı bir salhane gibi görerek büsbütün ağlamaklı oldular. Köyün her bir kızı yirmişer askerce kirletildikten sonra başı kesilerek öldürülmüştü. Altı evde ayaklarından tavana asılmış birçok kadının ancak dizlerinden yukarısı kalmış, geri kalan yanları liyme liyme doğranmış, parçalanmıştı.

Kışla köylü İbrahim, karısının karşısında, kasatura ile delik deşik edilmiş, sonra kafası gövdesinden ayrılmıştı. Adamcağız, kafası kesilinceye dek yürek tırmalayan çığlıklar atmıştı.

Çubuklu köyünde Yunan askerleri, kadınları camie doldurup, orda ırzlarına geçtiler. Adapazarlı Aliye ile kızı bilinmeyen bir yere kaçırılmıştı. Karakiraz, Karasakal, Kemerli köylerinde benzer vahşilikler yapıldı. Kandıra'da postane ile hükümet konağı yağma edilerek ateşe verildi.

300 kişilik bir Yunan birliği, Adapazarı'na giderek bütün yerli Rumları silahlandırdı. Beşrika, Cebecioğlu, Erenler, Şeyhler köylerine saldırtarak akıl ve hayale gelmez cinayetler işlettirildi. Bu köylerin bütün erkekleri ele geçer geçmez öldürülmüştü. Benzer vahşiliklere uğrayan Garakiraz köyünün bütün hayvanları da alınıp götürülmüştü. Bayram Ali adlı köylü parça parça edilmişti.

Halkı korkudan kaçıp gitmiş olan Ötükler köyü, baş-

tanbaşa ateşe verilmişti. Peşkes Hacıismail köyü yerli Rumlarca yakılmıştı. Karadere köyünde altı köylü bir iple bağlanarak sokağa yatırılmış, koyun gibi kesilmişti. Bütün bu köylerin kadınları, kızları saldırıya uğramıştı.

İmranlar köyünün bütün kadınları ırzlarına geçilmek üzere bir eve tıkılmış, içlerinde namusunu korumak uğruna davrananlar, öbürlerinin gözleri önünde doğranmış, parçalanmıştı.

Tekkeler köyünde on beş genç kız bacaklarından ağaçlara asılmış türlü işkencelerden, vahşiliklerden sonra öldürülmüştü.

Büyük Hatipli köyünde bütün erkekler baltalarla öldürülmüştü.

Küçükkaşığı, Büyükaşığı, Bucaklı köylerinden Saray-
oğlu Hüseyin, Macaroğlu İbrahim, Hacı Gereşoğlu Ali, Aş-
lamacı İbrahim, Boduroğlu Hasan Çavuş, Ali Bayramoğlu
Recep, Şamoğlu İsmail, ağaçlara asılıp ölesiye kırbaçlan-
mışlar, çoluk çocuklarının gözleri önünde erkeklik aletleri
kesilerek birbirlerine çığnettirilmiş, daha sonra hepsi öl-
dürülmüştü.

İki makinalı tüfekli dokuz Yunan eri, Karamandıra kö-
yüne girmiş, halktan iki bin altın istemişti. Bu parayı kö-
yün ağası Hacı Mustafa'nın toplayıp getirmesini isteyen
erler, onun direnmesine kızarak sakallarını tutuşturmuş-
lardı. Kafası kızarak çılgına dönen Hacı Mustafa, Yunanlı-
lara büsbütün karşı durmuş, bunun üzerine adamcağızı
kurşunla delik deşik etmişler, sonra da hınçlarını alamaya-
rak onun karısına, kızına saldırmışlardır. Kızın ırzına geç-
mişler, sonra boynuna bağladıkları bir ipi ahırdaki atın
kuyruğuna bağlayarak hayvanı süngüyle dürtüp yaralamış-
lar, hayvan can korkusuyla kaçıp giderken kızcağızı parça
parça etmişti.

Yunanlılar, sonra köyün bütün erkeklerini bacaklarından birbirlerine bağlayarak baştanbaşa köyü dolaştırmışlar, bu sırada da onları kırbaçla, sopalarla durmadan dövmüşlerdi. Bu arada işin daha çok tadını çıkarmak isteyen erler, birçok erkeği kurşunlayarak öldürmüşlerdi. Bu sırada gözü kararan Mustafa, cellatlardan birinin silahını kapmışsa da bunu kullanmak fırsatını bulamadan erin arkadaşı onu vurup öldürmüştü.

Şile’de Çiftçi Emrullah, büyük işkencelerle öldürülmüştü. İlkönce sokaklarda kırbaçlanarak yürütülmüş, sonra, kaba etlerine kasatura sokulmuş, bütün parmakları birer birer kesilmiş, gözünün biri de oyulduktan sonra başı gövdesinden ayrılarak bir ağacın çatalına konmuştu. Emrullah’ın parça parça edilmiş ölüsüne bu ağacın altında rastlanmıştı.

Bir Yunan asker doktoru, otuz Yunan eriyle Kurucaköy’e girmiş, Çuloğlu Mehmet, Eğriboyun Ahmet, Yakupoğlu Recep, Pehlivan Ahmet, Abdullahoğlu Mustafa adlı köylüleri rehine alarak köyden 3000 altın istemişlerdi. Rehinelere yöredeki bir tepeye götüren Yunanlılar, yine geleceklerini, parayı hazırlamalarını söylemişlerdi. Araştırma Kurulu, saat 14.30 da köye yaklaştığı sırada sürekli silah sesleri işitmiş, köye vardıklarında çirkin bir olayla karşılaşmışlardı. İki Yunanlı erin, giyeceğini parçalamağa çalıştığı on üç yaşındaki Ayşe adlı kız, Kurul üyelerini görünce kurtulmak için onlara doğru koşmağa başlamış, ancak, bu sırada arkasından atılan kurşunlarla cansız yere yıkılmıştı. Bu sırada, ilerde bir araya toplanmış olan köy erkeklerine yayılım ateş açılmaktaydı. Apansız Kurul üyeleriyle karşılaşan Yunanlılar, hiç de şaşırmamışlar, bu kez silahlarını onlara çevirmiş, onları köye sokmamışlardı. Kurul üyeleri, ancak, Yunan askerleri köyü ateşleyip kaçtıktan sonra oraya girebilmişlerdi. Bu sırada alevler içinde kalan evlerden korkunç çığlıklar gelmekteydi. Sokaklarda çırıl-

çıplak yada giyimli sekiz genç kadın ölüsüne rastladılar. Sağ kalmış üç köylü, Kurul üyelerini de Yunanlı sanarak kaçırmışlardı.

Teke köyüne giren üçyüz silahlı Yunan askeri, köylülerden altıbin altın istemiş, bu para yarım saate sağlanamayınca yaşlı kadınları toplayıp bacaklarından ağaçlara asmışlar, altlarında saman yakarak zavallıları tutuşturmağa başlamışlardı. Bunu gören köyün erkekleri ayaklanmışsa da üzerlerine makinalı tüfekle ateş edilerek püskürtülmüşlerdi. Bundan sonra köyün genç kızlarını toplamış, köyden ayrılırken birlikte götürmüşlerdi. Ancak, bu genç kızlardan birinin memeleri kesilerek saman alevlerine atılmış, gider ayak kızcağız da öldürülmüştü. Yunan askerlerinin alıp götürdükleri kızları ne yaptıkları anlaşılmamıştı. Hiçbir yanda ölülerine rastlanmamıştı. Ağaçlara asılarak yakılıp öldürülen yaşlı kadınlardan birinin adının Gülsüm olduğu anlaşılmıştı.

Şuayıplı köyüne teğmen Kaçaros'un komutasında giren yüzelli kişilik Yunan gücü, halkı toplayıp camie doldurmağa çalışmıştı. Bu sırada köy halkından Kaptanoğlu Cemal, Askeroğlu İbrahim, Koçoğlu Bekir, Kokozoğlu Mehmet, Demircioğlu Aziz Çavuş, Çalıoğlu Eşref, kendilerini kirbaçlayan teğmen Kaçaros'un üstüne atılmış, iyice hırpalamağa başlamıştı. Yunan askerleri, bu sırada Çalıoğlu Eşrefi hemen kurşunlayarak öldürmüşler, öbürlerini de topluluktan ayırıp kenara çekmişlerdi. Teğmen Kaçaros, buldurduğu büyük saman çuvalarına soktuğu bu köylüleri, erlere kıyasıyla dövdürmüş, sonra, çuvaldan çıkartıp bacaklarından ağaçlara astırmış, iki saat süren korkunç bir işkenceyle hepsini kıymık kıymık doğratmıştı. Ancak, bu arada nerden geldiği belli olmayan bir kurşun, kasap Kaçaros'u cansız yere sermişti. Kaçaros, parçalattığı ölülerin yanbaşında yatadursun onun öcünü almak isteyen askerler, bütün Türkleri toplayıp camie doldurmuş,

gaz dökerek tutuşturmuşlar, sonra da yanmağa başlayan köylülerin korkunc çığlıklarından ürkerek kaçmağa başlamışlardı. Onların kaçtığını gören köylüler, camiin kapısını kırıp dışarı fırlamış, ellerine geçirdikleri baltalar, kazmalar, küreklerle kaçakların arkasına düşmüşler, ne yazık ki birçoğu pusuya düşürülerek vurulup öldürülmüştü.

Ertesi gün yine üçyüz kişilik bir güçle Şuayıplı köyüne giren Yunanlılar, bütün kadınlarla kızların ırzlarına geçtikten sonra yakaladıkları bütün canlıları işkencelerle öldürmüşlerdi.

Hicis (Safvetiye) köyüne giren ondokuz Yunan askeri, silah aramak bahanesiyle herkesi dışarı çıkararak evlere girmişler, yükte hafif pahada ağır ne buldularsa yağmaladıktan sonra Kur'anı Kerimin yapraklarına pislemiş, bunu da köylülere yalatmışlardı.

Ancak, bu sırada nerden çıktığı belli olmayan altı Türk genci, biraz ötedeki dere boyundan yayılım ateşe başlamış, şaşırıp kaçmağa başlayan Yunanlıları teker teker vurup öldürmüşlerdi. Köyün halkı, Yunanlıların misillemesinden korkarak yediden yetmişe köyü bırakıp uzaktaki yalçın kalyalıklara sığınmıştı.

Armutlu'ya bağlı Sultaniye köyüne akşamüstü giren yüz on beş kişilik bir Yunan birliği, ikişer ikişer evlere girerek bütün erkekleri dışarı çıkarmış, hepsini bir yere topladıktan sonra başlarına nöbetçiler dikerek bütün gece aileleriyle ilişkilerini kesmişler, öbür yanda sahipsiz kalan kadınlarla kızlara saldıрмаğa başlamışlardı. Köylü kadınları, Yunan erlerinin zevklerine alet olmamak için çok çırpınmışlardı. Emine adında bir genç kadın, kocasının saklı çiftesini çıkararak ırzına geçmeğe çalışan iki düşman erini cansız yere sermiş, kendisini işkenceyle öldürmeğe gelen öbür askerler yetişmeden önce ekmek bıçağını kalbine

saplayarak kendini öldürmüştü. Yunanlı erlere teslim olmayan, bu yüzden ölesiye direnen köylü kadınlar, geceyarısı kocalarının bulunduğu yere götürülerek orda, birbirlerinin yanında kurşunlanarak öldürülmüşlerdi.

Kadınları kurşunladıktan sonra, geceyarısı köyden ayrılan Yunanlılar, sabahleyin saat sekizde yine gelmişler, sağ kalan bütün halkı yediden yetmişe öldürmüşlerdi. Bu sırada Hasene adlı genç bir kadın, can çekişen kocasına su verirken görülerek öldürülmüştü. Kadını bu durumda yakalayan düşman eri onu dipçik vuruşlarıyla çökertmeğe, hırpalayarak ırzına geçmeğe çalışırken kadın boğazına sarılarak onu boğmuştu. Hasene'nin parça parça edilmiş ölüsü kocasının yanbaşıda bulunmuştu.

Yunan teğmeni Todoraki komutasındaki Yunan birliğine kılavuz olarak katılan yerli Rumlardan Anastas Niko, Lambo, İntimo, Tanaş, kardeşi Yorgi, onları Katırlı, Çınarlı, Engere, Elmalı köylerine götürmüşlerdi. Elmalı köyünde bütün erkekleri ilkin kendilerine bir şeyler sorulacağı bahanesiyle camie toplattırılmışlar, sonra burda hepsi sıra dayağından geçirilmişti. Dayaktan sonra Hafız İbrahim adlı okul müdürü çağırılmış. dört yerli Rum adamcağızı korkunc bir hışımla dövmeğe başlamıştı. Sonra, bu Rumlar, adamcağıza rasgele bıçak saplamağa başlamışlar, onu öldürdükten sonra gövdesinden kestikleri parçaları halkın üzerine fırlatmışlardı. Bundan sonra, camie toplanan halkın yakılmasına başlanmış, iki şilte gaza bulanarak caminin ortasına konmuş, ateşlenmişti. Dışarı kaçan Yunanlılar, Türklere hiç kimsenin kaçmaması için caminin kapısıyla pencerelerini sürekli ateş altına almışlardı. Bir ara, içerdeki ateşin yangın çıkarmadığını, alevlerin azaldığını gören Yunanlılar, içeri girmek istemişlerse de dumandan gi rememişlerdi. Bu kez:

«Herkes dışarı» diye bağırılmışlar, dumandan boğul-

mak üzere olan bir yığın insan, kapıdan dışarı fırlayınca caminin karşısına yerleştirilen dört makinalı tüfek birden ateş püskürmeğe başlamış, bütün dışarda kurtuluş arayanlar, birkaç saniyede delik deşik yerlere serilmişlerdi. Makinalı tüfeklerin korkunç takırtılarından, kapının önüne yığılan ölülerin acıklı görünüşlerinden umutsuz düşen birçok kişi, içerde kalıp yanmayı, böylece can vermeği yeğ bulmuşlardı. Bütün içerde kalanların yandığını sanan Yunanlılar, ordan ayrılıp bir başka köye gitmişlerdi.. Bu sırada, Hüseyinoğlu Mehmet Ali'nin karısı camie yaklaşıyor:

«Hey camidekiler, çıkın, kaçın, Yunanlılar gittiler» diye bağırınca içerden ancak Mehmetoğlu İlyas ile Mustafaoğlu Mehmet bitkin bir durumda çıkabilmişti. Öğleye doğru bir kez daha köye gelen Yunanlılar, bu kez kadınlarla birlikte sağ kalan birkaç erkeği de öldürmüşlerdi. Bu tip canavarlıklar, Pornak, Gacik, Gökçedere, Delipazar, Kirazlı, Ortaburun, Kocaderei Zir, Kocaderei Bala, Paşaköy, Özpınar köylerinde de eksiksiz uygulanmıştı.

Altmış kişilik bir Yunan birliği, Kuru, Engere, Katırlı, Kadıköy, Hacı Mecit, Elmalı köylerinden Rum kılavuzları da alarak Cınarcık köyünü kuşatmıştı. Cınarcık'ın yerli Rumlarından Kemiksizoğlu Dimitri, yağ fabrikatörü Koço, Panuri, muhtar Hristo, doktor Lazar, köy halkına bir bildiri yayımlayarak Yunanlıların halkı korumak üzere geldiğini, hiç kimsenin bir yere kımıldamamasını, bütün varlığını ortaya dökmesini bildirmişlerdi. Sonra, kaçanlar için de sorum tanımayacaklarını söylemişlerdi. Buna inanan, Rum hemşehrilerine güvenen Türk halkı, bütün eşyalarını çıkarıp sokağa yığmıştı. Bunun ufak, çocukça bir düzen olduğu sonradan anlaşılmıştı. Yunan askerleri köye girerek bütün sokaktaki eşyayı: sahipsizmiş gibi götürmek üzere arabalara yüklemeğe başlamıştı. Halk, buna karşı durunca yerli Rumlar onlara şöyle demişlerdi.

«Neyapalım, bunlar silahlı, biz karışamayız. Siz, artık, başınızın çaresine bakın.»

Halk, bu cevap karşısında ne diyeceğini şaşırılmış beklerken, her yandan üzerlerine makineli tüfek ateşi açılmıştı. Büyük bir kancıklık karşısında bulunduğunu anlayan halk, canını kurtarmak üzere çilyavrusu gibi dağılıp kırlara kaçışmağa başlamışsa da köyün yöresinde pusu kurmuş olan Rumların tuzağına düşerek öldürülmüştü. Yunanlıların eline sağ olarak geçen birçok erkeğe yapılan işken-ce biçimi, Araştırma Kurulu için yepyeni bir biçim olarak göze çarpmıştı: İkişer ikişer sıraya dizilen erkeklerden birinin eline birer bıçak verilerek karşısındakini öldürmesi istenmişti.

Yunanlılar, Çınarcıklı delikanlıları anneleriyle yatmağa zorlamışlarsa da buna hiçbir oğul yanaşmamış, bunu yapmadığı için de süngülenerek öldürülmeyi yeğ görmüşlerdi.

Yunan askerleri bu köyde gerçekten usta cellatlar, enkizitörler olduklarını göstermişlerdi. Askerler, ateşe verilen evlerin alevlerinde süngülerini geçirdikleri bebekleri kuzu gibi kızartmağa çalışmışlardı. Genç kızların memelerini keserek kebab etmişlerdi. Araştırma Kurulu, köyün yolunda dört kişilik bir aileyi kazığa vurulmuş olarak bulmuştu.

Birçok ölü iskele meydanında açılan bir çukura doldurulmuş, kimisi de köyün giriş yollarının kıyılarındaki hendeklere atılmıştı Türklerin evleri bütün kül olduğu halde hiçbir Rum evi yakılmamıştı. Çınarcık'ta türlü biçimde öldürülen Türklerden birkaçının adı şunlardır: Muhtar Yusuf çavuş süngü ile nalbant Mahmut süngü ile, imam Hafız yakılarak, imam Hafız'ın kızı Emine başı kesilerek, Emine kızı Hatice süngü ile, Emine kızı Nerime süngü ile delik deşik, Veysel süngü ile, Celal efendi başı kesilerek, Meh-

met edep yeri kesilip karnı süngü ile deşilerek, Celal efendinin dört yaşındaki kızı Nigâr kazığa vurularak, ablası Faika kazığa vurularak, Mehmet efendi süngü ile, İbrahim çavuş kolları, bacakları kesilerek, annesi Fadime yakılarak, Arnavut Mehmet çavuş'un dokuz kişilik ev halkı balta ile öldürülmüşlerdi.

Koaderei Zir, Koaderei Bala köylerinde işlenen cinayetler de, Araştırma Kurulunun kanısına göre o ayardadır. Döverek süngüleyerek, yakarak öldürmüşlerdir. Koaderei Zir köyünde yetmiş yaşında bir kadının doğranmış, parçaları bir küçük yığın haline getirilmiş, kesik baş bu yığın üzerine konmuştur. Köyün bütün çocukları, bir teki sağ kalmamak üzere kurşuna dizilmişti.

Koaderei Bala köyünde, Araştırma Kurulunun yakaladığı bir Yunan askerinin çantasında bir avuç kınalı kadın parmağı, bilezikler, altınlar çıkmıştı. Bu köylerin bütün evleri ateşe verilmeden önce talan edilmişti.

Koaderei Bala köyünden türlü biçimde öldürülen Türklerden, Kurulun saptayabildikleri şunlardı: Sandalcı İsmail Reis balta ile, Yörük Hüseyin balta ile, seksen yaşındaki Hüsniye dövülerek, hoca Haşim efendi el bombası ile, Arnavut Hasan başı taşla ezilerek, göçmen Abdullah edep yeri kesilip karnı süngüyle deşilerek, göçmen Abdullahın kızı Hasibe memeleri kesilip başı koparılarak, Abdullahın sekiz yaşındaki küçük kızı tecavüz edilip süngülenerek, öbür köylüler de evlerine kapatılıp evleriyle birlikte yakılarak öldürülmüşlerdi.

Koaderei Zir köyünden iki büyük sal içinde İstanbul'a kaçmak isteyen iki yüz otuz kişi denizde yakalanarak kıyıya çıkarılmış, hepsi köyün camiine doldurulup sonra içeri

yüzlerce el bombası atılmıştı. Bir ara, bomba atmaktan vazgeçen Yunan askerleri içerde sağ kalan kimsenin olup olmadığını anlamak üzere: «Dışarı çıkın» diye bağırıyorlardı. Gerçekten de bu cehennemde sağ kalabilen epeyce kişi, yaralı bereli de olsa canlı olarak dışarı çıkınca Yunan askerleri hem şaşmış, hem de zavallılara yeni bir zulüm şöleni hazırlamışlardı. Genç kızları bir yana, genç kadınları bir yana, yaşlı erkeklerle kadınları da bir yana ayırarak alçaklıklarına başlamışlar, Türkçesi, seyretmek zorunda kalan halkın gözleri önünde genç kızlarla kadınların ırzlarına geçmişlerdi. Bu canavarlık bittikten sonra da hepsini yeni işkence yöntemleriyle öldürmüşlerdi Kundaktaki çocuklar, annelerinin süngüyle, bıçakla yarılan karınlarına gömülmüş, kimisi de ayrıca süngülenmişti. Araştırmacı Kurulu bunları o durumda bulmuştu.

Yalova'daki Yunan komutanı, yerli Rumların kurduğu çeteleri Kelek, Zindanköy, Uzunpınar, Müselim, Çalcıköy, Delipazar, Salucak, Dağıstanî, Reşadiye, Kirazlı, Yurtan köylerine saldırtmış, baştanbaca yağma talan ettirmişti. Yağmadan sonra bu köylere yine baskın yapan çeteler, bütün genç kızları toplayıp Çalcıköy'e götürmüşlerdi. Evlerden getirilen yataklar ağaçların altına serdirilmiş, genç kızların ırzlarına geçilmeğe başlanmıştı. Bütün erkekler de kurşun, süngü tehdidiyle oraya sürüklenerek bu korkunç zulmü seyretmek zorunda bırakılmışlardı. Ne varki bu alçaklığa daha çok dayanamayan, kızların çıgıklarıyla kendilerinden geçen bütün erkekler, birden bire Yunan askerlerine saldırıp silahlarını almış, hepsini gereken yere göndermişlerdi.

Yunanlılar, olayı ancak iki saat sonra öğrenmişler, hisimla köye vardıklarında bir tek canlıya rastlamamışlardı. Başına geleceği bilen köylüler, bilinmeyen yerlere sı-

vışmışlardı. Ne yazıkki bu canavarlar, her şeyden habersiz başka köylere saldırarak ellerine geçen Türkleri yediden yetmişe baltayla kasaturayla, tüfekte, ateşle yoketmişlerdi.

Türk köylüleri, böyle sistemli bir biçimde yok edilmek istendiklerini görerek savunma çözümleri düşünmüşlerdi. Çoluk çocuklarını uzak ormanlara, mağaralara, kovuklara saklayan erkekler, ilkel silahlarla silahlanmağa, yerli Rum-lara, Yunan askerlerine karşı misillemeye geçmişlerdi. Paşaköy'de kırk Türk erkeği, seksen yedi Yunan askerini pusuya düşürerek öldürmüş, üniformalarını, yeni işlerde kullanmak üzere soyup sırtlarından almış, çoluk çocuklarını sakladıkları dağlara çekilmişlerdi. Ancak, içinde yerli Rumlarla birlikte kendi evleri de bulunan köyü baştan başa ateşe vermeyi de unutmamışlardı.

Paşaköylü fedailer, yöredeki Türk köylerinin bu olaydan sonra Yunanlıların hışmına uğrayacağını hesaplayarak öldürdükleri askerlerden soydukları giynekleri bu köylerin gençlerine dağıtarak kuracakları pusularda kullanmalarını salıklamışlar, sonra, çoluk çocuğu kılavuzların yanlarına katıp uzak dağlara göndermişler, öc almak üzere gelecek askerleri beklemişlerdi. Gerçekten de gençlere dağıtılan bu Yunan ordusu giynekleriyle pek çok askerle çeteci pusuya düşürülmüştü. Nevarki zamanla Yunanlılar işi çakmışlar, büyük birliklerle gelip bu yöredeki köyleri yakıp yıkmış, bir tek canlı bırakmamışlardı. Araştırma Kurulunun raporuna göre Yunanlıların Çalica, Samanlı, Sucuk, Kört-köy'e uyguladıkları zulümle işkenceler tarihin yazmadığı biçimlerde korkunç olmuştı.

Çalica'nın yerlisi olan Rumlardan Mihal Hristo, Elmacıklı Toma, Papa Yorgi'nin sekiz adamı, bir de Kostî, Türk köylülerinin saklandığı dağların gizli yollarını, saklanacak yerlerini, mağaralarını çok iyi bildiklerinden Yunan-

lılara kılavuzluk ederek saklanan kadınları, kızları, çocukları yakalatmışlardı. Bütün kadınlarla kızların, erkek çocukların ırzlarına geçilmiş, sonra hepsi bın türlü işkenceyle öldürülmüştü.

Bu yerli kılavuzlardan Mihal ile Toma'nın leşleri, bu olaylardan sonra, Araştırma Kurulu üyelerince Samanlı köyü sokaklarında bulunmuştu. Kürt köyüne varan Kurul üyeleri, pencereleri kerpiçle örülmüş bir ev görmüş kapıyı kırdırıp içeri girdiklerinde birçok ölüyle karşılaşmışlardı.

6 haziran 1921 günü, İstanbul Üniversitesi gençliği, Marmara bölgesini kasıp kavuran bu korkunç öldürme, vahşilik, ırza saldırma, korkunç işkenceler dalgasını dünya gençliğine bildirmek üzere davrandı:

«Sayın öğrenciler, bugün felaketlerin en büyüğüne uğramış insanlık aleminin bir parçası adına sizlerin acıma, insanlık duygularınıza ünlüyoruz. Belirtmek istediğimiz nokta, üç yıldan beri silahsız, savunmasız Türk halkının Yunan zulmünden neler çektikleridir. Ege ile Marmara kıyılarında Yunanlılar, bir ölüm fırtınası estirmektedirler.

Türk ulusunun içine düşmüş olduğu acılarla felaketleri fırsat bilen Yunan ulusu, Türkiye'yi iyi tanımayan öbür ulusların bilgisizliğinden yararlanarak akla, hayale gelmeyen zulümleri yapmaktadırlar. Onlar, dünyayı kandırmak uğruna her türlü zulmü yaptıkları halde bunları Türklere yüklemek üzere yoğun bir propaganda yapmaktadırlar.

Bu propagandanın altında Anadolu'da müslüman ve Türk halkın toptan yok edilmesi projesi vardır. Süngülerle öldürülen, başı kesilen, ateşlerde yakılan, parça parça doğranan Türklerin acısını size anlatmak pek güçtür.

Sizlerin vicdan ve insanlık duygularınıza sesleniyoruz. Gerçek olayların pek az bir bölümünü yansıtacak olan fotoğraflarla dokümanları size gönderiyoruz. Bu belgeler,

din, mezhep gözetmeksizin insan olan herkesi titretecektir.

Bu vahşilik, müttefikler arası bir Araştırma Komisyonunca da doğrulanmıştır. Büyük Britanya delegesi General Franks, Fransız delegesi Albay Vick, İtalyan delegesi Albay Roletta, bu vahşiliğe tanık olmuşlardır. Raporlarında bu vandalizmi ikinci Yunan ordusu kumandanı Leonar-dopulos'un üzerine atmaktadırlar. Yapılan zulmü sizin ağır-başlı değerlendirmenize sunuyoruz.

6 haziran 1921

İstanbul Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi

Öğrencileri»

Yunan vandalizmi, durmadan sürüp gitmekteydi. Genellikle kullanılan işkence yöntemleri şöyle özetlenebilir: Tırnak sökmek, un çuvalına sokarak dövme, çuvala koyup suya atarak boğmak, ağaca asarak kasap gibi parça parça etmek, diri diri kendilerine kazdırılan çukura gömmek, gözleri oymak, kulak kesmek, kol, bacak kesmek, camie doldurup yakmak, evlerde soygun, silahı kurbanın eline verip kendi kendini öldürtmek, dağa kaldırmak, ırza geçmek, kadın memelerinden kebab yapmak, kadınlara zorla kesilmiş erkek cinsel organlarını çiğnetmek, çocukların, ana babalarına zorla tecavüz ettirilmesi, kurşuna dizmek, kadınların edep yerlerine bomba koyup patlatmak, Kuran'a tecavüz, kızgın demirle dağlamak, boğaza, kulağa, gözlere erimiş kurşun dökmek, tabanları yarıp yaraya tuz basarak yürütmek, tabanlara nal çakmak, vb.

O zaman Türkiye'de bulunan bugünkü ünlü tarihçi Toynbee de bu korkunç vandalizme tanık olarak İzmir'de

bulunan yeni Yunan Başkomutanı General Papulas'a şöyle bir uyarma telgrafı çekmişti:

General Papulas

İzmir

Telgraftır:

Yalova bölgesinde bulunan köylerdeki Türklerin Kızıl-ay aracılığıyla boşaltılmasını müsaadeniz rica olunur. Durum şahsen görülmüştür. Halk boşaltılmazsa dirimleri tehlikelidir. On beş günde Akköy'de halkın yüzde yetmiş beşi yok edildi.

«General Papulas tarihçi Toynbee'ye şu yanıtı verdi:

Mr. Toynbee,

Yalova, Samanlı ve Akköy'den Yalova yoluyla göç edeceklere vapurlara binmelerine müsaadeleri için üçüncü kolorduya emir verdim, saygılar.

Anasti Papulas»

Araştırma Kurulunun raporları şöylece sürüp gidiyordu:

«Orhangazi'de daha önce bin ev varmış. Bunlardan biri bile suğlam bulunamadı. Bütün değerli eşyalar yağmalanmış. Yerli Rumlarla işbirliği yapan canavar askerler Orhangazi'de zengin müslümanların evlerine girmişler, direnmek isteyenler hemen öldürülmüş, ses çıkarmayan silahsız müslümanlar bir yere toplattırılmış, hepsi anadan doğma soyulduktan sonra kırbacla dövülmüş. Daha sonra erkeklerin ellerine sopalar verilerek karılarını dövmeğe zorlanmışlardır. Bu sırada Sebile adlı yetmiş yaşında bir kadıncağız, birçok Yunan askerince tecavüze uğramış, sonra da öldürülmüştür. Yunanlılar, bütün kasaba halkını anadan doğma soyarak kafile halinde Gemlik'e doğru yola çıkarmışlar, genç kızların ırzlarına geçtikten sonra öldürmüşler, erkekleri de yol boyunca teker teker öldürmüşlerdir. Gemlik'e varıldığında kafileden ancak bir iki kişi sağ kalmıştır. Kafile, çırılçıplak Gemlik'e doğru ölüm yürüyü-

şüne çıktığı sırada bütün Orhangazi alevler içinde yanmaktaydı.

Elli Yunan askeri Çakıllı köyüne girmiş, kitlenmiş kapıları dipçiklerle kırarak evlere saldırmıştır. Yeniköy, Çengeller, Ortaköy yerli Rumların kışkırtması, kılavuzluğuyla baştan başa yağmalanmıştır. Köy halkını tek sıra yaparak camile sokmuşlar, bu sırada da içeri girenlere rasgele süngü saplamışlardır. Halkı cami ile birlikte yakmak üzere gaz bulamayan askerler, hepsini yine dışarı çıkarıp köy meydanına toplayarak üzerlerine yayılım ateş açmışlardır. Bu sırada ölmeyenleri toplayıp Hacıosman'ın evine tıkmışlar, evi ateşe vererek hepsini diri diri yakmışlardır. Pencerelerden atlayarak kaçmağa çalışan zavallılarsa pl-yade tüfeklerinin kurşunlarıyla delik deşik edilerek öldürülmüşlerdir. Bu sırada bir başka birlik, evlerdeki beş yaşına dek bütün çocukları toplamış, iki şilteye dökülen gazı ateşleyerek süngüye taktıkları yavruları bu ateşin üzerinde, hem de analarının gözleri önünde kızartmışlardır. Bu köyden sağ kurtulan dört genç, günlerce yöredeki ağaçlıkta saklanmış, köye dönememiştir.»

«Yine o gün, Yeniköy, Cihanköy, Dontluca, Reşadiye köylerini dolaşan Araştırma Kurulu, dehşet verici görünüşlerle karşılaştı: Hele Yeniköy'de öyle çok kesik insan başına rastladılar ki bütün bunların bu köy insanlarının başları olabileceğine inanamadılar.

Başlar, sanki yollara, sokaklara serpilmiş gibiydi. Kurul üyeleri, çiğnememek için aralarından dikkatle geçiyorlardı. Birçok başların gözleri oyulmuştu, Kolsuz, bacaksız gövdelerin edep yerleri de kesilmiş, ya da oyulmuştu. Birkaç kadının edep yerine de barut doldurarak ateşlenmiş, böylece oraları parçalanmış, oyulmuştu. Yetmişlik bir kadının ölüsü üstüne erkek cinsel aygıtları konulmuştu. On

yaşında görünen bir kızcağız memeleri delinmiş, deliklere tahta parçaları sokulmuştu.»

Cihanköy, Dontluca, Reşadiye köylerinin halkları, toplatılarak kafilelerle Gemlik'e doğru yola çıkarılmışlar, Değirmenci Boğazına varıldığında kadınlarla kızlar sıradan çıkarılarak kıyıda ırzlarına geçirilirken ötekilerin üzerine yaylın ateş açılmıştır.

Dontluca erkeklerinin başına gelenler de azbuz dayanılır işkencelerden değildir: Bütün erkeklerin gözlerini süngü ile oyan Yunanlılar, kadınlara verdikleri süngülerle onları süngületerek öldürtmeğe çalışmışlardır. Bu sırada köyün bütün erkek çocuklarıyla delikanlılarının ırzlarına geçilmiş, ondan sonra da öldürülmüşlerdir.

Buralarda bütün anlamıyla müslüman halkın kökünü kazımışlardır. Bu zulümler bütün dünya kamuoyuna yansdıktan sonra yansız devletlerden birer delege seçilmiş, Anadolu'daki Yunan zulümlerini araştırmayla görevlendirilmiştir. Bu Kurul 12 Mayıs 1921 günü bir İngiliz gemisi olan Broyny ile Gemlik'e çıkmıştır. Kurulun başında İngiliz Delegesi General Franks, İtalyan Delegesi Albay Roletto, Fransız Delegesi Albay Vick bulunuyordu. Ancak, bu delegeler yalnız başlarına kalmıyor, ara sıra bunlara Kızılhaç delegesi de katılıyordu. Yanlarına kılavuz köylüler de alıyorlardı. Kurula sürekli olarak Chery adlı bir Fransız fotoğrafçısı eşlik ediyordu. Bütün korkunç ilginç olayların resimlerini o çekiyordu.

Kurul, kendilerine ayrılan bir yıkık köy evine indi. Gemlik'in görünüşü yürekler acıydı. Bütün mahallelere den yer yer dumanlar yükseliyordu. Ne hayvan, ne insan, hiçbir canlı göze çarpmıyordu. Sokaklarda sık sık yanıyan, kavrulmuş ölülere rastlıyorlardı. Gemlik meydanında yedi-sekiz ölü üstüste istiflenerek gazla yakılmış, gaz yetmediğinden ancak bir ikisi yanmış, öbürlerine bir şey ol-

mamıştı. Kurul, bu küçük gözlemde yapılan zulmün korkunçluğuna tanık olarak notlar almıştı.

Buradan ayrılan Kurul Çeltikçiler köyüne gitti. Burası, henüz tutuşturulmuş olacaktı ki alevler içinde yanıyordu. Birkaç Yunan askerinden başka görünürlerde hiç kimse yoktu. Onlar da talan edilmiş değerli eşyaları beylik kaptırlara yükleyerek bir yandan kaçmağa çalışıyorlardı. Evlerin yöresinde kesilmiş başlar vardı. Üç genç kız ölüsü çıkarılıp plak yanyana uzatılmıştı.

Orhangazi'deki bin evden ancak beş ev kurtulmuştu. Bunlardan birisi de Türk ölüleriyle tıklım tıklım doluydu. Üstüste istiflenmiş ölülerin arasında acıklı iniltiler geliyordu. Kurul üyeleri, baştan başa kana bulanmış olan ölüleri birbiri üzerinden indirip sağ kalanları kurtarmak istedi. Ancak, komadaki bir yaşlı adamla on altı yaşında bir kızcağızı ayırabildiler. Bir başka sokakta ağzına el bombası sokulmuş bir gencin ölüsüne rastladılar. Gözleri açık gitmişti, sanki canlıydı; onu omuzundan tutup sarstılar, kendine gelmedi, yanüstü yere yığıldı. Biraz ötede bağırsakları dışarı dökülmüş bir genç kadın ölüsü gördüler. İki adım ötesinde iki yaşında bir çocuk ölüsü yatıyordu. Daha ötede bir gübre yığını üzerinde on iki yaşında Keziban adlı bir kız çocuğu buldular. Birçok kez ırzına geçilmişti, güçlükle konuşuyordu. İç sokaklardan birinde altmış yaşında Huriye adlı bir kadının ölüsüne rastladılar. Onu da üstüste ırzına geçtikten sonra öldürülmüşlerdi. (Ölülerin adları, yöredeki başka köylerden Türklere gösterilerek saptanmıştır.)

Kurul üyeleri, 15 Mayıs 1921'de Narlı, Kapaklı, Karacaali köylerine vardıklarında akşamın karanlığında çayır çayır yanan evlerin karşısında içlerinin korku ile dolduğu-

nu duydular. Bu üç talihsiz köyün korkunç serüvenini de şöylece notettiler: Üç köye de ödeyemeyecekleri ölçekte para cezası kesilmiş. Ödeyemeyecekleri anlaşılınca erkekler toplanıp Karacaali'nin mezarlığına götürülmüş, üzerlerinde saat, para, yüzük gibi ne varsa alınmış. Kocalarının arkasını izleyerek oraya dek gelmiş olan kadınlar da bütün yükte yeğnik değerli mallarından edildikten sonra kocalarının gözleri önünde de ırzlarına geçilmiş, daha sonra da hepsi kurşunlanarak öldürülmüştür. Kadınların ölüleri henüz soğumadan Yunan askerleri bu kez de erkeklerin ırzlarına geçerek hepsini kurşunlamışlardır.

Bu köylerde incelemelerini bitiren yansız Araştırma Kurulu yine zırhlıya dönmüş, 16 mayıs 1921 de kıyı boyunca yer değiştirerek ilerleyen gemide gözlemlerini sürdürmeğe çalışmıştı. İtalyan delegesi, elindeki dürbünle kıyıyı tarıyor, yamaçlarda, vadilerde, dere aralarında yanan köyleri araştırıyordu. Üyeler, tutuşturulmuş en yakın bir kıyı köyünü incelemek üzere kıyıya çıktılar. O sırada alevlerin sardığı bir sokaktan bir adam fırladı. Bu, bir çobandı. Kurul, bunu çağırarak kendisinden bilgi almak istedi. Korkudan gözleri dışarı uğramış, yüzü sapsarı kesilmiş genç adam, ilk iş olarak sağ yanda bir şeyi gösterdi. Üyeler, başlarını o yana çevirince insan başlarından yapılmış bir tepe gördüler. Oraya doğru ilerlediler. Bu sırada öldürülmemiş altı aylık bir bebekle karşılaştılar. Bebeği zırhlıya götürmek üzere yanlarına aldılar.

Cobanın anlattığına göre Yunanlılar, ilkin evlere silah aramak bahanesiyle girmişler, yükte hafif pahada ağır ne varsa yağmalamışlardı. Sonra, erkekleri evlerden dışarı çıkarıp hemen evlerinin kapıları önünde kurşunlamışlardı. Daha sonra, ırzlarına geçmek üzere gelinlerle genç kızları

toplayıp bir yana ayırarak bütün geri kalan yaşlı kadınlarla çocukları kurşunlayarak öldürmüşlerdi.

15 Mayıs 1921 günü akşamı Gemlik'e varan komisyon, hemen ertesi sabah kimi yanık köyleri gezerek incelemeğe başladı: Pazarköy, İznik gölü yöresinde, Çengiler (Ermeni köyü) onun kuzeyinde, Çeltikçi, Gedelek, Pazarköy ile Gemlik arasında.

Çeltikçi'de bir ay önce yangından kurtulabilen birkaç ev de bu kez tutuşturulmuştu. Bu sırada bu evleri kundakladığı anlaşılan dört Yunan askeri orada suçüstü yakalandı. Askerî misyon otomobille dolaşıp gözlemlerini yaparken ben, Gemlik'te Fransız delegesi Albay Vick'in buyruğuma vermiş olduğu Fransız tercüman yardımcılığıyla sordu-
rurmaya başladım. (İngiliz Yüksek Komiserliği, Kızılayın verdiği tercümanın bana eşlik etmesine müsaade etmemiştir.)

Gemlik, olağan durumlarda yedi bin nüfuslu iken o sırada on altı bin kişiyi barındırıyordu. Yedi bin kişinin üç bin beş yüzü Rum, iki bini Ermeni, iki bini de Türk mültecisiydi. Rum mültecilerinin çoğunluğu Karamürsel'in güneyindeki Kızderbent köyündendi. Bu köy yakılmıştı. Ermenilerin çoğunluğu, Çengiler, Ortaköy, Yalakdere köylerindendi. Bu mülteciler, asker yönetiminden günde üç yüz yirmi gram un yardımı alıyorlardı. Türk mültecilerinin hemen hemen hepsi Pazarköylüydü. Bu köy yakılmıştı. Pazarköy, emirle boşaltılıp arkasından yakılmıştı. Çoğunluğu, yollarda sivil Ermenilerle Yunan askerlerince ağır aşağılamalara uğrayıp soyulduğundan yakınıyordu. İşte, benim de kendi gözlerimle gördüğüm kimi olaylar: Gemlik'ten sığınmış olan Hatice, Ermeni eşkiyasınca omuzundan bir kurşun ve üç süngü vuruşuyla yaralanmış, Gedelek'ten bir erkek çocuğun, kadınlarla kızları zorla tıktıkları bir eve atı-

lan bombadan çenesiyle dili kopmuş. Pazaköy'den Nuriye, yaşı altmış, soyulmuş. mücevherleri, parası alınmış, sonra beş altı Yunan askerince ırzına geçilmiş. Bu sırada onun gözleri önünde kocasının kafası kesilerek koparılmış.

Türk mülteciler, âteki halkların mültecilerinden çok daha kötü, sıkışık koşullar altında yaşatılıyorlardı. Yüzlercesi, ufacık cami avlusuna yada mezarlığa yerleştirilmişti.

Konak yöresinde bir başka yerde 6X5 metre karelik bir yerde altmışı aşkın kadınla çoluk saydım. Bu sırada Türk erkekleri ortada görünmüyordu, hepsi de angaryaya gönderilmişler, yada yok edilmişlerdi. Bir aydan beridir Türk mültecilere ne Yunan ordu levazımından, ne de sivil yönetiminden bir lokma ekmek verilmemişti.

Yöre köylerindeki dindaşlarının getirdikleriyle geçiniyorlardı. Gemlik Rum Belediye Başkanı Prinakis, bana Bursa'daki üçüncü Yunan kolordu kumandanının iki gün önce bu mültecilerin yedirilip içirilmesi için buyruk verdiğini söyledi. Nevarki ben orada bulunduğum sürece hiçbir yiyecek dağıtıldığını görmedim. Benim toplayabildiğim bilgilere göre bir süre önce üç yüz Rum, Ermeni gönüllüsü aracılığıyla bütün bölgedeki Türk halkına afişlerle —ölüm cezası tehdidiyle— ellerinde hiçbir türlü silah bulundurmamaları bildirilmişti. Öte yandan da öğrenmiştim ki Büyük Kumla, Küçük Kumla iskelesi, Haydariye, Karacaali köyleri kuşatılmıştı, silahlı çetelerse içerilerde dolaşıyorlardı. Hiç kimse Gemlik'e gidemiyordu. Bana bilgi veren kişi, Yunan otoritelerinin buralarda hiç kimseyi dışarıya bırakmaması sonucu olarak, o yerlerde çok yakın zamanda bütün halkın topyekûn yokedileceğini sandığını söyledi.

Öğleden sonra Gemlik Ortodoks kilisesine gittim. Türklerin İznik'te Rumlara saldırdıklarını iddia eden başpapaz kulağıma şunları fısıldadı:

«Yunan ordusu, tedip ve tenkil hareketinde çok ılımlı davrandı. Ben ki asker değil, bir din adamıyım, isterdim ki bir teki bile kalmamacasına bütün Türkler yokedilmeliydi.»

Bunlar, herhalde gerçek bir din adamının ağzına almak şöyle dursun, hayalinden bile geçirmemesi gereken yakışıksız sözlerdi. Bu papazın adı Vasilas'tı ve İznik başpiskoposu idi. Öğleden sonra Broyny gemisi bizi karaya çıkardı. Kıyıda biri kadın, on bir ölü bulduk.

Birkaç saat önce kurşunla, süngüyle öldürüldükleri anlaşıyordu. İçlerinden ikisi soluk alıyordu. Yörede sayısız yağma, talan izleri gördük, ölümler üstüsteydi. Kesilip ayrılan başlar tellere takılmıştı. Hele Küçük Kumla köyüne girince bir ölümler dünyasına girmiş gibi olduk. Evler bomboştu. Herkes koğuklara, hendeklere saklanmış, ağaçlara tünemiş gizlenmişti. Müttefik üniformalarını görünce teker teker ortaya çıkmaya başladılar. Bir saat sonra, şimdi bile korkudan tir tir titreyen binlerce insan, panik içinde ayaklarının ucuna basarak yanımızda toplandı. Onlara, Broyny zırhlısının toplanının korumasında olduklarını, korkmamalarını söyledik.

Misyon, hemen telgrafla İstanbul'daki yüksek komiserlere durumu bildirdi. Gemlik'teki 10. Yunan tümeni kumandanı Leonardopulos'a da kendisini olaylardan sorumlu tutan bir telgraf çekti.

16 Mayıs 1921 pazartesi: Geçen perşembe günü altmış Yunan askeriyle kırk sivil yerli Rum, Gemlik'te erkeklerle kadınları öldürmüşlerdi. Dün de Karacaali'de dokuz kişiyi öldürmüşler. Ayrıca, kırk kadını alıp dağa kaçırmışlardır. Broyny oradan Kapaklı'ya gitti. Burası, gecenin üçünden beri yanıyordu. Tüten yıkıntılar arasında tek tük insanlar var. Geri kalanı dağlara kaçmıştı. Bir kadının ölüsü şimdi bile yanıyordu. Bir başka kadın yatakta kesilmişti. Ölü-

lerin durumları, hepsinin evlerinde, yataklarında öldürüldüklerini gösteriyordu. Çoğunun gövdesi kesilip bölünmüş, uzuvları koparılmıştı. Bu alabildiğimiz tek tük felaket görmüşler:

«Katiller Yunan askerleridir» diye ağlıyorlardı. Oradaki Yunan kurmay subayı, bütün bunları inkâr ediyor, gözüne kestirdiği küçük bir kız çocuğunu göstererek:

«Bir de ona soralım» diyordu. Ona göre doğru, çocuğun dilinin ucundaydı. (Al çocuktan haberi.)

Nevarkî çocuk, büyük bir yüreklilikle kesinlikle kendisine sorulan soruya şöyle yanıt verdi:

«Bütün kötülükleri Yunanlılar yaptı.»

Karacaali'de olduğu gibi Narlı'nın da dörtte üçü boşaltılmıştı. Bir petrol bldonu bulduk. (Kundaklamak için). Bir bahçede birkaç aylık bir bebek bulup gemiye aldık.»

Komisyon üyelerinin rastladığı bütün halk gürültüsüz patırtısız bir yere götürülmesini istiyordu. Onlar da dağlara, ormanlara saklananlara haber salıp çağırmalarını, hepsini birlikte burdan alıp daha güvenli bir yere götüreceklerini söylediler.

Dönüşte Narlı'ya uğrayan kurul üyeleri, burayı baştan başa yakılıp yıkılmış buldular. Köy bomboştu. Yalnız yaşlı bir erkek dumanları tüten evinin yanında bir zeytin ağacının dibine oturmıştı. Kurul üyelerini görünce yaşlı gözlerini onlara dikerek:

«Neye yarar şimdi gelmeniz? İş işten geçti» dedi.

Kurul, saat onsekizde Kumla'ya döndü. Akşamleyin İstanbul'a çektikleri telsizin karşılığı gelmişti. İngiliz Yüksek komiseri, mültecilerin İstanbul'a götürülmesini istemiyordu. Misyona Kumla'da bir kamp kurmayı öneriyordu. Bu kampı müttefikler arası bir gücün koruması, Kızılhaç delegelerinin de denetimi altında bulunacaktı. Araştırma kurulu, bu düşüncüyü güzel bulduysa da uygulanamayacak

bir çözüm olduğunda karar kıldı. Bu, bunca felaket görmüşün bir kez daha hem de toplu olarak Yunan vandalizminin kucagina bırakılması demektir. Maurice Chery, Kızılhaç'a bir telgraf çekilmesini önerdi. Askerler Misyonu onun önerisini benimsedi. O da şu telgrafı çekti:

«Kızılay, İstanbul, Karacaali, Narlı, Kapaklı yanmıştır. Bin kişi Küçük Kumla'da toplanmıştır, panik. Bin beş yüz kişilik deniz aracı ister. Yüksek komiserle bağlantı kurun.»

Komisyon, 17 Mayıs 1921 salı günü 28. piyade alayından teğmen Yani Kosta ile üstçavuş Papulopulos'un ifadelerini aldı. Bu iki kişi, 12, 13, 14, 15 Mayıs günleri Yarımada'nın güneyinde keşif hareketi yapan birliğe komuta etmişti.

Kumla ile öbür yakılan köyler halkının verdikleri bilgilerle bu birliğin hareket saatleri, izledikleri yollar tıpatıp birbirlerine uyuyordu.

Teğmen Kosta, kendi askerlerinin buraları ateşe vermiş olabileceğini üzerine alıyorsa da yapılan korkunç cinayetleri abartmalı buluyor, kabullenmiyordu. Kumla iskelesinde dört Türk'ü kurşuna dizdiğini üzerine almakla birlikte bunların silahlı olduklarını söyleyerek suçunu hiçe indirmeğe çalışıyordu.

Maurice Chery, Broyny zırhlısı, Fıstıklı ile Armutluya gittiği sırada, İtalyan tercüman, teğmen Kosta, bir de üstçavuşla dört ölünün bulunduğu söylenen yere gitti. Oraya vardıklarında dört yerine yirmi yedi ölüyle karşılaştılar. O zaman teğmen Kosta bunlardan yalnız birisini kendisinin öldürttüğünü söyledi. Yirmi yedi Türk ölüsü öyle korkunç işkencelerle, sadizmle öldürülmüş, parçalanmıştı ki, kol, kafa, bacak vb. hepsi bir yana serpilmişti. Yirmiyedi insan gövdesi öyle küçük parçalara bölünmüştü ki burda elli insan parçalanmış sanılabilirdi. Bu Maurice Chery'nin

kendisine sakladığı düşüncesi idi. Chery, bütün bu çevreye saçılmış parçaları toplatıp birer insan olarak restore ettirince yirmi yedi Türk ölüsü ortaya çıktı.

Chery, teğmen Kosta'ya şu soruyu sordu:

«Siz, ancak tutuklama yetkisi taşıdığınız halde bunları ne hakla öldürttünüz?»

Teğmen ona şu kısa yanıtı verdi:

«Canım öyle istedi.»

Burdan Yunanlılar Gemlik'e, Chery ile arkadaşları da Kumla'ya döndüler. Kumla iskelesine giderken yolda iki Türk ölüsüne daha rastladılar.

Akşam saat on yediye doğru Kumla iskelesinde dışından tırnağına dek silahlı Rum çete reisterinden Yorgo ile tanıştılar. Yanında silahlı bir askerle bir de bir erkek çocuk vardı. Silahlı bir kalabalık da biraz ötede otların arasında onların gözlerinden gizlenmeğe çalışıyordu. Yorgo, Chery ile adamlarına teğmen Kosta'nın keşif birliğine yol yöntem göstermek, kılavuzluk etmek, köyleri kundaklamak gibi işleri seve seve yaptıklarını övünerek anlattı. Chery, bir ara ona:

«Bu vahşice yöntemlere neden gerek gördünüz?» diye sorunca karşısındaki şunları söyledi:

«Bana hiç kimse karışamaz. Bu Türklerin sonu gelmelidir. Şimdi, ben onları öldürmezsem yarın onlar beni öldürecek.»

«Şu yanınızdaki çocuk neyin nesidir?»

«Karım.»

Chery, az kalsın şaşkınlıktan küçük dilini yutacaktı. Çocuk, erkekti, hem de Türktü.

Sonra, Yorgo, Yunan askeri, bir de çocuk, orada otlayan üç sahipli ata el koyup yedekte Kumla'ya doğru uzaklaştılar.

Maurice Chery, 19 mayıs perşembe günü toplanmış olan bütün mültecilerin İstanbul'a götürülmesi için Hamburg'tan gelen «Wygbert» gemisinin verilmesini istedi.

19 mayıs 1921 perşembe günü çete reisi Yorgo General Leonardopulos'un buyruğıyla Broyny zırhlısına gitti. Sanki dün gece söyledikleri sarhoşluk gevezeliğiymiş gibi laflar etti. Yunan generali, cahil çete reisinin rastgele konuşarak yapmış olduğu siyasal patavatsızlığı düzeltmek istiyordu. Sözde Yunan asker birliğine salt yol göstermek, kılavuzluk etmek üzere katılmıştı. Köyleri ateşe verenler Yunan askerleri değil Yalova'lı Rum çeteleriydi (!).

Maurice Chery'nin çabasıyla mayısın yirmi ikinci günü mültecileri götürecek olan İstanbul (ikinci seferi), Gayret, Galata vapurları gereken yere vardı. İngiliz Yüksek Komiserliği, Türk mültecilerin İstanbul'a götürülmemesi uğruna sonuna dek diretmişti. Bu üç küçük vapurun boşaltma işinde kullanılabilmesi için bile Kızılay'ın Türk sorumlularıyla Fransız Yüzbaşı Burnier onunla çok çetin tartışmalar yapmak zorunda kalmışlardı. İngiliz komutanı, bundan başka, tayfaları Almandır diye Wygbert vapurunu da boşaltma işine karıştırmak istemiyordu.

20 mayıs cuma günü, mültecilerin gemilere bindirilmesine çalışıldı. Ancak, General Leonardopulos, yüz kırk beş erkeği askerlik çağındadırlar bahanesiyle alıkoydu. Sonra, İstanbul'a gitmek isteyen Gemlik'in Türk halkını da bırakmadı. Ayrıca, Kızılay'ın getirdiği yiyeceklerin dağıtılmasını da engelledi. General Franks, ancak, Gemlik'teki Türk doktoruna bir ilaçla bir pansuman bezi verebildi.

Cuma - Cumartesi gecesi, İstanbul vapuru, bir dönüş daha yaparak Kumla'da vapurlara binemeyen son mülteci-

lerle hayvanlarını yükledi. İstanbul'a götürülenlerin sayısı iki bin altı yüz kişiyi buldu.

25 mayıs çarşamba akşamı, Gülnihal vapuru üç yüz otuz üç mülteci yükleyerek İstanbul'a yollandı. Şimdiye dek bu bölgeden ancak 2953 kişi boşaltılabilmmişti. Yunan vahşiliğini kendi gözleriyle görüp bütün ayrıntılarıyla saptayan ünlü İngiliz tarihçisi Toynbee ile karısı bu vandalizmi protesto edercesine İzmir'deki Yunan başkomutanı'na bir uyarma telgrafı çekmişti. Başkomutanın verdiği yanıtta mültecilerin boşaltılması için Bursa'daki üçüncü Yunan kolordusuna buyruk verilmiştir, deniyordu. Oysa bütün bu zulümleri, işkenceleri, cinayetleri, katliamları bütün ince-likleriyle hazırlayanlar üçüncü Yunan kolordusu canlı yöneticileriydi. Bu telgraftan da bir sonuç alınmayınca İstanbul'daki müttefik komutanlar elele verip Yunan vahşetini protesto ettiler, sağ kalan Türklerin başka yerlere gitmelerini sağlamak üzere Yunan yöneticilerine baskı yapmağa başladılar. Bu kampanyaya uluslararası Kızılhaç da karıştı, böylece elli beş - altmış yaşları arasında pek az insan Yunan satırından kurtuldu. Geri kalanların malından, canından ancak tanrı sorumluydu. Bütün genç kızlarla delikanlılar, Yunan kurşunlarının şefkatine bırakılmıştı.

2 haziran 1921 de yine bir mülteci boşaltılması işi kararlaştırıldı. İstanbul'daki müttefik güçler komutanlığı, gemiye bir ikinci kurul bindirdi. Bunlar bir Fransız, bir de İtalyan subayı idi. Vapurda bir de Kızılay kurulu vardı. Türkler keşilip kurşunlanmaktan kurtarılırken bundan sonraki yaşayışlarında sürünmemeleri için kendilerine en gerekli kimi eşyalarıyla mallarını götürmeleri de gerekiyordu. Bu ek görevliler, işte bunu sağlayacaklardı. Yunanlılar, daha önceleri gitmelerine göz yumdukları bütün Türkleri bayağı anadan doğma soyarak göndermişlerdi. Kimi yaşlı ka-

dınların sırtlarına, bütün işe yarar giyneklerini aldıktan sonra, birer eski Yunan ceketli atıvermişlerdi.

Yalova'da Yunan delegesi ile kurul arasında bu konudaki görüşme başladı. İtilâf Devletleri başkomutanlığı da Türklerin, paralarını, mücevherlerini, hayvanlarını götürbilmelerini sağlamak üzere üçüncü Yunan kolordusuna yazı yazmışlardı. Bu bölgede sağ kalan Türklerin canlarından başka götürebilecekleri bir şeyleri kalmamıştı. Bütün eşyaları, hayvanları, yükte hafif pahada ağır can yongalarını yağmalanmış, evleri yakılmış kül edilmişti. Yangınlardan korkup kaçan kimi ufak - büyük baş hayvanlar ıssız ağaçlıklara ormanlara, dağbaşlarına sığınmıştı. Şimdi, göçmek, kurtulmak umuduna kavuşan satır artığı Türk halkı yitik hayvanlarını dağdan taştan toplayarak canlarının son yongası diye birlikte götürmek istiyorlarsa da Yunan yönetimi buna müsaade etmiyordu. İtilâf Devletleri Komutanlığı işe el atarak hayvanların bir bedel karşılığı olarak sahipleriyle gitmesine müsaade çıkardı. Bütün hayvanlara insafıca bir değer biçildiyse de Yunanlılar bunu da dinlemeyerek hayvanları fahiş fiatlar ödemek pahasına eski sahiplerine satmak istediler. Hiçbir Türk mültecisi bu fiatı ödeyecek durumda olmadığından da Yunanlılar kendileri senbolik birer fiat ödeyerek bütün hayvanları yok pahasına kapatmak istediler. Yunanlıların ileri sürdükleri bu fiatlara göre besli bir inek ancak üç lira kağıt para, bir koyun bir lira idi. Hayvanlara biçilen fiatların bununla uzak yakın hiçbir ilgisi yoktu. Oysa inek için onbeş, koyun için on lira fiat biçilmişti.

İkinci araştırma kuruluyla gözlem kurulunda bulunan Fransız, İtalyan subayları bu alçakça alış verişi görünce şunları söylediler:

«Böyle bir alçakça alış verişe tanık olmaktansa biz bu görevi bırakıyoruz.»

Dediklerini de yaptılar, Bursa'daki kolordu komutanlığına bir haber salarak gemiye çekildiler.

26 haziran 1921 günü, Maurice Chery'nin saptadığına göre, İstanbul'a gidecek mülteci Türkleri yükleyip kalkmak üzere bulunan Gülnihal'in kalkışı Yunanlılarca hiç bir neden gösterilmeden durduruldu. Araştırma kurulu vapurun kalkması için uzun uzadıya çırpındı durdu. Bu uzun girişimler sonunda bir neden bulunmuş olacaktı ki öğleye doğru vapura bir kıyı koruma botu yanaştı. Aspes adlı bu bottan vapura bir Yunan subayı çıkarak silah araştıracağını söyledi. Araştırma kurulu buna müsaade etmedi. Sert tartışmalar sonunda subay, istediğini yerine getiremeyerek botuna binip uzaklaştı. Aradan çok geçmemişti ki Gülnihal'e Mihali adlı silahlendirilmiş bir Yunan taşıt gemisi yanaştı. Arada yapılan haberleşmeden sonra Araştırma Kuruluyla birlikte vapurun İzmit körfezine doğru kendilerini izlemelerini buyurdu. Kurul, buna da karşı durarak durumu telsizle Bursa'daki kolordu komutanlığına bildirdi. Kolordu komutanı Leonardopolos vapurun kalkmasına izin verdi.

Kızılay'ın buyruğundaki Gülnihal, Türk silâhlı güçlerine verildi. 6 temmuz 1921 günü Yunanlıların, İzmit'in içinde büyük bir katliama hazırlandıklarını öğrenen İstanbul'daki itilâf güçleri, Maurice Chery'nin içinde bulunduğu araştırma kurulunu hemen görevlendirerek ivedi Gülnihal vapuruyla İzmit'e gönderdi. Gülnihal, İzmit'e vardığında iş işten geçmişti bile, güzel İzmit kenti tutuşturulmuş, cayır cayır yanıyordu. Öyle ki göklere yükselen, yerleri yalayan alevlerden hiçbir canlı ya da cansız varlık kurtulamıyordu. Alev dalgaları havada uçan kuşları bile avlayarak rıhtıma denize saldırıyordu. Gerek alevlerin saldırısından gerekse yüksek sıcaklık yüzünden vapur rıhtıma yanaşamıyordu. Yunanlılar, İzmit'i bir anda ateşe verdiklerinden her yan-

dan birden yükselen dumanlarla alevler, oraya yanaşabilmek olanağını ortadan kaldırıyordu. Bütün mahalleler, bütün sokaklar alevler içindeydi. Alevler içinde umutsuzluktan keskin çığlıklar atan kadınların yürek tirmalayan haykırırları rıhtımdan yüz metre geride demir atmış olan Gülnihal'deki araştırma kurulunun kulaklarını yırtıyordu. Kızılıklar içinde koşuşanları, düşenleri, haykıranları görüyorlardı. Bu durumda karaya ayak basamayacaklarını anlıyorlardı. Kentin içinden ardı arası kesilmeksizin silâh sesleri geliyor, ara sıra bir evin büyük gürültülerle toz duman içinde havaya uçuğunu görüyorlardı. Kent, bütün anlamıyla bir ana-baba günü yaşıyordu. Amerikan, İngiliz torpidoları kıyıda açılmışlardı.

Rıhtıma yakın bir sokaktan alevleri yarararak gelen dört kişi, kendilerini denize attılsa da kurtulamadılar, arkalarından azrail gibi yetişen üç Yunan askeri, zavallıları denizin içinde kurşunlayarak delik deşik etti. Bulanık su kıpkırmızı kesildi.

28 haziranda İzmit'te bulunan başka itilaf kurulu da katliam kokusu aldığından bunun yapılmaması için uyarılarda bulunmuşsa da bunun hiçbir yararı olmamıştı. Chery'nin içinde bulunduğu kurul oraya varmadan bir gün önce korkunç yangınla katliam başlamıştı, kıyasıya sürüp gidiyordu. Katliamdan önce yerli Rumlar, bütün Türk evlerini dolaşarak o gün hiç kimsenin evinden dışarı çıkmamasını, çıkarsa vurulacağını söylemiş, hepsini böylece evlerinde basarak soyup soğana çevirmişlerdi. Ancak, Türklerin birçoğu ya tevekkel deyip evlerinden dışarı çıkmamışsa da durumun çok karanlık olduğunu sezen üçbin Türk, evlerinden kaçarak Fransız okuluna sığınmıştı. Bunu öğrenen yerli Rumlarla Yunanlılar, okulu havaya uçurmak istemişlerse de İzmit'te bulunan Fransız yüzbaşısı Nicol Jayers, Amerikan komutanıyla elele vererek okulun çevresini itilafçı

askerle kordon altına alınmıştı. Böylece Yunan vahşeti, okula yavaşmak yürekliliğini gösteremedi. Daha önce İzmit'te bulunan kurul, İzmit'in içinde öldürülen bin dört yüz Türk'ten ancak üç yüz altmışının adlarını saptayabilmişti. O gün akşama doğru karaya çıkabilen Chery'nin kurulu gördükleri karşısında ağlamaklı olmuştu. Hiçbiriinde kulak, göz, burun, parmak adına birşey kalmamıştı. Bir çocuğun çamurla oynaması gibi Yunanlılar bu ölülerle oynamışlardı. Bacakları kesilmiş genç kadınlar, kolları koparılmış genç kızlar, kundak bebekleri, karma karışık bir durumda parçalanmış, kanlar içinde yerlerde yatıyordu. Bu kan, et yığınları araştırma kurulunun ruhuna ürpertiler veriyor, tüylerini diken diken ediyordu. Gerçi hepsi askerdi, çok kanlı olaylarla karşılaşmışlardı, ancak, bu, gerçek vahşetin ta kendisiydi. Maurice Chery, bir insanın yada bir ulusun bu kerte vahşi olabileceğine bir türlü inanamıyordu. İzmit sokaklarını gezip gördükçe sanki buraya insandan başka felâketin geldiğini düşünmek zorunda kalıyordu. Saat ondokuzda bir Fransız askeri bir Rum çeteci yakalamıştı. Onu doğruca kurulun karşısına çıkardı. Çeteciye, köşebaşında bir genç kızın ırzına geçmeğe çalışırken görmüş, kafasına bir yumruk vurarak bayıltıp tüfeğiyle kasaturasını almış, sonra önüne katarak getirmişti. Kurul, Rumun sırtındaki Yunan ordusu çantasını merak edip araştırdı: İçinden 120 kadın bileziği, 700 altın, çok sayıda kâğıt para çıktı. Onların bunları almak yetkisi olmadığından çantayı İzmit bölgesi İtilâf güçleri komutanı yüzbaşı Joseph Gerald'e teslim ettiler.

Araştırmalarını sürdüren araştırma kurulu, daracık bir sokaktaki kadınlar hamamının önünden geçiyordu. Bu sırada kalın çivilerle sıkıca çakılmış bir kapı kırılarak açıldı, içerden değirmen oluğundan akan bir su gibi bir anda dışarı yüzlerce genç kız döküldü. Giynekleri parçalanmış, kanlar içindeydi, saçları başları darmadağındı. Birçoğu en-

tarilerini yırtıp don biçiminde ırzlarını saklamağa çalışmıştı. Deliler gibi sağa sola koşuyorlardı. Korkunç bir şaşkınlık içindeydiler. Gözleri korkudan yuvalarından dışarı fırlamıştı. Maurice Chery, kadın ağızlarının bu kerte cıvıkinleştiğini, yüzlerdeki çizgilerin bu kerte derinleştiğini bütün yaşayışı boyunca ilk kez görüyordu. Bütün bu genç kızlar var güçleriyle ağlıyor, hıçkırıyorlardı. Korkunç bir ağlama sesi sanki gökleri sarsıyordu. Yığın yığın koşup araştırma kurulu üyelerinin ayaklarına kapanıyor, kendilerini kurtarmaları için yalvarıp yakarıyorlardı. Kocalarının erkeklerinin nerede bulunduğunu soruyorlardı. Ancak, bu sırada Maurice'in gözlerine esmer güzeli bir genç kız çarpmıştı. İri yeşil gözlerini onun gözlerine dikmiş, akıl hastalarında olduğu gibi büyüleyici, delici bakışlarıyla onu süzüyordu. Maurice, bu güzelliğe hayran olmuştu. Bu korkunç dram sahnesinde böyle estetik kaygular taşımaktan utanıyorsa da ona hayran olmaktan kendini alamıyordu. Maurice, ona doğru bir adım atınca, genç kız biraz sağa döndü, başını önüne eğdi. Sonra yüzünü ona çevirerek bu yabancı erkeğe anlamsız, soğuk bir gülümseyişle uzun uzun baktı. Maurice ona bozuk bir Türkçeyle:

«Nasılsınız?» diye sordu.

Genç kız, yanıt olarak adamın yüzüne ağız dolusu bir tükrük savurdu. Sonra, ordakilerin kulaklarını çınlatan tatlı, hoş, tertemiz bir genç kız kahkahası attı: çıldırmıştı.

Kurulun sonradan öğrendiğine göre yerli Rumlarla Yunanlılar, bir mahallenin bütün genç kızlarını geceleyin üçer beşer toplayıp bu hamama doldurmuşlardı. İçlerinden bir çoğunun o sırada ırzına geçilmiş, sabahleyin bunların eti budu yerinde, güzel olanlarını hamamda bırakıp geri kalmasını salıvermişlerdi. Yunanlıların amaçları, bu kadınlarla kızları sonradan götürüp Yunan askerlerine peşkeş çekmekti. Bunu yirmi yıldan beri İzmir'de oturan Fransız pa-

pazı Pierre Banait anlatıyordu. Bu papaz, geceleyin genç kızlarla kadınların evlerinden nasıl kaldırıldıklarını kendi gözleriyle görmüştü. Yaşlı din adamı, heyecandan titreyerek olayı anlatırken sanki bir daha yaşıyordu:

«Kilisenin karşısındaki altı Türk evinin kapılarının kırılmasıyla uyandım. Yunan askeleri, dipçiklerle kapılara vuruyor, kırıp deviriyor, sonra içeriye birkaç el ateş ediyor, arkasından da içeri dalıyordu. Askerlerin evlere dalmasıyla birlikte kıyamet de kopuyordu. Ağlamalar, sızlamalar, bağışmalar, silâh sesleri birbirine karışıyordu. Sonra, evin genç kızı merdivenlerden tekmelenerek, sürüklenerek dışarı çıkarılıyordu. Bir Yunan eri, kızın bileğini büküp doğrucu hamama götürüyordu Muhtarzade Emin, kızının götürülmesinin önüne geçmeğe çalıştığından adamcağızı tutup evinin önündeki ağaca astılar.»

Papaz Pierre, başlarına gelecekleri anlatarak Türk alilelerini uyarmak üzere geceleyin kiliseden çıkmış, ilerdeki bir mahallede bütün evlerin kapılarını çalıp Yunanlıların kendilerini öldürmeğe hazırlandıklarını, hemen koşup kiliseye sığınmalarını söylemiş, bunu işiten herkes, öbür mahallelere koşarak korkunç haberi iletmışlerdi. Üç bin Türk de ancak böylece kurtulmuştu. Bunu haber alan Yunanlılar, kiliseyi basıp Türkleri almak istemişlerse de Fransız yüzbaşısı Allen Gaumard'ın karşı durması üzerine geri çekilmek, bu sevdadan vazgeçmek zorunda kalmışlardı.

Maurice Chery'nin içinde bulunduğu kurul, halâ cayır cayır yanıp duran İzmit'in sokaklarında gezerken silâhlı Fransız denizcileriyle karşılaştı. Bunlar, kentte işlenen cinayetleri, kıyıda demirlemiş olan savaş gemisi Bombarda'dan bir süre seyretmişler, sonra daha çok dayanamamışlardı.

Delors adlı bir teğmen, süvariden izin alarak otuz beş denizeriyle karaya çıkıp gördüğü bütün Türkleri bir araya toplamış, Fransız denizerlerinin korunmasında zırhlıya

göndermişti. Teğmen Delors, büyük bir sinirlilik, öfke içindedeydi. Kanlı, canlı sporcu bir gençti. Bunları, dinleyicilerine anlatırken elindeki tabancayı durmadan sağa sola sallıyor:

«Sauvagerie, sauvagerie-Vahşet» diye haykırıyordu.

Maurice Chery, Fransız denizcileriyle Yunanlılar arasında herhangi bir olay çıkmamasına dikkat etmesini söyleyince de ona şöyle karşılık verdi:

«Bunlar korkak, ancak korkaklar bu zulmü yapar.»

Kurul, İzmit'ten sonra İzmit'le Karamürsel arasındaki Ereğli köyüne uğradı. Örme direkli canavar Yunan savaş gemisi Kılış, korkunç toplarıyla burayı hallaç pamuğu gibi atıp bütün halkı dağlara kaçırmıştı. Burada bu yüzden öldürecek insan bulamayan Yunanlılar, Kılış zırlısından arta kalan evleri ateşe verip kül etmişlerdi. Kül yığınları halindeki köyde, Kurul üyeleri ancak onüç Türk ölüsü saydılar. Bunlar da yaşlı kişilerdi. Dükkanlardaki bütün mallar kullanılmaz duruma getirilerek sokaklara saçılmıştı. Kurul, İzmit'ten aldığı birkaç Türk'ü yöredeki dağlara haberci gönderdi. Dağlara çekilen kaçak Türkler, denizde Gülnihal vapurunu görünce köye inmeğe razı oldular. Gelenler çok perişan durumdaydı. Günlerce kursaklarına bir lokma ekmek, gözlerine bir damla uyku girmemişti. Rum çeteleri, çok korkunçtu. Bunlardan korunabilmek için kaya kovuklarına, böğürtlenliklere sığınmışlardı. Bir bölüğü açlıktan yürüyemiyordu. Kurul, bunları vapura sedyelerle taşıttı.

Yunanlılar korkunç bir doğa afeti gibi bütün canlıları, cansızları yakarak, keserek, kurşunlayarak yokettikten sonra çekilmeğe başladılar. Maurice Chery, raporunun sonuna şu katı gerçeği yazmaktan kendini alamadı.

«Kurul olarak raporumuzu vermeğe çalışıyoruz. Ben, bu raporlarımın sonuna şu sonucu eklemek istiyorum. Hem de Fransız deniz teğmeninin sözlerini anıyorum. Yunanlılar,

son kerte korkak. Korkaklar, kendisini bir başkasının yeneceğini sanarak ellerine bir fırsat geçirdiler mi çok zalim olurlar. Yunanlılar, bize kitaplarda okutulan Elen uygarlığının varisi değildirler. İstila orduları girdikleri ülkelerde yerleşmek isterlerse zulümden, işkenceden vazgeçerler, Yunanlılar, buralarda bir gün yenileceklerini, kendilerinden öç alınacağını sezmiş olacaklar ki bu vahşeti işlediler. Türklerin, bu zulümle işkencelerin acısını alacaklarını sanıyorum. Nitekim, Eskişehir’de başlayan çözülmenin pek feci bir çekiliş olduğu haberleri geliyor. Yapılan bu vahşetin hesabı çok uzun sürecektir. Türklerin, can, mal, para olarak büyük yitikleri vardır. Eğer Türkler, bellekleri pek zayıf bir ulus değilse komşularına karşı pek güler yüzlü olmayacaklardır. Araştırma Kurulu Kızılay delegesi

C. Chery»

Kurul, geceyi Tuzlada geçirdikten sonra Yalova’ya gitti, «Konak» ta Türk - Rum yakıncıların ifadelerini aldı. 15 nisan 1921 gününe dek üçüncü Yunan tümeninin bulunduğu bölge durgunluk içindeydi. Bu günden sonra durum birden bire değişmişti. Bunun da bir tek nedeni vardı: Bölgeye zalim, sadist bir Yunan yüzbaşısı olan Grigoriyu gelmişti. Araştırma kurulunun gözlemine göre bu herif geldikten sonra bu bölge bir tayfunu yakalanmış gibi altüst olmağa, zulüm insan boyunu aşmağa başlamıştı. Her allahın günü bir yığın yalınayak, giyneksiz, kolay iyileşmez yaralar almış Türk köylüsü kurula başvurmağa başlamıştı. Kurul, yakınma üzerine vardığı her yerde yığınla Türk ölüsüyle karşılaşılıyordu. Grigoryu celladı, geldikten sonra on altı Türk köyünde bir tek canlı (insan, hayvan) kalmamacasına korkunç katliamlar yapılmış, evler kül yığınlarına dönmüştü. Bu ölüm kasırgasına yakalanmamak için öbür köylerden kaçan yığınlarla insan, gündüzleri saklanıp geceleri yürüyerek Yalova’ya sığınıyordu. Orası göz önü olduğundan

kendilerine bir şey yapılmayacağını, hiç olmazsa canlarını kurtaracaklarını sanıyorlardı. Yalova'dan İstanbul'a mülteciler taşındığı haberi bu sığınmanın başlıca nedeniydi.

Grigoriyu, gerçi korkunç bir kasapsa da bu kasaplığı salt kendi sadızmini doyurmak uğruna yapmıyordu. Yüksek siyasal çevrelerin bu bölge üstüne yaptığı hesapları uyguluyordu. Buralardaki Türklerin sayısını azaltmağa çalışıyordu. Yine Araştırma Kurulunun yaptığı bir hesaba göre Yüzbaşı Grigoriyu melunu, bölgeye ayak bastıktan sonra az zaman içinde 6000 ile 6500 Türkün kanına girmişti.

Araştırma Kurulu öğleden sonra Çınarcık köyüne gitti. Vaktiyle katıksız Türk olan köyde bir tek Türk'e rastlayamadılar.

Yerli Rumlar, yangına verildikten sonra ancak duvarları kalan, sahipleri ya kaçmış yada öldürülmüş olan Türk evlerine birer çatı uydurarak yerleşmişlerdi. Bu yerleşme biraz da Yunan askerlerinin yardımlarıyla olmuştu.

Kurul, akşama doğru Aşağı Kurudere ile Yukarı Kurudere köylerine gitti. Bu iki köyü de yerle bir edilmiş buldu. Ortada insan, hayvan kemiklerinden başka bir şeye rastlayamadılar. Birçok evin kalıntılarından hala dumanlar tütüyordu. Başlı kanlar içinde bir köpek, Kurul üyelerini üzgün bakışlarla süzdükten sonra ordan uzaklaştı. Demek ki durup dururken yada öldürmekte olan sahiplerini korurken kafasından yediği süngü yada kurşun yüzünden artık insanlara hiçbir güveni kalmamıştı.

Araştırma Kurulu, Gülnihal'e yüklenen Türk göçmenlerle birlikte 22 mayıs 1921 günü İstanbul'a vardı. İki gün sonra, bir ikinci Araştırma Kurulu seçilerek yine Yalova bölgesine gönderildi. Manchester Guardian gazetesinin muhabiri olan Tarihçi Toynbee ile karısı da bu kurula ka-

tilmişti. Bu karı-koca beş aydır Türkiye'deydiler. Gördükleri facialardan yana yakıla sözettiler.

Gülñihal'in Yalova'ya götürdüğü Yeni Kuruldaki kişiler şunlardı:

Fransız Yüzbaşısı Lucas, İngiliz Teğmeni Holland, İtalyan Teğmeni Bonacorci, sonra, b' Türk polisiyle birkaç da tercuman.

Kurul için bu gezi birincisinden daha heyecanlı oldu. Kurul, artık ufak tefek cinayetlere, işkencelere kanıksamıştı. Öyle önemli vandalizm olaylarıyla karşılaşıyorlardı ki, bunları görmeğe fırsat bulamıyorlardı.

Kurul, şimdiye dek yakılıp yıkılmaktan nasılsa kurtulmuş olan iki köyden biri olan Akköy'ün bir mahallesinin yine de baştan başa yıkılmış olduğunu gördü. Ayakta kalan evlerin de kapıları ile pencereleri yerlerinde yoktu. Evlerde eşya adına da bir şey görmediler. Bir evin içinde kar-karışık bir hale getirilmiş yataklarla yorganların altından bir çocuk viyaklaması geldi. Üyeler, yatakları, yorganları kaldırarak altından altı aylık bir bebek çıkardılar. Onu gemiye gönderdiler. Köyün çukurlarında, hendeklerinde altmış ölü saydılar. Kurul, bunlardan ancak kırk dokuzunun adını şaptayabildi. Kurulun kılavuzları Akköylü iki delikanlıydı. Üyeler, Akköy'den çıkınca dışından tırnağına dek silahlı Yerli Rumlara rastladılar. Rumlar, bir ara delikanlılardan birini lâfa tuttular. Üyeler, on beş yirmi adım ilerledikten sonra çocuğun gelmediğini görünce kuşkulandılar. Maurice, çocuğu bulmak üzere geri döndüyse de ne Rumlara ne de ona rastlandı. Rumların onu öldürmek üzere sürükleyip götürdüklerini anladılar. Ancak, onun ölüsüne sonraları hiçbir yerde rastlamadılar, varlığıyla yokluğundan da hiçbir haber alamadılar.

Kurul, o gece sadist yüzbaşı Grigoriyu'dan bilgi almak istediye de büyük bir Türk düşmanı olan bu adam, onlara hiçbir bilgi vermek istemedi. Bu bölgede güvenliğin ye-

rinde olduğunu, Türklerin işleri güçleriyle uğraştıklarını söyledi. Onların gözlerinin içine baka baka yalan söyleyen Grigoriyu, gösterilen belgeler karşısında boyun eğmekten de kendini alamadı. Yüzbaşının dediğine göre bu bölgede ancak iki köy yakılmıştı. Kurul üyeleri, buna karşılık yirmi dört köyün yakılmış olduğunu söyleyince küçük dilini yutmuş gibi sesini çıkaramadı. Kurul, İstanbul'a göçmek isteyen Türkleri almağa geldiklerini söyleyince de burada gidecek hiçbir Türk bulunmadığını ileri sürdü. Kurul, bir sayı olsun elde edebilmek üzere Bursa kolordu komutanı Leonardopulos'a başvurmak zorunda kaldı. Grigoriyu, bu yöredeki Türk erkeklerinin Yunan hatlarını aşarak Kuvayı Milliye'ye katılmak üzere Karamürsel'e gittiği üstüne bir başka yalan daha attı.

Bunun düpedüz yalan olduğu meydandaydı. Şundan ki, Kurulun bütün gezilerinde gördüğü ölülerin çoğu erkekti. Grigoriyu, Kurulun direktmesi karşısında en sonra İstanbul'a göçetmek üzere Yortun, Cacık, Kırızlı köylerinin kadınlarıyla çocuklarına müsaade vereceğini söyledi. Kurul üyeleri, bu kez bu zavallıları köylerinden kaldırıp Yalova'ya getirebilmenin güçlükleri üzerinde düşünmeğe başladı. Köylerinden toplu olarak yola çıktıklarında yol boyunca durmaksızın baskınlara işkencelere uğruyorlar, yüz kişiden ancak beş onu Yalova'ya varabiliyordu. Bunlar da paralı Türklerdi. Bütün öbür yoksullar, yollarda sinek gibi kırılıyordu. Zengin köylüler, ağaların aileleri her Rum çetesine biraz rüşvet verip kurtuluyordu. Nevarki Yalova'ya dek bu Rum çetelerinin ardı arkası kesilmiyordu. Zengin bir köylüyü bile Yalova'ya varıncaya dek tığ teber şahı merdan bırakıyorlardı. Ne yazık ki Yalovaya varmakla da iş bitmiyordu. Kurulun elinde muhafız filan bulunmadığından Yalova'nın içinde dolaşan silahlı Rumlar, bir anda yayılım ateş açıp Kurulun yanbaşındaki birbirine sokulup korku içinde bekleyen coluk çocuktan bir kaçını cansız yere seriyorlar-

di. Kurul üyeleri, adı geçen köylerin çoluk çocuğunu bu minval üzere getirip Gülnihal'e bindirinceye dek akla karayı seçti. Bunları vapura bindirebilmek için hemen hepsini birer birer silahlı iki ayaklı canavarların ellerinden kurtarmaları gerekti. Ancak, vapur, demir alıp da kalktığında Kurul üyelerinin bütün usları, Yalova'ya varmak üzere yola çıkıp da halâ yollarda çetelerin insafına bırakılmış olan zavallılardaydı. Onların bir tekinin bile Yalova'ya, kurtuluşa, özgürlüğe ulaşamayacaklarını yedikleri ekmek gibi biliyorlardı.

Araştırma Kuruluna Gemlik'te başvuran İngiliz subayı Cockhill'in, Teğmen Kaçaros'un yaptığı zulüm üstüne verdiği bilgi şöyleydi:

Yarbay Cockhill, Kabakoz köyünde görevli olarak bulunuyordu. Birden piyade ateşiyle karşılaştı. Yunanlıların köye giden yol üzerinde diz çökmüş kurşun yağdırdıklarını gördü. Bir duvarın arkasına sinerek bekledi. Türkler, evlerine girip kapılarını kapayınca Yunanlılar köye girdiler. Hemen bütün evlere dağılarak kapıları kırmağa başladılar. Başlarındaki Yunan Teğmeni, İngiliz subayına selam vermediyse de onun bu köyde bulunuşuna da şaşmaktan kendini alamadığını sezdirdi. Evlerden zorla çıkarılan kadın, kız, çocuk, erkek süngülerle dürtülerek köyün meydanına toplandı. Yığınla meydanı dolduran bu zavallıların sırtlarına, kafalarına durmadan dipçik iniyordu. Hele genç kızlara kalabalık içinde yapılan sarkıntılıklar, alacakça yüz kıztartıcıydı. Entarileri süngülerle yırtılıyor, memeleri kesiliyordu. İngiliz subayı, teğmenin yanına giderek bu vahşetin neden gerektiğini sordu. Teğmen, Rumca bir şeyler söyleyerek onu azarladı. İngiliz subayının tüylerini diken diken eden başka olaylar da geçti. Bir Yunan askeri, seksen yaşında bir adamın sırtına binmiş, onu atmış gibi dehleyerek sürüyordu. Köylünün sırtına inen kırbaclar kolay kolay bir

ata dahi vurulmazdı. Teğmen, bu sırada daha korkuncunu yapmağa başladı. Oradaki bir erkeği çağırıp ağzını açmasını söyledi, adamın açılan ağzına elindeki tabancayı üst üste iki kez boşalttı. Teğmen, böylece yakasına yapışıp kendisine doğru çektiği erkeklerin ağzına durmadan kurşun sıkıyordu. Ağızlarını açmayanların da alınlarının ortasına ateş edip beyinlerini parçalıyordu. Bu sırada genç kızlarla kadınlar, acı çığlıklar atıyor, hüngür hüngür ağlıyorlardı. Yunan askerlerine yalvarıp yakaranlara, merhamet dileyenlere hiç aldırmış edilmiyordu. Bu sırada bir yandan da evler tutuşturulmağa başlanmıştı. Evlerin pencerelerinden alevli dumanlar çıkıyordu. Yunan askerleri, büyük bir ağacın altında karnı burnunda gebe bir kadını yatırıp koyun gibi kestiler, kafasını gövdesinden ayırdılar. Sonra, zavallı ölünün karnını deşip içinden çıkardıkları canlı çocuğu bir süngüye geçirerek oradaki bir erkeğe uzattılar.

İngiliz subayının seyretmek zorunda kaldığı bu korkunç olaylar, bir saat sürdü. Sonra, Yunanlılar, adının Kaçaros olduğunu söyledikleri teğmenlerini çevresini alarak güneşe giden yolda köyden uzaklaştılar.

Araştırma Kurulunun gözlemleriyle incelemeleri şöylece sürüyordu: 1250 kişilik Reşadiye köyü halkından bir bölümü önceki baskınlardan korkarak, dağlara, ormanlara sığınmıştı. Ancak, bunları, izleyen çetelerle Yunan askerleri, yakaladıkları yerde acımaksızın öldürmüşlerdi. Yunan Askerlerine karşı gelen köyün öğretmeni Ziya'nın kulakladı, dudakları, burnu, parmakları ayrı ayrı kesilmiş, sonra, kaba etlerinden parçalar kesilerek çok büyük acılar içinde öldürülmüştü.

1 Mayıs 1921 günü, Gemlik'le yöresinden kaçarak Kapaklı köyünde toplanan, oradan da İstanbul'a göçetmenin yollarını arayan kalabalık köylü yığınları, kendilerini alıp götürecek motorları beklerken bunu haber alan Yunanlılar, hemen buraya bin kişilik bir asker gücü gönder-

diler. Yunan askerleri, köye girer girmez hemen halk yığınlarının üzerine ateş etmeğe başladılar. Bin tüfeğin birden patlaması, bunun yinelenmesi, birkaç saniyede ortalığı mezbahaya çevirmiş, çığlıklar, haykırışlar, ağlayışlar, yalvarıp yakarışlar, kan selleri birbirine karışmıştı. Köy, deniz kıyısında bulunduğundan halkın birazı kurtulmak için denize atılmışsa da arkalarından yağan kurşun yağmurları, onları denizde de yakalamış, denizin yüzü bir anda kandan kıpkızıl kesilmişti. Daha önce motorlara binmiş olanlar, geridekileri düşünmeğe vakit bulamadan motorları çalıştırıp denize açılmak istemişlerse de üzerlerine açılan yayılım ateş altında eksiksiz can vermişlerdi. Altı saat süren bu büyük katliam sonucunda köyde bir tek canlı insan kalmamıştı. Katliam sırasında Köyün İmamı Ahmet'le muhtar Hasan, Yunan komutanına yalvarmağa gitmişler, komutan bunlara kulak asmayınca bu kez muhtar kendini tutamayıp sertçe konuşmuş, buna içerleyen komutan, tabancasını çekerek ikisini de cansız yere sermişti. Bunu da yeter bulmayan komutan, muhtarın gebe karısını çağırarak, bir askere süngüyle kadının karnını yarıp çocuğu çıkarmasını, emretmiş, çığlıklar içinde karnı deşilip çıkarılan çocuğu keyifle seyretmişti. Ancak, karnı yarılrken attığı yürek parçalayan çığlıklara dayanamayarak anasının üzerine atılan Muhtarın kızı Zehra'ya da bir süngü saplayıp oracığa yıkmışlardı. Bu sırada on bir yaşında bir kızcağız da vücudu ikiye bölünmüş olarak biraz ötede can çekişmekteydi. Bu kızın adı Pembe'ydi.

Kapaklı'da bir tek canlı bırakmayan Yunan birliği, hemen o gün Karacaali köyüne gitti. Orda ilk yaptıkları iş, on ile onbeş yaş arasındaki bütün kızları toplayıp bir manga süngülü Yunan askerinin gözcülüğünde yöredeki ormana götürmek oldu. Kurul, sonradan ancak Aliye, Zehra, Esma, Hatice, Hurşit kızı Şerife, Tarık kızı on bir yaşında Emine, Murat kızı on sekiz yaşında Aliye, Hüseyin

kızı on yaşında Şahande'nin adlarını öğrenebilmiş, ötekiler yitkilere karışmıştı. Kurulun tanıklardan edindiği sağlam bilgiye göre Yunanlılar, katliamdan önce evlere dalıp para, süs eşyası adına değerli ne bulmuşlarsa almışlar, sonra köyün bütün erkeklerini köyün meydanaına toplamışlar, elli metre uzaklıkta dizçöken bir manga asker, üstüste kalabalığa yayılım ateş açmıştı.

Kurul, köye vardığında meydanda bulduğu bu ölü yığınlarını Türk kılavuz İsmail'e saydırmıştı: Yüz otuz ölü vardı. Dağa kaldırılan genç kızların ırzlarına geçildikten sonra hepsi öldürülmüştü.

Küçük Kumla köyünün başına gelen de bir başka tür-lüsüydü. Bulgurcu Vasso, Mimi Apostol, Gemlikli Haralombo, Gemlikli Yorgo adlı yerli Rumlar, küçük Kumla köyünde barınan Yunan müfrezesi komutanıyla anlaşarak köylüleri her ay beş yüz altın haraca bağlamışlardı. Ayrıca, hergün Yunan jandarma karakoluna bir koyun verilecekti. Gemlik'e gidiş geliş yasaklanmıştı. Ancak, jandarma komutanının izin kağıdı ile gidilip geliniyordu. Şu da vardı ki, kasabaya gitmek üzere komutandan izin alıp yola çıkan her Türk, yolda soyulup öldürülüyordu. Bu durumu gereken yerlere yakınan Türk halkının başına daha kötüsü gelmişti: Yakınmayı öğrenen Yunan başçavuşu, kasabadan takviye gücü isteyerek gelenlerle birlikte bütün köy halkını evlerinden toplayıp makinalı tüfeklerle öldürtmüştü. Bir saat içinde bitirilen katliamdan sonra işe yarar bütün eşya yağmalanmış, arkasından köy ateşe verilmişti. Bu katliamla kundaklama, soygun işlerinde başçavuşa en çok yardım eden yerli Rumlar Canbaz Foti'nin kardeşi Simon, Kasap Aleksi'nin oğlu Yorgi idi.

Araştırma Kurulunun küçük dağ köylerinden edindiği bilgilere göre on sekiz köy, tüyler ürpertici insanlık dışı vahşete uğramıştı. Yunan vahşetinin ne korkunç bir afet olduğu bu köylerin incelenmesinden sonra daha iyi

anlaşılmıştı. Kurul, bu köylerde, inek, koyun, manda gibi hiçbir hayvana rastlayamamıştı. Kurulun bu köylerde rastladığı tek tük köylülerden aldığı bilgiye göre bu köyler halkı ya ölüm korkusuyla başka yerlere göçetmiş, ya da Yunanlıların yaptıkları baskınlar sonucunda topluca öldürülmüşlerdi.

Üç evi, bir tek mandası olan ufacık bir köyde yakalanan Türkler, ahıra tıklararak yakılmışlardı. Kurulun son kanısına göre Yunanlılar, Türkleri sistemli olarak öldürüyorlardı. Buraları sonuna dek bir Yunan ülkesi adayı olarak hesaplayan Yunanlılar, tek Türk'ün dahi buralarda canlı kalmamasına çalışıyorlardı.

«Yunan işgal ordusu elemanları, iki aydanberi Yarımada'nın İzmit körfezi ile Çanakkale, İstanbul arasında yaşayan müslüman Türk halkın top yekûn yok edilmesi amacını güdüyorlardı. Yapılan gözlemler —köylerin yakılması, halkın öldürülmesi -Jenosit- halkın paniği, tarih ve yerlerin birbirini tutması— bu hususta hiç kuşkuyla yer bırakmamaktaydı. Geçtiği sırada ya da izlerini gördüğümüz vahşet sahneleri, silahlandırılmış başıbozuk güçlerin (çete), düzgün birliklerin işiydi. Askeri komutanlıkça bu kötü işlerin önlenmesine yada cezalandırıldığına tanık olmadık. Çeteler, silahsızlandırılıp dağıtılacağına, tersine kötü işlerinde destekleniyor, düzgün güçlerle işbirliği yapıyorlardı.»

Yukardaki satırlar, itilâf devletleri arası Araştırma Kurulunun en kesin düşüncelerini yansıtıyordu.

Nurettin Paşa'nın önünde daha pek çok Yunan zulmü sahnelerini anlatan sayfalar, korkunç işkence resimleri varsa da o, şimdi bile bir kül yığınının başka bir şey olmayan İzmit-İstanbul bölgesinin stratejik yerlerine yerleşen birinci Türk ordusunun güçlü varlığıyla bir yıl önce buralarda geçmiş olan kanlı olayları düşünüyor, bu vahşi düşmandan hiç de gerektiğince öç alınamadığına inani-

yer, buna da yanıyordu. Şundan ki, Türk ordusunun önüne katıp kovaladığı, denize döktüğü bu sürüler, insan yığınları değil, canavar sürüleriydi.

Paşa, Yunan ordusunun yel gibi batıya doğru kaçarken kentleri, köyleri nasıl yakıp yıktığını kendi gözleriyle görmüştü. Ancak bütün bu acıklı sahneler arasında bir küçük Türk yavrusunun korkunç serüvenini unutamıyordu. Gazeteci Akagündüz'ün bir gazeteci gözüyle dolaşip gördüğü yakılıp yıkılmış köylerden derlediği bir hikâyecikti bu. Çok dokunaklıydı. Padişahın parayla tutulmuş adamları İstanbul'dan Anadolu'ya dağılmış, Yunan ordusunu gâvur ya da düşman ordusu olmayıp, padişahın ordusu olduğu üstüne korkunç propagandalar yapmışlar, bunda başarı da sağlamışlardı.

Yunan ordusu sökülmüş İzmir'e doğru kaçarken çoluk çocuk hâlâ bunları «Padişah Yunanı» olarak kutsal bir ordu gibi seyre çıkıyordu.

Paşa, Hakimiyet-i Milliye gazetesinde okuduğu taze, acıklı hikâyeyi bir kez daha gözden geçirdi: «Beylik ahır önünde biraz mola verirken köylü çocuklara rastladım. On bir yaşında yanık yüzlü yalınayak bir çocuk;»

«Sen, dedi, geri aldığımız memleketlere mi gidiyon?»

«Evet, gel, seni de götürerim.»

«Anam yalnız galur.»

Biraz düşündükten sonra:

«Yunan gavurunu tutacak mısın?»

«Sağ kalan varsa tutacağım. Neye sordun?»

«Şey, dedi, hani, şeyi tutarsan onu burnundan yak.»

«Burnundan mı yakayım? Niçin?»

Çocuk içini çekti. Şahadet parmağını ağzında döndürdü. Isırdı, sonra hikâyesine başladı:

«Onlar buraya geldiklerinde içlerinde bizim gibi adamlar vardı. Bize dediler ki, bunlar padişah askerleridir. Onun için biz korkmadık. Sonra, bizi nah şuracıkta yakaladılar.

Bir arkadaşımız vardı, o benden daha büyük. Nah, şu gader. Onun başına bir şey döktüler, bize gul suyu dediler. Emme çok fena kokuyordu. Çok sert. Gaz yağından keskin kokuyordu. Benzin imiş. Sonra, o istemedi. Bir padişah Yunanı, bir ecze çaktı. Arkadaşımın burnuna tuttu. Oğlancık harrrrr.. deydi burnundan ateş aldı. Bağıra bağıra yandı. Onlar gule gule gittiler. Biz de kaçtık. O gün keyumuzu ataşladılar. Gece vakti beş altı çocuk iki dam kapısını birbirine bağladık, karanlıkta ırmağa attık, biz de üzerine çıktık. Su bizi gotüdü, gotüdü, kim bilir, tanrının istediği yere gader gotüdü. Bir de baktık ki padişah Yunanından çıkmışız. Bizi bizim eskerler sudan çıkardılar.»

Vahşet raporlarının incelenmesinden sonra kafasını kaldırıp yüzünü buruşturarak kısa kırçıl sakallarını çekıştiren paşa, dalgın dalgın pencereden körfezln bunca trajedi görmüş mavi sularına bakarken yaver içeri girdi. Masanın üzerine bir şifreli telgraf bıraktı: Telgraf, Vahidettin'in eski Dahiliye Nazırı, Peyami Sabah gazetesinin başyazarı, Anadolu bağımsızlık hareketinin baş düşmanlarından biri olan ünlü gazeteci Ali Kemal'in yakalanmış olduğunu, izmit'e gönderilmek üzere yola çıkarıldığını bildiriyordu.

Nurettin Paşa, çözülmüş olan şifreyi bir iki kez daha üstüste okuyarak gülümsedi. Kimi hesapların içinde olduğu, yüzünün sevinçli mimiklerinden anlaşıliyordu:

«Durumu Ankara'ya bildirin» diye buyurdu.

Yunanlıların şerrinden kurtulmuş olan özgür telgraf telleri, haberi yıldırım gibi Ankara'ya uçurdu. Nurettin Paşa, kendine göre tctlı bir mizansen düşündü. Lozan'a gidecek kurul, İsmet Paşanın başkanlığında bir iki gün içinde İzmit'ten geçecekti. Ali Kemal, çok iyi zamanda yakalanmıştı. Onunla gerek İsmet Paşanın gerekse Kurul üyelerinin gözlerine bir şölen çekecekti. Bu avı onun ellerine Allah düşürmüştü. Ne adam olduğunu İsmet Paşaya da, Mustafa Kemal Paşaya da, ulusa da gösterecekti. Ara-

dan yüz yıl da geçse onun yaptığı iş, dillerde gezecekti. Yine gülünseyerek ellerini oğuşturdu.

Ali Kemal, Serkloryan'ın şakır şakır bilardo oynanan kuytu salonunda bir yandan oynayanları seyredip bir yandan da Hürriyet ve İtilaf partili politikacılarla acı acı dertleştikten sonra bir saç-sakal traşı olmayı düşündü. Evet, Mustafa Kemal'in rakipleri için dertli, kaygulu günler gelip çatmıştı. İşte, İstanbul'a sonuna dek kendilerinin, yani, padişahla adamlarının olacağını sandıkları güzel İstanbul'a Kuvayı Milliye denilen eşkiya güruhunun elebaşlarından biri ilk atlı kafilesiyle girmişti. Elbette, iş bununla kalmayacak, yakında tümenlerce asker de gelip İstanbul'u ellerinden alacaktı. Bu günlerin yakın olduğunu her şey gösteriyordu. Ya o zaman padişah olsun kendileri olsun nereye kaçacak, kime sığınacaklardı?

Böyle düşünerek Serkloryan'ın altındaki berber salonuna indi. Aynanın karşısında kırarmağa başlamış şakaklarını üzgün üzgün seyretti. İşte, bir yandan iktidar bir yandan da gençlik kendisini bırakmış gidiyordu. İktidarı da gençliği de bir yana bırak, gelecek kayguları, ölüm korkusu hepsinden kötüydü. İstanbul halkı o zibidi, çiroz gibi Refet Paşayı ne korkunç bir sevinçle, sevgiyle, coşkunlukla karşılamıştı. Bu, İstanbul halkının artık padişahı da, kendilerini de bir yana attığını göstermiyor muydu? «Artık, güzel düşler, tatlı günler mevsimi geçmişti. Ama, insan bir karar da veremiyordu ki. Padişah yerinden kimildanıyor, kim bilir ne gibi bir umuda bağlanmış Yıldız sarayının korularında bahçıvanbaşının körpe kızıyla keyif çatıyordu. Carayda saz sesleri, eğlenceler gırla gidiyordu. Demek ki Vahidettin'in bir bildiği vardı. İngiliz dritnavtlarının bulunduğu yerde kendisine kimsenin dokunamayacağını mı sanıyordu acaba? Mustafa Kemal'in öcü herhalde acı olacaktı. Öyle ya sen herifcioğullarını hurucu alessultan bahanesiyle ölüme mahkum et, onlar seni kuzu kuzu bağışla-

sınlar. Hele Makedonyalı olan Mustafa Kemal'in, büyük düşmanlarını hiçbir zaman bağışlayacağını sanmıyorum.»

Berber, usta elleriyle saçında sakalında oynadıkça bayağı uykusu geliyor, kafasına eşek arısı sürüsü gibi saldıran karadüşlü düşüncelerden birkaç saniye kurtulur gibi oluyor, sonra yine düşüncelerinin kapkara zincirine takılıp gidiyordu.

Şimdiye dek padişahla Damat Ferit'e bel bağlamış olanların hepsi gibi Ali Kemal de sonsuz bir şaşkınlık içindeydi. Daha çok kendini kadere bırakmış gibiydi. Artık, her şey bitmişse de en son noktaya nasıl varılacağını merakı içindeydi. Herhalde Mustafa Kemal'in eline geçmeden yazgısı onu mucizeli eliyle tutup ecel köprüsünden öteye geçirecekti. Bütün yaşayışı boyunca hiçbir büyük günah işlememişti. Tersine, Osmanlı devletiyle onun padişahını kurtarmak uğruna kendi dirimini büyük tehlikeye atmıştı. İşte, o tehlike de şimdi gelmiş, kapıyı çalıyordu. Anadolu'yu üç yıldır kana boyayan şakiler, şimdi de İstanbul'a el atıyor, ona da, onun gibilere de, Hanedan, Ali Osman'ın en son padişahına da kırk katır mı, kırk satır mı diye bir reçete sunuyorlardı. Bu şakiler üstüne ölüm fetvasını vermiş olan Dürizadeler, Zeynelabidinler, Kürt Mustafa Paşalar, hepsi, hepsi korku içinde yüzüyorlardı. Damat Ferit, Avrupa'ya sığırmıştı bile. Ötekiler de belki padişahтан ufak bir yüz görseler hemen paçaları sıvayıp Arabistan'a yada Avrupaya kaçacaklardı. Son günlerde sık sık görüştüğü koca şair Rıza Tevfik de arpacı kumrusu gibi düşünüyordu. Onun da günahı, Anadolu şakilerine göre kendisinininki gibi büyüktü: Sevr andlaşmasını imzalayarak sözde Türkiye'nin büyük bir bölümünü Avrupa devletlerine peşkeş çekmişti.

Tombul yüzünün sinekkaydı traşını yine de iylmserlikle seyreden Ali Kemal, berberin, saçlarını sağ yandan ayırıp sola doğru götürerek alına küçük perçem biçiminde

konduruşuna da gülümsedi. Politika hayhuyu içinde sertleştirmeğe çalıştığı koyun gözlerinde kendisine acıyan bir parıltı parlayıp söndü. Artık, böyle genç, sağlam olmanın da bir anlamı yoktu. Artık, Onun da, ötekilerin de dirimleri şakilerin elindeydi. Kalktı, caketini fırçalar gibi yapan çırağa gösterişli bir bahşış verdi. Berberin de çırağının da bu sırada kendisine acır gibi baktıklarını görür gibi oldu. O ne? Yoksa, onlar da içinde aylardır oynayıp duran dramı görüyorlar mıydı? İnsanoğlu bir kez düşmeyegörsün. Şimdi, gençlerin, omuzlarında taşıdıkları Refet Paşanın yanında onun da, padişahın da varlığı sönük bir mum alevinden başka neydi ki?

Dükkanın kapisından dışarı adımlarını atmıştı ki yanibaşında peyda olan biri orta boylu öbürü uzun ince gövdeli iki tanımadığı adamın ortasında sıkıştı kaldı. Uzun boylu adamın, caketinin cebinden uzattığı bir büyükçe tabanca namlusu usunu başına getirdi.

«Kıpırdama, ses çıkarma yürü.»

Yürümekten başka yapacak şey yoktu. İki yabancı kişinin arasında yürüdü. «İşte, diye düşündü, korktuğum en sonunda başıma geldi, Mustafa Kemal'in eşkiyaları, Mim Mim grubu denen bela, en sonra bize de el attı.»

Daha uzun düşünmesine meydan verilmedi. İki yanında iki tabancayla kendisini dürtten iki adam onu hemen oracıkta bekleyen bir otomobile taktılar. Yoldan İngiliz, Fransız askerleri de geçiyordu. Acaba onlara seslenip yardım isteyemez miydi? Şöför de onlardan olduğuna göre şimdi üç kişi olmuşlardı. Üç silahlı adama karşı ne yapabildirdi? Otomobil, ara sokaklara sapıp kalabalık caddelerden çok hızlı geçerek Samatya'ya vardı. Arabadan inen iki kişi arkadaşlarıymış gibi koluna girerek Ali Kemal'i deniz kıyısına yakın iki katlı bomboş bir ahşap eve soktular. İkinci kata çıkarıp altına tahta bir sandalye verdiler. Gizli örgütün adamları hiç konuşmuyor, Ali Kemal de onlara bir şey

sormak yürekliliğini gösteremiyordu.

Bu dilsizler sahnesi çok uzun saatler sürdü. Sonra kıyıya yanaşan bir motor, gözcülere gitme zamanının geldiğini anlattı. Ali Kemal'i deniz kıyısına götürüp bir kayığa bindirdiler. Akşam karanlığında biraz ötede silueti görülen bir motora doğru hızla süzuldüler. Kasım ayının denizi çırpınıyor, Ali Kemal, yüzünde serin serpintiler duyuyordu. Kayık motora rampa eder etmez gizli servis adamları değerli avlarını tuttıkları gibi içeri attılar. Motor yağ varilleriyle, keresteyle yüklüydü. Onu kaptan köşküne soktular. Bu kez Anadolu'nun adamları daha da çoğalmıştı. Tayfalar, kaptan filan bir yığın adam varsa da hiçbiri onunla konuşmuyor, kendi kendileriyle bile sanki konuşmağa korkuyorlardı.

Motor ışık yakmayarak karanlıkta yol almağa başladı. Ali Kemal, ilk kez ürperdi. O, polis müdüriyetine filan götürüleceğini sanıyordu. Böyle bir deniz gezisi, bilinmeyene doğru gidişin başlangıcıydı. Gözcüleri konuşmadığından, kendisi de gururunu çiğneyip bir şey soramıyordu. Nevar ki şu sırada içinde ateşten kuşku engereği kıvranıyor, yüreğini binlerce ateşten hayvan kemiriyordu. Nereye gidiyordu? Gerçekten Mustafa Kemal'in eline mi geçecekti? Onun kişiliğine karşı giriştiği kampanyalar, yayımladığı öldürücü bildiriler, verdiği gizli buyruklar birer birer usuna geliyor, «Mustafa Kemal bütün bunların hesabını benden sorar.» diye düşünüyor, bu soruya vereceği yanıtları hazırlamak üzere karmakarışık olan kafasını ayarlamaya çalışıyordu. Marmara'nın, Karadeniz Boğazından gelen güçlü akıntısı poyrazın etkisiyle motora soldan bindiriyor, içerdekiler yalpalıyorlardı. Ali Kemal, o zaman Haydarpaşa-Sarayburnu akıntısının epeyce açıklarından geçtiklerini anladı. İçindeki umudun deniz feneri, ona yeşil ışıklarıyla karanlıkta göz kırptı: Çok şükür ki henüz İzmit bölgesine giden deniz yolu İngiliz denizcilerinin sıkı kontrolü altın-

daydı. Gidiş-geliş denetleniyordu. Nasıl olsa onlar bu hayrat motoru da durduracaklar, onu göreceklerdi. Onlara kaçırılmakta olduğunu söylemek de pek öyle zor olmasa gerekti.

Motor, adalarla Pendik arasına varıp da kontrol çizgisine yaklaşınca memurlar Ali Kemal'i anbara indirip yağ varilleri, ot balyaları, keresteler altına sakladılar. Ali Kemal, anbarın boğucu havasıyla karşılaşınca kurtarıcılarının artık kendisini bulamayacaklarına aklı kesti, ağzına tıktıran mendille ellerini sımsıkı saran bağlar, onu en son özgürlük düşüncelerinden uzaklaştırıp bilinmiyenin vicık vicık kara bataklığına gömdü.

Motor, İngiliz kontrol çizgisini geçip de Türk askerinin nöbet tuttuğu kıyılara varınca onu anbardan çıkardılar. Şimdi, kaptan köşkünde bir sandalye üzerinde oturuyor, kaptanın sunduğu taze demlenmiş çayı içiyordu.

Çayın bol şekeri bile ağzında otuz altı saattir kol gezen safranın acılığını giderecek güçte değildi. Korkulu, tehlikeli zamanlarda insanın ağzına egemen olan bu acılığı yaşayışı boyunca birkaç kez duymuştu, iyi biliyordu, Evet, Serkloryan'ın altındaki berberin kapısı önünde yakalandığı zamandanberi aradan otuz altı saat geçmişti. Yeleğinin cebindeki saate bir göz atınca bunu anladı. Baktı, kamaradakiler de keyifli keyifli çay içiyor, öteden beriden konuşuyorlardı. Çay, kuruyan dilini damağını biraz ıslatmış, dilini çözmüş gibiydi. İlk kez kendisini kaçıran uzun boylu ajana sordu:

«Beyler, nereye gidiyoruz böyle, sormak ayıp olmazsa?»

Uzun boylu ajan yanıtladı:

«Ankara'ya, ama, ilkönce İzmit'e»

Memurlar, gemi adamları, artık, özgür bölgede olduklarından serbestçe konuşup gülüşüyorlardı. Ali Kemal, Ankara adını işitince birden bire bir kez daha kafasına bir

gürz yemişçesine sersemlemişti. Ankara demek! Zeynel-abidin efendinin dediği gibi o gök gözlü başkumandanın, şakiler başının eşkiya kulesinin bulunduğu kartal yuvası demektir. O kendisini karşısına alıp keskin şehla bakışla gök gözleriyle erite erite sorguya çekecek, sonra da celatlarına vererek astıracak, belki de kurşuna dizdirecekti. Bu bütün Makedonyalı komitacıların eski mesleği değil miydi? Mustafa Kemal dedikleri de bir Makedonya komitacısından başka bir şey miydi? Mustafa Kemal dedikleri İttihatçıların hası değil miydi? Enver Paşayla, Talat Paşanın on yıl güttüğü korkunç İttihatçılar gitmiş, şimdi yerlerine İttihatçıların daha yavuzları gelmişti. Bu yeni bağiler, şakiler belki öncekilerden daha bin beterd. Bunların elinden postu tuzlatmadan kurtulabilmek artık ancak bir mucizeye bakardı.

Ali Kemal, bunları şimşek hızıyla düşünerek, kimse'nin yüzüne bakmaksızın kendi kendisiyle konuşur gibi şunları söyledi:

«İzmit'e... Anadolu'ya... Pekalâ gidelim. İyi olur. İsa-bet olur. Bu anlaşmazlık böyle sürüp gideceğine karşı karşıya müdafaamı yaparak derdimi, düşündüklerimi anlatabilirim. Bilerek, isteyerek hiçbir kötülük yapmadığımı da ispata imkân bulmuş olurum.»

Motor, İzmit iskelesine yanaştığında orda toplanan binlerce kişi:

«Artin Kemal geliyor, Artin Kemal geliyor» diye bağırarak büyük bir gürültü koparmağa başladı. Halk Ali Kemal'i Kuvayı Milliyeye karşı çalışmaya başladığı günden beri bir Ermeni adı olan Artin lakabıyla anarak aşağılamağa alışmıştı. Onun sözü geçince hemen herkes «Artin Kemal mi?» diye sorardı. Şimdi, biraz da İzmit'teki birinci ordu komutanı Nurettin Paşanın özel adamlarıyla kıskırttığı halk, köpürmüş bir öfke gibi iskelenin yöresinde kabarıp duruyordu. Ancak, Ali Kemal'in yakalanıp İzmit'e götürüldüğü ha-

berini alan Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey de İzmir'e varır-
varmaz hemen Ankara'ya gönderilmesi için buyruk ver-
mişti. Biraz da güdümlü olarak coşturulan halk, süngülü
askerlere yol açarak Ali Kemal'in bu koridordan geçmesi-
ne ilışmedi. Şundan ki, onu ilkin Birinci Ordu Komutanı
Nurettin Paşa bekliyordu. Ali Kemal, lacivert bir giynek
giymişti. İpekli ak gömleği dikkatle ütülenmiş, kırmızıya
kaçan bir kravat takmıştı. Burundan tutturulmuş altın çer-
çeveli gözlüklerinin ardından halkın öfkesini, ürküntüyle
umutsuzlukla seyrediyordu.

Halkın tiksintiyle, ilgiyle, düşmanlıkla parlayan bakış-
larına erək ola oia askerlerin açtığı koridordan ilkin mer-
kez komutanlığına götürülen ordan da Ordu Komutanlığına
doğru yürütülen Ali Kemal'in dizlerinin bağı çözülmüş gi-
biydi. Bütün yaşayışı boyunca ilk kez kendisini böyle ya-
bancı, düşman bir ülkede buluyordu. Bütün yüzler, kendisi-
ne karşı sanki tiksinti, düşmanlık püskürüyordu. Bu, daha
burda böyleydi, ya Ankara'ya vardığında Mustafa Kemal'in
gök gözleriyle büyülediği halk, mutlaka onu çiğ çiğ yiye-
cekti. Merdivenlerden çıkarken sanki robot gibi dışardan
yönetiliyormuş gibiydi. İki kanatlı bir kapı açılıp da ken-
disini resimlerinden tanıdığı eski İzmir Vali ve Komutanı
—şimdi İzmir Vali ve Komutanıydı— kırçıl sakallı asık yüz-
lü Nurettin Paşanın karşısında bulunca irkildi.

Nurettin Paşa, büyük bir vatan haini olarak bildiği bu
adamin o zamanki ününü de düşünerek bir ara duraklar gi-
bi oldu, karşısında dikilen tombul politikacıyı tepeden tır-
nağa süzdü. Elindeki kalemi ters tutarak masanın üzerine
hayali çizgiler çiziktirirken son kerte aşağılayıcı bir anla-
tımla sordu:

«Adın ne senin?»

«Ali Kemal.»

«Hangi dinden, hangi mezheptensin?»

«Müslüman.»

«Müslüman mısın?»

«Müslümanım.»

«Artın Kemal denilen vatan haini sen değil misin?»

«Hayır, tanımam.»

«Onu maateessüf, bütün kainat, bütün islam alemi tanır. Siz esasen vatan ve milleti kurtarmak isteyenlere karşı yaptığınız hıyanetlerden dolayı ihanet ile mahkumsunuz. Gıyaben verilen bu hüküm vicahen tetkik edilecektir. Kanun icabı olarak tekrar mahkemedən geçeceksiniz. O mahkemenin vereceği hükme tabi olacaksınız. Lâzım gelen hükmü mahkeme verecektir.»

Nurettin Paşa, bu son sözleri söylerken bıyık altından gülüyordu. Karşısında dikilen merkez komutanı yardımcısına:

«Alın bunu iki numaralı divanı harbe götürün» diye buyurdu. Nurettin Paşanın sözlüğünde iki numaralı divanı harbin karşılığında şöyle yazıyordu: «Alın bu herifi güdüm-lü kalabalığın merhametine teslim edin.»

Merkez komutanı yardımcısı ile süngülülerin gözcülüğünde alınıp götürülen Ali Kemal'in ardından Nurettin Paşa, bir sigara yakarak tüttürdü. Sonra, koltuğa yaslanarak şöyle düşündü: «Şifreyle bildirildi. Lozan barış konferansına gidecek kurul yarın trenle burdan İstanbul'a geçecek. Kurulun başında bulunan İsmet'e bir göz şöleni olsun çekmeliyim. Ankara'dakilere Ali Kemal'in yüzünü göstermeyeceğim. Fethi bey boşuna beklesin. Ben, onu burdaki akbalarımaya yedireceğim.»

Sigarasını tüttürüp böyle düşünürken bir süredenberi vilayetin önünde birikmiş olan topluluğun çıkardığı uğultuyu işitti, keyifle gülümsedi.

Ali Kemal, gözcülerinin ortasında caddeye çıkıp da birkaç adım attığı sırada:

«Yufff Artın Kemal»

«Ulan vurun vatan hainine.»

«Allahını seven şeytanı taşlasın, bir taş atmak sevaptır.»

«Vurun Artin gavuruna bire.»

Diye bir kampanya başladı. Halkın içine Nurettin Paşanın saldığı kendi kışkırtıcıları böyle bağırıp halkı coşturduğu sırada birinin savurduğu kocaman bir taş Ali Kemal'in kafasına değerek yumruk gibi bir şiş yaptı. Süngülü gözcüler, halkın saldırısını durdurmak üzere bir yekindilerse de taşlar yağıp durdurduğundan kendilerine de değmesin diye kurbanın çevresini boşaltmak zorunda kaldılar. Bunun üzerine uzaktan taş atanlar, yerlerini sopalılara bıraktılar. Artık, Ali Kemal'in kırmızı fesi ayaklar altında çiğneniyor, saçları yandan ayrılmış büyük yuvarlak başına, omuzlarına, sırtına durmadan sopalar iniyor, gözleri dönmüş vurucular, arasıra sopaları birbirinin kafasına, gözüne indirip duruyorlardı. Nurettin Paşanın koyduğu kışkırtıcılar, bu kez kenara çekilmiş, yerlerini gerçekten gözleri dönmüş halka bırakmışlardı. Bu halk, Yunan zulmünün acılarını şimdi bile kemiklerinin içinde duyuyordu. Hemen hepsi sadist Yunan süngüleri altında bir nazlı akrabasını, çocuğunu, evini barkını yitirmişti. Şimdi bile birçoğunun evi barkı yoktu. Onların külleri üzerinde oturup acı acı düşünüyorlardı. Önlerinde bir de kış vardı. İşte, bütün o korkunç zulmü yapan canavarların şakşakçibaşısı, kışkırtıcıbaşısı hep bu Ali Kemal gibi hergelelerdi. Yunanlılar, bütün İzmit'i, öbür vilayetleri, bunların sayısız köylerini yakıp yıkarlarken bu duygusuz efendi tipleri İstanbul'da satılmış padişahın dizi dibinde oturup Yunan gavurunun Mustafa Kemal'i, onun arslan gibi ordusunu yeneceği günü iple çekiyorlardı. Kendi kellelerinin gitmemesi için bütün Türk ulusunu feda etmeğe hazırdılar.

«Vursun ulan, vatanını, milletini seven bu haine.»

Sopalar, yumruklar, daha hızlı iniyor, tükrükler, bal-

gamlar mahkumun suratına, üstüne başına yağmur gibi yağıyordu. Ali Kemal, sarhoş gibi öteye beriye bir sendeledi, yalpaladı, sonra boylu boyunca yeni yağmur suları birikintisinin içine yuvarlandı. Artık, onu koruyacak, savunacak hiçbir törensel yada özel el yoktu. Bu coşmuş kalabalığın içinde ona bir tek kuru kuruya acıyan da çıkmadı. Güzel İzmit'i yakıp yıkan, on binlerce hemşehrisini öldüren Yunanlıların kefareti şimdi onların övgücübaşı olan bu Avrupa üniversitelerinde okumuş, ne yazık ki adam olamamış olan tombalak adam ödüyordu.

Yerde boylu boyunca uzanmış, yüzü kanlara bulanmış olan kurbanın böyle çabucak safdışı oluşu, halkı büsbütün kızdırdı. Onun biraz daha direnmesini, kendilerine kafa tutmasını istiyorlardı. Bu sırada birisi, adamın sağ ayağına bir ip bağlayıp kafasını taşlara çarpa çarpa sürüklemeye başladı. Ölü mü, komada mı olduğu anlaşılmayan Peyami Sabah gazetesi başyazarının yuvarlak kafası taşlara çarpıp dururken üzerine yine taşlar, tükrükler yağıyor, sopalar, demir çubuklar iniyordu. Başı ile yüzü çamurla kandan meydana gelmiş kara-kırmızı bir sıvı ile sıvanmıştı. Parlak İngiliz kumaşından pantolonunun paçaları yırtılmış, caketinin yakaları açılmış, ipek ak gömleği, kırmızı kıravatı, sert kolalı yakası çamurla kan karması sıvı ile asıl rengini yitirmişti. Kafasına bir tekme yaptıran orta yaşlı bir halk adamı:

«Yahu, bu herif gebermiş, dedi, ölüye de eza cefa yapmak dinimizde günahdır.»

Halk bunun üzerine, onu bırakıp uzaklaşmağa başladı. Ancak, Nurettin Paşanın adamlarından biri, birkaç kişinin yardımı ile ölüyü sürükleyip istasyona doğru götürünce dağılmağa başlayan halk, yine ilgilendi. Sürüklenen ölünün her iki yanında yürüyen iki canlı duvar yarattı. Ölüyü sürükleyip götüren genç adam, hemen istasyonun, demiryolunun karşısında genç bir çınar ağacının yüksekçe dal-

larından birini seçerek uzun ipin ucunu dala attı. Ucunu aşağı aldıktan sonra yanındaki birkaç kişiye:

«Haydin, arkadaşlar, şu leşi ağaca asalım» dedi.

Birkaç kişi ipin ucuna asılınca ağır, yağlı ölü, yavaş yavaş başaşağı yükselmeğe başladı. Bu sırada halkın içinden bir okumuş kişi kahkaha atarak Namık Kemal'in şu dizelerini bütün kalabalığa işittirircesine yüksek sesle söyledi:

Yüksel ki yerin bu yer değildir
Dünyaya geliş hünere değildir.

Halk bir süre daha bu vatan haininin ölüsünü gözlerini yüke seğе kaldırıp seyrettikten sonra çekilip gitti. Biraz sonra, ölü, büsbütün çınarların dökölmeğe başlayan sarı yapraklarını hışıldatarak geçen güz rüzgarının eğlencesine kalmıştı. Ölünün geniş sırtına, göğsüne çarpan rüzgâr, onu ünlü ama, mutsuz Fransız şairi Villon'un asılmış adamları gibi ipin ucunda döndürüp duruyordu.

Bu sırada Ankara'da birleşimde bulunan Büyük Millet Meclisinin kürsüsüne çıkan Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey, bütün mebusları şaşırtan haberi şöyle verdi:

«Arkadaşlar, şu günlerde Ankara'ya getirilmesi beklenen Ali Kemal namı diğer Artın Kemal, İzmit'te karaya çıkarılıp merkez komutanlığına götürölürken halkın saldırısına uğrayıp linç edilmiş, ölüsü de bacağından bir ağaca asılarak halka gösterilmeğe başlanmıştır.»

Buna en çok üzülenlerden biri İstiklal Mahkemesinin kodamanlarından biri olan Gaziantep mebusu Kılıç Ali oldu. O, onu mahkemede karşısına alıp etlerini cımbızla çeker gibi inceden inceye, bayağı işkence edercesine sor-guya çekecekti. Herhalde bu haini Başkumandan Mustafa

fa Kemal de görüp ona bir acı söz olsun söylemek isteyecekti.

Şair Villon'un ölümleri gibi o gün akşama, gece de sabaha dek ipin ucunda rüzgarın hava ve hevesine göre bir o yana bir bu yana dönüp duran ölü, ertesi sabah bir başka serüven yaşadı:

5 kasım 1922 günü sabahı trenle İzmit'e varan Lozan delege kurulu ile onun başındaki İsmet Paşa, ağaçta sallanıp duran korkunç kanlı yemişi görünce bir tuhaf oldu. İsmet Paşa, linç olayını daha Ankara'da işitmişti. Demek ki kendisinin de görebilmesi için Nurettin Paşa'ya mahsus dalda sallanır bırakılmıştı. Bu kanunsuz davranışa bayağı içerlemişti. Bunun, kaprisli bir adam olan Nurettin Paşa'nın başının altından çıktığını çok iyi biliyordu. İşte, en sonra bu kanlı yemişi kendisine de gösterip isteğine ulaşmıştı.

«Bu ülkede artık savaş bitmiştir. Kanunsuz davranışlara bundan sonra müsaade edilemez. Ankara'ya gönderilip mahkemeye verilmesi gereken bu adamın burda linç edilmesine göz yumulmamalıydı. Hemen indirilsin ağaçtan. Ulus kanunsuz işlere alıştırılmasın.» dediği işitildi.

Tren kalktı. Eski batı cephesi komutanı, şimdi çiçeği burnunda Hariciye Vekili İsmet Paşa, son kez âlüye bir göz daha atıp yüzünü buruşturdu. Şimdi, Mudanya'da birkaç gün önce yendiği ejderhaların ağababalarını yenmek üzere Lozan'a gidiyordu.

SONUNCU DÜŞMAN

**Eğemenliğine sahip olan bu milletin
başında bir dakika olsun bir sultan bırakmak
caiz olabilir miydi?**

MUSTAFA KEMAL

30 Ekim 1922 pazartesi günü saat on yedide bütün mebuslar, çok önemli işlerine koşan insanlar olarak kafalarında kurşun gibi ağır duman, kaygu yığınları, Büyük Millet Meclisi salonunun iki kapısından hızlı hızlı içeri giriyorlardı. Kendilerini çağıran zillerin sesi, sanki birer gonk gibi kafalarını dövüyordu. Hepsi de bugün Türk tarihinde demir uçlu kalemle yazılacak ünlü bir olayın tartışmasını yapacaktı. Öyle önemli bir konu üzerine tartışacaklardı ki, bu sırada neler olup biteceğini ancak tanrı bilirdi. Konuyu temelinden bilen Mustafa Kemal'in yakın adamlarıyla ötekiler arasında büyük bir gürültü kopacağı anlaşılıyordu. Onlar da durumun ağırlığını seziyorlardı. Mustafa Kemal'in karşısına geçip onun söylediklerinin tersini söylemeye çalışmak, hem çok zor hem de bir yüreklilik işiydi. Hem mebuslar, kendi kendilerine olsalar neyse neydi, dinleyici locaları, son kerte önemli konuyu dinlemek üzere gelen dinleyicilerle tıklım tıklım doluydu.

Mustafa Kemal, tarihin sayfaları arasında yürürcesine dik, sessiz ağır adımlarla başkanlık kürsüsüne doğru ilerledi. Koltuğa oturduktan sonra mebus sıralarıyla balkonlardaki dinleyici kalabalığı üzerinde bakışlarını etkili tonlarla gezdirdi. Sonra, önündeki çanı usulca çaldı. Salonadaki konuşmalar, fısıltılar, tıkırtılar hemen bıçakla kesilir gibi kesildi. Şimdi, bütün gözler Gazi Mustafa Kemal'in mavi gözlerine dikilmişti. Bütün bakışları bir çekici merkez gibi toplamıştı. Şimdi, bütün kulaklar onun ağzından ilk çıkacak sözlerin evet-hayır payını karşılamak üzere yay gibi gerilmiş, sabırsızca bekliyordu. Mustafa Kemal, bu sabırsızlığı bir nokta gibi birden bire kesip attı. Orta kalınlıkta bir sesle her yandan işitilmesine dikkat ederek konuşmağa başladı:

«Bu ayın yirmisinde İstanbul'da bulunan bir zatın aracılığıyla doğrudan doğruya şahsıma hitap eden bir mektup aldım. Onun üzerine doğrudan doğruya şahsım namına cevap verdim. Şimdi, okunacak telgrafname alakası olduğundan ve daha doğrusu bunun sizce bilinmesini yararlı gördüğümünden şahsım namına gelen telgrafi aynen okuyacağım. Tevfik Paşa, oğlunu bendenize göndererek okuyacağım telgrafnameyi bana verdi. Meselenin çok gizli tutulmasıyla birlikte yapılan araştırmalara göre, İngilizler, konferansta ayrı ayrı cephe arzetmesinden yararlanarak hilafetin koruyucusu maskesini takmağa çalışacağından, meseleye gerektiği gibi önem verilmesini Tevfik Paşa tarafından bana söyledi.»

Mustafa Kemal, bu açıklamayı yaptıktan sonra Tevfik Paşadan gelen cevabı okudu:

«Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine;

Biavnihi taala ibraz olunan muzafferiyet, ba'de, ezin İstanbul ve Ankara arasında tahaddüs etmiş olan ihtilaf ve ikiliği kaldırmış ve vahdeti milliyemizi temin etmiş olup ancak düveli müttefika ile aramızda henüz müsalaha akte-

dilmemiş olmasından dolayı Avrupa şehirlerinden birisinde takriben inikadı derkar bulunan sulh konferansına sabıkı veçhile her iki tarafın davet edileceği malum bulunduğu mebni selameti milliyemize müteallik mevadî mühimmenin evvelce beynimizde müzakere ve tesbiti zımnında istihzaratta bulunarak mezkur konferansta müttehiden hukuku milleti müdafaaya sarfı mesai edilmesi nezdi alilerinden dahi rehini tasvip olacağına kanaati kamile bulunduğundan olbapta tarafı senaverleri ile görüşüp anlaşmak üzere ahvale vakıf, emniyetinizi haiz bir zatın buraya gayet mahremane talimatı hamilen ve sürati mümkinine ile zıamı mütemennadır efendim.

17 ekim 1922
Sadrazam Tevfik»

Cevaptır: Türkiye devletinin aleyhinde her türlü teşebbüsü daima nazarı dikkatte tutan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, mukabil tedbirlerini düşünmüştür. Teşkilatı Esasiye kanunu ile şekil ve mahiyeti taayyün eden Türkiye devletinin tarihi teessüsünden beri Türkiye mukadderatına vazıuliyed ve bundan mesul yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğu cihanca malum ve hadisatı filliye ve muamelatı siyasiye ile müyyet bulunmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının ihraz eylediği muzafferiyeti katiyenin neticei tabiiyesi olmak üzere vukuu karip olan konferansta Türkiye devleti yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti tarafından temsil olunur. Bu hakayık karşısında gayrı meşruğ ve gayrı hukuki olduğu Meclisi alice mükerreren ifade ve ilan edilmiş olan heyetlerin veya bu gibi mensubinin şimdiye kadar defaatle vaki olduğu gibi bundan sonra da siyaseti devleti teşviştan mücanebet eylemleri hususunun ne derece azim mesuliyeti badi olacağı derkardır efendim.»

Mustafa Kemal, kendi yazdığı cevabı okuyup bitirdikten sonra:

«Cevabımdan on iki gün sonra Tefvik Paşa, meclisi alinize aşğıdaki telgrafı göndermiştir.» diyerek sadrazamanın telgrafını okumağa başladı:

«Konferansa Babiali de, Büyük Millet Meclisi de çağrıldı. Babiali'nin katılmaması devletin altı yüzyılı aşkın bir zamandan beri kurulu ve korunmakta olan ve bütün İslam dünyasını ilgilendiren tarihi hüviyetini (indirasa) mahkum etmek, Büyük Millet Meclisinin katılmayışı da dünyanın dört gözle beklediği barışın olmasına engel olmaktadır. Bu önemli sorumları, elbette, ne Babiali ne de Büyük Millet Meclisi üzerine alır ve yüklenir. Zaten Babiali ile Büyük Millet Meclisi arasında gerçek bir ikilik düşünülmediği ve her türlü diretme ve baskıya karşı Sevr andlaşmasının tasdik edilmemesinde direnme ve karşılaşılan büyük güçlüklerin giderilmesiyle yönetim işlerinin yürütülmesi ve işgalin kısıtılmasını etkilemek konusunda kader birliği ve bu arada oluşan başarının sağlanmasına elden geldiğince çalışan kurulumuz, ulusal egemenliği güçlendirmek ve belgelendirmek suretiyle yönetim birliğini sağlamak üzere görüşmeye hazır olduğu halde savaş çalışmalarının yararlı bir barış ile siyasal yemişlerini toplarken ulusun cihadından uzak kalmayı ve bu nedenle birleşilerek elde edilebilecek olan yurdun yüksek çıkarlarından en küçük bir parçasını dahi yitirmeyi doğru bulmaz. Ayrılık şöyle dursun en ufak bir muhalefetli dahi reva görmez. Hatta düşmanın ayaklarını keserek istila pisliğini yok etmek yolunda kılıcını çekerek can verircesine çalışanları ve tanrısını arayanları kendilerinden üstün tutar. Bu yüzden anlaşmazlık nedeniyle devlet ve ulusun başına, tanrı esirgesin, büyük bir felaket getirmek ve maddi ve manevi yardımlarını gördüğümüz islâm dünyasını üzmeğe, yurdun yüksek çıkarları uğrunda birliği sağlamak daha önce vacip ise bu-

gün farz olmuştur. Şu halde hem ülkenin geleceği, hem de yurdun savunulması hukuku üstüne görüşülmek üzere Büyük Millet Meclisince atanacak bir kişinin özel direktiflerle hemen gönderilmesi özellikle rica ve bu şık uygun görülmese kurulumuzdan Ziya Paşa hazretlerinin oraya gönderileceği bildirilir ve cevabının telgrafıla bildirilmesi niyaz olunur.

Sadrazam Tevfik»

Mustafa Kemal, Tevfik Paşanın telgrafını okuyarak başkanlık koltuğuna oturmadan önce konu üstüne söz alacakları saptadı. İlk sözü Antalya mebusu Hoca Rasih (Kaplan) aldı:

«Türkiye Büyük Millet Meclisi ilk birleşiminde Milli Misak ile birlikte ilan ettiği bildiride İslâm dünyasına karşı İslâmın bayraktarlığını bırakmadığını ve Hilafetin tutsaklıkta olduğunu, tutsaklıktan kurtarılmasına dek savaşmasını sürdüreceğini dünyaya karşı ilan ettiğini acaba Tevfik Paşa okumadı mı? Bu mugalata ile acaba bize bir şey mi saptatırmak istiyor? Bilirsiniz ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Teşkilâtı Esasiye kanununu kabul etmekle ve «makamı muallayı hilafete» ilişkin kabul ettiği bir madde ile eski Kanunî Esasî'nin buna ilişkin bir maddesindeki malikane sayılan ve içerisinde oturanları da koyun sürüsü hükmünde tutan ondan ona verasetle geçirilen hükmünü ortadan kaldırmıştır. Bu kaldırılan maddenin ruhu, ülkenin başkanlık hakkının veraset yoluyla kazanıldığını saptıyordu. Bu madde, eski Avrupanın papalarına, eski krallarına özgü Kanunî Esasî'lerden olduğu gibi kopye edilmişti. Ne şer'i yargılarla ne hak ile ne de mantık ile ilgisi vardı. Çünkü aynı madde, başkanlığa gelecek kişinin kutsal ve sorumsuz olduğundan sözediyordu. Oysa şer'i yargılarımız her başkanın rai ve gözettiğinden sorumlu olduğunu kabul etmiştir.

Bunca görgüden sonra ve bunca felaketten sonra bu ulus yitmiş olan hakkını geri almak konusunda böyle sormusuz ve kutsal sözcükleri altında kendisini ezdirmek istemiyor. Evet, düşünemiyorduk ki o makamı fuzuli olarak tufeyli olarak ve kanun gereğince işgal edenin canı ve hain olacağını bilemiyorduk. Evet, canidir, çünkü onun adına izafe edilen Halife ordusunun ülkenin her yanında yapmadığı zulüm kalmamıştı.

Ankara, Büyük Millet Meclisi değil, Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır. Hükümeti, Türkiye'nin biricik temsilcisidir. Dayanağı allaha, peygambere, bütün kutsalıklara inanan o azimli ulusun azimli milli meclisi. Onların da ve onlara ve onların dayandıkları güçlerin de yıkılıp gittiğini görecektir.»

Söz sırası ikinci grubun liderlerinden Erzurum mebusu Hüseyin Avni'ye gelmişti. Kararlı adımlarla kürsüye doğru ilerledi. Şöyle konuştu:

«Ulumu şer'îye erbabına sorarım, sıfatı hilafette mahkumiyet var mıdır? Alemi İslâmın kalbi, bizim onu kurtarmak için çalıştığımızdan rencide olmaz. Tevfik Paşa, yanılıyor, alemi islâmın kalbi Ankara'ya merbuttur. Manevi rabita ile bizi derağuş ederek dua etmektedir. Fakat, bugün İstanbul'un himayesinde olduğunu ifade ettikleri alemi islâm, kendilerine işaret bile etmiyorlar. Kendileri Sevr andlaşmasını imza ederken Halifenin hukukunun ne olduğunu okuyaydılar. Bacağı kırılısaydı da o Halife de lütfen ayağa kalkmasaydı. (...) Refet Paşa arkadaşımız İstanbul'a girerken İstanbul'un tek mil muhterem halkı öyle bir tezahürat yapmıştır ki, İstanbul vilayetini Adana, Konya vb. gibi mukaddes vilayetlerimizden tanırız. Hilafet perdesi altında saltanat cinayetlerine kadar kapı açmak, memleketi zirüzeber edecek bir hale getirecek ve onu o hallere getirecek gayrı meşru sıfatlar takınmalarına Büyük Millet Meclisi Hükümeti hiçbir vakit cevaz vermeyecek.

tir. Onun vaz'ı şer'isi ne ise ve bunun rabitasına da alemi islâm kitabı Şetta ile muahedelidir. Alemi İslâmın muahedesı nedir? Onun muahedesı kitap ile mukayyettir. Onun vazı hususu mübecceli ne ise onu tayin edecek o hakkı ehline ve evsafı lazımeyle haiz olan insanlara verecek Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Bunlar, memleketimize fesat ilka için atılmış tohumlardır. Esasen kendisine vücut vermediğimiz insanlarla muhabereye bile lüzum görmeyiz. Reisimiz Paşa hazretleri, kendilerine nezaket göstererek şahsen cevap vermişlerdir. Hatta bendenizce bunun cevaptan bile müstağni olması lazım gelirdi.»

Mustafa Kemal, bu sözler üzerine yerinde doğrularak Hüseyin Avni'nin sözlerine şu yanıtı verdi:

«İstanbul'dan gelen herhangi bir kağıda cevap vermemişimdir. Delalet eden adama bunu deyiniz dedim.»

Nafia Vekili Feyzi kürsüye gelerek şunları söyledi:

«Babıali, milletin aleyhine olan Sevr andlaşmasını kabul etmekle kendi kendini artık böyle bir sulh konferansında milleti temsil etmek hakkından tamamiyle iskat etmiştir.»

Sıhhiye Vekili Rıza Nur şöyle konuştu:

«İtilaf devletleri, Türkiye'de iki hükümet mevcut olduğu kanaatindedirler. Asıl mesele bu oluyor. Eskiden beri iki hükümete hitap ediyorlar ve konferanslara iki hükümeti davet ediyorlar. Nitekim, bu defa da aynı tarika süluk etmişlerdir. Bunda tabii düşmanlarımızın menfaatli vardır. Türkiye hükümeti, Ankara'dadır. Binaenaleyh, o eski Osmanlı İmparatorluğu, münkariz olmuştur. Yerine dinç ve millî bir Türkiye devleti doğmuştur ve bundan dolayı hakimiyet ondadır. Binaenaleyh, İstanbul'da hakimiyet sahibi bir hükümet yoktur. Vakıa orada, biz hükümetiz diye iddia eden bir hükümet heyeti vardır. Fakat hükümet olmak için lazım gelen vesait, evsaf ve mezayanın hiçbirisine hukuken sahip değildir. Her şeyden evvel ecnebler elinde esir

bulunuyor. Onun için bendeniz bu bapta bir takrir hazırladım, o takrir okunsun.»

Rıza Nur, sözünü bitirdikten sonra okunması için Meclise, içinde Mustafa Kemal'inki de bulunan seksen iki imzalı bir takrir sundu.

Rıza Nur'dan sonra Mustafa Kemal'in en güvenilir arkadaşlarından biri olan Hakkari mebusu söz alarak kısaca şöyle konuştu:

«Vaktiyle Londra konferansında, söz Büyük Millet Meclisininindir, diyen saldide ve tecrübedide bir vezir, bir sene sonra, Anadolu bütün manasiyle muzaffer olduktan sonra, konferansa biz de gideceğiz, yok biz gitmezsek Babıali indiras eder, cihan bilmem ne olur, diyor. Bu devlette kendisinin de yeri varmış. Demek, bu vezir ateş getirmiş.»

Ondan sonra Şark Cephesi Kumandanı, Edirne mebusu Kazım Karabekir Paşa, kürsüye çıktı. Mebusların doya doya görmeğe fırsat bulamadıkları bu doğu cephemizdeki dev parçası, iri, biraz yuvarlak gövdesiyle komutanlık giyneği içinde görününce mebuslar, yıllardır efsaneleşmiş kahramanı gösteriye kaçan tonlarda uzun uzun alkışladılar. Şimdiye dek Büyük Millet Meclisine uğramağa zaman bulamamıştı. Doğudan gelir gelmez Mustafa Kemal'le birlikte Bursa'ya gitmiş, zaferin sonunda beliren savaş tehlikesi oyunlarını ordan seyretmişti. Şimdiye dek Mecliste böyle şiddetle alkışlanan iki üç kişiden biri de oydu. Mustafa Kemal, Çerkes Ethem bir de o. Alkışların kesilmesini ağırbaşlı bir gülümseyişle bekledikten sonra şöyle konuştu:

«Şark cephesinin ebedi ve layezal olan hürmetlerini muhterem büyük Millet Meclisimize lisanen de arz etmekte büyük bir bahtiyarlık duyuyorum. Bugün, milletimizin birliğini temsil eden Meclisimizin yarattığı milli zaferlerle, şarkta ve garpta milletimizi saran esaret zincirleri na-

sıl parçalandı ise inşallah son halkaları olan ve İstanbul üzerinde kalan bakiyeleri de pek yakında bu suretle parçalanacaktır. (...) Eğer Babilî gitmezse, İslâm aleminde büyük bir teessür yapacağı beyan ediliyor. Harbi umumi de cihat ilan edilmişken maatteessüf birçok yerlerde müslümanlarla karşı karşıya harbetmiştik. Halbuki bugün İstiklal Harbini yaparken aleyhimize bir cihat fetvası çıkarılmış iken şarkta islâm kardeşlerimizle en yakın temasta idim. Onlar, iki ellerini bize, Anadolu milletine uzatmışlar ve İstanbul hükümetini telin etmişlerdir. Demek oluyor ki çıkan cihadın değil milletin değil, milletin ruhundan doğan azminin kıymeti vardır. İşte, buna en güzel misal, İran, Afgan ve Azerbaycan gibi İslâm kardeşlerimizin Ankara'da bulunmasıdır.»

Kazım Karabekir'den sonra Muş mebusu İlyas Sami söz alarak dedi ki:

«Vahdet çehresine bürünmekle beraber emin olunuz ki içinde açık bağıran bir fırka vardır. O da müthiş bir tefrikaya davettir. İstanbul'da maaşşükran buna aldanacak hiçbir Türk kalmamıştır.»

İlyas Sami'den sonra kürsüye İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf Bey çıktı:

«(...) Harbi umumi neticesinde ve mütareke akabinde düşman kuvvetlerinin İstanbul limanına geldiği anda milleti unutarak düşman kuvvetlerine istinat ile beraber hakimiyeti milliyeyi teslim eden yegane teşkilatı milliyi derhal ve kanunsuz feshettiler. Bu idraksizliği ve o hatayı yapan zat, bugün bu telgrafı keşide eden zattır. Millet, Sivas kongresiyle itihat ederek İstanbul hükümetini yeniden intihaba mecbur ettiği vakit, milletin hissiyatı tahrik edildi ve demek istediler ki eğer siz İstanbul'daki meclisin toplanmasına mümanaat ederseniz, aynı tabirle altı yüz senelik hukukunun izalesine sebep olursunuz. Milleti menafii alisinden uzaklaştırır, felakete sevkedersiniz.

Aynı efendiler, teklif ettikleri gibi yine bir zatı gösterdiler. Hüsnü telakki ettik, kendisiyle görüştük, her noktada birleştik, Meclisin İstanbul'da içtimainın, bu milletin menafii ile gayrı kabil olduğunu kendisi de ifade etmek suretiyle teyit etti. Fakat, bu zat döner dönmez kararlar tatbik edilemedi. Tekrar millet arasında, cihani islâm arasında memleketin, milletin istikbaline, islâmın istikbaline muarız şekilde bir heyet olarak bizi aleme göstermeğe çalıştılar.

Teemmülden ve millet ve memleketin hakiki duygularını anladıktan sonra Kuvayı Milliye'yi Anadolu'da mahfuz bulundurarak ve cihana tehlikeyi fiilen gösterebilmek için cebredilen şekli kabul ederek İstanbul'da Meclisin kûşat edilmesine zaruret görülmüştür.

(...) Netice ne oldu? Sahibi meşruu olmak iddiasında bulunan bu millet, asırlardan beri kaniyla, canıyla mukaddesatı bila kayduşart ve hiçbir hukuku istiklalden müstefit olmadıkları halde müdafaa etmiş ise, onlar da milletin istiklalini ve islâmın istiklalini fiilen izaleye çalışmışlardır. Fakat, bu milletin hiçbir vakit esarete tahammül edemeyeceğini ve İslâmın esir olmak için nazil olmadığını cihana bir kere daha ilana vesile olmuştu. Başka hiçbir şey yapamadılar. İşte, bu telgrafla da aynı hatayı irtikap ediyorlar. Bu telgrafla memleketimiz arasında yanlış fikirler neşrine çalışıyorlar. Fakat, hiç şüphesiz muvaffak olamayacaklardır. (...) Cihani İslâm da, cihani İslâmın hakiki muhafızlarının Türk milleti, Türk halkı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi olduğunu defaatla anlamıştır. Ankara'ya gelen mümessilleriyle dünyaya anlatmıştır. Onun için İstanbul'daki idarei mahalliye halinde içtima eden heyet ve bütün cihan bilmelidir ki, İslâm ve Türk milleti esir olmayacaktır. İslâm ve Türkiye halkı iğfal edilemeyecektir. İslâm ve Türkiye halkı istiklalini almıştır. Kimseye vermemiştir ve veremeyecektir. İcap ederse her türlü vesaitle müracaat ede-

cek ve en kısa zamanda istihsal etmiş olduğu istiklalini bir kere daha cihana ispat edecektir.»

Rauf beyden sonra kürsüye çıkan Ali Fuat Paşa, ölçülü sesiyle şunları söyledi:

«Millî mücadeleye bizi mecbur eden hadiseler içerisinde iki düşmanla karşılaşmıştık. Biri harici düşmanlarımız, diğeri padişah, saray ve Babıalidir. Osmanlı İmparatorluğunun müessis ve sahibi hakikisi olan Türk milleti, Anadolu'da hem harici düşmanlarına karşı ayaklanmış ve hem de o düşmanlarla birlik yapıp millet aleyhinde harekete geçmiş olan padişah, saray ve Babıali aleyhine mücadeleye girişmişti. Birçok kardeş kanı döküldükten sonra, Ankara'da Büyük Millet Meclisi toplanmış ve onun hükümet ve orduları teşkil edilmişti. Cephelerdeki süngülerimiz, harici düşmanlar üzerinde kati zaferler kazandığı halde hala Saray ve Babıalinin entrikası devam ediyor, Türk milleti Teşkilatı Esasiye Kanununun maddesiyle hakimiyeti padişah'tan alıp millete vermekle ve ikinci maddesiyle icrai ve teşrii kuvvetleri yine milletin kudreti eline vermesiyle çok isabetli bir karar almıştır. (...) Arkadaşlar, bu karardan sonra Osmanlı İmparatorluğu yıkılıp yerine yeni ve millî bir Türkiye devleti, yine o zamandan beri padişah ortadan kalkıp yerine Büyük Millet Meclisi geçmiştir. Mesele kendiliğinden halledilmiştir. Milletimizin bunca fedakarlık ve kahramanlığından sonra önümüzdeki sulh konferansında fitne çıkaracak ve ikilik ihdas edecek Saray ve hükümetinin Türk milletinin üzerinde hiçbir vaziyeti kalmadığı hakkındaki kararımızı bütün cihana ilan edelim ve bu suretle düşmanlarımızın sonuncusu olan Saray ile hükümetini ortadan kaldıralım.»

Ali Fuat Paşadan sonra kürsüye ince uzun boylu durgun yüzlü bir devrimci olan Dahiliye Vekili Ali Fethi geldi:

«Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, üç seneden beri Türk milletinin bütün mukadderatına yegane vazîliyet

olduğu halde bunca müşkilat ve mezalime rağmen bir cihanı husumeto karşı milletin gayei amalinden en mühim akvamını istihsal etmiş iken Sadrazamın telgrafını yazan zevat, Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine karşı altı asırlık bir hüviyeti tarihiyesi olan Babıaliyi koymak istiyorlar. Ve diyorlar ki, Türkiye Büyük Millet Meclisi davet olundu, fakat, aynı zamanda Babıali de davet olundu. Ve ilavo ediyorlar ki eğer Babıali bu konferansa iştirak etmeyecek olursa altı asırlık hüviyeti tarihiyesi münkariz olacak. Millet hakimiyetini eline aldıktan ve bilcümle mezalime karşı bu hakimiyeti istimal ederek kurduğu bu muazzam hükümeti bu zevat henüz meşru bir hükümet olarak tanınamaktadır. Ve kendilerinde bu meşru hükümetin mukadderatını kontrol etmek daha doğrusu onlara nüfuz etmek salahiyetini görüyorlar ve diyorlar ki evet, biz sizi vaktiyle idama mahkum etmiştik, bir takım asi ve bağı hefleridiniz, inayeti hakla Saray, Babıali ve Avrupa'ya ve bir cihanı husumete rağmen büyük bir muzafferiyet istihsal ettiniz. Fakat, bu muzafferiyetin semerelerini iktitaf etmek lazım geldiği şu anda siz yalnız gitmeyiniz ve bizi de beraber götürünüz ve gitmeden beraber kararlaştıralım.

(...) Artık, Saray ve Babıali siyasetine lanetle, milletin mukadderatını doğrudan doğruya milletin hissiyatına terakki olan vekillerine tevdi etmelidir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Saray ve Babıali gibi bir takım teşkilattan tamamiyle katiyen beri olduğunu ve bunların madum ve menfur bir takım teşkilatları ibaret olduğunu ilan etmek lazım geldiği kanaatindeyim. Bunu ilan etmeyecek olursanız, bu teklifi yaptıran, Babıali zihniyetini taşıyan adamlar değildir, Lloyd George zihniyetini taşıyan adamların teşviki de olmuştur. Eğer buna bir set çekmez ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka bir heyetin söz söylemeğe hakkı olmadığını aleme katî bir surette ilan etmeyecek olursanız el-

bette düşmanlarımız sizi sulh muahedesinde zayıf düşürmeğe çalışacaklardır. Bu itibarla vazifei vataniye olarak Millet Meclisi bu akidesini ilan etmeli ve artık bu entrikalara set çekilmiş olduğu aleme bildirilmelidir.»

1922 kasım ayının birinci çarşamba günü, Mustafa Kemal'in inanmış militanlarıyla saltanata karşı girişilen saldırı, katıksız bir başarı ile sonuçlandı. Mustafa Kemal, fırtınanın patlama noktasına değen burçta altı yüz yıllık bir sömürü düzeni olan Osmanlı saltanatını yere seren bir son güz nutkunu şöylece bütün karşıt dünyaya, düşüncelere karşı fırlattı:

«Arkadaşlar, İstanbul'da gayri meşru bir sıfatı şahsına atfeden Tevfik Paşa, evvela hususi ve mahrem olarak ordularımızın başkumandanına müteakiben onu jurnal eder tarzda açık bir telgrafname ile Meclisi alinize müracaatta bulundu. Dikkat buyrulursa, gelen telgrafname ile efkârı umumiyei islâmiye teşvik edilmek isteniyor.

Bu telgrafnamedeki zihniyet, istiklalimizi imhaya çalışan düşmanlarımıza karşı, mukaddes davamızı müdafaa da fiilen ve hukukan muvaffakiyetlere mazhar olan hükümeti milliyemizi düşürücü zaaf etmeğe matuftur. Mana ve mantıktan ari olan bu telgrafnamenin muhteviyatı, Meclisi alinizin mevcudiyetiyle tahakkuk eden bir şekli, bir hakikatı tekrar mevzuubahis etmemizi istilzam eyledi. Şekil idaremizde mündemiç bulunan hakikat, Türkiye halkının mukadderatına bilfiil ve bizzat vaziülyet olması, hakimiyeti milliyesini, saltanatı milliyesini üç seneden beri kendi elinde bulundurarak mukaddes davayı müdafaa etmekte bulunmasıdır.

Bu hakikatin tecellisi, bir batılın zevalini müeddi oldu. Bu batıl, gayri meşru, gayri makul olan şey, bir milletin hukuku hakimiyeti, saltanatının bir şahıs üzerinde temsil edilmesi idi. Şu nokta üzerinde bütün milletin ve

arzuyu millete tebaan milletvekillerinden terek  p eden heyeti celilenizin tabii surette vermi   oldu   kararı bir  ok defalar, bir  ok arkada  larımızın muhtelif vesilelerle ifade etmi   olmalarına ra  men ben de bir arkada  sınız sıfatıyla bu k  rs  den aynı   eyleri tekrar edece  im. Beni be   on dakika daha dinlemek lutfunda bulunmanızı rica ediyorum.

Arkada  lar, Tavzihi hakikat i  in hep beraber T  rk tarihi ve İsl  m tarihi   zerinde kısa ve seri bir nazar ge  irme  e muvafakat buyurur musunuz?  

(...) Sel  uk devletinin idaresinde te  sett  t   umumi hasıl olması   zerine T  rkler, 699 tarihi hicrisinde Sel  uk devletinin yerine Osmanlı devletini tesis eylediler. Bu devletin ulularından Yavuz hazretleri, 924 hicri tarihinde Mısır'ı zapt eyledi  i zaman orada idam eyledi  i Mısır h  k  mdarlarından ba  ka unvanı Halife olan bir zat buldu. Halife sıfatının b  yle aciz bir   ahıs tarafından kullanılması, alemi İsl  m i  in bir   iyn oldu  unda    p  e etmedi  inden o sıfatı T  rkiye devletinin kuvasına istinat ettirerek ihya ve ila eylemek   zere aldı.

Efendiler, Osmanlı devleti ki, 699 da teess  s etmi  ti. Hilafeti aldı  ı 924 tarihinden ancak elli yıl sonrasına kadar tarihi cihanda devri itila azim ve m  tevali muvaffakiyetlerle mali olan takriben     asırlık bir devir ya  adı. On- dan sonra, efendiler, inhitat ba  lıyor.

(...) Efendiler, devri inhitatın her safhası T  rkiye devletin hudutlarını biraz daha darla  tırıyor. T  rk milletin maddi ve manevi kuvvetlerini biraz daha taksir ediyor. Devletin istikbalini darbiliyor, arazi, servet, n  fus, hay-siyeti millet azami s  ratle mahvu heba oluyor. Nihayet Ali Osmanın otuz altıncı ve sonuncu padi  ahı Vahidettin'in devri saltanatında T  rk milleti en derin hufrei esaretin   n  ne getiriliyor. Binlerce seneden beri istiklal mefhumunun timsali aslisi olan T  rk milleti, bu hufrenin i  ine yuvarlanmak isteniyor. Fakat, bu tekme yi vurdurmak i  in bir ha-

İn, bişuur, biidrak bir hain lazımdı. Nasıl ki kanunen idamı lazım gelenlerin bile ipini çekmek için kalp ve vüdanı ulviyeti insaniyeden mücerret bir mahluk aranır, idam hükümünü verenlerin böyle adi bir vasıtaya ihtiyaçları vardır. O, kim olabilirdi? Türkiye devletinin istiklaline hatime veren, Türkiye halkının hayatını, namusunu, şerefini imha eden, Türkiye'nin idam kararını ayağa kalkarak bütün endamiyle kabul etmek istidadında kim olabilirdi?»

Bu son sorunun sorulması üzerine mebuslardan bir bölüğü, coşarak şöyle bağurdılar:

«Allah kahretsin.»

«Vahidettin - Vahidettin.»

Bu sorunun yarattığı gürültüler dininceye dek bekleyen Mustafa Kemal, sonra, sözlerini şöyle sürdürdü:

«Maatteessüf bu milletin hükümdar diye, sultan diye, padişah diye, halife diye başında bulundurduğu Vahidettin, bu hareketi denaatkaranesi ile yalnız kendisinin layık olduğu bir muameleyi kabul etmiş olmaktan başka hiç bir şey yapmış olmadı. Vahidettin, bu hareketle kendini öldürdü ve temsil eylediği şekli idarenin indirasını zaruri kıldı. Fakat, efendiler, millet, hiçbir vakit bu hareketi hiyanetkaranesinin kurbanı olmağa razı olmadı. Çünkü, millet, icabı teamül olarak başında bulunanların mahiyeti hareketini suhuletle idrak edecek rüş ve kabiliyette idi. Millet, tarihin vuzuhundan asırlardan beri düçar olduğu esbabını bir anda hulasa edebilecek hassasiyet ve intibahta idi. Millet, şahısların saltanat hırsı, tahakküm hırsı, istila hırsından başlayarak temini menfaat ve rahat ve tevsii sefalet ve rezalet, iptizali israfat gibi haris maksatlar için vasıta ve kuvvet olmak yüzünden kendi benliğini unutacak mertebede geçirdiği gafletlerin elim neticelerini derhal hulasa edebilecek rüş ve kemalde idi. Artık, milletin en makul ve en meşru, en insani salahiyetini istimal etmek zamanı geldiğinde tereddüt kalmamıştı.

(...) Tarihi cihanda bir Cengiz, bir Selçuk, bir Osmanlı devleti tesis eden ve bunların hepsini hadisat ile tecrübe eyleyen Türk milleti, bu defa doğrudan doğruya kendi nam ve sıfatına bir devlet tesis ederek bütün felaketlerin karşısında meftur olduğu kabiliyet ve kudretle ahzı mevki etti. Millet, mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve milli hakimiyet ve saltanatı şahsında değil, bütün efradı tarafından müntehap vekillerden terekküp eden bir Meclisi alide temsil etti. İşte, o Meclis, Meclisi Alinizdir. Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Milletin saltanat ve hakimiyet makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisidir ve bu makamı hakimiyetin hükümetine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti derler. Bundan başka bir heyeti hükümet yoktur ve olamaz.

Kendine sıfatı hilafeti izafe eden bu mevki, şahsı münhedim olunca makamı hilafet ne olacaktır? Sualı varidir hatır olur. Efendiler. Hulefayı Abbasiye devrinde ve ondan sonra Mısır'da Hilafet makamının asırlarca müddet saltanat makamı ile yanyana ve fakat, ayrı ayrı bulunduğunu gördük. Bugün dahi saltanat ve hakimiyet makamı ile makamı hilafetin yanyana bulunabilmesi en tabii hallerdendir. Şu farkla ki Bağdat'da ve Mısır'ın saltanat makamında bir şahıs oturuyordu. Türkiye'de o makamda asil olan milletin kendisi oturuyor. Makamı hilafette dahi Bağdat'ta ve Mısır'da olduğu gibi kudretsiz veya mülteci bir şahsı aciz değil, istinatgahı Türkiye devleti olan bir şahsı alı olacaktır. Bu suretle bir taraftan Türkiye halkı asri bir devleti mütemaddine halinde her gün daha rasin olacak, her gün daha mesut ve müreffeh olacak, her gün daha çok insanlığını ve benliğini anlayacak, eşhasın hıyanet tehlikesine kendisini maruz bulundurmayacak, diğer taraftan makamı hilafet ve bütün alemleri islâmın ruh ve vicdanının ve imanının noktai rabitası, kulubu islâmiyenin bedii inşirahı olabilecek bir izzet ve ulviyette tevelli edecektir.

(...)Efendiler, Türkiye devletinin, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümeti mefhumlarının millet ve memleket için ne kadar kuvvet, feyiz, halas ve saadet vadettiğini izaha lüzum göremem. Üç senelik tecrübe ve bunun semeratı mesudesi fikir ve kanaat verebilir itikadındayım, bundan sonra, makamı hilafet dahi Türkiye devleti için alemlî islâm için ne kadar feyizkar olacağını da istikbal bütün vuzuhu ile gösterecektir. Türk ve islâm Türkiye devleti, iki saadetin tecelli ve tezahürüne menba ve menşe olmakla dünyanın en bahtiyar bir devleti olacaktır. Bu maruzat ve izahata nihayet vermek için heyeti aliyenize şunu arz edeyim ki, bütün rüfekamın mevzu bahis olan meselenin esasında tamamen müttehit ve müttefik olduğu büyük bir kanatı vicdaniye ve muhakemei fikriye ile beraber olduğunu görüyorum. Bu hal cidden milletimizin teşekkürünü mucip bir haldir. Heyeti celilenizin namütenahi takdirat ve tebrikatını istilzam eden bir hakkıdır. Deminden mufasssal bir takrir okunmuştu. Şimdi okunan bir iki takrir daha var. Her üçünün muhteviyatı arzettiğim gibi noktai esasiyede birdir. Binaenaleyh yapılacak şey, bu üçünü daha sarîh ve daha güzel bir tarzda tespit etmek ve heyeti celilenizin reyî katisine iktiran etmek ve bu sayede bütün düşmanlarımızın aleyhimizde aldıkları tedbirlere karşı mani olmaktır.»

Konuşmasını bitiren Mustafa Kemal, bütün mebuslarca şiddetle alkışlandı. Osmanlı saltanatı, bu nutukla koca-man, karanlık mezarına itildi. Onun yerine kiraz çiçekleri gibi ak, taze, elden geldiğince halka yakın olmağa çalışan bir Türk devleti, tarihin altın tahtlarından birine oturdu.

Mustafa Kemal'in kesin anlamlı nutkundan sonra, Meclisteki kimi sarıklı mebuslar, hilafetin saltanattan ayrılamayacağı üzerinde epeyce direttilerse de inanmış milletinin havasıyla sürüklenen çoğunlukla birlikte başta sarıklılar, onların direncini çöktürtiler. Adliye, kanunî esa-

si, Şer'iye encümenlerine gönderilen takrirler, bu encümenlerdeki direnmeyi de kırdı, böylece saltanatın kaldırılmasını öngören tasarı, Hoca Müfit efendinin başkanlığındaki bu üç encümenin ortak çalışması sonunda ortaya çıktı. Görüşülmek üzere Meclise verilen tasarı şuydu:

«Birkaç asırdır Saray ve Babıali'nin cehalet ve sefaheti yüzünden devlet, azim felaketler içinde müthiş bir surette çalkalandıktan sonra nihayet tarihine intikal etmiş bulunduğu bir anda Osmanlı İmparatorluğunun müessis ve sahibi hakikisi olan Türk milleti, Anadolu'da hem harici düşmanlarına karşı kıyam etmiş, hem de o düşmanlarla birleşip millet aleyhine harekete gelmiş Saray ve Babıali aleyhine mücadeleye atılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükümet ve ordularını bitteşkil harici düşmanlar, Saray ve Babıali ile fiilen ve müsellehan ve malum müşkilatı şedide ve mahrumiyeti elime içinde cidale girişmiş ve bugünkü halas gününe dahil olmuştur.

Türk milleti, Saray ve Babıali'nin hıyanetini gördüğü zaman teşkilatı esasiye kanununu isdar ederek onun birinci maddesiyle hakimiyeti padişaktan alıp bizzat millette ve birinci maddesiyle icrai ve teşrii kuvvetleri onun yeddi kudretine vermiştir. Yedinci madde ile de harp ilanı, sulh akdi gibi bütün hukuku hükümraniyi milletin nefsinde cemylemiştir. Binaenaleyh o zamandanberi eski Osmanlı İmparatorluğu münhedim olup yerine yeni ve milli bir Türkiye devleti, yine o zamandanberi padişahlık merfu olup yerine Büyük Millet Meclisi kaim olmuştur. Yani, bugün İstanbul'da bulunan heyeti, mevcudiyetini usulen himaye edecek hiçbir meşru ve gayri ecnebi kuvvete ve müzaheretü milliyeye malik olmayıp bir zilli zail halindedir.

Millet, şahsi hükümranlılık ve Saray halkı ve etrafının sefahati esası üzerine müesses bir saltanat yerine halk kütlesinin ve köylünün hukukunu himaye ve saadetini te-

keffül eden bir halk hükümeti tesis ve vazetmiştir. }

Hal böyle iken İstanbul'da düşmanlarla teşriki mesai etmiş olanların el'an hukuku hilafet ve saltanat ve hukuku hanedandan bahseylemelerini görmekle müstağrakı hayret bulunuyoruz. Tevfik Paşanın telgrafı kadar garip ve acaip bir hilafı maveka bir vesika tarihte nadir görülmüş şeylerdendir.»

Tasarının sonunda 16 mart 1336 dan başlayarak padişahlığın tarihe karıştığı, yeni Türkiye devletinin ise hilafetin dayanağı olduğu bildirildi.

Meclis, bu tasarıyı olduğu gibi kabul etti.

SON ULUSAL GÖREV

**Lüzumuna kani olduğumuz bir iş
derhal yapmalıyız.**

MUSTAFA KEMAL

Savaş meydanlarında ayakları donarak cepheden, ondan daha kötüsü ordudan, bölüğünün başından ayrılarak daha Yunanlılara son vuruş vurulmadan ayrılıp kara-ya vurmuş balığa dönen eski Bulgar Sadık, Ulusal kurtuluş savaşının ünlü Sadık Babası, yine İstanbul bölgesinin civcivli olayları içine düşmüş gibiydi. Henüz İngilizlerle onların ortakları İstanbul'u bırakıp gitmediklerinden çoluk çocuğunun yanında oturamıyor, yine eskisi gibi gizli devrimci, milliyetçi örgütlerin, kişilerin yanlarında vakit geçiriyordu. Sarayın adamlarından biri olan (S), Refet Paşanın girdiği, milliyetçiliğin şaha kalktığı İstanbul'da geçecekçe olduğunu bildirdiğinden olacak, çevrede vızır vızır işleyen türlü gizli grupların adamlarına Vahidettin'in sarayından ilginç haberler uçuyordu. Ali Kemal'in gizli örgütlerin eliyle kaçırılıp İzmit'te, Nurettin Paşanın gözleri önünde linç edilmesinden sonra Saray adamları, büyük bir korku içinde yüzüyorlardı. Hele Vahidettin, bütün anla-miyle bir korku küpüne dönmüştü. İngiliz İstihbaratının tanınmış adamı yüzbaşı Bennett'le mektuplaşarak şimdi-den sığınma olanaklarını, bunun koşullarını hazırlıyora benziyordu. (S.) aracılığıyla alınan haberlerde, Ali Kemal-

in ölümünde kendi akibetlerini de gören bütün Saray adamlarının, ilk fırsatta ülkeden kaçıp gitmeyi düşündükleri anlaşıyordu. Vahidettin'in en içten adamlarından yarbay Çerkes Zeki çok gizli işlerin üzerine parmak basmış bir adam olarak görünüyordu.

Vahidettin'in şer aygıtlarından biri olarak bilinen Çerkes yarbay Zeki, (S.) nin verdiği taze haberler üzerine birden bire ön plana gelmiş, onun da gizli örgütler eliyle yakalanarak Anadolu'ya iletilmesi tasarlanmağa başlamıştı. Saray, olduğu gibi Büyük Britanya'nın buyruğuna girmeğe hazırlanıyordu. Cepheden döndükten sonra bir istihbaratçı olarak çalışmağa başlayan Sadık Baba, ayaklarının donarak sakatlanması yüzünden eski eylem adamı olduğu zamanları özlemle anıp duruyordu. Bir istihbaratçı olarak çalışmak, onun ruhunu hiç doyumuyordu. O kafasıyla olduğu gibi bütün gövdesiyle, elleriyle de çalışmıyordu. Ayaklarının verdiği dayanılmaz acılara bakmadan bir eylem adamı olabilmek için olayları dört gözle izliyordu.

Birgün, Sarayın yeni kimildamlarıyla yakından ilgilenen gizli örgütün en önemli adamlarından Dış Tabibi Esat Paşa, Sadık Baba'nın kendisine sözünü ettiği (S.) yi görmek istedi. Sadık Baba, bir gece (S.) yi alarak Paşanın Feneryolu'ndaki köşküne götürdü.

Esat Paşa, (S.) yi uzun uzun dinledikten sonra, daha önce aldığı haberlerin bunlara tıpatıp uyduğunu görerek yeni bir karara vardı.

O gece (S.) den aldığı haberlerin sağlamlığına inanan Esat Paşa, Sarayda son kötülüklerin çarkını döndürdüğüne inandığı Çerkes Zeki'nin Ali Kemal gibi yakalanıp Anadolu'ya kaçırılmasını gerekli gördü, bu işi de Sadık Baba'ya verdi. Ancak, ertesi gün onunla birkaç yardımcısını da tanıştırdı. Bunlardan biri, belki de en gereklisi Nimet adlı bir saraylı kadındı. Bu, Vahidettin'in şehzadeliği zamanında sarayda bulunmuştu. Tazeliği geçtikten sonra چراغ çı-

karılmış, sonradan Selami adlı birisiyle evlenmişti, şimdi de onunla evliydi. Mutlu bir evliliği vardı. Ancak, saraya karşı olan eski hıncı onu milliyetçilerin yanına itmişti, şimdi de Saraya girip çıktığından onların çok işine yarıyordu. Vahidettin, onu kendi çıkarına çalıştırıyorsa da Ku-vayı Milliyecilere neler götürdüğünü elbette bilemezdi. Şu da bir gerçektir ki dışarı çıkardığı haberler, hep işe yarar türdendi. Saraya götürdüklerininse Vahidettin'in işine yarayıp yaramadığını hiç kimse bilemezdi. Nimet, kocası Selami'nin Refet Paşanın karargahında çalıştırılan bir sivil memur olduğunu söyleyerek Vahidettin'in gözüne girmiş, böylece sarayın güvenli kişilerinden biri olarak görünmeğe başlamıştı. Saraya kolayca girip çıkıyor, padişaha uydurma haberler taşıyıp duruyordu. Esat Paşa, Vahidettin'in hoşlanacağı haberler uyduruyor, o da onları polis olan kocasından öğrenmiş gibi padişaha götürüyordu. Yarbay Çerkes Zeki, onun götürdüğü haberlere çok önem veriyor, hemen her gün ondan bilgi bekliyordu.

Nimet, Sadık Baba ile tanıştırılmasından birkaç gün önce, Millicilerce izlenmek, yakalanmak belkisi olduğunu söyleyerek haber almak isteyen Çerkes Zeki'yi akşamları Beşiktaş'ta Abbasağa mahallesinde bir evde beklemeye başlamıştı. Zeki, randevulaşılan eve her akşam geldiği gibi, yakalama tertibatı alındığı akşam da gelecekti. Randevularını hiç kaçırmıyordu. Nimet, o akşam da Zeki'den randevu isteyecek, randevu saati iyice anlaşıldıktan sonra, Sadık Baba ile arkadaşları, Abbasağa mahallesine gidip ordaki mezarlıkta sinerek bekleyeceklerdi. Zeki'yi ya eve gelirken yada evden çıkarken yakalayacaklar, oracıkta bekletilen bir otomobile attıkları gibi kaçıracaklardı. Sadık Babanın arkadaşlarıyla hazırladığı tertibatı Esat Paşa da beğenmişti. Gülerek:

«Haydi, bakayım, elmaslarım. Hepinize başarılar dilerim,» dedi.

Akşama doğru Nimet'in kocası Selami sevinç içinde çıkagelerek Zekinin akşam ezanından sonra eve geleceğini Sadık Babaya muştuladı. Esat Paşa, hemen kendi otomobilini Sadık Baba ile adamlarının hizmetine verdi. Sadık Baba, Selami ile otomobile binerek Esat Paşanın evinden ayrıldı. Beşiktaş'a giderek tek başına bir saat Abbasağa mahallesini gezip dolaştı. Daha sonra yanına birlikte iş göreceği arkadaşlarından taharri komiseri Erzincanlı Şakir'le Esat Paşanın adamlarından Müştak'ı alarak Abbasağa mahallesine yollandı. Otomobili mezarlığın arka sokağındaki Hamidiye suyu çeşmesinin yanında durdurarak indiler. Üç kafadar, oynayacakları oyunun yerlerini iyice gezip görmek üzere yanyana ilerlediler. Sadık Baba, gündüzün gezip gördüğü gizlenilecek yerleri, Yıldızdan gelen yolları bir kez de onlara gösterdi. Zeki'ye yapılacak saldırının evden çıktıktan sonra olmasını uzun uzun düşünerek daha uygun buldular. Otomobili bulundukları sokağın başına götürdüler. Alacakaranlık basarken Müştak'ı köşebaşında gözcü bırakarak Sadık Baba ile komiser Şakir, hemen mezarlığa girip saklandılar.

Sadık Baba, yüzü koyun mezarların arasındaki otların üzerine uzanınca yapacağı yeni işin taze heyecanlarını bastıran çok eski gençlik günlerindeki anılara gitti. Makedonya dağlarının mis gibi çam, meşe kokan özgürlük yuvası sık ormanlarında geçen tedirgin yaşayışını düşündü. Hiçbir erek gazetmeden oralarda yaptığı komitacılığın aptallıktan başka bir şey olmadığını anladıktan sonra Türk vatanının yeni çocuğu olmak mutluluğuna kavuşmuşsa da rahata hiçbir vakit kavuşmamıştı. Balkan dağlarında kendi hevesleri uğruna savurduğu bombalar, harcadığı zeka dinamitleri, bu kez Osmanlı ülkesi yada Türkiye uğrunda daha erekli eylemlerde harcadı. İttihat ve Terakkiçilerin buyruğunda Rusya'nın en büyük savaş fabrikalarını uçurmuş bırakışma döneminde bir kez daha da-

ğa çıkarak Pontosçılara karşı sıkı bir savaşa girişmiş, gizli örgütlerin üstesinden gelemeyeceği en tehlikeli işleri başarmış. İstanbul - İzmit bölgesinden yavaş yavaş ayrılarak Anadolu'nun göbeğindeki çete savaşlarına katılmış, ordan düzenli ordunun safları arasına geçerek bölük komutanlığı yapmış, en sonra kış savaşlarında ayakları donarak onu yürümek olanağından yoksun bırakmıştı. Ordunun safları arasında öyle kardeşlikler edinmişti ki, şimdi onlardan ayrılmak kendisine pek güç geliyordu.

Çolak İbrahim'in atlı çetecilerden meydana gelen atlı tümeni, düzenli ordunun kuruluş döneminde hızır gibi dört bir yana yetişerek büyük yararlıklar gösterdikten, iyice de yorulduktan sonra Sungurlu köyünde karargah kurarak Menderes köprüsünden Denizli'ye dek uzanan bir cephe çizgisini teslim almıştı. Başkumandanlık savaşına dek İbrahim Beyin tümeni burda kalacaktı.

Bütün erat burda dinleniyor, yorgunluğunu çıkarıyor, bundan sonraki büyük savaşlar için güç biriktiriyordu. Ancak, Sadık Baba'nın donmuş ayaklarının sızıları, onu iyice kıvrandırmaya başlamıştı. Artık, acılara, sızılara dayanamayacak duruma gelmişti. Ufak tefek vücudu, büsbütün zayıflayıp kuş gibi kalmıştı, gittikçe de zayıflıyordu. Atın sırtından inip de yere ayak bastığı günden beri bir yerden bir yere gidebilmek gücünü yitirmişti. Ayakları üstüne dikilip birkaç adım atabilmek mutluluğunu dahi yitirmişti. At sırtında yine ayaklarının acısına katlanarak öteye beriye gidip gelebiliyordu. Atın sırtından yere inince kötürüm bir zavallı olup çıkmıştı. Bunun korkunç sonuçlarına katlanmak düşüncesi onu son kerte üzüyordu. İşe yaramaz bir adam, eski bir bohça gibi bir yana atılıp unutulmak korkusu, yüreğinin üzerinde dayanılmaz bir ağırlık olarak kendini duyuruyordu. Tümende çok sevilen, olağanüstü serüvenleri dolayısıyla bir değerli hazine durumunda olan Sadık Baba'nın bu acıklı hali, kendisi gibi arkadaşlarını da,

komutan Çolak İbrahim'i de aynı biçimde üzüyordu. En sonra, onun orduda daha çok kalamayacağı anlaşıldığından tümenden ayrılmasında zorunluluk görüldü. Çolak İbrahim, yanına Bayram çavuş adlı bir asker katarak onu Ankara'ya gönderdi. Ancak, orda tedavi görebilirdi. Sadık Baba, tümendeki arkadaşlarından gözyaşları içinde ayrılmıştı.

Ankara'ya varınca o sırada polis müdürü olan Dilaver beyin evinde konuk edildi. Orda tedavisi için çalışılacaktı. Nevarkî cepheden ayrılıp da bir evin bir köşesinde yerinden kımıldanamaz bir et külçesi haline gelince yüreğine saldıran acılar, ayaklarının acısını bile unutturmağa başlamıştı. Gerçi ayakları donmuş, işlemez olmuşsa da ruhu kaynıyordu. At üstünde gezmeğe, toprak üzerinde yatmağa alışkın gövdesi, saatlarca kılıç sallamağa, tüfek atmağa idmanlı kolları, düzgün bir evde pamuk döşekler içinde bütün dinçliğini, diriliğini yitirmiş gibiydi. Ruhu ise yine eski kanlı canlılığını koruyordu. Yumuşak yatakların üzerinde prangalı bir mahkum gibi kımıldanamaksızın uzanıp dururken bile savaş meydanlarında, arslan gibi savaşçı arkadaşlarının arasındaymış gibi düşler görüyor, ayaklarındaki korkunç acılarla ruhunu egemenliği altına almış yepyeni acıları böylece unutmaya çalışıyordu. Savaş meydanlarındaki subay yada er arkadaşlarından düşte olsun ayrılmamak için gözlerini yumuyor, o kanlı, heyecanlı, tatlı günleri yine yaşamağa çalışıyordu. Her gün, saatlarca kımıltısız, sessiz bir ölü gibi uzanıyor, ancak yaşattığı düşlerle hem ruhunu hem de gövdesini dipdiri tutmayı beceriyordu. Ancak, böylece avunabiliyordu. Yoksa, bunlar olmasa ölüm onun için en ateşli özlem yemişi olurdu. Neyazık ki, gövdesinin yıkıntısıyla ruhunun derin acılarını dindirmek uğrunda yaptığı çabalamalar da onun için bambaşka bir acı kaynağı oluyordu.

Şu varki, çok umutsuz günler, yavaş yavaş, eski fir-

tına bulutları gibi ufukta uzaklaşır gibi oluyordu: Donmuş ayaklarını kurtarmak uğruna süren tedavi, etkisini göstermeğe, keçeleşen ayakları yumuşamağa başlamıştı. Artık, birazcık kımıldanabiliyordu. Yüzü gülmüştü. Sağlıklı olmak ne güzel şeydi. Bir aylık sağlama süresi sonunda artık eline tutuşturulan bir bastonun yardımıyla evin içinde, bahçede güçlkle de olsa gezip dolaşabiliyordu. İçini kaplayan kapkara umutsuzluk dumanları, şimdi Ankara'nın masmavi havası içinde eriyip dağılıyor, yok oluyordu. Onun yerine dipdiri umut çiçeklerinin açtığı renk renk bahçeler ufuklarca uzayıp gitmeğe başlamıştı. Ayaksız bir insan olmanın bütün korkunç ağırlığı yerini kanatlı bir kuşun özgür duygularına bırakmıştı. Ayakları olmanın, yürümenin ne büyük bir nimet olduğunu şu günlerde bütün derinliğiyle anlamıştı. Şimdi, yepyeni düşlerin çiçeklendiği günlere giriyordu. Yürümek umudunu bile öyle gerilerde bırakmıştı ki şimdi, yakın bir gelecekte yine orduda boş bıraktığı yerini alacağını, yine yüzbaşı olarak bölüğünün başına geçeceğini, bastonu yakıştıramadığı eliyle silahını kavrayacağını, özlemlerine dayanamadığı arkadaşlarına bir kez daha kavuşarak onlarla kucaklaşacağını umuyordu. İşte, bu yeni umut, onu eski yeni bütün üzüntülerin mapusanesinde kurtarmıştı.

Sadık Baba'nın başucundan eksik olmayan iki içten dostu gazeteci Akagündüz'le Polis müdürü Dilaver'di. Fizyolojik varlığının dostları da operatör Emin'le Abdin beylerdi. Ötekiler nasıl ruhunu sağlamağa çalışıyorlarsa bu iki dost da gövdesini kurtarmak üzere var güçleriyle uğraşıyordu. Dilaver, görevden ayrılıp her akşam eve döndükçe ona ucunda yepyeni çiçekler açmış dallar uzatıyor, bunların güzel kokularıyla onu bir süre sarhoş ediyordu. İşte, o çiçekli dallardan biri:

«Müjde, Sadık, yakın hem de çok yakın zamanda düş-

man yurttan atılacak. Hazırlıklar bitmek üzere. Bol ışıklı bir sabah güneşi hepimize gerçek sabahı, yurdun, ulusun kurtuluşunu müjdeleyecek. Uzak değil bu günler.»

Bu ilaç türleri ona sevgili dostlarının verdiği ilaçlardan daha çok şifalı geliyordu. Doktorların da etkisini yadsımayan Sadık Baba, Dilaver'in umutlu reçeteleriyle günden güne daha iyiye doğru gittiğini anlıyor, bastonsuz gezebilecek duruma geldiğini görerek sevinçten uçuyordu. Bu sevinç, ona kanat taktı, bir gün her şeyi göze alarak Ankara'nın içine indi. Bu ona Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfetmesi gibi olağanüstü göründü. Ankara'da gezdi dolaştı denemezse de bir çok yerde oturup yöreyi seyretti. birçok eşin dostun yüzünü görerek onlardan yepyeni haberler aldı. Ancak, bu dostlardan aldığı haberler, onu bir yıldırımın çarptığı çok yaşlı bir çınar gibi bir kez daha yere serdi. Eve döndüğünde yine ayakları sızlıyor, buna ruhunun yepyeni sızıları da katılıyordu. O gün kente indiğine bin pişman olmuştu. Ankara'da ne çok da karamsar kişi vardı. Onların hiçbiri Dilaver'e benzemiyordu. Hepsisi, umutsuzluk dumanlarından yüzleri, gözleri, ruhları kapkara kesilmiş zavallı paçavralardı. Hiçbiri zafere inanmıyormuş gibi konuşuyordu. İnsan, gerçekçi de olsa bu kerte karamsarlık deposu haline gelemezdi. Sadık Baba, bu kenef ağızlı, şom ağızlı insanların saçtığı ağulu kokulardan ağulanmış, sersemlemiş olarak eve dönünce yine hastalanmış gibi kendini bir divanın üstüne atmış, Dilaver'in gelmesini bekliyordu. Ona verdikleri korkunç ağunun panzehirini ancak bu candan arkadaşı verebilirdi. Nasıl oluyordu da Ankara'nın göbeğinde, Mustafa Kemal'in yanbaşında yaşayan bu adamlar, örgütlenmiş, vurucu bir güç niteliği kazanmış olan düzenli ordunun varlığına, onun düşmanı yurttan bir paçavra gibi tutup atacağına inanmıyor, güvenmiyorlardı. Tıpkı Dilaver gibi zaferin yakın, ulusun kurtulacağı günlerin sayılı olduğundan ateşli ateşli konuşunca

bayağı gülmüş, onunla eğlenmişlerdi. Eğlenmeleri bir yana ona kızıp öfkelenmişlerdi de. Mustafa Kemal'in ülkeyi uçuruma sürüklediğini bilmeyen bu adam, ancak acınacak bir kişiydi. Dikkat etmişti: Kendileriyle dostça, ahbapça konuşmak için can attığı bu adamlar, ona bir çekingenlik, bir korku tülünün arkasından bakıyorlardı. Hemen bir çoğu, çok daha karanlık, felaketli günlerin kapıda olduğuna inanıyor, inanıyor değil de sanki bunu yediği ekmek gibi biliyordu. Sadık Baba, en sonra, gelmesini iple çektiği Dilaver'i ancak ertesi gün görebildi. Dilaver'in uykusuz geçirdiği anlaşılan bir geceden sonra bile yüzü bir çiçek bahçesi gibi ıslıl ıslıl yanıyordu. Gözlerinde zaferin yakın ışıkları parlıyor gibiydi. Onun bu iyimserlik harikasına benzeyen yüzü, Sadık Baba'yı iyice şaşırtmıştı. Buna ne anlam vereceğini bilemiyordu. Şaşkın şaşkın onun yüzüne bakalmıştı. Dilaver, onun merakтан çatladığını görerek en sonra baklayı ağzından çıkarmıştı:

«Sadık, Mustafa Kemal bu gece Tuzlu çöl üzerinden Konya'ya gitti. Saldırının başladığı, hayır, saldırının başladığı değil, zafer celenginin Mustafa Kemal'in eliyle ulusumuzun başına takıldığı haberini almak mutluluğuna kavuşmak üzereyiz.»

Dilaver'in bir polis müdürü olarak böyle bir geceyi neden görev başında, uykusuz geçirdiği şimdi anlaşıyor.

Sadık Baba, insanı sevinçten çılgına döndüren bu haberi alınca hemen bastonu elinden atarak tüfeğini kapmıştı. Doğru cepheye gidecekti. Artık iyileşmişti. Hiçbir şey kalmamıştı. Nevarki cephedeki hesaplar, karamsar Türklerin de, bütün dünya kamuoyunun da kestiremediği bir çabuklukla altüst olmuş, Mustafa Kemal'in ordusu, Yunanlıları önüne kattığı gibi İzmir'e doğru kovalamağa başlamıştı. 26 ağustos'ta başlayan Türk saldırısı, yıldırım hızıyla gelişmiş, dağlardan inen gizli yağmur selleri gibi birden

bire patlayarak dostu da düşmanı da şaşkına çevirmişti. Şimdi, bu selin içinde yüzyıllık megallo idea ile birlikte Lloyd George'un düşleri de domuz yavruları gibi sürükleniyordu. Sadık Baba, toparlanıp cepheye gidinceye dek Türk ordusu Yunan ordusunu pestile çevirerek İzmir'e varmıştı bile. Sadık Baba, bu kez hastalığının verdiği müsaadeyle İstanbul'a gitmiş, çoluk çocuğu gördükten sonra yine eski gizli örgütlerdeki gözağrıların yanına koşmuştu. Artık, ayakları büsbütün onun buyruğunda değilse de ağrıya sızlıya çokça aldırış etmeyerek eski düşlerinin verdiği hızla İngilizlere, İstanbul'daki hükümet müsveddesinin zararlı adamlarına karşı girişilen eylemlere katılmağa can atıyordu. Ancak, ona ayaklarının yetmezliği yüzünden küçük istihbarat işleri veriyorlardı. İşte, en sonra, eliyle, ellerinin on parmağıyla iş görebileceği bir işin arkasına takmışlardı onu. Demindenberi düşleri arasında öyle yitip gitmişti ki komiser Şakir'in kolunu dürttüğünü görerek kendine geldi. Yarbay Zeki'nin randevusuna geldiğini bildiren sinyali Muştak korna çalarak vermişti. İki arkadaş, sindikleri yerden mezartaşlarını siper alarak birbiri ardınca so-kağa indiler. O sırada Sadık Baba'nın usuna önemli bir şey geldi. Her ikisi de Çerkes Zeki'yi yüzce tanımıyordu. Ancak, Muştak'la şoförün yanına giden komiser Şakir, şoförün Zeki beyi pek iyi tanıdığını öğrendi. Yine öğrendiğine göre de şoför, biraz önce yarbay Zeki'nin eve girdiğini görmüştü. Öyleyse işler yolundaydı. Şoför, Zeki'nin kapıdan çıkmasıyla birlikte yine korna ile sinyal vereceğine de söz vermişti. Böylece iş büsbütün sağlama bağlanıyordu.

Bu kez mezarlık duvarının dibine büzülen Sadık Baba ile komiser Şakir, kulakları kırışte bekliyorlardı. Gözleri köşebaşında, kulakları korna sesindeydi. Sadık Baba ile komiser Şakir, eski dostlar, meslek arkadaşları oldukların-

dan alçak sesle eski günlerde birlikte avladıkları zararlı avlardan sözediyor, ara sıra eğlenceli yerleri gelince kikirliyorlardı. Nimet'le Zeki'nin görüşmesi epeyce uzun sürmüş, iki arkadaş geçmişteki serüvenlerinin tatlı akışına iyice dalmıştı.

Kornanın anlamlı sesi, ikisini birden yerinden sıçrattı. «Büzüldükleri yerden koyun görmüş kurtlar gibi silkinerek kalktılar.» Hızlı adımlarla mezarlığın köşesine vardılar. Köşeyi dânecekleri sırada Muştak'ın izlediği bir adamla karşılaştılar. Muştak, işaret olarak kolunu kaldırıncı Sadık Baba ile komiser Şakir, yarbay Zeki'nin üstüne atıldı. Nevarki, iki arkadaşı çok şaşırtan bir şey oldu: Çok yürekli bir adam olduğu söylenen Zeki, kendisine doğrultulan tabanca namluları karşısında birden bire bayılarak komiser Şakir'in kollarına düştü. Sadık Baba, hemen baygın avı kucaklayıp otomobile tıktı. O da arkasından otomobile binerek adama baktı. Yüzü kül gibi olmuştu. Kalbinin atışlarını yokladı, kalbi neredeyse durdu duracaktı.

Bir saat sonra Boyacıköy'de komiser Şakir'in evindeydiler. Av, şimdi bile baygın olarak minderin üzerinde uzanmış yatıyordu. Bu sırada bütün gövdesi titriyor, kıvraniyor, birtürlü kendine gelemiyordu. Adamcağızın savunmasız teslim olması karşısında Sadık Baba bir tuhaf olmuştu. Hele böyle önemli bir milîtanın üzerinde silah bulunmayışı onu ayrıca düşündürüyor, üzüyordu. Bu üzüntüsü biraz da bu işe inanmadığından ileri geliyordu. Bu adamla Zeki bey arasında dağlar gibi ayırım vardı. Bu kuzu gibi adam, o atak, kavgacı Zeki'nin gölgesi bile olamazdı.

Sadık Baba, böyle ikircikler içinde baygın yatan adamı gözden geçirirken komiser Şakir, içeri girerek Zeki'nin yakalandığını Esat Paşaya telefonla bildirmiş olduğunu söyledi. Bunun üzerine Sadık Baba'nın kaygusu büsbütün arttı.

Geceyarısına doğru Sadık Babayla Şakir'in tutsağı, gözlerini açarak şaşkın şaşkın çevresine baktı. Gözleri yaşlıydı. Korkunun, adamcağızı kısıvrak yakaladığı görü-lüyordu. İç çekerek bir ağılayışı vardı ki Sadık Baba'yı pe-rişan ediyordu. Adamcağız, ara sıra Sadık Baba'nın yüzü-ne bakıyor, sanki onunla konuşmak istliyordu. Sadık Ba-ba, bu işin bir ayak önce aydınlığa kavuşması için adamı biraz çekinerek hem de korkutmağa çalışarak yavaştan sorguya çekmeğe başladı:

«Arkadaş, adın ne senin?»

Adamcağız iniltiye benzeyen bir sesle:

«Benim mi? Abdürrahman.»

Bunu işiten Sadık Baba, kendisi baygınlık geçirmek tehlikesiyle karşı karşıya geldi. Boğulur gibi:

«Abdürrahman mı?» diye bağırdı.

Adamın adını öğrenir öğrenmez yaş tahtaya bastıkla-rını hemen anlamıştı. Hem Esat Paşaya, hem de bu zaval-lı adamcağıza ne diyeceklerdi şimdi? Evet, kendisini de Şakir'i de bu işin sonunda bekleyen utançtan başka bir şey değildi. Bu utançtan nasıl kurtulacaklardı? Bu sırada tutsak:

«Ben, ben nerede bulunuyorum?» «Beni ne yapacaksı-nız?» diye sordu.

Komiser Şakir, somurtkan yüzüyle adamın yüzüne bakmaksızın bu işin içinden nasıl çıkacaklarını düşünü-yordu. Adamın sorusuna hiç aldırış etmedi. Kendi kendine homurdanıp duran komiser Şakir'in öfkeyle içinden çıkıl-maz bir davranışta bulunmasından korkan Sadık Baba, adama şöyle yanıt verdi:

«Ne olacağınızı sorularımıza vereceğiniz cevaplar be-lirleyecektir. Söyle, bakayım, Sarayda ne görevin var?»

Adam, önüne baktı, çok alçak sesle:

«Kapıcıyım, dedi, ama, şimdi baltacılık yapıyorum.»

«Baltacı ne demek?»

«Sizin anlayacağınız, Saray uşaklığı.»

Sadık Baba, bu son sözleri işitince utancından eriyecek duruma geldi, keşke yer yarılsa da içine girseydi. Yakalaya yakalaya bir uşak yakalamışlardı. Bu beceriksizlik hiçbir vakit su götürmezdi. Keşke yakaladıkları adam uşaktan bir iki derece üstün bir görevli olsaydı. Ne gezer...

Adam, uşak olduğunu onlara söyleyerek bilmeden yaptıkları beceriksizliği yüzlerine çarpmamış mıydı?

Sadık Baba, yine de durumu kurtarmak kaygusuyla sorusuna bir önem, çalım vererek sordu:

«Bu gece geldiğiniz eve sizi kim gönderdi?»

«Has Hademeler kumandanı Zeki Bey.»

«Ne görevle?»

«O evde bulunan bir hanıma yazdığı mektuba cevap almak için.»

Böyle diyerek cebinden çıkardığı mektubu Sadık Baba'ya uzattı. Sadık Baba, hemen zarfı yırtarak çıkardığı mektuba yer gibi bir göz attı. Mektup gerçekten Nimet'e yazılmıştı. Zeki'nin rahatsızlığı dolayısıyla randevusuna gele-meyeceği anlatıldıktan sonra Saray üstüne bir sürü uydurma haber veriliyordu.

Sadık Baba'nın anladığına göre Zeki'nin önemli bir işi çıkmıştı, bu yüzden Nimet'in vereceği haberleri bir mektuba yazarak göndermesini istiyordu. O da Şakir'le bir matah gibi bu uşağı yakalayarak bir çuval inciri berbat etmişti. Böylece de Esat paşaya çok önemli bir elemanını yitirtmiş oluyorlardı. Oysa, iş, hiç de Sadık Baba'nın düşündüğü gibi olmayabilirdi. Nimet, bütün gerçek anlamıyla Vahidettin'e Yarbay Zeki'ye bağlı olabilirdi. Zeki'ye durumu olduğu gibi anlattığından onlar da işin doğruluğunu anlamak üzere Nimet'e uşağı göndermişlerdi. Böylece daha çok Nimet'i denemiş oluyorlardı. Nimet, evine her şeyden habersiz uşağı getirterek hem Esat Paşanın katında kendi durumunu, hem de Yarbay Zeki'yi kurtarmıştı.

Sadık Baba, işin başka yanı da olabileceğini hiç düşünmeyerek yaptıklarını sandıkları yanlışlığa son kerte üzülyordu. Şimdi bu adamı bıraksalar Vahidettin'le Saray iyice kuşkulananacak, paniğe tutulacaktı. Salıvermeyecek olurlarsa ne yapacaklardı? Zavallı uşak, bir sorun olup çıkmıştı. Ancak, Sadık Baba'nın tasası uzun sürmedi. Bu sırada Esat Paşanın adamı olan Muştak eve geldi. Şakir'den durumu öğrenince hiç de onlar gibi önemsemedi. Sadık Baba, Şakir'i Abdürrahman'ın yanına bırakarak Muştak'ın yanına koştu. Muştak, onun asık yüzünü, çaresiz durumunu görünce:

«Tasalanma, Sadık Baba, dedi. Ben şimdi telefonla yapılan yanlışlığı ve buna da şoförün yolaştığını Esat Paşaya söylerim. Çok iyi yürekli bir adamdır, umarım ki işi anlayınca sizi suçlamaz.»

Muştak'ın bu konuşması Sadık Baba'nın kaygularını dağıttı. Kendisini toparlamış, düşünebilecek duruma gelmişti. Ancak, yeni arkadaşı Muştak'ın Esat Paşa katında kendisi için şefaatta bulunma önerisine içerler gibi olmuştu. Yine de gülümsemeye çalışarak şöyle dedi:

«Evlat, Esat Paşaya işi anlatmak, affına sığınmak kolay. Bunu senin gibi ben de yapabilirim. Ama, bu adam ne olacak? Beni en çok düşündüren bu.»

Onu başı önüne eğilmiş olarak dinleyen cin düşünce-
li memur, ona acıyormuşçasına bir tuhaf bakarak:

«Bu herif mi ne olacak, dediniz, yarın memleketine göndeririz, olur biter.»

Bu düşünce Sadık Baba'nın kafasına iyice yatmıştı. Bunda bir güçlüğü yenecek bir güç var gibiydi. Epeyce ferahlamıştı. Sordu:

«Bu adamın ortadan ansızın yok oluşu saraydakileri kaygulandırmaz mı?»

Arkadaşı omuzlarını silkerek şöyle karşılık verdi:

«Onlar, alıştılar buna. Anadolu'da doğan güneşin sa-

raya ışık vermeyeceğini anlayanlar birer birer kaçıp memleketlerinin yolunu tutuyorlar. Bu işi ayırt bile etmez onlar, Sadık Baba.»

Konuşarak böylece anlaştıktan sonra, odaya girdiler. Ancak, onların dışarda fiskos etmesi Abdürrahman'ı epeyce tasalandırmışa benziyordu. Şimdi de üç kişi olmuşlardı. Acındırıcı tutumlar alıyor, hepsinin gözlerine acıklı acıklı bakıyor, sanki kendisine kıymamaları için bakışlarının, hallinin diliyle yalvarıyordu. Sadık Baba, adamdaki çöküntüyü görerek onu biraz umutlandırmak üzere gülümsedi, ona karşı dostça bir tutum takındı. Sonra sordu:

«Abdürrahman, nerelisin, kaç yıldır Saray hizmetinde-sin?»

«Konya'nın Aksaray kazası köylerindenim. Hacı Ali Paşanın Abdülhamit'e başmabeyincilik ettiği zamandan-beri Sarayda bulunuyorum.»

«Sılaya gittin mi yakında?»

«Tam on üç yıl oldu, çoluk çocuğumun yüzünü bile görmedim. Son günlerde niyetlendim. Tablakâr Ali ile gidecektik. Eşyalarımızı bile Saraydan çıkarmış, Beşiktaş' ta bir hemşerinin dükkânına bırakmıştık, ama, bu iş geldi işte başımıza, ne olacak bilmem.»

Sadık Baba ile arkadaşları avlarını köyüne gönderme-ğe karar vermekle birlikte Saray üstüne ondan bir yığın bilgi almak için de davrandılar. Onu dostça deştiler, söylediler, bu iş sabaha dek sürdü. O zaman, Abdürrahman'ın bir sır küpü olduğunu da anlayarak sevindiler. Hiç olmazsa bunca emekleri boşa gitmemişti. Tanyeri atarken Abdürrahman hala konuşuyordu. O söyledikçe üç eski polis de bir yandan not tutuyordu. Baftacı Abdürrahman onlara öyle gizli şeyler fısıldadı, öyle uslarına, hayallerine gelmeyen şeyler anlattı ki şaşır kaldılar. Saray uşağının polislere anlattığı en ilginç şeyler arasında şunlar da vardı:

«Padişah, son günlerde nelerle mi uğraşıyor, dediniz? diyeyim. Artık, mabeyn dairesine çıktığı bile yok. Memleketten kaçmak için bildiğiniz hükümetten (İngilizlerden) yardım sözünü işittik. Sarayda şimdiye dek kör olası gözüne ilişmemiş ne kadar genç, körpe cariye varsa, gider ayak, hepsini yatağına alıyor. Gündüzleri çalgı ile içki, geceleri de kızlarla halvet alemleri oluyor. Bir ay öncesine gelinceye dek pek bu kadar değildi. Sarayda göze çarpan, yürek karartan bir yas vardı. Herkes arpacı kumrusu gibi düşünüyordu. Yaver Paşa, Musahip Mazhar'la Hayrettin Ağalar, esvapçıbaşı İbrahim, berberbaşı Mahmut, tütün-cübaşı Şükrü, hademelerle mızıkayı hümayun müdürü kaymakam Zeki gibi padişahın sadık bendeleri sayılanların da yüzleri birden bire güldü son günlerde.

Bir vakitler, Saraya sık sık gelen bir düşman subayının ayağı birden kesildi. Ne olduysa o subayın son geldiği gün oldu. Herhalde muştulu, beşaretli haber getirmiş olacak ki adlarını saydığım adamların hali birden bire değişti. Gözyaşları durdu. Somurtkan yüzleri güldü. Şimdi, Harem dairesinde eşya toplanıyor. Geçenlerde bir akşam, koca bir kamyonla tam elli yedi tane büyük bavul geldi Saraya. Bunlarla gidiş hazırlığı yapıldığı söyleniyor. Sarayda ne kadar mücevherat, altın, gümüş süsler varsa hep bavullara girmiş. Görmedik ya söylüyorlar işte.

Harem dairesinden dışarı sır çıkmasın diye kimseye izin vermiyorlar. Tımara, yani hava tebdiline izin bekleyen dört veremli cariyenin izinsizlik yüzünden eriyip gittiklerini, en sonra can verdiklerini işittik.

İki gün önce Vahidettin tarafından Avrupa'da bulunan Damat Ferit'e limanda bulunan zırhlılardan birinin telsizi ile bir telgraf çekildiğini de işittik. Dönen söylentilere bakılırsa bugünlerde Sarayın kimi eşyaları gizlice çıkarılacak, İtalya şehirlerinden birine gönderilecekmiş. Damat Ferit'e çekilen tegrarla bu eşyaların yola çıkarılacağı bildirilmiş.»

Abdürrahman'ın hikâyelerinin üstüne sabah güneşi vururken Sadık Baba ile arkadaşları ona köyüne gönderileceğini muştuladılar. Bunu işiten adamcağızın sevinçten ağzı kulaklarına vardı.

Sadık Baba ile arkadaşlarının Esat Paşaya gönderdikleri rapor, görünüşe göre Yarbay Zeki'yi yakalama işinden daha önemliydi. Bu raporda verilen bilgiler, onların beceriksizliğini birkaç kez bağışlatacak güçteydi.

Biraz sonra Beşiktaş polis merkez memuru Mehmet'in odasındaydılar. Kurnazlıkla orda tablakâr Ali'yi de Saraydan çağırttılar. Eşyaları koltukçu Ali'den aldirdılar. Yanlarına komiser Şakir'i katarak Abdürrahman'la Ali'yi, bir sandalla Haydarpaşa tren istasyonuna doğru yola çıkardılar.

Sadık Baba, akşama doğru Esat Paşanın karşısındaydı. Paşa, onun yüzüne bakarak tatlı tatlı gülümsüyordu. Bir ara Sadık Baba'yla şakalaşmak isteyen Esat Paşa:

«Sadık Baba, yazık, tutamadık şu adamı» deyiverdi. Sadık Baba'nın en duygulu yanına dokunmuştu. Bu sözün er geç söyleneceğini bilen Sadık Baba, böyle birden bire balyoz gibi kafasına ineceğini de hiç beklemiyordu. Yüzünü ateş bastı, başını önüne eğdi. Yaşayışının en büyük utançlarından birini duyuyordu. Utancından yerin dibine geçmişti. Yaşayışı boyunca yaptığı bu tedbirsizliklerin sayısı birkaçı geçmezdi, işte, bunlardan biri, en sonuncusu da buydu. Ötekiler unutulup gitmişse de bu sonuncunun acısı yüreğine çökmüştü. İşin savunulacak, su götürcek hiçbir yanı yoktu. Esat Paşanın gülümseyen iyi insan yüzü karşısında dili tutulmuş gibi bir şey söyleyemiyor, ancak, acı acı düşünüyordu. Buna düşünme de denmezdi ya, acı acı bir şeyler duyuyor dersek daha iyi olur. İnsan sarrafı olan Esat Paşa, Sadık Baba'nın yüzünde esen rüzgârdan içinde kopan fırtınayı anlayarak sözünün olumsuz etkisini hemen silmeğe çalıştı. Tatlı bakışlarının yanısıra ağzından

dökülen şu sözler Sadık Baba'nın içini yakan ateşi bir yağmur gibi söndürüverdi:

«Bununla birlikte, Zeki'nin hain kişiliğinden daha çok işimize yarayacak bilgi kazandık, değil mi? Zeki'yi ele geçirmiş olsaydık öyle sanıyorum ki bu adamdan edindiğimiz haberlerin yüzde birini bile alamazdık o habisten.»

Abdürrahman'ın daha çok padişahın kaçma hazırlıkları üstüne verdiği haberler çok önemli gibi görünmüştü. Onun kaçıp gitmesi Ankara'ca beklendiği gibi kendi kendine kaçıp gitmesinin daha hayırlı olacağı da düşünülüyordu. Ancak, Ankara'nın bu düşüncesini ne Sadık Baba ne de Esat Paşa biliyordu. Bu yüzden onun kaçma belkisi üzerinde bir hazineye eğilir gibi önemle duruyorlardı.

Esat Paşa, durum üstüne Ankara'ya rapor verdiği gibi ordan gelecek direktife değin bu konuda gereken tedbirlerin alınması için buyruk vermişti. Vahidettin'in kaçışını önlemek üzere bir sürü tedbir alınmıştı. Beşiktaş Merkez Memuru Mehmet Beye çok önemli görevler verilmişti. Sadık Baba'ya bu konuda verilen görev de şuydu: Tünel başındaki Hamsun apartımanında oturan bir İngiliz subayı Yıldız Sarayı ile çok sıkı ilişkilerde bulunuyor, haberleşiyordu. Bu yüzden bu subayın davranışlarıyla birlikte Saray da uzaktan göz altına alınacak bu iş çok kurnazca yapılacaktır. Sarayın çevresini kuşatan ekipler, Beşiktaş polis merkezinin resmi polis kadrosuyla bunları güçlendirmek üzere başka yerlerden getirilen sivil memurlardan meydana geliyordu. Türlü kılıklara sokulmuş olan memurlar, Sarayın işleyen, işlemeyen bütün kapılarını sıkı bir göz hapsine almıştı. Hamsun apartımanının karşısına kurulan bir simit tablasının başında bir sivil memur dikildiği gibi biraz ötede bir kundura boya sandığının başında da bir başka memur oturuyordu. Apartımanın daha çok işleyen arka kapısıydı. Bu da göz önüne alınmış, bu kapının karşısına rastlayan bir başka evin alt katına da kiracı gibi sivil memur-

lar yerleştirilmişti. Böylece sürdürülen dört günlük gözetleme, baltacı Abdürrahman'la tablakr Ali'nin yaptığı ihbarların doğruluğunu meydana çıkarmıştı. Saray da bu sıkkı gzetlenmeyi anlamış olacak ki sandıklandığı söylenen pek çok değerli eşya dışarı ıkarılamamıştı. Ankara'nın artık İstanbul'da gizliden herşeye el koymuş olması Saray kodamanlarının gücünü sıfıra indirdiği gibi kk memurlarla hizmetlileri de bülbüle döndürmüştü. Sarayın kk adamları alabildiğine konuşuyor, son gizleri gz yaprakları gibi ilgili memurların, kuvayı milliyecilerin avuçlarına döküyorlardı. Muştak, her akşam, Saray hizmetlilerinden sızdırdığı defterler dolusu bilgiyle ıkageliyor, Sadık Baba'yı şaşırtıyordu. Bu sırada kaçırılmak için hazırlanan eşya denklelerinin açılarak yine yerlerine bırakıldığı, sandıkların kırıldığı haberi de gelmişti.

KATRAN KARASI

**Saltanatı şahsiyede her hususta tacid-
darların arzusu, iradesi ve emeli ha-
kimdir. Mevzuu bahis olan yalıt odur.
Milletin emelleri, arzulanaktan çok
uzaktır.**

MUSTAFA KEMAL

Sultan Vahidettin, Çit köşkündeki odasında oturmuş, eski Başkatip Ali Fuat Beyin yazdığı telgrafın okunmasını dinliyordu. Karşısındaki koltukta oturmuş, biraz da öne eğilmiş olarak okuyan eski başkatip, okumayı bitirince padişah, burnundan tutturulmuş altın çerçeveli gözlüğünü çıkardı hohlayıp sildi, yine taktı, sonra, telgraf müsveddesini alarak bir de kendisi heceleyerek okudu sonra;

«Bir de başkatipi çağırıp ona gösterelim, bakalım, ne diyecek» diyerek hemen onun gelmesini buyurdu. Rebiül-evvel ayının on ikinci gecesini olduğundan o gece Peygamberin doğumu onuruna Mevlût okunacaktı. Küçük mabeyinde okunacak mevlûd için gereken hazırlıkların hepsine gözcülük eden başkatip, yatsı namazından sonra küçük mabeyinin kapısına vardığında bütün harem dairesindeki

kadınlarla mabeyin ilgililerinin orada toplandıklarını gördü. Başımam hafız Besim efendinin seçtiği mevlût okuyucular da çoktan gelip yerlerini almışlardı. Kendisi gibi yatsı namazından çıkan Sarayın önemli kişileri de birer birer gelip salondaki yerlerini alıyorlardı. Küçük mabeyinin dış kapısında kendisini karşılayan bir uşak:

«Zatı hazreti padişahı, Çit köşkündeki odasında sizin hemen gelmenizi ferman buyurdular» dedi.

«Yanlarında başka kimse var mı?»

«Eski başkatip Ali Fuat Bey var, efendim.»

Başkatip, Çit köşküne varıp huzura alındıkta Padişahla eski başkatibin karşılıklı oturduklarını, yanibaşlarında boş bir sandalye bulunduğunu, Vahidettin'in de elinde bir kâğıt tuttuğunu gördü.

Başkatip, henüz kapıdan içeri ilk adımını atarken Vahidettin:

«Gel, gel, başkatip bey, sen de şu sandalyeye otur. Al şu kâğıdı, bir de sen oku, bakalım ne dersin?»

Diyerek elindeki kâğıdı ona uzattı. Başkatip, telgraf müsveddesini dikkatle okudu. Büyük zaferi kutlayan telgrafın sonunda İstanbul'daki hükümetle Anadolu arasında bir anlaşmaya varılması dileği ileri sürülüyordu.

Başkatibin okuyuşunu gözleriyle izleyen padişah:

«Nasıl, iyi oldu mu?» diye sordu.

Başkatip, gözlerini kâğıttan kaldırarak:

«Evet, efendim.»

«Peki, bu yolda bir telgrafname yazılmasında mütalaan var mı? Sen ne fikirdesin?»

«Velinimet efendimizin kullarına göre, biraz vakit geçmiş olmakla beraber müsveddenin şimdilik ikinci fıkrası tayyolunarak yalnız birinci fıkrayı mübeşşir bir telgrafname âte tarafca ne suretle telakki edileceği ve eğer bir teşekkür cevabı yazılacak olur ise bunda ne biçim lisan istimal kılındığı anlaşıldıktan sonra ikinci fıkranın yazılıp yazılma-

ması o vakit düşünülmesi fikri perişanımca maslahata daha muvafık ve mülayim olur.»

Yeni başkatibin bu sözleri üzerine Ali Fuat bey, ona karşı çıkarak yine kendi yazdığı müsveddedeki düşüncelerini şiddetle savundu. Bunun üzerine başkatip, eski başkatibe söz söyletmemek için padişaha:

«Maruzat-ı kemteranemi tekrar ediyorum, efendim, sırf mütalaayı zatiyemdir efendim. Tensip buyurulur ise keyfiyet bir kere de Tevfik Paşa hazretlerinden sual buyulsun.» dedi.

Padişah, başkatibin düşüncesini uygun buldu:

«Evet, iyi dediniz, dedi, öyle yapalım, daha muvafık olur. Şimdi, elinizdeki müsveddeyi Ali Fuat beye veriniz.»

Vahidettin, müsveddeyi alan Ali Fuat beye:

«Bu müsveddeyi şimdi Tevfik Paşa hazretlerine götür, okut, ne diyorlar ise gel söyle. Hadi, durma, hemen gidiniz» diye buyurdu. Sonra, başkatibe ünlledi:

«Siz de hemen mevlûda gidiniz, ben de hemen geliyorum, çok bekletmeyelim.»

Başkatip, padişahın yanından ayrılıp da dışarı yöneldiğinde Çit köşkünün dış kapısının önünde Fuat beye rastladı, orda eğilmiş, ayakkabılarını giyyordu. Birlikte yürüdüler. Hemen oracıkta yanaşıp Ali Fuat beyin kulağına şöyle fısıldadı:

«Aman, beyfendi, ne yapıyorsunuz? Atını alanın Üsküdar'ı geçtiği bu sırada böyle bir telgraf yazılır ise ne cevap alınır, bu nasıl şey, hazretim?»

Ali Fuat bey, başkatibe pek kibarca görünen bir:

«Evet» çekerek ordan ayrıldı.

Padişah, salona girdikten biraz sonra mevlût okumağa başladı. Bu mevlût, Vahidettin'e çok anlamlı geldi. Onun saltanatının başına yıkıldığı bir sırada Süleyman Çelebi'nin şilri nasıl da kalbine dokunuyordu. Bu güzel doğuş

şiri, sanki ona yazılmış bir ağıt gibiydi. Hafızlar öyle güzel, yanık okuyordı ki içine karanlık üzüntü bulutları saldırıyor, varlığını derinden derine adsız bir ateş sarıyordu. Osmanlı tahtının son padişahları hep felâketlerle karşılaşmıştı: Abdülaziz bileğini keserek kendini öldürmüş, ağabeyi Abdülhamit'in dediğine göre Mithat Paşanın düzene kurban giderek öldürülmüş, beşinci Murat delirmiş, Ağbisi Abdülhamit, otuz üç yıl saltanat sürmekle birlikte sonu yine kötüye varmış, tahtından indirilerek Selanik'e sürülmüştü. Orda da az kalsın Yunanlılara tutsak düşüyordu. Sultan Reşad'a gelince o rahat yatağında ölmekle birlikte bunamış olarak Enver Paşayla Talat Paşanın ellerine geçmiş, onu hava ve heveslerine göre evire çevire kullanmışlar, sonra da posasını mezarlığa götürmüşlerdi. Ya kendi yazgısı ne yazıyordu? Kim bilir belki bu gidişle en kötüsü de kendi yazgısı olacaktı. Saplantı olarak kafasına takılmış olan İngiltere'ye sığınma düşüncesi, bir kurtuluş formülü olsa bile tarihin en kokunç lekelerinden biri olarak onun yazılacağı tarih sayfalarını katran gibi karartacaktı. Bunu kendi kendine bile söylemekten korkmakla birlikte alinyazısı sanki onu her gün biraz daha çok oraya doğru sürüklüyordu. Mustafa Kemal, onu mutlaka astırır, seyrine bakardı. Şimdi, şu telgraf oyunuyla Ankara'nın kendisi üstüne neler düşündüğünü anlamağa çalışacaktı. Yoksa, buna hiçbir zaman bel bağlayacak kerte budala değildi. O, şimdi, kendisini denize düşmüş, boğulmakta olan bir insan olarak görüyordu. Başkatibe yazdırdığı telgraf, olsa olsa denize düşen bir kişinin yılanı sarılması biçiminde açıklanabilirdi. Dikkat ediyordu, salt kendisi için değil bütün Saray kadınları, sarayında kendisine bağlı görünen son kişiler de bu mevlûdda cınlayan yanık seslerde coşkunluktan çok bir ağıt havası duyuyor, coşacaklar: yerde somurtuyorlardı. Kendi usu şu sırada Tefvik Paşanın vereceği cevaptaydı. Sadrazam Tefvik Paşa, eski bir kurttu.

Onun ağzından çıkacak söze değer vermek gerekiyordu.

Mevlût yanı olmuştı ki verilen haber üzerine serkarin Yaver Paşa salondan dışarı çıkıp sonra yine içeri girdi. Ancak, doğruca padişahın yanına varıp eğilerek kulağına önemli olduğu anlaşılan bir şeyler fısıldadı. Başkatip, bunun Ali Fuat beyin Tevfik Paşadan getirdiği telgraf haberi olduğunu hemen anlamıştı. İlgisi artmıştı. Acaba eski kurt ne demişti?

Mevlût bitmişti. Vahidettin, gitmek üzere iken orada oturan başkatibe alçak sesle Çit köşkünün gelmesini buyurdu. Başkatip padişahın ardı sıra Çit köşkündeki aynı odaya girdiğinde Vahidettin ona şöyle dedi:

«Bak, başkatip bey, Tevfik Paşa senden daha ileri giderek hiç telgraf yazılmamasını söylemiş.»

Başkatip, Tevfik Paşanın sözlerinden yüreklenerək:

«Evet, efendimiz, en doğrusu budur. Şimdi, hiç sırası değildir.» dedi.

«Vakıa öyle, sonra düşünelim, haydi, sen de istirahat et.» diyen padişah içeri çekildi.

Bundan bir ay önce, başkatip, odasında otururken İngiltere elçiliği baş tercümanı Ryan ona uğrayarak kendisinden kimi haberler sızdırmak istemişti. Onunla Babıali'de görevli iken tanışıyordu. Biraz hoşbeşten sonra baş tercüman, gözlerini başkatibin gözlerine dikerek:

«Zatı Şahane nasıldılar, afiyette midirler? Çünkü, kendilerinin sıhhat ve rahatı sefaretçe gayet mütezem bulunuyor» demişti.

Bunu işiten başkatip kendi kendine: «Bu, ne demek oluyor? Padişahın sıhhat ve rahatı ne için İngiltere sefaretince gayet mütezem oluyor? Daha dün harp bitti. İstanbul, halen işgal askeri altında, ortalık henüz karmakarışık. Böyle bir istifsa- rın tebliğini Mr. Ryan'ın bana söyleyeceği yerde başkarin Paşa hazretlerine söylemesi daha muvafık

olurdu. Bu yolları Mr. Ryan bilm z bir zat değil. Acaba beni de bazıları gibi İngiliz muhiplerinden mi zannediyor?» diye düşünerek ona şöyle bir yanıt vermişti:

«Elhamd lillahi taala, kemali afiyettedirler zaten kendilerinin devam  afiyetleri c ml mizin ehass  amilidir. Sefir hazretlerinin bu sal  hayırhaneleri başkaca mucibi memnuniyettir. Keyfiyeti velinimet efendimize arzederim» demişti.

Ancak, bu dakikadan sonra Sarayla İngiliz elçiliği arasında yolunda olmayan bir şeylerin geçmekte olduğunu sezmeğe başlamışsa da bunun ne olabileceğini bir türlü anlayamamıştı. Başkatibin kafasında bir karanlık scr  işareti bırakan bir şey de Cuma alaylarında Yıldız camisinde gördüğü hintli bir subayın, ramazanda birkaç kez gözüne ilişmiş olmasıydı. Mabeyin kitaplığı hafız  k t plerinden Afganistanlı şeyh Ahmet efendi, başkatibin ahab ıyd . Her kitaplığa uğrayışta onunla oturup bir iki l f ediyor, o da ara sıra başkatibin odasına uğruyor, şurdan burdan konuşuyorlardı. Başkatip kafasına takılan o subayın kim olduğunu sorunca şeyh Ahmet ona şu bilgiyi vermişti: «Hint m sl manlarındandır, İngiliz kurmay başkanlığından bir İngiliz kurmay subayıdır. Bu binbaşı, İngiliz kurmay subayları arasında tek olup bir istisnadır. İngiliz Harbiyesinde okumuştur. Ordan çıktıktan sonra olağanüstü zekasına bakarak onu kurmay akademisine aldılar. Ordan da birinci derecede diploma almıştır. Türkiye'ye karşı büyük sevgisi vardır. Fars diliyle konuşur.» şimdiye dek İngiliz subayları arasında hiçbir hintli subay görülmediğine göre demek ki bu hintli subay, İngiliz çıkarlarını kendi çıkarları gibi görmekte olmalıdır ki İngilizler onu ayrıca kurmay kadrosuna da almışlardır. Bu binbaşı eğer halifeyi görmek istiyorsa sel mlık resminde, camide bulunur, padişahla tanış r, belki de daha ileri giderek iftara kalabilir, yani, ser-

karin paşa hazretlerinin iftar sofrasında iftara otururdu. Onun gibi niceleri bu sofraların yemek zenginliği içinde güzel, unutulmaz akşamlar geçirmişti. Ancak, bu da bir kez olabilir. Daha çoğu görülmüş, alışılmış şeylerden değildi. Bu adamın birçok kez Sarayda görülmesi içtenliğinin aşırılığına mı verilecekti yoksa bunun altında olumsuz kimî şeyler mi aranacaktı? Bu olumsuz kuşkulara bayağı kuruntudur denebilir miydi?

Saraya en çok girip çıkan kişiler arasında önemli bir yabancı daha vardı ki bu adam, başkatibin gözüne diken gibi batmaktaydı. Saray dışında kimi içten dostlarından işittiğine göre İngiliz papazı Frew, soy sopça İsveçliydi. İsveçte rahiplik mesleğine girip okuyarak yetiştikten sonra İngiltere'ye gitmiş, orada İngiliz uyruğuna girmiş rahiplik yaptığı sırada büyük bir suç işlemiş, cinayet suçuyla yargılanacağını anlayınca Hollanda'ya kaçmış, bir süre sonra bir punduna getirerek yine İngiltereye dönmüş, orda İngiltere'nin İstanbul genel konsolosluğu rahipliğine atanmış, gelip İstanbul'a yerleşmiş çok kötü kişilerden biriydi. Her şeyden önce güler yüzlü maskesine, iyilikseverlik ününe aldanmamak gerekiyordu. Bu adamı Saraya dadandıran da Kazım bey adlı İngilizsever bir adamdı. Bu, Vahidettin'in kızkardeşinin oğlu, yani onun yeğeniydi. Küçüklüğünde ya bir İngiliz mürebbiyesinin elinde yetişmiş ya da bir İngiliz öğretmeninin eğitiminden geçmiş, ülkenin büsbütün yabancı-sı bir kişi olarak yetişmişti. Haftada en aşağı bir kez Saraya gelir, dayısı Vahidettin'le saatlarca konuşurdu. İşte Rahip Frew'yu saraya getiren kişi de bu Kazım beydi. Başkatip onun için «daima İngiliz kakası karıştırır bir kişi» diyordu. Yine başkatibe göre bu iki herif, Vahidettin han'ın geleceği için uğursuz bir şeyler hazırlamaktaydılar.

Bu yeğen, dayısıyla yaptığı saatlarca süren konuşmalarda genellikle onu ürkütüp korkutacak türlü korkunç belkilerden söz ediyordu. Padişah için şurda burda söylenen

olumsuz bütün haberler, onun ağzıyla padişahın kulağına erişiyor, onu alabildiğine korkutuyordu. Bu iki herifin bu günlerde Vahidettin'in çevresindeki en sıkı halkalardan birini meydana getirmesini başkatip uğursuzluk işareti olarak görüyordu.

Vahidettin, Horace Rumbold'u son olarak huzura çağırılmıştı. Rumbold Türkçe bilmediğinden İngiliz elçiliği tercümanı Ryan'ı da birlikte götürdü. Padişah, onları omuzları biraz daha çökmüş, kanburu biraz daha çıkmış olarak karşıladı. Son Osmanlı padişahının hali, yürekler acısıydı. Padişahın çevresi iyice boşalmıştı. Kafilenin başını Damat Ferit çekmiş, Refet Paşa İstanbul'a yerleşip de bütün memurları Ankara hükümetinin buyruğuna alınca padişahın çevresi birdenbire hızla boşalmağa başlamıştı. İki yabancı, mabeyinde bu cöl ıssızlığını iyice ayırt etti. Vahidettin'in yanında ancak, bütün yazgısını onun yazgısına bağlayanlarla birkaç da Ankara hükümetinin mahsustan Saraya yerleştirmiş olduğu casus kalmıştı. Teşrifat nazırının da savuşup gittiğinden dert yanan Vahidettin, konuklarını kendisi karşıladı, onları iki buçuk saat boyunca başına geleceklerin korkusuyla avunmak üzere orada tuttu. Rumbold ile sonunun ne olacağı üstüne konuşurken Ryan tercümanlık yaptı. Ryan, padişahı, bütün bu olan bitenler karşısında yine de ağırbaşlı, oturaklı buldu. Görüşme çok üzücüydü. Padişah, büyük acısını bu yabancılarla paylaşmak zorunda olduğundan cenderedeymişçesine sıkılıyor, pis bir sürü dert dinlemekten başka bir şey yapmayan diplomatlar da iyice sıkılıyorlardı. Bu arada en çok yorulan, sıkılan da Ryan oldu. Rumbold, baş tercümanı ile İngiliz elçiliğine döndüğünde orasını padişahın arkasından gitmiş olanlarla İngiliz muhipleri derneğinin kimi üyeleriyle tıklım tıklım dolu buldu. Padişahın bir sığınma görüşmesi yaptığını sezen bu lekeli kalabalık, hemen üçer beşer elçiliğe sığınmakta gecikmemişlerdi. Ankara'nın gazabı, bunları kıvrık, parlak

şimşekler gibi kovalıyordu. Birkaç gün önce İzmit'te bir çınar ağacının dalına asılan Ali Kemal'in linç edilmiş ölüsü, hepsine durmadan uyarılarda bulunuyordu. Son günlere dek İngilizlerin İstanbul'u hiçbir zaman bırakmayacağını sanarak büyük umutlara kapılmışlardı. Tanca'da, Hongkong'da olduğu gibi serbest bir kent statüsüne kavuşursa orda sonuna dek, yurdu bırakıp gitmek felaketinden uzak yaşayabilirlerdi. Ne yazık ki şair Rıza Tevrik, daha bir yığın devlet, düşünce adamı Refik Halit'ler, Refi Cevatlar (Ulunay) Frenk yada Arap ülkelerine savuşmuş, orda yurt bile tutmuşlardı. Vahidettin'e bel bağlayan bu son gruplar da bütün umutların kuş gibi uçup gittiğini, padişahın da kaçmak üzere müttefik çevrelerini yoklamakta olduğunu anlayınca İstanbul'da kol gezen Milli hükümetin ajanlarından kurtulmak için elçiliğe sığınmaktan başka çare bulamamışlardı. Elçilikte bunları barındırmak da bir sorundu. Elçiliğin kadrosu zaten çok genişti. Büyük yapıda barındırılmazlardı. Onları balık istifi gibi bahçedeki bir kulu-beye doldurdular. Bunlar, korunmalarını isteyerek ilk başvuran sığıntılar değildi. Önce birçok sığınan olduğu gibi durmadan sığınanlar, anlaşıldığına göre daha pek çok sığınacaklar da vardı. Ancak, şu var ki bu sığıntılardan epeyceci kapıldıkları ilk panik havasından kurtularak evlerine dönmüş, bir bölümü İngiliz işgali altında bulunan İstanbul kırsallarına yerleştirilmişti. Öyle ki bunların ne olacağı ancak daha sonra anlaşılabilecekti. Şu sırada İngilizlerin bunlarla uğraşacak zamanı yoktu. Birçoğu da kısa zamanda yüksek komisyonla askeri yetkililerin ortaklaşa yardımlarıyla Türkiye'den dışarı çıkarılmıştı. Bu komisyonun o zaman sığıntıları gemilere yükleyerek dış ülkelere yollayabilecek yetkisi vardı.

Lord Curzon, Rumbold'u Lozan'da kendisiyle birlikte bütün bir yetki ile çalışmak üzere seçmişti. Kendisine bir kişiyl yanında götürülebilir yetkisi verildiğinden o da gider-

ken yanına baş tercüman Ryan'ı alacaktı. Her ikisi de çocukluklarını yanlarına alarak 15 kasım günü İsmet paşayla görüşmek üzere Lozan'a yollanacaklardı. Artık, İngiliz elçiliğini dolduran sığıntılarla kim uğraşırsa uğraşsındı..

Sarayın Ankara'ya telgraf çekmek girişiminin Tevfik Paşanın işe karışmasıyla suya düşmesinden on beş gün sonra, Vahidettin, mabeyin başkatibini çağırttı. Küçük Mabeyinin iç odalarından birinde oturmuş, efkarlı efkarlı sigarasını tütürüyor, dağda yolunu şaşırmış bir yolcu gibi görünür görünmez bir şeylerden yardım bekliyordu. Başkatip, kapıya varır varmaz her zaman olduğunun tersine hiç bekletilmeden, şaşırtıcı bir ivedilikle nöbetçi musahip ağalardan biri aracılığıyla koridorun yanındaki odalardan birinin kapısının önüne götürüldü. Musahip önde o arkada oda ya girdiğinde kendisine çok garip görünen bir görünüşle karşılaştı. Padişah, odanın sol yanındaki yaldızlı bir kanapede iğreti oturarak sigarasını tütürüyor sağ köşede de eski adamlarından İbrahim bey kocaman bir bavulun üzerine tünemiş yaşlı bir akbaba gibi tedirgin padişahı süzüyordu. İbrahim beyin yanında içinin yeni doldurulmuş olduğu anlaşılan büyük bir bavul daha vardı. Başkatip girince ikisi de başlarını kaldırarak ona baktılar. Vahidettin, üzümlüğü, kaygusunu saklamağa çalışıyorsa da bu başkatibin görgülü gözünden kaçmadı. Vahidettin'in dalgın, kaygulu bakışlarının bir eşi olan İbrahim beyin bakışları da başkatibin gözlerinden gizini saklayamadı. Bunların durumu olağan değildi. Bu hazırlanmış bavullarla bu dalgın, üzümlü bakışlı insanlar neyin nesiydi? Başkatip şaşırmıştı. Padişahın karşısında durum alınca o, ürkek, çekingen hali, titreyen sesiyle şöyle dedi:

«Bizim büyük kerime Tevfik Paşazade İsmail Hakkı beyden iftirak edilecekmiş. Defteri mahsusunda mukayyet talaknamelerden bir suretini istiyormuş. Biliyorsun ki def-

ter Murtaza beydedir. Söyle, hemen bir suretini yazsın. Bugün marzufen gönder.»

Bu da başkatibi şaşırtmaktan geri kalmadı. Bütün gariplikler bugün hep bir araya mı gelmişti? Padişaha şöyle dedi:

«Malumu şahaneniz, bu talaknameler iki türlüdür, bir-birinden hikmetçe farklıdır. Hangisi ferman buyuruluyor?»

«Canım, neme lazım, hangisini istiyorlarsa kendinden sor. Bir suretini yazdır, gönderiver.»

Başkatip bu bilmecenin içinden çıkabilecek güçte değildi. Ancak, şaşkınlığı daha çok artmıştı:

«Ferman buyurulur, efendimiz» deyip işin içinden çıktı.

Döndüğünde şaşkınlığına şaşkınlıklar eklendi. Çıkış yolu üzerinde kapının yanındaki odalardan birinin yarı açık kapısından gördüğü şey gerçekten şaşırtıcıydı. Bir masanın başında oturan bir «hanımefendi», dirseklerini masaya dayamış, elleriyle başını tutmuş, çok dalgın bir halde düşünüyordu. Pek az zaman içinde gördüğü dalgın, kaygulu Saray insanlarının üçüncüsüydü bu. Bu kadın hangi «hanımefendi»ydi, bilmiyordu. Neden böyle derin derin düşünüyordu? Neydi bu garip hallerin nedeni? Bu garip hallere bir anlam veremeyerek odasına döndü. Orada da hem bu tuhafliklar üstüne kafa yorup hem de padişahın isteklerini yerine getirerek akşamleyin evine dönerken kendi kendine şöyle diyordu. «Bir faka basmamak için bu garip haller üstüne hiç kimseye bir şey sormamak gerek.»

Vahidettin, son Cuma selamlığı olacak olan 10 kasım 1922 günü, Hamidiye camisinde son namazını kılarak (bunu ancak kendisi bir de bir iki en yakını biliyordu) kendi isteğiyle işgal güçleri başkomutanı general Harrington'la caminin mahfelinde bir görüşme yaptı. Tercümanlığı padişah-

hın yeni yaverlerinden deniz subayı yüzbaşı Fahri yapıyordu. (Rauf beyin de kahramanlık destanındaki ikinci adam.) General Harrington'la padişah arasında neler konuşulduğunu gösteren hiçbir belge yoksa da Rumbold, Lozan'a giderken padişahı generale emanet ettiğinden bu, padişahın hesabına bunalımlı bir dertleşmeden başka bir şey değildi. Padişah, çevresinde gittikçe daralan cendereden kurtulmak umuduyla bu yeni vasisine dört elle sarılmıştı. Rumbold, İstanbul'dan ayrılmadan önce generale Vahidettin'in ölümünden diriminden sorumlu olduğunu söylemişti. Vahidettin, başı son kerte dara gelince kendisine sonuna dek bağlı kalacak olan mızıka kumandanı aracılığıyla ona başvuracaktı. Mızıka kumandanı, padişahın kadınlarından birinin kardeşiydi.

Hamidiye kahramanı Rauf bey, son Osmanlı hükümetlerinden birinde Bahriye Nazırı olunca eski seyir subayı Fahri beyi çağırarak:

«Sizi Hamidiyeye ikinci kaptan atadım. İngilizler, Türk donanmasından yalnız bir mektep gemisinin onarılmasına müsaade ettiler. Siz de Hamidiyede görev alacaksınız» demiş, aradan biraz geçtikten sonra onu yine çağırarak:

«Sizi Vahidettin'in yanına yaver veriyorum. Orada dik-katli çalışacaksınız ve İngiliz basınından bizim üstümüze yapılan yayınları Türkçeye çevirerek padişaha vereceksiniz» diye yeni görevini bildirdi. Sonradan Milli ordunun kadrosunda amiralliğe dek yükselecek olan Fahri (Engin), Vahidettin Türkiye'den kaçıp gidinceye dek bu görevde kaldı. Anadolu savaşı başladıktan sonra da Yıldız sarayında Anadolu'nun gizli adamı olarak çalıştı.

13 kasım 1922 günü, general Harrington'un Harbiye Mektebindeki karargâhından telefon edilerek Yaver Fahri'nin general Harrington'u gidip görmesi istendi. Yaver Fahri, Harbiyeye vardığında general Harrington'u odasında yalnız başına oturur buldu. Çok iyi İngilizce bilen

Fahri bey, bir koltuğa oturarak generalin diyeceklerini dinlemeğe hazırlandı. Yeşil tonlarla karışık mavi gözlerini ona diken general, alçak sesle şöyle konuştu:

«Türkiye’de durum gittikçe kötüleşmektedir. Eğer padişah arzu ederse kendisini Malaya savaş gemimizle Malta’ya ulaştırabiliriz. Durum düzelinece yine Türkiye’ye dönerler. Ancak, bu önerim çok gizlidir, bunu ancak padişahın kendisine söyleyebilirsiniz.»

Fahri bey, generalin karargahından ayrılarak Saraya döndüğünde baş Mabeyinci Yaver Paşanın odasına gitti. Harrington’dan getirdiği haberleri ancak padişaha söyleyebileceğini anlattı. Padişah, onu iç Mabeyin dairesinde kabul etti. Son padişahı, yeni durumun ışığında bir daha alıcı gözle süzdü. Şu sırada bir alçağın karşısında bulunduğunu duyuyor, yaptığı göreve, olumlu bir yanı olsa bile, lanet ediyordu. Son Osmanlı padişahı, bir insan müsvedesinden başka bir şey değildi. Sirtında robdöşambr vardı. Yüzü traşsız, zayıf, kuru üzgündü. Fahri beyin söylediklerini kılı kıpırdamadan, daha çok böyle görünmeğe çalışarak dinledi. Ona ancak:

«Gidebilirsiniz» demekle yetindi.

Genç yaver, yaverler odasına döndüğünde elini şakağına koyup şöyle bir düşündü. Burada yapılacak gerçek bir görev vardı. Hemen onu yaptı: Rauf bey, onu yaverliğe atarken şunları demişti: «Memleket ve vatanın hayrına günün gelince iyi hizmetler yapmanı beklerim.» Aradan zaman geçmiş, sarayın çürümüş, kokmuş havasına dayanamayan genç subay, bu görevden alınması için Rauf beye yalvarmışsa da «göreviniz daha orada bitmemiştir» cevabıyla karşılaşmıştı. Aradan biraz daha zaman geçmiş, bu kez Hamidiyenin eski kahramanı milli hükümetin başbakanı olmuştu. Hemen, Başbakan Rauf beye bir mektup yazarak yakın akrabasından Niyazi eliyle Refet Paşaya gönderdi.

Fahri beyin, milli hükümetin, Refet Paşanın adamı ol-

duğu İngilizlerce olduğu gibi sarayca da öğrenilmişse benziyordu. General, padişahın kaçıp kaçmayacağı haberini Fahri beyle göndermişse de ondan sonraki haberleşmelerini padişahın kayınbiraderi Zeki bey aracılığıyla yapmayı daha uygun bulmuştu.

General Harrington, bir çarşamba günü, konukları Korgeneral Hartings, MC Hardy ve Anderson'la yemekte iken Vahidettin'in yaverinin geldiğini bildirdiler. Bir yaver göndererek bu yaverin kim olduğunu öğrenmek istedi. Gelenin, padişahın kayınbiraderi, Muzikayı hümayun komutanı Yarbay İbrahim Zeki olduğunu öğrendi. General, odasında karşısına aldığı adamı dinledi; Sarayda yıllarca Sultanın ekmeğini yiyen, en yakın adamlarından saydığı doktoru bile ötekiler gibi aleyhine dönmüştü. Vahidettin'in aldığı en yeni habere göre de Cuma selamlığına çıktığında tıpkı Ağbisi Abdülhamit'e yapıldığı gibi ona da suikast yapılacaktı. Diriminin korunması için İngiliz devletine sığınmak istiyordu. General, sultanı kaçırmakla suçlanmak istemediğinden bu sığınma isteğinin yazı ile yapılmasını, ancak böylece işi düşünebileceğini söyledi.

Zeki, saraya döndükten sonra hemen generalin istediği belgeyi padişahın mührüyle mühürleterek götürdü. Sığınmasının kabul edilmesini dileyen padişah şöyle yazmıştı:

«Dersaadet işgal kuvvetleri başkumandanı general sir Harrington cenaplarına:

İstanbul'da hayatımı tehlikede gördüğümünden İngiltere devleti fahimesine iltica ve bir an evvel İstanbul'dan mahalli ahare naklimi talep ederim, efendim.

16 teşrinisani 1922

Halife-i müslimin

Mehmet Vahidettin»

Buna Britanya fevkalade komiseri Nevili Henderson yanıt verdi. Bunda isteğinin kabul edildiği bildiriliyordu. 16 kasım perşembe akşamı gelen bu yanıt üzerine kaçış dü-şüncesi birden bire kesinleşerek uygulanmaya geçildi. Vahidettin, dokuz yakın adamını toplantıya çağırdı. Ertesi sabah için hazırlanmalarını söyledi. Kaçma hazırlığı sıtma-lı bir biçimde sürerken Vahidettin geceyarısı Malta köş-küne gitti. Saray halkı her şeyden habersiz mışıl mışıl uyu-yordu. Gökyüzü kapkara güz bulutlariyle örtülüydü. Rüz-gâr, Yıldız korusunun ağaçlarını hışıldatıyordu. Bulutlar, sanki ıslak dev çarşafı gibi ağaçlara sürtünerek geçiyor-du. Vahidettin, Malta köşkünün kapısından içeri girerken nerdeyse ağılıyacaktı. Orda kendisini bekleyen dört güzel karısına veda edecek, onları General Harrington'a ema-net etmek zorunda kalacaktı. Bunca kadını nereye götü-rebilirdi? Ancak Avrupa'ya yerleştikten sonra onları aldi-rabilecekti. Salona girdiğinde dört karısını orda kendisini bekler buldu. Onu görünce hüngür hüngür ağlamağa baş-ladılar. Sonra, onları hareme yolladı.

Kaçış planını olduğu gibi general Harrington hazırla-mıştı: Saraya hiç kimse yanaşamadığından kaçışı uygula-mak büyük güçlükler yaratıyordu. Planın hazırlanmasında Tuğgeneral Julian Steele ile humbaracılar komutanı Albay Volston da ona yardımcı olmuştu. Türkiye'nin son sultanı-nı sağ salım Türkiye'den çıkarabilmek çok belâlı bir işse de bunu üzerlerine almayı kabullenmişlerdi. Üçünün ha-zırladığı plana göre Vahidettin'le oğlu Ertuğrul, birkaç da içten adamları cuma sabahı gezmeye çıkacaklardı. Hemen o sıralarda da İngiliz muhafız humbaracılar, sarayın arka bahçesinde sözde eğitim yapacaklardı. Öyle kötü bir eği-tim yapacaklardı ki iki hasta arabası kapının dışına sı-kıştırılacak, belirli bir saatte sarayın kapısı zorlanacak, Vahidettin'le oğlu öndeki ambülansa, öbürleri de birkaç bavuluyla ikinci ambülansa bineceklerdi. Herhangi bir teh-

likeye karşı kapı makineli tüfeklerle çevrilmişti. Harrington'un yaveriyle bir başka subay, dolu tabancalarıyla ambulanda bulunaçaklardı. Alarm verilmesi tehlikesine karşı makineli tüfeklerle gereçlenmiş kamyonlar, sarayların karşısına sıralanacaktı. Yüz kişilik bir güçlü denizci bölüğü görünürde eğitime çıkarılmış gibi Dolmabahçeye çıkarılacaktı. O perşembe günü hazırlanan bu plan, son kerte gizli tutulmuştu. Yalnız, işi yönetecek subayların haberi vardı.

Vahidettin'in Türkiye'de son cumasıydı. Onun da ancak birkaç saatini Türkiye'de yaşayacaktı. General Harrington'un deyimince bardaktan değil de kovalardan boşaltıncasına bir güz yağmuru yağıyordu. Günlerdir boğaz bölgesinin üstünde inatla asılı kalmış olan kalın bulut katları, şimdi, İstanbul'un üzerine alabildiğine yararsız bir yağmur boşaltıyordu. Bir yanda General Harrington, saat dört buçukta kalkıp janbonlu yumurtasını yerken bu berbat havada erati nasıl eğitime çıkaracağını düşünüyor, öbür yanda bir şezlonga uzanarak geceyi geçiren Vahidettin, bu yağmurlu havaya bakarak böyle berbat bir havada kaçmanın bir talihsizlik olduğunu düşünüyordu. Kendi padişahlığı da böyle sağnaklar gibi felaket yağın bir döneme rastlamış, sonu da bir o kerte kötü olmuştu. Vahidettin, önde, oğlu Ertuğrul arkada Malta köşkünün merdivenlerinden inerek kapının önünde bir süre durakladılar. Sabahın karanlığı, kara yağmur bulutlarıyla şakır şakır yağın yağmurun yattığı karanlığa karışıyor, ortalığı umutsuzluk aşıl原因 bir alacakaranlığa boğuyordu. Vahidettin'in ayakları birtürlü sel gibi akan yağmur sularının içine girmek istemiyordu. Yukardan seller boşalıyor, sarı toprakta cıvı cıvı sular kaynaşıyor, aşağı doğru derecikler akıyordu. Koruyu döven yağmurla fırtına on binlerce ağaçtan türlü sesler çıkarıyor, havanın korkunçluğunu büsbütün arttırıyordu. Ne berbat

hava bu yarabbi. Onu herkes gibi, ulusu gibi, nimetiyle beslediği binlerce nankör gibi doğa da mı, tanrı da mı unutmuştu. Dört beş yıllık padişahlık, bu korkunç günlere gelip dayanmak için miydi? Neydi bu başına gelen? Ağbisi Abdülhamit, hiç olmazsa ülkeden dışarı atılmamış, öldürülmek istenmemiş, Selanik'te bir sarayda, İstanbul'da Beylerbeyi sarayının bir odasında mücevheratiyle kadınlarıyla başbaşa bırakılmış, kendi eceliyle ölünceye dek biraz sıkıntılı da olsa yine rahat bir ömür sürmüştü. Öldükten sonra da en büyük düşmanları olan Enver Paşayla Talat Paşa, cenazesini saygı ile kaldırmışlardı. Acaba bir gün yadellerde ölüp giderse kendi cenazesini de Mustafa Kemal Paşayla Refet Paşa kaldıracak mıydı?

Kafasının içi böyle binbir türlü umutsuzluk aşılayan düşünceyle kaynaşan Vahidettin, «ya bismillah» deyip şemsiyesini açarak yamura ayağını attı. Rugan ayakkabıları suların içine dalarken gergin şemsiyesini de yağmur damlaları trampet çalar gibi dövmeğe başladı. Yıldız sarayının arka kapısına Şişli - Kâğıthane yoluna bakan kapıya doğru yürüdü. Şemsiyesinin altına sokulmak isteyen Ertuğrul da onun koluna asıldığından sırtının kamburluğu bir kat daha meydana çıkmıştı. Korudan ıslak, korkunç hisşirtılar, ısıklarla geçen sert rüzgâr, neredeyse şemsiyesiyle birlikte onu uçuracak bir şiddet kazanıyordu. Birkaç kez uçma, yuvarlanma tehlikesi atlatarak en sonra kaçak yoldaşlarından Başmabeyinci Yaver Paşanın, muzikayı hümayun kumandanı Yarbay İbrahim Zeki'nin, doktor Reşat Paşanın, Seccadecibaşının, esvabçıbaşı İbrahim'in, Berberbaşı Mahmut'un, Tütüncübaşı Şükrü'nün, Haremağası Mazhar'ın, Haremağası Halim'in toplu olarak durduğu, umutsuz bir yığın yarattığı dış kapıya vardılar. Kapı ardına dek açıldı. Dışardaki meydanda İngiliz barakalarının önünde yağmur altında, kuru havadaymış gibi, umursamazlıkla dikilip duran İngiliz askerlerine, hemen kapının yanında arka arka-

ya duran kızılhaç işaretli iki ambülansa, yağmur altında bir su yarattığı gibi rahatça dolaşan İngiliz subaylarına baktı. Bu, pek az zaman içinde olup bitmişti. Üstünden başından sular akan uzun boylu genç bir İngiliz subayı padişaha sokularak birinci hasta arabasını gösterdi:

«Majeste.»

Vahidettin, kolay binilsin diye merdiven de konulmuş olan arabaya binerken şemsiyesini kapamayı unuttuğundan şemsiye kapıya takılarak ters döndü.

İkinci ambülansa da kaçak adamları doluştu. İki hasta arabası, üstlerinden başlarından sular akarak eğitim alanında bir kamuflaj eğitimi yapmakta olan askerlerin arasından geçerek aşağıya doğru inmeğe başladı. Bu İngiliz askerleri, eğer bu zavallı padişah yıkıntısı yüzünden bu havada eğitime çıkarıldıklarını bilselerdi mutlaka onu en kaba İngiliz sövgüleriyle bir güzel donatırlardı.

Üstü kapalı makam otomobiliyle Tophanedeki randevu yerine yetişmek üzere Tarabya'daki evinden çıkan general Harrington, yol boyunca şuraya buraya yerleştirdiği İngiliz subaylarının yağmur altında dolaşıp durduklarını gördükçe bu uğursuz işe bulaştığına üzülmüyordu. Yolda Rumbold'un yerine İstanbul'a Elçilik maslahatgüzarı olarak atanan Nevill Henderson'un arabasıyla karşılaştı. Bekleme yerine varıp da biraz bekledikten sonra bir ambülansın geldiğini gördüler. Bu, saray adamlarını getiren ambülanstı. Padişahın bindiği araba, ortalıkta yoktu. İkisi de heyecana kapıldı. Yoksa, Refet Paşanın adamları, yarı yolda padişahı yakalamışlar mıydı? Böyle bir aksilik olmuşsa beceriksizliklerine herkesi güldüreceklerdi. Generalle Henderson, birbirlerinin yüzüne tedirginlikle bakarken bu fiyaskonun yarattığı panik havası içinde yüzüyorlardı. Neyse ki sonra haber geldi. Padişah, bindiği arabaya da uğursuzluk getir-

miş, tekerleği patlamıştı. Gecikmenin bundan ileri geliş, bekleyenlerin yüreklerine soğuk su serpti.

Biraz sonra, padişahın bindiği araba görüldü. Hep birlikte rıhtımın ıssız bir köşesine yanaştılar. Orda bekleyen bir askeri motora atladılar. Biraz ilerde kül rengi bir ejderha gibi yatan, üzerinde kocaman harflerle Malaya yazılı zırhlıya yanaştılar, ilkin Vahidettin, şemsiyesini açmağa fırsat bulamadan merdivenleri tırmanmağa başladı. Arkasından pek genç, pek sevdiği oğlu Ertuğrul tırmanıyor, onları, kaçak saray adamları kafilesi izliyordu. Geminin güvertesine çıktıklarında yağmura önem vermeksizin biraz dikildiler. Onları merdiven başında amiral karşıladı. Padişahın elini sıktı. Bu İngiliz Akdeniz filosu komutanıydı. General Harrington, padişahı selamlayarak geçmiş olsun dedi, sonra şunları ekledi:

«Majesteleri artık İngiliz toprağında, güvenlik içinde-siniz.»

Padişahla adamlarını kamaraya iletiler. Orda hepsine kahve sundular. İngiliz ev sahipleri, beş on dakika konuklarını ağırladıktan sonra salondan çekildiler. Ancak, Harrington, padişahla vedalaştığı sırada ondan bir hatıra olarak sigara tabakasını beklerken o ona geride bırakmak zorunda kaldığı dört karısını emanet ederek sonradan gittiği yere göndermesini diledi. Harrington bu dört kadının yüzünü hiçbir vakit göremeyecekti.

General Harrington gemiden ayrılmadan önce padişahın sığınacağı yeri kesin olarak kararlaştırmak gerekiyor. Malta'ya gitmesi uygun görüldü. Sonra ordan istenilen bir yere gidilebilirdi. Vahidettin, Doktor Reşat Paşaya, karılarına, kızlarına ünleyen bir mesaj yazdırdı. Reşat Paşanın yazarken yaptığı bir yanlışa çok içerledi. Doktoru yüksek sesle şöyle tersledi:

«Şaşkına dönmek salt benim hakkım iken maiyetimdekilerin de şaşkınlığı necilik oluyor?»

Törens l vedalaşmalar bitip de Harrington'la Henderson Malaya'dan ayrılınca kaçaklar demir alan geminin pencerelerine  ş ş p bir daha ne zaman döneceklerini bilmedikleri yağmur altındaki İstanbul'a son kez gözleri, ileri yaşlı, baktılar. Vahidettin, birkaç yıl önce Enver Paşayla Talat Paşanın kuzeye doğru kaçışlarını, arkalarından, yakalamak üzere bir torpido salışını andı. şimdi, gerçi onun arkasından torpido gönderecek hiç kimse yoksa da alın-yazıları ne kerte birbirlerine benzemişti. Onlardan, o azılı düşmanlarından artık hiçbiri yaşamıyordu. Kendisi altmışını geçtiği halde onlar, kırkar yaşlarında gurbet ellerde Ermeni yada Rus kurşunları altında can vermişlerdi. Bir kişi yurdundan ayrı düşmeye g rs nd . Talat Paşa, Berlin'de bir Ermeni ter rc s n n, Taleyran'ın kurşunları altında, Cemal Paşa Azerbeycan'da yine belki bir Ermeni ter rc n n kurşunlariyle, Enver Paşa Türkistan'da ham hayaller peşinde çetecilik yaparken kızıldordunun makinalı tüfekleriyle can vermişti. İnsan «vatandan c da» olunca çevresine karınca sürüleri gibi tehlikeler  ş ş yordu. Bunların elinden kurtulmak da artık ancak bir talih işiydi.

Malaya, boğazdan ıktı, Marmara'da ilerlemeğe başladı. Yağmur hal  yağıyordu. şimdi, İstanbul, bu korkunç yağmur altında silik, kül rengi bir panorama olarak görünüyordu. Kaçaklar, pencerelerden çekilerek yumuşak koltuklara  kt ler  zg n  zg n birbirlerinin özgünlüğünü s zmeğe başladılar. şimdi, padişahta da artık bir büyüklük kalmamıştı. O da onlar gibiydi, o da onlardan biriydi artık. Padişah, İngiliz subaylarının gösterdiği kamarasına girerken T t nc başısına döndü:

«Gel, şükrü.» dedi.

Vahidettin'in kırk yıllık t t nc başısı, Kayserili şükrü, kamarasına giren padişahın ardınca bezgin adımlarla

yürüdü. Vahidettin, yorgun, uykusuz, bezgin bir koltuğa yığılırcasına çöktü. Titreyen bir sesle:

«Şükrü, dedi, Ertuğrul'un yeri ayrı, dikkat edin, çocuğu deniz filan tutarsa başından ayrılmayın.»

«Merak buyurmayınız, efendimiz,» diye kekeleyen Tütüncübaşı: «Böyle nereye gidiyoruz, allahaşkına?» diye dilinin ucuna gelmişken sormadı.

İçlerinde iki üçünden başka hiçbiri nereye gittiklerini bilmiyordu. İngilizlerle imzalanan protokolun anlamından haberleri yoktu. Bu adamlar, buyruğuyla isteğini kıramayarak padişahın arkasına takılmış gidiyorlardı. Bu, bir alışkanlığın sürümünden başka bir şey değildi. Kırk yıllık hizmet alışkanlığı, onları almış, engin bir denizde birer çöp gibi sürükleyip götürüyordu. Padişah, onlara nereye gittiklerini bile söylememişti, buna gerek görmemişti. Padişahın, içinde yüzdüğü üzünlük, bu kerte büyük olmasaydı, yine nereye gittiklerini sormak yürekliliğini gösterebilirdi. Vahidettin, en sonra, tütüncübaşının düşüncelerini yüzünden okumuştı:

«Mukadderat diye konuşmağa başladı, mukadderat, Şükrü. Şimdilik Malta'ya gidiyoruz. Öyle icap etti. Oradan sonra, bakalım, kısmet neresi ise. Sen şimdi çantaları aç, gecelikleri filan çıkar, sonra geminin mutfağını bul, kahveyle yine sen meşgul ol.»

Şükrü, o gün Vahidettin'in yanından hiç ayrılmadı. kahvelerini, sigaralarını sağlayarak üzünlüğünün azalmasına çalıştı. İlk gün, akşama dek eski padişahın altmış sigarayla sekiz fincan kahve içtiğine tanık oldu. Malaya, çok hızlı gittiğinden çabucak Marmaradan çıkmış, Türk kara sularından çıkmış, Adalar denizinde ilerliyordu. Vahidettin, ağzından ateşli dumanlar gibi çıkan sözler söylüyor, içinin ateşini söndürmeğe çalışıyordu:

«Heyhat... Mukadderat... böyle imiş...»

Gemide mutfağın bir bölümü salt alaturka yemekler pişiriyor, özellikle et yemeyen eski hünkârın yiyebileceği türlü sebzeler, makarna, pilav, börek gibi yemekler yapılıyordu. Hemen her yemekte de sofrada muhallebi bulunuyordu. Bu, Vahidettin'in eskiden beri çok sevdiği bir yemektir. Yemeklerini hep sevgili oğlu Ertuğrul'la birlikte yiyordu. Yemekten sonra iki saat uzanıyor, sonra, entarisi sırtında kamarada saatlarca bir aşağı bir yukarı mapusane voltası vuruyordu. Böyle ayağında terlikleri bir aşağı bir yukarı dolaşıp durdukça da sigaralarının birini yakıp birini söndürüyor, arada bir de Şükrü'nün yaptığı bol köpüklü kahveleri höpürdetiyordu.

Ancak, sabahları kahvaltıdan sonra giyinip güverteye çıkıyor, biraz gezinip oturuyor, amiralle işaretle filan bir iki laflıyor, sonra biraz da oturarak bırakıp kaçtığı Türk yurdunun ufuklarına bakıp dalgıyor, ne düşündüğünü kimse bilmiyordu. Akdeniz'in birdiziye uzayıp giden kül rengi iri gürz dalgalarına bakmaktan bıkıyor, kamarasına kapanarak yitirdiği nimetlerin eşsiz güzelliklerini bir kez daha gözden geçiriyordu.

Kamaradaki çantalardan birinin içinde üç bin altın lira vardı. Vahidettin, bunları Tütüncübaşıya göstererek:

«Vakıa emniyetтейiz, ama, ne olur ne olmaz, sen yine ihtiyatlı ve dikkatli bulun.» dedi.

Bunu dinleyen Şükrü bey, eski padişahın paranın, iktisadın ne demek olduğunu hiç bilmediğini anladı. On bir kişilik bir kafileye bu para kaç gün yeterdi? Elinde olmayarak şu soruyu padişahın yüzüne bir kirpi gibi fırlattı:

«Hepsi bu kadar mı, efendimiz?»

Tütüncübaşının kaygulu durumu Vahidettin'in hoşuna gitmişti; ilk kez gülümsedi:

«Merak etme, Şükrü, dedi, yirmi bin İngiliz lirası da Londra bankasında var.»

Bunu da yeter bulmayan tütüncübaşı yine sordu:

«Başka yok mu, efendimiz?»

Vahidettin, şaşırmış gibi Şükrü beyin yüzüne baktı:

«Daha ne olsun, Şükrü?» diye şaşkınlığını açığa vurmaktan kendini alamadı.

«Kalabalığız da, efendimiz.»

«İdare ederiz. Allah kerim.»

«Efendimiz, Kuranı Kerim de o çantada mı?»

«Hangi Kuranı Kerimden bahsediyorsun?»

«Hani, Hazreti Osman'ın yazısı.»

Hünkar, bu son soru üzerine öfkelen-di. Kansı-z yüzü biraz daha kansı-zaştı. Tütüncübaşıya hiçbir yanıt vermedi. Tütüncübaşı, bu paha biçilmez yazma Kuranın da birlikte alınan yükte hafif pahada ağır eşya arasında bulunduğunu sanıyordu. Oysa, padişah, her nasılsa dalgınlıkla onu yü-rütmeyi unutmuştu. Bunu akıl edemediğinden dolayı da ya-sayışının sonuna dek yanacaktı. Dört Halifeden Hazreti Os-man'ın kendi eliyle yazdığı bu Kuran, kaçışından hemen bir ay önce Topkapı sarayından getirtmiş olan hünkâr, bir sü-re kendi yanında alıkoymuştu. Tütüncübaşı da bu yüzden onun da götürülen eşyalar arasında olduğunu sanıyordu. Kuranı Kerimin kabı en değerli taşlarla süslüydü. Aslında paha biçilmez olduğu söylenen kitaba üstünkörü elli al-tın fiyat biçiliyordu. Vahidettin, son günlerde ne akla hiz-metse bunu yline geriye, Topkapıya göndermişti.

Vahidettin'in ilk iki günlük yolculuğu oldukça durgun, sessiz geçtiyse de üçüncü gün ah vah etmeğe başladı. Şükrü bey, Malta'ya yaklaşıldığı sırada, dördüncü yolculuk günü dolarken, Vahidettin'in ağzından çıkan ahlârların daha da ateşlendiğini gördü. Son gün, salt İstanbul'dan orada bırakmak zorunda kaldığı dört kadınefendiden, özellikle bunların içinde büyük bir aşkla sevdiği Nimet Sultandan söz-etmeğe başladı.

Bu, Vahidettin'in gerçekten delice sevdiği bir kadındı. Yaşı ilerlemiş olduğu halde onu bir delikanlı gibi seviyordu. Tütüncübaşı ile artık senli benli konuşuyor, gurbetin bu ilk adımında kendi dilinden anlayan bir yurttaşıyla karşı karşıya bulunduğundan da hoşnut görünüyordu. Aşk, gönül konularını tüketince işi biraz da siyasal dedikodulara getiriyor, Halifelğe getirilen Abdülmecit efendiyi şöyle çekiştiriyordu:

«Bizim budala, demek, saltanatsız hilafete razı. Yani, Tekke şeyhi olacak. Gerçi ona bu kadar da çoktur ya. Ben, onun bunca yıl önce yüzünü ilk gördüğüm günden beri sana kaç defa demedim mi ki divanedir bu biçare diye.»

Tütüncübaşı, o gün ilk kez öğle yemeğinden sonra kendisinden kahve isteyince şaşarak Vahidettin'in yüzüne baktı. Şundan ki o, «dokunuyor» diye yemekten sonra hiç kahve içmiyordu. Onun sorucu mimiklerini anlayan Vahidettin:

«Zarar yok, Şükrü, dedi, bütün sıhhatim artık sarsılmış olduktan sonra bir de midem bozulmuş, ne çıkar?»

Dört günlük yolculuktan sonra Malaya savaş gemisi, Malta'nın önünde demir attı. Kaçaklar, eski padişah başta, bir stimbota doluştular. Karaya ayak bastıklarında düş kırıklığına uğradılar. Ortalıkta kimsecikler yoktu. Çöl gibi bir adaya varmışlardı. Bu cennetten arafa düşmek gibi bir şeydi. Vahidettin başta, hepsinin suratı asıldı. Burda ancak, güzel İstanbul'dan beri içlerinde getirdikleri cennet yeşillikleriyle yaşayabileceklerdi. Başka türlü yaşanamazdı. Yakıcı bir Akdeniz güneşi altında ak kayalıklardan meydana gelen bu adacık, birkaç yıl önce bütün Türk büyükleriyle Kuvayı Milliyecilerin sürüldüğü bir sürgün yeri idi. Şimdi, sıra Vahidettin'e gelmişti. Demek ki her şey sırayla idi.

Vahidettin'le adamları, orda bekleyen otomobillere binerek ıssız yollardan kendilerine ayrılan konağa gittiler.

«Başka yok mu, efendimiz?»

Vahidettin, şaşırmış gibi Şükrü beyin yüzüne baktı:

«Daha ne olsun, Şükrü?» diye şaşkınlığını açığa vurmaktan kendini alamadı.

«Kalabalığız da, efendimiz.»

«İdare ederiz. Allah kerim.»

«Efendimiz, Kuranı Kerim de o çantada mı?»

«Hangi Kuranı Kerimden bahsediyorsun?»

«Hani, Hazreti Osman'ın yazısı..»

Hünkâr, bu son soru üzerine öfkelenildi. Kansıız yüzü biraz daha kansıızlaştı. Tütüncübaşıya hiçbir yanıt vermedi. Tütüncübaşı, bu paha biçilmez yazma Kuranın da birlikte alınan yükte hafif pahada ağır eşya arasında bulunduğunu sanıyordu. Oysa, padişah, her nasılsa dalgınlıkla onu yürütmeyi unutmuştu. Bunu akıl edemediğinden dolayı da yaşıyışının sonuna dek yanacaktı. Dört Halifeden Hazreti Osman'ın kendi eliyle yazdığı bu Kuran, kaçışından hemen bir ay önce Topkapı sarayından getirtmiş olan hünkâr, bir süre kendi yanında alıkoymuştu. Tütüncübaşı da bu yüzden onun da götürülen eşyalar arasında olduğunu sanıyordu. Kuranı Kerimin kabı en değerli taşlarla süslüydü. Aslında paha biçilmez olduğu söylenen kıtaba üstünkörü elli altın fiyat biçiliyordu. Vahidettin, son günlerde ne akla hizmetse bunu yine geriye, Topkapıya göndermişti.

Vahidettin'in ilk iki günlük yolculuğu oldukça durgun, sessiz geçtiyse de üçüncü gün ah vah etmeğe başladı. Şükrü bey, Malta'ya yaklaşıldığı sırada, dördüncü yolculuk günü dolarken, Vahidettin'in ağzından çıkan ahların daha da ateşlendiğini gördü. Son gün, salt İstanbul'dan orada bırakmak zorunda kaldığı dört kadınefendiden, özellikle bunların içinde büyük aşkla sevdiği Nimet Sultandan söz etmeğe başladı.

Bu, Vahidettin'in gerçekten delice sevdiği bir kadındı. Yaşı ilerlemiş olduğu halde onu bir delikanlı gibi seviyordu. Tütüncübaşı ile artık senli benli konuşuyor, gurbetin bu ilk adımında kendi dilinden anlayan bir yurttaşıyla karşı karşıya bulunduğundan da hoşnut görünüyordu. Aşk, gönül kenularını tüketince işi biraz da siyasal dedikodulara getiriyor, Halifelğe getirilen Abdülmecit efendiyi şöyle çekiştiriyordu:

«Bizim budala, demek, saltanatsız hilafete razı. Yani, Tekke şeyhi olacak. Gerçi ona bu kadarı da çoktur ya. Ben, onun bunca yıl önce yüzünü ilk gördüğüm günden beri sana kaç defa demedim mi ki divanedir bu biçare diye.»

Tütüncübaşı, o gün ilk kez öğle yemeğinden sonra kendisinden kahve isteyince şaşarak Vahidettin'in yüzüne baktı. Şundan ki o, «dokunuyor» diye yemekten sonra hiç kahve içmiyordu. Onun sorucu mimiklerini anlayan Vahidettin:

«Zarar yok, Şükrü, dedi, bütün sıhhatim artık sarsılmış olduktan sonra bir de midem bozulmuş, ne çıkar?»

Dört günlük yolculuktan sonra Malaya savaş gemisi, Malta'nın önünde demir attı. Kaçaklar, eski padişah başta, bir stimbota doluştular. Karaya ayak bastıklarında düş kırıklığına uğradılar. Ortalıkta kimsecikler yoktu. Çöl gibi bir adaya varmışlardı. Bu cennetten arafa düşmek gibi bir şeydi. Vahidettin başta, hepsinin suratı asıldı. Burda ancak, güzel İstanbul'dan beri içlerinde getirdikleri cennet yeşillikleriyle yaşayabileceklerdi. Başka türlü yaşanamazdı. Yakıcı bir Akdeniz güneşi altında ak kayalıklardan meydana gelen bu adacık, birkaç yıl önce bütün Türk büyükleriyle Kuvayı Milliyecilerin sürüldüğü bir sürgün yeriydi. Şimdi, sıra Vahidettin'e gelmişti. Demek ki her şey sırayla idi.

Vahidettin'le adamları, orda bekleyen otomobillere binerek ıssız yollardan kendilerine ayrılan konağa gittiler.

Konakta aşçılar, hizmetçiler her şey hazırды. Böyle olduğu halde Vahidettin ile birlikte bütün kaçaklar:

«Ne fena yer.» diye yakınmaktan kendilerini alamadılar. Padişahla adamları bu adada otuz yedi gün konuk olacak, Vahidettin, hiçbir gün sokağa çıkmayacak, istediği öteberiyi Tütüncübaşıya aldıracaktı. Aldıracağı şeylerin başında da konyak gelecekti.

Odasına kapanan Vahidettin, ne kitap okuyacak, ne yazı yazacak, odasında tek başına mapusane voltası vurup derin düşüncelere dalacak, durmadan İstanbul'dan, General Harrington eliyle gönderdiği mektuplarına karşılık bekleyecekti. En çok haber beklediği kişiler arasında Nimet Sultanla öbür iki karısı, bir de sevgili kızı Sabiha Sultan vardı. O, Faruk efendiyle evli olduğundan Mecit efendinin sarayına yerleşecekti.

General Harrington'un karargâhı, Vahidettin'i kaçırdıktan sonra şöyle bir bildiri yayımladı:

«Resmen bildirilir ki, Zatı Şahane, bugünkü durum sonucunda, özgürlük ve dirimini tehlikede gördüğünden, bütün islamların halifesi olarak İngiliz himayesini ve aynı zamanda İstanbul'dan başka bir yere naklini istemiştir. Zatı Şahanenin isteği bu sabah yerine getirilmiştir. Türkiye'deki İngiliz kuvvetlerinin başkumandanı General sir Charles Harrington, Zatı Şahaneyi almağa giderek, bir İngiliz savaş gemisine dek kendisine eşlik etmiş ve Zatı Şahane, vapurda Akdeniz filosu genel kumandanı Amiral Sir Dogrok'ça karşılanmıştır.»

General Harrington, birkaç gün önce Vahidettin'in İngilizlere sığınmasını açığa vurmuş, Rauf beyin adamı deniz yüzbaşısı da bunu hemen yemeden içmeden gidip Refet Paşaya yetiştirmişti. Şimdi, gerek Refet Paşa, gerekse ona bağlı açık-gizli bütün Kuvayı Milliyeci örgüt, kulağı kırışte

kaçış gününü ya da saatini bekliyordu. Bütün sorun şuydu ki bu kokmuş padişahın kaçışı hiçbir biçimde yeni bir siyaset ya da askeri «gaile» haline gelmemeliydi. Bundan dolayı paşa, padişahın kendi kendine tereyağından kıl çeker gibi çekilip gitmesini candan istiyordu. Ancak, bilmek istediği bir şey daha vardı ki o da hünkarın, hiç olmazsa kaçış gününü ya da saatini iyice öğrenmenin gerekli olduğuydı. Bunu da bilse bilse en iyi Sarayda yaverlik yapan yüzbaşı Fahri bilebilirdi. Bu yüzden yüzbaşı Fahri, Refet Paşanın buyruğunu göz önüne alarak kulağı kırışte bekliyordu. Anlaşılan, Vahidettin, ondan az da olsa kuşkulandı ki, hazırlığını yaparken ona hiç sezdirmemeğe çalışmıştı.

Vahidettin'in kaçışı, Sarayda bir bomba gibi patlar patlamaz, yüzbaşı Fahri, fena halde atlatıldığını anlayarak çılgına döndü. Şu saray adamları arasında, padişah da içlerinde olarak, hiç kimsenin kendisini atlatamayacağını sanmanın aptalca bir şey olduğunu anlar anlamaz nerdeyse gecelik kılığıyla, ayağındaki şıpıdık terliklerle dışarı fırladı. Kaçak Vahidettin'le dokuz adamını ıslatan tufan gibi yağmur, onun başından aşağı da dökülmeğe başladı. Yağmur altında bir buçuk, iki kilometre koştu. Çılgınlar gibiydi. Dışarda ilaçlık insan yoktu. En sonra bir atlı arabaya rastadı, hemen durdurarak içine atladı:

«Çek Babıali'ye» buyruğunu verdi. Arabacı onun bir saray adamı olduğunu hemen anladıysa da bu yağmur altında teriklerle gezişine, sonra bu telaşlı haline hiçbir anlam veremedi. Yüzbaşı Fahri, arabadan atlayarak Refet Paşanın bekar odasına girdiğinde Paşa onun yüzünün karmakarışıklığından durumu anlar gibi oldu:

«Kaçtı mı?» diye sordu. Bir yandan da yüzbaşının başından aşağı süzülen yağmur sularıyla ayaklarındaki terliklere şöyle bir göz atarak gülümsedi. Refet Paşa, başka kanallardan bugün padişahın kaçacağını öğrenmişe benzi-

yordu. Bu yüzden de yüzbaşının korkusuna hoşgörölükle gülümsemekten kendini alamamıştı:

«Üzölme, dedi, iş olacağına vardı. Şimdi, Gaziye bir telgraf çekerek durumu bildirelim. Sen de git uyu. Ben de yatıp uyuyacağım. Bu iş de bir zamandan beri uykularımı kaçırın işler arasındaydı. Çok şükür o da kendiliğinden halloldu gitti.»

Hemen kaleme kâğıda sarılan Refet Paşa, Ankara'ya şu telgrafı yazdı:

«Vahidettin efendi bu gece saraydan gaybubet eylemiştir. İstanbul kumandanını ve polis müdürünü tahkikat ve tedabiri lazıme ittihazi için saraya gönderdim. Alacağım malumatı ayrıca arzederim. Vahidettin, ağılebl ihtimal başmabeyinci ve birkaç mukarribini ile ve İngilizlerin delaletiyle gaybubet eylemiştir. Emanatı mukaddesenin İngilizler tarafından herhangi bir surette alınması ihtimaline karşı dairedaki muhafaza ve tertibatı hazırasını hiç bozmaksızın emanatı emin bir mahalle kaldırtacağım.

Vahidettin'in firarına ve harekatı muhtemeline karşı esasen kendisinin mahlu olduğunu ilân suretiyle mücadele başlamağı pek lüzumlu görüyorum. Bu bapta iradei samilerine makinabaşında muntazırım.

Refet»

Yüzbaşı Fahri, çıktıktan sonra, Refet Paşa, Kurmay Başkanı Abdürrahman Nafiz beye (general) hemen Yıldız Sarayına koşup orasını teslim almasını buyurdu. Kurmay Başkanı, yüzbaşı Fahri'yi de yanına alarak bir otomobille Yıldız'a koştu. Görevli subay arkadaşlarıyla Sarayı baştan başa dolaşıp gözden geçirdi. Başta Fahri bey olarak öteki yaverlere yaverlik kordonlarını söktürdü:

«Haydi, şimdi, evlerinize gidin» buyruğunu verdi. Bütün subaylar, padişahın bu davranışına parmak ısırıldı. Bu şerefsiz kaçışa pes dediler.

Mabeyin başkatibi Rifat bey, son cuma günü evden çıktığında kovalardan boşalırcasına yağın yağmurun seller halinde aktığı caddeye ilk adımını atarken bu yağmur altında selamlığın nasıl yapılacağını düşünmüştü. Selamlığın yapılması zamanı yaklaştığı halde hiç bir canlıya göz açtırmayan yağmur durmadan, ara vermeden yağıyordu. Elindeki şemsiye bile bu belalı yağmura karşı duracak durumda değildi. Biraz ötede bekleyen bir arabaya atladı.

Araba Dolmabahçe meydanına vardığında yaverlerden Tevfik Paşanın oğlu Ali beyi gördü. Gazhane yolundan inen yaver, şemsiyesinin altında bile yağmurun şiddetinden sırsıklam olmuş gibiydi. Onu arabasına aldı. Tevfik Paşanın oğlu:

«Vakadan haberiniz var mı?» diye sordu.

«Hayır ola, ne vakası?»

«Bu sabah Hünkar firar etmiş.»

«Aman, beyefendi, sahi mi, böyle şey olur mu?»

«Evet, biraz önce haber verdiler, peder ve cümlemiz şaştık.»

Bunun üzerine şaşkınlıktan şaşkınlığa düşen Mabeyin başkatibi, kendi kendine şöyle düşündü:

«Dünkü garip hallerin nedeni şimdi anlaşılıyor.» Sonra yine Tevfik Paşa'nın oğluna döndü:

«Nuri beyefendi, bu iş hiç haritada yazılı değildi. Vakiâ, Hanedanı Osmanlıyan arasında böyle iki firar vardır, biri Sultan Cem, diğeri Sutan Mustafa'dır (Kanuni'nin boğdurduğu oğlu). Fakat, bunlar henüz şehzade iken firar ettiler ve akibetleri nekadardır elim oldu. Makamı hükümdariyi idrak etmiş selatini salife bu yolda rehi narefteye süluk etmediler. Aman, beyefendi, bu ne kötü şey, bir hükümdar, bhusus, Halife, bu zilleti nasıl irtikap eyler? Hayret, hayret. İngiliz dostlarımız buna da muvaffak oldular.»

Böyle konuşa konuşa Yıldız sarayına vardılar. Ali Nuri bey, yaverler dairesine gitmek üzere ayrıldı. Rifat bey

de: «Hele bir yukarı çıkıp icap edenlerle görüşüp söyleşelim» diyerek iç merdivenin önüne vardığı sırada «kurendan Salim beyefendi hazretleriyle İhsan bey» karşısına çıktı. Kaçış olayını bir kez de onlardan dinledi. Salim bey, işi işitir işitmez polis müdürüğü ile Beyoğlu mutasarrıflığına telefonla bidirmiş, hemen saraya gelmelerini söylemişti. Salim bey, sözlerinin sonunu şöyle getirdi:

«Bunlar, hemen geldiler, evveleminde icap eden bütün kapıları ve hattâ sizin, bizim odalarımızın kapılarını çıkıp mühürlettik.»

«Aferin, beyefendi, isabet buyurdunuz. O halde nafile yukarıyı boylamayalım.»

«Evet, polis müdürüyle mutasarrıf bey yaveran daire-sinde oturuyorlar, biz de sizi bekliyorduk, haydi, oraya gidelim.»

Üçü birlikte yaverler dairesine indi.

Refet Paşa, her pazartesi günü Harbiye mektebinin Hünkar dairesinde işgal kuvvetleri komutanlarıyla yapılan toplantıda bulunuyordu. Vahidettin'in kaçışını izleyen pazartesi günü yapılan toplantıya da gitti. Daha çok işgal bölgesinin irili ufaklı sorunları üzerinde brifing yapıldı. Bu görüşmeler bittikten sonra, Harrington, arkasında ayakta dikilen tercümanı aracılığıyla inceden inceye alay ederek Refet Paşaya şöyle ünlledi:

«Haber vermeden Hünkarı kaçırmış olduğumuz için Paşaya karşı mahcubum» dedi.

Refet Paşa da bunları alaycı bir gülümseyişle dinledi. Eldivenlerini giyerken soğukkanlı, şunları söyledi:

«Generale, bizi bir yükten kurtarmış olduğu için ben de şimdi teşekkür edecektim.»

Bunları işiten Harrington, sarsıldı, «nezaketi unutarak hızla kalkıp salonu terketti.»

Deniz Yüzbaşı Fahri (Engin), Vahidettin'in sarayında

en iyi İngilizce bilen bir görevliydi. Padişahla hiçbir özel ilişkisi yoktu. İngilizceden başka dil bilmeyen yabancılarla konuştuğunda ona tercümanlık ederdi. Bunlar da genellikle gazetecilerdi. Padişah, bunların sorularına çok kısa yanıtlar verir, çokça konuşmaktan hoşlanmazdı. Başına bela açacak herhangi bir siyasal pot kırmaktan çekinirdi. Gazetecilere ülkeleri üstüne çok az soru sorardı. Çok konuşmayı hiç sevmeyen Vahidettin, konuşmaların bir ayak önce bitmesine sanki can atardı. Padişah, Malaya zirhlisiyle Malta'ya doğru yol alırken gemideki İngilizlerle anlaşamadığından gerek Zeki, gerekse doktor Reşat Paşa iyi tercümanlık yapamıyordu, Yüzbaşı Fahri'yi anmış, hemen filo kumandanına durumu bildirerek onun gidilecek yere getirilmesini dilemişti. Telsizle İstanbul'daki İngiliz işgal komutanlığına verilen bilgi üzerine komutanlık telefonla saraydan Fahri beyi arattı, bulamayınca evinde arattı. Telefonla ona bildirilen öneri şuydu: Ayrı bir gemiyle hemen Malta'ya doğru yola çıkarılacak, yine eskisi gibi Vahidettin'in yanında kalacaktı.

Yüzbaşı Fahri, bu öneriye karşı duyduğu tiksintiyi saklayamadı, onlara karşılık bile veremedi.

Sonradan Yüzbaşı, Fahri (Engin), Refet Paşanın yerini alacak olan Salahattin Adil Paşanın Bağlantı subayı olmuştu. Salahattin Adil Paşa, İngiliz işgal kuvvetleri komutanı General Harrington'u ziyarete giderken Yüzbaşı Fahri'yi de tercüman olarak yanına almıştı. Harrington, Paşanın yanında görünce, onun eskiden beri Kuvayı Milliye olduğunu anladığını gösteren anlamlı bir gülümseyişle gülümsedi. Belki de en baştan, iyi İngilizce bilen bir tercüman olarak onu karargaha çağırıp padişahın kaçması işini çitlattığında tongaya bastığını anlayamamış, sonradan, işler daha çok kızışınca istihbaratçılar aracılığıyla onun durumunu anlamış olacaktı.

Eski padişah, İstanbul’la ancak General Harrington aracılığıyla mektuplaşabiliyordu. Böyle olduğu halde kendisine gelen, giden mektupların açıldığı, gözden geçirildiği anlaşılıyordu. Harrington, kaçıştan beri aradan çok zaman geçmediği halde Vahidettin’den üçüncü mektubu almıştı. Sonuncu mektupta şöyle yazıyordu: «Ekselans, bana yapmış olduğunuz bir çok hizmetten sonra sizi tekrar rahatsız etmek zorunda kaldığımdan dolayı müteessirim. Kızım Sabiha Sultanın, Malta hükümeti eliyle göndermek nezaketinde bulunduğunuz son mektubu, içinde bulunduğu zarfa dokunulmamış olmasına rağmen açılmış olduğu için sizden çok dikkatli davranmanızı rica etmek zorunda kalıyorum. Lütfen hürmetlerimi ve teşekkürlerimi kabul edin.»

Vahidettin, son yerleşme yeri olarak San Remo’yu seçti. Zamanla züğürtledi. Vehip Paşa aracılığıyla, Mustafa Kemal’den harçlık istedi. Mustafa Kemal bir kral olmadığından ona para gönderemedi, gönderemediğine de üzüldü. Onun parasızlığını gören İngiliz Kralı, San Remo’ya bir kişi göndererek Vahidettin’e yardım önerisinde bulundu. Vahidettin, sağ elinin başparmağıyla fesini arkaya iterek tercümanlığını yapan Prens Sami’ye şöyle dedi:

«Bu zata söyle, ben dilenci değilim.» Bunu der demez de İngiliz’i orda sipsivri bırakarak salondan çıkıp gitti. Parasızlık çok sıkıştınca Vahidettin, Prens Sami’ye nişanlarını götürüp satmasını söyledi. Prens, bunları bir kuyumcuya götürdü. Kuyumcu, şöyle bir inceledikten sonra nişanlardaki bütün zümrütlerin sahte olduğunu, bunları ancak altın pahasına satın alabileceğini söyledi.

Vahidettin, nişanlardan alınan ufak parayı da yeyip bitirdiği gün 16 Mayıs 1926 günü, kaçışından dört yıl sonra, 65 yaşında öldü. Kalp hastalığından can çekişirken:

«Beni İslam topraklarına gömünüz» dedi. Cenazesini müslümanlar kaldırdı. Şam’daki Sultan Selim camisinin mezarlığına gömüldü.

BİR BARDAK SUDA FIRTINA

**Halife olsun, ünvanı ne olursa olsun,
bu milletin mukadderatına ortaklık ede-
mez.**

MUSTAFA KEMAL

18 kasım 1922 cumartesi günü öğleden sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi, çok önemli bir birleşim yaptı. Türk tarihinin can alacak dakikaları yaşanıyordu. Bütün mebuslar elektriklenmiş gibiydi. Duyguları oklu kirpilerin saldırış anındaki gibi ayakta idi. Devrimcilerle tutucular arasında kıyasıya bir savaş olacağı sanısını veren belirtiler vardı. Vahidettin'in kaçıışı, devrimcilerin işini epeyce kolaylaştırmakla birlikte başlarına yenilmesi gereken yeni sorunlar da çıkarmıştı. Salonu dolduran bütün mebuslar, gergin sinirleriyle birer yay gibi bir hasım üzerine boşanmağa hazır bekliyorlardı.

Birleşim, ikinci başkan doktor Adnan beyce açıldı. Gazi Mustafa Kemal, Başvekil Rauf bey, bütün icra vekilleri kurulu da salondaki yerlerini almışlardı. Başvekil Rauf bey, kürsüye çıktı. Bütün fısıltılar kesildi. Şimdi, bir sinek kanadını kim idatsa vızıltısı işitilebilirdi. Herkes, Rauf beyin

ağızından çıkacak sözleri bekliyordu. Şimdiye dek hiçbir vakit, onun sözleri, bu kerte önemle beklenmemişti. Herkes, kendini çok önemli işlerin arifesinde duyuyordu. Başvekil, şöyle konuştu:

«Efendim, dün akşam geç vakit, hilafet makamında bulunan Vahidettin efendinin firar ettiğine dair bir haber aldık. Yeni bir durum doğmuştur. Bu durumun bir sonuca bağlanması elbette yüksek heyetinizce bir görüşme yapılarak olacaktır. Ancak bu konuda haberleşmeler gizli olmamakla birlikte biz açıktan okumakta sakınca gördük, uygun bulursanız bu baptaki bilgileri gizli olarak bildiririm.»

İkinci başkan doktor Adnan bey, bunu oya koydu, görüşmelerin gizli birleşimde yapılmasına karar verildi. Gizli celsenin yönetimini de Adnan bey aldı. Bütün ağızlardan birden:

«Söz isteriz» sözleri çıkıyordu. Birleşimin çok hararetli geçeceği bundan anlaşılıyordu. Birçok mebus, ellerindeki kağıtlara habire söyleyeceği şeyler için not alıyordu. Sabırsızlık sanki Mecliste tepiniyordu. Kürsüye gelen Rauf bey, dosyasını kürsünün üstüne açtı. Refet Paşanın, kaçış üstüne çektiği telgrafları, General Harrington'un bildirisini, Ankara'nın Refet Paşaya yeni durum üstüne verdiği direktifleri, Abdülmecit efendinin verdiği senedi birer birer okudu. Sonra şöylece konuştu:

«Efendiler, hilafet makamını işgal eden zatın şimdiye kadar bizce malum ve muhakkak olan bir hıyaneti vardır. Sevr andlaşmasını tasdik etmekle Türkiye'nin idamını kabul etmiştir. Bu sefer yine İslamın en kuvvetli düşmanı olan İngilizlere halife unvanıyla müracaat ve iltica etmiştir. Bu davranışını bütün İslam alemine ihanet etmesi şeklinde kabul edebiliriz. Türkiye'miz için ve necip milleti-miz için ve alemlî İslam için zehirli ve mühim bir insan olan Vahidettin'in kaçışından sonra münhal kalan imameti İslamiyeye bir kişinin seçilmesi zorunludur.

Efendiler, malumu alinizdir ki, Necip milletimiz alem-darı islam olarak hilafet makamını sinesi ile her türlü saldırılara ve tehlikelere karşı korumuştur. Bununla övünen bir millettir. Böyle hıyanetler ve suikastler tanrının yardımıyla hiçbir biçimde etkili olmayacaktır. Bundan dolayı her şeyden önce münhal kalan bu mevkii bir halife seçerek inhilalden kurtarmak gereğini yüksek kurulunuza bildiririm.»

İcra vekilleri kurulunda kimileri Halifenin Ankara'ya getirilmesini öneriyordu. Rauf bey de onlarla yaptığı tartışmalarda Halifenin İstanbul'da kalmasının daha doğru olacağını söylüyordu. Rauf bey kürsüden, bunları da söyleyince Mersin mebusu Salahattin bey, hükümetin kimi seçtiğini sordu. Rauf bey, seçim hakkının hükümetin değil, Meclisin olduğunu söyledi.

Salahattin bey, diretince şöyle konuştu:

«Kanaatimi soruyorsanız, her şeyin ehveni olmak üzere ve her şeyden önce zemin ve zamana da uygun Abdülmecit efendinin seçimiyle birçok sakıncaların ortadan kalkacağı kanaatindeyim.»

Çankırı mebusu Tefvik efendi, hilafetin kaldırılması için meşihat fetvası gerektiği düşüncesini ileri sürdü:

«Şer'îye vekaletinden hilafetin Vahidettin efendiden alınması hakkında bir fetva alınmış mıdır?» diye sözlerini bir soruyla bitirdi.

Rauf bey, Şer'îye vekili Vehbi efendinin hükümetin sabahki toplantısına katıldığını, çoğunluğun oyuna katıldığını, bir halifenin seçilmesi gerektiğine inandığını bildirdiyse de Tefvik efendi bunu yeter bulmadı. Mutlaka fetvanın yazılması için diretti. Bunun üzerine Şer'îye vekili Vehbi efendi, kürsüye çıkmak zorunluluğunu duydu:

«Hilafet makamında bulunan bir adam, yabancı bir düşmanın himayesine sığınarak fiilen hilafetten feragat etmiştir, dedi. Bundan dolayı ikinci bir halifenin seçilmesi

müslimin üzerine vaciptir. Yüksek Meclisiniz buna memurdur. Fitne ve fesada yol açmaması için her şeyden önce bunu seçmeli.»

Vehbi efendi, bütün müslümanlık aleminin gözlerini Büyük Millet Meclisine diktiğini, ne yapılacağını beklediğini, bundan dolayı da Fetva işinin doğru olduğunu söyleyerek elindeki hazır fetvayı kürsüden okunmak üzere katibe verdi. Bunun üzerine Gazi Mustafa Kemal, oturduğu yerden söze karışarak şunları söyledi:

«Bugün yaptığınız bu iş, kanun, yarın bir gelenek olacaktır. Bu yüzden fetva makamı, sizin makamınızdır. Bu, o makamdan okunur.»

Fetva okundu. Çankırı mebusu, söz alarak fetvanın güzel yazıldığını ancak, eksik olduğunu, «hal'edilmiştir» tümcesinin mutlaka eklenmesi gerektiğini söyledi. Ankara mebusu Hoca Mustafa efendi ise seçilecek halifenin Ankara'ya yada Bursa'ya getirilmesi gerektiğini, yoksa ancak böylece tutsaklıktan kurtulmuş olacağını söyledi:

«İstanbul'da bulunduğu halde, eğer İstanbul'da güvenlik varsa bizzat ve bilvasıta seçimimizi yapar ve bildiririz.» diye sözünü bitirdi. Sonra, halifenin İstanbul'da kalmasının birçok sakıncası olabileceğini saydı, döktü. Seçilecek halifenin mutlaka Ankara'ya getirilmesi gerekiyordu. Birkaç mebus, yazılmış olan fetvanın şer'îye encümenince incelenmesini önerdi:

«Fetva orada görüşülürken biz de burada yeni seçim üstüne görüşlerimizi sürdürürüz» dediler. Mustafa Kemal, fetvanın encümende değil, Mecliste incelenmesi gerektiğini söyledi. Şer'îye vekili söz alarak şöyle dedi:

«Makamı hilafette bulunan adam kaçmıştır, meydanda yoktur. Bunun fiilen feragat ettiği malum ve sabittir. Çünkü, makamını terketmiştir. Fetvada fiilen terkettiği zikrolunmuştur. Fakat, madem ki o kelimenin konulmasında diletiliyor, ben razıyım.»

Biraz daha tartışıldıktan sonra fetvanın encümene gönderilmesine karar verildi. Bundan sonra Lazistan mebusu Osman bey, seçilecek halifenin türlü entrikaların, dolapların döndüğü İstanbul'da kalmasına gönlünün razı olmadığını söyledi:

«Arkadaşlar, dedi, bunu kabul etmeyelim. Halife yanımıza gelsin, vatanımızda bulunsun, yalnız bırakmayalım.»

İzmit mebusu Sırrı bey de bu öneriye katıldı. Halife, tutsaklık altında kalamazdı. Tunalı Hilmi bey de onların düşüncelerini destekledi. Sözlerini şöyle bitirdi:

«Halife buraya gelmeli, Büyük Millet Meclisinin kanunlarına, şeriat hükümlerine yemin etmelidir. Bu kürsüden yemin etmesi kesin olarak gerekir. Halifenin İstanbul'dan ayrılmasıyla İstanbul'un hilafet merkezi olması sarsılmaz. Çünkü, emaneti mukaddese nerede ise makamı hilafet orasıdır. Biz emaneti mukaddeseyi değil, halifeyi getiriyoruz. Bir halife tutsaklık altında kalamaz, tutsak bir ortamda yaşayamaz.»

Kütahya mebusu Ragıp bey, ortaya ilginç bir düşünce attı:

«Hilafet makamı tutsaklıkta bulundukça hilafet sorunu bir süre askıda kalabilir» dedi.

Bu son sözler üzerine Mecliste bir gürültüdür koptu. Hemen bütün mebuslar, bir ağızdan konuşuyordu. Ancak, herkes kendi söylüyor, kendi dinliyordu. Devrimci, tutucu herkes bir şey söylüyordu. Bu öneri hepsini birer yandan ilgilendiriyordu. Bu sırada kalın, yüksek bir ses bütün bu gürültü patırtıyı bastırarak yükseldi:

«Namaz ne olacak, namaz?»

Bağrıyanık mebus işittiremediğini sanarak bar bar bağıyor, bu sözü yineleyip duruyordu. Kürsüde konuşucu olarak bulunan Ragıp beyin sözleri, bu gürültü anaforunda yitip gidiyordu. Ragıp Bey, anlam olarak şöyle diyordu:

«1 kasım tarihinde yayımlanan bildiride «hilafet maka-

mına Osmanlı hanedanından en olgunu, en doğrusu olan Büyük Millet Meclisince seçilecektir» denilmektedir, ne yazık ki bugün o hanedandan bir tanesini dahi tanımıyorum.»

Bu sözler de ortalığı karıştırdı. Mersin mebusu Salahattin bey, biat sorunu üzerinde durarak çok şiddetli çözümleri ileri sürdü:

«Hükümet, hemen telgraf tellerini kessin, hiç kimseyi dışarı çıkarmayarak İstanbul'daki temsilcimiz aracılığıyla halife güvenli ve egemen olduğumuz bir yere getirilsin, hilafet hemen ilân olunsun!»

Sözlerinin sonunu şöyle getirdi:

«Meclisi Millinin usulen ve şer'an biatı zorunludur. Biatın sonra halife de iyi çalışacağına, İslâm dünyasına ve Türkiye hükümetine hizmet edeceğine ant içmelidir.»

Gaziantep mebusu Yasin bey ise bambaşka türlü konuştu:

«Ben, benden önce konuşan arkadaşlar gibi düşünmüyorum. Halife İstanbul'da kalmalıdır. Hatta, ant içmek üzere halifenin Ankara'ya geçici olarak gelip gitmesi yanlış da değilim.

Biz burada seçeriz. Seçmek, biat demektir. Halifeyi buraya getirmekle Hilafet makamı olarak tanıdığımız İstanbul'un durumu üzerinde, barış konferansı üzerinde etkisi olacaktır. Halifenin herhalde İstanbul'da kalması daha doğrudur.»

Üç saattir sürüp giden çok heyecanlı birleşime başkan doktor Adnan bey kısa bir ara verdi.

Bir sigara içimi süren ara çabucak doldu. Ancak, bu soluklanma zamanı hiç de boşuna geçmedi. Hemen bütün mebuslar, düşüncelerine ortak oldukları mebuslara sokularak onları desteklediler. Kimin ne olduğu üç saatlik savaş boyunca anlaşıldığından savaşçılar, şimdi daha dayanışmalı bir savaşa atılacaklardı.

Birleşim açılınca ilk sözü Bitlis mebusu olarak bir kav-

ga havası yarattı, bütün Meclis elektriklendi. Bu sırada Mustafa Kemal'le aralarında kimi tartışmalar oldu. Yusuf Ziya, şu anlamda konuştu:

«Vahidettin, baskı ve şiddet altında ihanet etti. Tutsaklık altında bulunan bir halifeyi şeriat, halife olarak tanımaz. Şimdi de benzer yanlışlığa düşülmemelidir. İstanbul, şu sırada bir işgal bölgesidir.

Bilfiil egemenliğimiz altında bulunan bir bölgede halifeyi sevmek şarttır. Biat tamam olmayınca seçim de tamam olmaz.

(...)Sececeğimiz halifenin görevi nedir? İslamiyetin cümhur halk üzerine kurulmuş bir mahkeme egemenliği vardır. Bunun temeli şûra ile müdevverdir. Şûranın olağan başkanı ancak halifedir.»

Bu sözler, Mecliste fırtınalar kopardı. Sözlerin birçoğu gürültüye gitti. En çok Mustafa Kemal'in militanları, seslerini yükselterek hatibin sözlerinin taşıdığı tehlikeyi ezmeğe çalıştılar. Yusuf Ziya bey bu gürültüler arasında yine de sesinin bütün hırçınlığını, gücünü kullanarak Mustafa Kemal'le militanlarını çileden çıkaran şu sözleri fitili tutuşturulmuş bir dinamit demeti gibi ortaya atmaktan çekinmedi:

«O şûraya başkanlık edecek zat, herhalde halife olacak zattır. Halife cismani ve ruhani sıfatları nefsinde toplar, fakat yararlı olarak toplar. Onu kayıt altına alacak salt ümmet şûrasıdır.»

Yusuf Ziya bey, sonra anlamca şöyle laflar da etti:

«Şer'iyeye işleriyle ilgili mebuslar susmamalıdır. Eğer susarlarsa bu işin vebali mahşer gününde boyunlarında olacaktır.» Sonra da halifenin yetkileriyle görevlerinin belirlenmesi gerektiği üzerinde direterek durdu.

Yusuf Ziya beyin bozguncu konuşmasının etkisini azaltmak yada sifıra indirmek düşüncesiyle Mustafa Kemal, yerinden fırladı. Kürsüye çıktığında yaşayışının en heyecanlı dakikalarından birkaçını yaşadığı açıkça görülüyordu. Anlamca aşağı yukarı şöyle bir başlangıç yaptı:

«Her şeyden önce kaçak Vahidettin'i hal'etmek, onun yerine yeni bir halife seçmek, bu seçimi kendisine bildirmek, sonra, halifenin nerede oturacağını düşünmek, en sonra da onun yetkileri söz konusu olmak gerekir. Bugün için bunların hepsini birden çözümlemeğe elbette ki gücümüz yetmez.»

Biraz dinlenip mebusları şöyle bir gözden geçirip sözlerinin etkisini anlamağa çalıştıktan sonra daha kararlı bir biçimde sözlerini şöylece sürdürdü:

«Bu Meclis, Türkiye milletinin Meclisidir, Türkiye halkının Meclisidir. Bunun sıfat ve yetkisi yalnız Türkiye halkının ve devletinin duygularına, kararlarına aittir. Bu Meclis, kendisine, bütün İslâm dünyasını kapsayan bir güç veremez. Bundan dolayı, bu Meclisin başkanlığında bulunacak kişinin de olsa olsa temsil edeceği şey, yalnız Türkiye'ye ilişkin olabilir, bu sınırlı bir şeydir. Oysa yüksek hilafet makamı, bütün İslam dünyasını kapsayan bir kutsal makamdır. Türkiye devletinin ve halkının din ve vicdan görevi, öbür İslam dünyasının dahi aynı günün gelmesine dek bu yüksek makama dayanak olmaktadır. Bütün kuvvetiyle bütün gücüyle onun gücünü, kudretini, onurunu, bütün İslam dünyasının gözünde, İslam olmayanların gözünde korumaktır. Yoksa, kendi varlığını hilafetinin eline veremez, vermeyecektir de. (...) Fetva, kaçak halife üstüne yapılacak işlemi saptıyor. Seçilecek halife üstüne de doğrusunu söylemek zorundayız ki Hasbelicap ve hasbelhadisat tarih gereği olarak Osmanlı hanedanını kabul ve korumak zorundayız. Bu ailenin içinde bizim aradığımız nitelikleri bulmak bugün için biraz güçtür. Belki gençleri özel olarak yetiştirdikten sonra gerekli niteliklerle kişiliği taşıyan insanlara rastlanabilir. Nevarki bugün, bu ciheti gerçekten inceleyerek analiz edecek olursak pek güç durumda kalabiliriz. (...) Abdülmecit efendi, kimi kötülükler ve yanlışlıklar yapmıştır ve yüksek meclisiniz de birçok tenkitlerde bulunmuştur. Böyle olduğu halde dün gece, Türkiye Bû-

yük Millet Meclisinin mukarreatını ben kabul ediyorum, diyor. Bu yüzden bir kolaylık olmak üzere bu zat üzerinde düşünceleri toplamak uygun olur. Şimdi, halife olacak kişinin İstanbul'da kalması ve buraya getirilmesi sorunu var ki bu nazik bir sorundur. Gerçi İstanbul henüz işgal güçlerinin işgali altındadır. Onların etkisi altındadır. Nevar ki bu etkinin derecesi dün ile bugün bir değildir. Bugün, biz İstanbul'da etki ve nüfuz sahibi olmağa başladık. Bunun geleceği nüfuz ve egemenliğin kurulmasına doğru gittiğini anlatır. (...) Bizim, dünyanın gözünde güç ve kuvvetimiz kendi biçim ve kendiliğimizdir. Hilafet makamı tutsaklık altında olabilir, halife İngilizlere sığınabilir, onlarla birlikte kaçabilir, her şeyi yapabilir, nevarki Türkiye Büyük Millet Meclisinin yönetim biçimini, siyasetini ve gücünü sarsamazlar. Şöyle olacak, böyle olacak, halifeyi kaçıracaklar diye kaygulanacak değiliz. Biraz da bütün islam dünyası kaygulansın. Onlar da bizimle birlikte çalışsınlar, ki hilafet makamını kurtaralım ve serbest olarak bütün yeryüzünü kapsayan bir halifeyi oraya oturtalım.

(...) Türkiye halkı, kayıtsız şartsız egemenliğine sahip olmuştur. Egemenlik hiçbir biçimde, hiçbir anlam ve delalette ortaklık kabul etmez. Halife olsun, unvanı ne olursa olsun bu milletin yazgısına ortaklık edemez. Millet buna kesinlikle göz yumamaz. Bunu önerecek hiçbir millet vekili olduğunu sanmıyorum. Bütün davranışlarımız, bütün yazgılarımız bu bakımdan olabilir. Başka türlü kesin olanağı yoktur.»

Mustafa Kemal'den sonra kürsüye Konya mebusu Vehbi efendi çıktı. Yusuf Ziya beyin sert bir biçimde ortaya attığı zihin karıştırıcı sorunlara Müslümanlığın bilimsel mantığına dayanarak susturucu karşılıklar verdi. Sonra, sözlerini şöylece toparladı:

«İslâmiyette müstebit bir hükümet yoktur. Hükümeti İslamiye tamamen meşrutadır. Fakat, meşrutiyet, şeriatın ahkâmını icra suretiyle meşruttur. Ama, bu olabildi mi, ol-

madı mı? Evet, suistimaller oldu. Şeriata hiç yanaşmayanlar da oldu. Şeriat hükümlerinin haricine de çıkıldı. Fakat, hilafet makamında veyahut hükümdarlık makamında bulunan adamların bu vazifeyi ifa etmelerinden dolayı bu vazife kendilerinden sakıt olmak lazım gelir.. Halife, İslamlara ait bir unvandır ve Kuran ile sabittir. Hilafetin manâsı dünyayı vakti merhununa kadar imara çalışmaktır. Halife olan zat, şer'i şerifin hükümlerini icraya memur olması lâzımdır. Hilafet, islamlara mahsus bir unvan dediğimin sebebi de budur. Çünkü islam riyasetinde bulunanlara halife deniyor. Bu da ahkamı şer'iyeyi icra ile memurdur. (...) Bu şartların ve meziyetlerin cemini bir şahısta bulmak imkânı var mıdır? yok mudur? El cevap, yoktur. Yok olunca ne oluyor? Şer'an her umuru ehline tevdi ile taksimi amal kaidesini riayetle hilafet makamında bulunur. Bizim hali hazırımıza gelince, evet, biz bir halifeye biat ederiz. Bu, müslümanlar için vaciptir, lazımdır, tehiri de caiz değildir. Bu halife de lazım gelen vazifei şer'iyesini meclise terkeder. Meclis vasıtasıyla icra ettirebilir. Bunun için cümleden rica ederim, evvela intihap meselesini bitirelim, sonra, sıfatlarını düşünelim.»

Vehbi efendice verilen Fetva, Evkaf ve Şer'îye encümeni başkanı Ankara mebusu Mustafa Hoca'nın başkanlığında toplanan encümeninde incelenerek ufak bir iki değişiklikle kabul edildi, yine Meclise gönderildi. Meclis başkanı encümen tutanağını oya koymuş, kabul edilmişti. İşin buraya dek olan bölümü pek öyle önemli değildi. İki önemli soru Meclisin içinde yuvarlak iki bomba gibi yuvarlanıp duruyordu. Her an bir yere çarpıp patlayabilirdi. Bunlardan biri halifenin Anadolu'ya gelip gelmemesi sorunu, öbürü de İstanbul'da bırakılan halifeye uzaktan uzağa biatın doğru olup olmadığıydı.

Bu iki konu ortaya çıkınca birden bire Meclis bir fırtınalar alanı kesildi. Özellikle Meclisteki hoca mebuslar, şeyhşahırlarının en büyük kavgasını verircesine ateş kesilmiş,

birbirleriyle tartışıyor, çekişiyor, tozdan dumandan göz gözü görmüyordu. Derdini kürsüden anlatmağa fırsat bulamayacağını anlayan herkes, bu fırtınanın içinde soluk alıyor, alabildiğine bağıyor, ses yüksekliğiyle ötekilere ege-men olacağını sanıyordu. Bu sırada Malatya mebusu Lüt-fü bey, sesiyle bütün sesleri bastırarak şöyle bağırdı:

«Bizim burada intihap etmekliğimiz şer'i şerife muvafık değildir.»

Şer'îye vekili Vehbi efendi de sesinin bütün gücüyle ona şu karşılığı verdi:

«Buradan şer'an biat caizdir. (...) Mağrip'te olan bir adama maşrik'te bulunan herhangi bir müslüman biat edebilir, biatta hiçbir mani yoktur.»

Mersin mebusu Salahattin bey, belirtti:

«İntihap şimdi yapılsın, fakat, biat burada olsun.»

Vehbi efendi ona da şu karşılığı verdi:

«İntihap ile biat beyninde fark yoktur. İntihap demek sen müslimin üzerine imamsın, demektir. Sen ona istersen intihap de, istersen başka bir tabir yap, hepsi birdir.»

Erzurum mebusu Salih hoca'nın, bu konudaki düşüncelerini açıklarken ayetlerden yararlanması, bütün hocaları coşturmuştu. O, böyle konuşurken salt hocalar değil kimi başka mebuslar da bayağı coşarak «amin» diyorlardı. Antalya mebusu Rasih hoca ile Diyarbakır mebusu Hamdi efendinin yaptığı tartışma bütün ötekileri bastıracak bir güç kazanmıştı. Diyarbakır mebusu:

«Kütübü şer'îye biat demiyor, imamın nasbı ve tayini vaciptir, deniyor. Biatı da nereden çıkarmışlar?»

Şer'îye vekilinin kürsüden açıklamada bulunduğu bu sırada hemen bütün mebuslar ayağa kalkıp, birbirleriyle iki-şer üçer tartışma grupları kurduklarından söylediği sözlerin çoğu anlaşılmıyordu. Mebuslar, hem birbirleriyle tartışıyor, hem de kürsüde konuşan şer'îye vekilini soru yağmuruna tutuyorlardı. Kısacası bir disiplinsizlik, bir karma-karışıklıktır gidiyordu. Vehbi efendi, bunun üzerine:

«İşi uzatıyoruz. İntihap ve biatta, yani biat olunacak zatın huzuru şart değildir.» diye kesin olarak konuştu. Böyle olduğu halde gürültü patırdı yine kesilmedi. Mustafa Kemal Paşa kürsüye gelerek şöyle bir çözüm yolu ileri sürdü:

«Heyeti celileniz halifeyi intihap eder, ve bunun üzerine Meclis bir intihap kararnamesi ortaya çıkarır ve bu kararname üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi filan zatı hilafete, makamı hilafete intihap ettiğine dair bir beyanname tertip eder. Aynı zamanda hilafet makamına intihap edildiğini bütün alemleri İslama tebliğ edecek bir beyanname olacaktır. Her iki beyanname dahi Meclis tarafından görüldükten sonra tesbit olunacaktır. Bu kararlar beraber iki beyanname intihap olunan zata Meclisinizin tensip edeceği bir vasıta ile bildirilecektir. İntihap olunduğunu kendisi kabul ederse o beyanname imza ettirilecek ve alemleri İslama gidecektir. Aynı zamanda Büyük Millet Meclisinin beyannamesi de alemleri İslama gidecektir. Başka hiçbir muameleye lüzum yoktur.»

Mustafa Kemal'den sonra başkan Doktor Adnan bey, görüşmelerin yeterliği üzerine verilen takrirlerden söz ederek bunu Meclisin müsaadesi olursa oya koyacağını bildirdi. Karahisar'ı Sahip mebusu Şükrü efendi, takrire karşı söz aldı.

«Sadede geliniz.»

«Artık kafi.»

Sesleri arasında konuşmasını sürdüren hatip, İslâm tarihinden parçalar okumağa başladı. Gıyaben biat olamayacağına direterek kitap böyle yazıyor diye işi boğuntuya getirmek istedi. Bunun üzerine öfkeyle yerinden fırlayan Ankara mebusu Hacı Mustafa efendi, kürsüye çıkarak şöyle konuştu:

«Bu hoca yanlış bellemiş, bizim orada hal ve akidde bulunacak birkaç mebusumuz vardır. Hocalardan bir tanesi alenen biat edecek olursa onunla da halife olur. Ben bunun kitapta yerini gösteririm.» deyince gürültü ayuka çıktı.

Adnan bey, işe karışmak zorunda kaldı:

«Susunuz, efendiler, gürültü etmeyiniz. Herkes ayakta, rica ediyorum, yerinize oturunuz. Kifayeti müzakere takririni reye koyacağım. Müzakereyi kafi görenler lütfen el kaldırsın. Müzakere kafi görülmüştür.»

«Mesele mühimdir, müzakere nasıl kafi olur?» diye bağıran Şükrü efendiyi Mustafa Kemal, susturmak zorunda kaldı:

«Sus artık, hoca efendi.»

Sivas mebusu Vasıf beyle yedi arkadaşının verdiği önerge ile on beş imza taşıyan bir başka önerge, şu sırada başkan Adnan Beyin elinin altında duruyordu. Bunların istemleri şunlardır: Halifenin İstanbul'da işgal altında görev görmesi sakıncalıdır. Bundan dolayı seçilecek halifeyi Ankara'ya getirip burda biat etmek, sonra, işgal kalkıncaya dek de Ankara'da kalmasını sağlamak, bunun nedenlerini de bütün İslam dünyasına bildirmek.

Başkan Adnan bey:

«Bu mantiki olarak halife intihabından sonra halledilir. Bir kere halife mevcut olsun, ondan sonra mesele halledilür. Şimdi, intihap meselesini nasıl yapacağız, ne buyurursunuz?» diye sordu.

Bunun üzerine icra vekilleri kurulu başkanı Rauf bey, söz alarak vekiller kurulu adına şunları söyledi:

«Uzatmıyalım, mesele çok naziktir, fesada son derece müsaittir. Her halde intihabın en kısa ve müsbet şeklini düşünün.»

Mersin mebusu Salahattin bey, anlam olarak şunları söyledi:

«Benim de imzalamış olduğum önerge oya konmazsa arkadaşlardan birçoğu oylamaya katılmayacak. Önergemiz mutlaka oya konmalıdır.»

Bunun üzerine Rauf bey, bir kez daha söz alarak oylamaya katılmamanın büyük sakıncaları olacağını, bunun ve balinin katılmayanların boynuna olacağını anlattı. Durumun,

sanıldığından nazik olduğunu söyledi. Bu kısa, diretici ögesi bol tartışma her iki konuşmacıyı öfkeyle sürükleyip götürürken Trabzon mebusu Hafız Mehmet efendi, ortaya şöyle yeni bir oklu kirpi atıverdi:

«Meclisi ali halife intihabına malik değildir. Çünkü, halife intihap etmek için kudreti padişah ile olması lâzımdır. Ne vakit ki halife bir makamı dini olmuştur. Bu meclis halifeyi intihap edemez ve hakkı yoktur.»

Önerge sahiplerinin, önergelerinin oya konulması için şiddetle diretmeleri üzerine Rauf bey şöyle konuştu:

«Burada herkes hürriyeti kelama maliktir ve herkesin sözü muhteremdir. Fakat, arkadaşlar, biraz insaf lâzımdır. Hepinizin reyî ile intihap edilen şer'îye vekili efendi hazretleri izahatta bulundular, ülemayı salire arkadaşlarımız da beyanatta bulundu. Şimdi, heyeti celilelerine tekrar ediyorum. Maslahatı ümmet bu işte müstacelliyeti emrettiğine benim kanatım vardır. Bu işi bir an evvel neticeye iktiran ettirelim. Demin de arzettim. Zannedirim ki heyeti cellenin efkârı umumiyesi de bu esas etrafında temerkûz ediyor. Binaenaleyh Mecit efendi hakkında beyanatta bulundu, bu nokta üzerinde biraz teemmül ettik.»

Rauf beyden sonra birkaç mebus daha söz alarak konuştu. Bunlardan Amasya mebusu Ömer Lütfü bey:

«Bu tahrir reye konur, kazanırsa Meclisin kararıdır, kazanmazsa akalliyettendir, geri kalır. Ondan sonra intihabımızı müttefikan yaparız.» dedi. Mustafa Kemal, oturduğu yerden onu şöyle karşıladı:

«Müzakere mevzuu olan şey, halifenin intihabı meselesidir. Halifenin buraya gelmesi meselesi ayrı bir meseledir. Binaenaleyh, onun üzerinde henüz müzakere cereyan etmiş değildir. Müzakere cereyan etmemiş bir mesele reye konmaz.»

Mustafa Kemal'in kesin sözleri bile ateş almış mebusları yatıştıramadı. En sonra, Sinop mebusu Hakkı Hamit bey, yine bu konu üzerinde uzun bir konuşma yaptı. Önerge sa-

hipleri onu hararetle desteklediler. Bunun üzerine başkan doktor Adnan bey:

«Halife mevcut olmadan şurada burada olması müzakere noktai nazarında makbul ve mantıklı değildir. Şimdi, intihap meselesini bahis mevzuu edelim. İntihap deyince, hepiniz biliyorsunuz ki isimler okunur, reyler atılır. Bu aleni celse tekrar edilecektir. Hafi celsede reyî işaret ile yapalım, aleni celsede ise hafi rey ile arzederiz. Başka türlü olmaz.»

Bitmez tükenmez tartışmalar yine başladı. İş kestirmeden çözüm yoluna sokmak isteyen Adnan bey, Rauf beye ünleyerek hükümet adına halife olarak kimi önerdiğini sordu. Rauf bey, Abdülmecit efendinin adını bildirdi. Adnan bey, hemen bu imdat işaretine sarıldı, bunu oya korken şöyle konuştu:

«Abdülmecit efendiyi teklif ediyorlar, celse aleniye geçince usulü veçhile intihap edilmek üzere Abdülmecit efendinin makamı hilafete isadını kabul edenler ellerini kaldırsınlar.»

Bütün eller kalktı. Adnan bey görünüşü gözden geçirdi.

«Ekseriyeti azime ile intihap edilmiştir» dedi.

Meclise şu sırada gerekli seçim usulleri üstüne birkaç açıklamada bulunduktan sonra şöyle konuştu:

«Bu sabah heyeti vekile arkadaşlarımla içtima ederek tetkik ettik. Telakkimizi arzedeceğim. Tabii heyeti celilece ittihaz olunacak karar pek hassas olan bu vaziyet inşallah milletimizin saadeti noktai nazarından alemlî islâmın vîfakı noktai nazarından ensep bir tarzda olacaktır. Beyannamede denilmiştir ki «vaziyeti hazırada Zatı Şahane kendisini emniyette görmediğinden...» Evet, vaziyeti hazırada bir tebeddül vardır. Fakat, bu tebeddül de İstanbul ahalisinin vicdanı millî ve dinisinden fevran eden his ile Türkiye Büyük Millet Meclisine iltihak etmeleri hürriyet ve istiklal talep etmeleridir. Demek ki Türk milletinin, islâmın esasatından

olan hürriyete mazhariyeti halife makamında bulunan zat için matlup değilmiş, hürriyeti kendisi için muzır addetmiş, bilmem başka bir tebeddül görölüyor mu?

Arkadaşlar, senelerden beri istiklâl ve hürriyeti için çalışan milletimiz bu gayesine vasil olmak üzere iken bu zat tavahhuş ediyor ve maalesef ve hilâfeti İslamiyeyi İngiliz himayesine terkedecek kadar tarihte vaki olmamış azim bir hıyanet irtikap ediyor. Aynı şahsiyet Sevr muahdesini kabul etmek suretiyle aziz vatanın, Türk milletinin inkisamını kabul etmiştir. Sabır olan, mütevekkil olan, fakat istiklal ve hürriyetini hiçbir vakit karşısındakine feda etmemiş ve etmeyecek olan milletimiz buna da tahammül etmiş, gayesine yürümüş ve tamamıyla muvaffak olmağa başladığı bir sırada aynı şahsiyet bu defa da hilafeti uzmayı islamiyenin kendi nefsine münhasır olduğunu farzedecek kadar belahat göstererek, İngilizlerin himayesine tevdi ettim, diyecek kadar cüret göstermiştir.

Efendiler, islam müstakil olarak yaşamıştır. Müstakil olacaktır. İstiklalini hiçbir kuvvet ihlal edemeyecektir. Bu, hiçbir beşerin yedi iktidarında değildir. Nerde kaldı ki asırlardan beri hanedan için, bu memleket için, bu vatan için kan döken bir millete ve bütün islamiyete ihaneti sabit olmuş, tahakkuk etmiş böyle bir şahsiyet tarafından ihlal edilebilsin. İşte, efendiler, halife makamında bulunan şahsın arı firarı irtikap etmesi yani uhdesine mevdu olan vazifeyi terk ile düşman tarafına firar etmesi cihetiyle hükümetimiz teemmülü neticesinde mevkli hilafetin münhal olduğu kanaatine varmış ve yeni bir halifenin intihabının esasatı diniyemiz ve selameti milliyemiz noktaı nazarından tahtı vücutta olduğunu görmüştür. Bu suretle noktaı nazarımı arzettikten sonra sözü şer'îye vekili muhterem Vehbî efendi hazretlerine bırakıyorum.»

Şer'îye vekili kısaca şöyle konuştu:

«Heyeti vekile reisi beyefendinin beyanatı vecihile hilafet unvanını taşıyan zatın firarı tahakkuk etmiştir. Böy-

le milleti islâmiyenin reisi tanıman bir insanın ecnebi himayesi altına geçmesi ve bize düşman olan İngilizlerin vapuru ile firar etmesi islamiyet namına zül ve ardır. Binaenaleyh, bu adam, fiilen hilafet makamını terketmesi ile şer'an münhal addedilir. Yani, bugün şu saatte hilafet makamı münhal olunca ammei müslimin üzerine bir imam intihabı ve biat vaciptir. Binaenaleyh, şer'an şu saatte üzerimize terettüp eden bir Vücup vardır, o vücupa eda eylemekle mükellefiz. Onu eda, bir halife intihap edilmekle hasıl olacağından makamı hilafete bir halife intihap edilmesini teklif eylerim.»

Vehbi efendinin bu sözleri biter bitmez, Mecliste top gibi bir gürültü patladı:

«Fetva isteriz.»

«Bir fetva yazılmıştır, okunsun» diyerek elinde hazır tuttuğu fetvayı okunması için katibe uzattı. Katip, hal'fetvasını tane tane şöyle akudu:

Firari Vahidettin'in hal'ine dair olan fetva şudur:

«İmamülmüslimin olan Zeyd, düşmanının umum müsliminin aleyhinde mucibi mahvolan tekalifi şedidesini bîa zaruretin kabul ile hukuku islamiyeyi müdafaadan aczini izhar ve müslimin müdafaai mücahidanelerine düşmana muvafakatle müsliminin ihlal ve itikasını mucip harekata fiilen teşebbüs ve hareketi ihtilalkaranede devam ve ısrar badehu ecnebi himayesine iltica ederek makamı hilafeti terk ve firar ile hilafetten feragat etmekle şer'an münhal olur mu?

Elcevap: olur.

Ketebehulfakir Mehmet Vehbi.

«Bu suretle hukuk ve menafii islamiyeyi sıyaneten makamı hilafete layık bir zata erbabı hallü akd tarafından biat olunmak vacip olur mu?

Elcevap: Allahu âlem olur.

Ketebelhurfakir
Mehmet Vehbi»

Okunan fetvanın oya konması gerektiği üstüne kimi mırıldılar işitilince Mustafa Kemal, yerinden kalkarak konuşmak zorunluluğunu duydu:

«Bu memleketi yıkmak için de fetva verilmiştir. Fetva behemehal Meclisi âlinin reyine vazedilmelidir.»

Fetvanın oya konmasını gereksiz gören Bitlis Mebusu Yusuf Ziya bey:

«Fetvayı şerife bizim reyimizden yüksektir. Mademki fetva vardır, Vahidettin mahludur.» dedi.

Doktor Adnan bey, fetvayı yine de oya koydu:

«Fetvayı şerife mucibince Inhilâl kabul edenler, lütfen ellerini kaldırsınlar.»

Bütün ellerin kalktığı görüldü. Fetva, ittifakla kabul edilmişti. Kararın ilânı, sürekli, coşkun alkışlara yol açtı. Gizli oyla halifenin seçimine geçildiğinde hemen bütün mebuslar, yaşayışlarının en önemli işlerinden birini yaptıklarına inanan bir ağırbaşlılık içine girmişti. Başkan, sonucu bildirirken şunları söyledi:

«Makamı hilâfeti islâmiye için vuku bulan intihapta reye iştirak eden yüz altmış iki zattır. Muamele tamamdır. Yüz kırk sekiz zat Abdülmecit efendi hazretlerine, iki zat Abdürrahim efendiye, üç zat Selim efendiye, dokuz zat da müstenkif olarak rey vermiştir. Binaenaleyh, yüz kırk sekiz rey ile Abdülmecit efendi hazretleri makamı muallayı hilâfete intihap edilmiştir.»

18 Kasım 1922 günü, halifenin seçildiği gün, Mustafa Kemal, Refet Paşaya şifreli bir telgraf göndererek şu direktifleri verdi:

«Abdülmecit efendi, halifel müslimin unvanını kullanacaktır. Bu unvana başka sıfat ve kelime ilâve edilmeyecektir. Alemlî islâma iblâğ olunmak üzere ihraz edeceği bir beyanname, delâletinizle, evvelâ şifre olarak bildirilecektir. Tasvip olunduktan sonra tekrar şifre ile delâletinizle kendisine bildirilecek, ondan sonra neşrolunacaktır. Bu beyannamenin metnini başlıca şu noktalar teşkil edecektir:

Türkiye Büyük Millet Meclisinin kendisini hilâfete ihtihabından sarahaten beyanı memnuniyet olunacaktır.

Vahidettin efendinin tarzı hareketi mufassalan takbih edilecektir.

Teşkilâtı Esasiye Kanununun onuncu maddesine kadar olan mevadî muhteviyatı tarzı münasipte ve mühim mana ve müfadı aynen zikredilmek suretiyle Türkiye Devletinin ve Büyük Millet Meclisinin mahiyeti mahsusası ve usulü idaresinin Türkiye halkı ve bütün islam âlemi için enfa ve evkaf olduğu zikr ve tesbit kılınacaktır.

Türkiye Millî Halk Hükümetinin hidematı mesbuka ve mesaii meşkuresinden takdîrkârane bir lisan ile bahsolunacaktır.

İşbu beyannamede nikatı mesrudedenden mada, siyasi addedilebilecek bir nokta ve fikir dermeyen edilmeyecektir.»

Mustafa Kemal, ertesi gün, yine Refet Paşa eliyle, ancak açık olarak bir telgraf çekti. Bunda şöyle diyordu:

«Hanedanı Ali Osman'dan halifei müslimin Abdülmecit efendi hazretlerine:

Âmmet müslimin için mucibi mahvolan düşman tekalifi şedidisini kabul ve müsliminin müdafaaî mücahidanelerinde düşmana muvafakatle beynelmüslimin ikai şer ve esat ve sefki dımaya fiilen teşebbüs ve bu harekâtında devamı ve ısrar ve binnihaye ecnebi himayesine tevdi nefsederek bir İngiliz gemisiyle makam ve makamı hilâfetten flırar eden Vahidettin efendinin Türkiye Büyük Millet Meclisi Şer'îye vekâletinden verilen fetvayı şerife mucibince, hal'ine Meclis Heyeti Umumîyesinin 18 Teşrinisani tarihinde münakit 140. içtimainın beşinci celsesinde müttefikan karar verilmiştir.

Türkiye Devletinin hâkimiyetini bilâ kaydü şart milletin uhdesinde mahfuz tutan Teşkilâtı Esasiye Kanununa tenvifikan icra kudreti ve teşri salâhiyeti kendisinde mütecellî ve mütemerkiz bulunan milletin yegâne ve hakikî mü-

messiferinden mürekkep Türkiye Büyük Millet Meclisi-
nin 1 Teşrinisani 1338 tarihinde müttefikan kabul ettiği es-
babı mucibe ve esasat dahilinde Meclisi alice 18 Teşrini-
sani 1338 tarihinde münakit celsede makamı muallayı hila-
fete intihap buyrulmuş olduklarını hürmetli mahsusa ile
zatı hazreti hilâfetpenahilerine arzederim. Türkiye Büyük
Millet Meclisince âlemi islâma ve Türkiye halkına iblâğ
olunmuştur.

İntihabı vakın âlemi islâm için müteyemmen ve fû-
yuzatbahş olmasını eltafı ilâhiyeden tazarru ve niyaz ede-
rim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Gazi Mustafa Kemal»

Hilâfet alayının İstanbul'da yapılmasına karar veril-
di. Günü de 24 Kasım 1922 Cuma olarak belirlendi. Hem
bildirgeyi halifeye imza ettirmek hem de biat törenini yap-
tırmak üzere Meclisten İstanbul'a bir mebuslar kurulu gi-
decekti. Bu kurul için Meclis'ten kur'a ile on beş kişi se-
cildi. Seçilen mebuslar şunlardı:

Cebelibereket Mebusu Rasim bey, Karahisarı Şarki
Mebusu Mehmet Vasfi efendi, Eskişehir Mebusu Halil İb-
rahim efendi, Bursa Mebusu Doktor Emin bey, Erzurum
Mebusu Durak bey, Tokat Mebusu Hamdi bey, Çankırı Me-
busu Ziya bey, Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri bey, Ankara
Mebusu Hacı Mustafa efendi, Bursa Mebusu Şeyh Ser-
vet efendi, Yozgat Mebusu Feyyaz Ali bey, Ardahan Me-
busu Hilmi bey, Erzincan Mebusu Hüseyin bey, Sinop Me-
busu Şerif bey, Adana Mebusu Mehmet efendi, Ardahan
Mebusu Server bey, Amasya Mebusu Mehmet Ragıp bey.

Sonradan bunlara Kırşehir Mebusu Müfit efendi ile
kâtip Hakkı ve Atıf beyler, yönetim memurlarından Emir
Paşa katıldı.

Bunların başında İstanbul'a giden bir kişi daha vardı
ki o da Salâhüddin Adil Paşaydı. Maiyetiyle birlikte Refet
Paşayı değiştirmek üzere gidiyordu.

HALİFEİ MÜSLİMİN

Milletlerin esareti üzerine kurulmuş
müesseseler her taraftan yıkılmağa
mahkumdur.

MUSTAFA KEMAL

Abdülmecit efendi, 1868 de doğdu. Babası Sultan Aziz'di. Onun ikinci şehzadesiydi. Annesi, Hayranıdil kadındı. Çocukluğu, babasının padişahlığı zamanında Dolma-bahçe Sarayında geçti. On yedi yaşına bastığında ona Camlica'da büyük bir köşk armağan edildi. Ondan sonra hep bu güzel manzaralı köşte yaşayacaktı. Mecit efendiden başka iki şehzadesi daha bulunan Sultan Aziz, bunlar arasında en çok Yusuf İzzettin'e düşküdü. Onu, on iki yaşına bastığında teğmen rütbesiyle orduya yazdırmıştı. Yusuf İzzetin efendi, böylece aradan çok geçmeden Cuma Selâmlıklarında birer rütbe yükseltilerek Mareşallik rütbesine ulaşmış, Hassa orduyu hümayûn rütbesine yükselmişti. Öbür iki kardeşi, onu çok kıskanıyordu. Ortada korkunç denecek kıskançlık nedenleri vardı. İki kardeş, Yusuf İzzettin'i zerrece sevmiyordu. Yusuf İzzettin efendi gerek babasının gerekse çevresinin bu sonsuz okşayışları yüzünden şırmamış, gururlanmıştı. Öyle ki kendisini her şeyi bilen bir doğaüstü yaratık sanacak duruma geldi. Eğitimi için tutulan bir öğretmen kibiri, gururu yüzünden ya-

nına yanaştırmadı. Saray koşullarına göre her şehzadenin eğitimi zorunlu olduğu halde onu olduğu gibi bıraktılar. Bir Mareşalin öğretmenlerden öğreneceği hiçbir şey olamazdı.

Yusuf İzzettin efendinin öbür kardeşleri Mecit efendi ile Seyfettin efendi, onun şımarıklıklarını yaratan nedenler altında ezilmiş gibiydiler. Burnu havada olan kardeşlerinin tersine onlar, sarayın dışında yaşayan halk yığınlarına karşı büyük bir ilgi duyuyorlardı. Mecit efendi, oldukça iyi bir eğitim yapmıştı. Fransızcaya, müziğe, resme hep birden ilgi duymuştu. Beylerbeyi Sarayını yaptıran Sultan Aziz, bunun süslenmesini yaptırmak üzere bir ressam getirtmişti. Bu Petrovski adlı Polonyalı bir ressamdı. Sultan Aziz, resim meraklısıydı. Kendisi de resim yapıyordu. Beylerbeyi Sarayını süsleyen tabloların krokilerini hep o çizmişti. Petrovski, yaptığı resimleri hep padişahın direktifleri altında yapmıştı. Mecit efendi, gerek babasının gerekse Petrovski'nin resimle uğraşmalarını ilgiyle izlemiş ilk resim çalışmalarında Petrovski'nin eğitici çabaları da rol oynamıştı. Petrovski, Rusya'ya dönünceye dek ona resim dersleri göstermiş, artık resimde bir yetenek olduğu anlaşılan Mecit efendiye onun gidişinden sonra resim öğretmeni olarak ressam Sami Paşa atanmıştı. Mecit efendi, birçok şeye merak sardırmakla birlikte resim üzerinde tutkuyla durmuş, beğenilecek birçok çalışmalar yapmıştı. Beğendiği tabloların birkaçını sarayın duvarlarına astırmıştı.

Paris'te Uluslararası bir resim sergisi açılmıştı. Mecit efendi, bu sergiye resimleriyle katılmak istediye de Sultan Abdülhamit, bunu engellemişti. Hem de bunu şiddetli reaksiyon göstererek yapmıştı.

Mecit efendi, Çamlıca'daki köşkünde oldukça düzgün bir yaşayış süregelmişti. Zamanlarını hep yararlı bulduğu şeyler arasında bölüşmüştü. Yüksek çevrelerde bir gele-

nek haline gelen Fransızca öğrenme işinden sonra siyasal maskısı gittikçe batıya, doğuya doğru yayılan Alman Ulusunun dilini zorluluğa benzer bir hevesle öğrenmeğe çalıştı. Alman ordu eksperleri, Osmanlı ordusunun içinde, gelecek hesapların içinde fink atıp durmaktaydı. Geleceğin kültürlü Osmanlı Padişahı Abdülmecit Han, günün birinde Fransız ordularını hallaç pamuğu gibi atıp Paris'e giren Alman İmparatoruyla karşılaştığında, Almanca konuşmak şerefine erişecekti. İri sağlam yapılı, mavi gözlü, ak tenli yakışıklı bir adam olan Mecit efendinin ilk günden beri harem dairesinde cins kısıraklar gibi güzel kadınlar, cariyeler bulunuyordu. Her sabah saat onda haremden çıkan Mecit efendi, bahçedeki çamlar arasında biraz dolaşıp hava alıyor, bahçıvanbaşıya buyruklar verip çalışma odasına çekiliyordu. On ikide yemek yiyor, biraz öğle uykusu kestiriyor, sonra, güzel havalarda güzel cariyelerinin getirip köşkün yanbaşında kocaman camın altında yerleştirdikleri masanın başına geçip birkaç saat çalışıyordu. İkinci serinliği basınca güzel atlardan birine binerek ya Bulgarlu'ya doğru bir geziye çıkıyor, ya da tüfeğini, köpeklerini alıp, tavşan, bıldırcın, türlü av kuşları avlıyordu.

Mecit efendi, sofraya her zaman Şehsüvar hanımla Dürrüşehvar'la oturuyordu. Beş vakit namazını da düzgünce kılıyordu. Cuma namazlarını türkü camilerde halk arasında kılmaktan hoşlanıyordu. Bunun başlıca nedeni popüler olmak düşüncesi idi.

Mecit efendi, alaturka müziğe büsbütün sırtını çevirmiş, bir batı müziği yanlısıydı. Kendisiyle, karısı keman, ikinci karısı Hayrünisa viyolonsel çalıyordu. Harem'deki kalfalardan ikisi de Batı müziğiyle ilgiliydi. Bunların biri piyano, öbürü kantrbas çalıyordu. Böylece Mecit efendinin köşkünde, içinde birtek erkek olarak kendisinin bulunduğu bir Batı Müziği orkestrası kurulmuştu. Bu küçük orkestra, çoğun, akşam yemeklerinden sonra bir programa gö-

re konserler veriyordu. Mecit efendi, ayrıca, babasının gözdelelerinden Feleksu adlı saraylıdan piyano dersleri de almıştı. Küçük yaşından beri alafranga müzikle öyle senli benli olmuştu ki, artık alaturka müzikten bayağı tiksinecek hale gelmişti. Alaturka saz eserlerine, şarkılara kulaklarını tıkıyordu. Verdi'nin ya da Şopen'in eserlerini saatlerce çalıyor, dinliyor, hiç bir yorgunluk duymuyordu.

Türk halkını olduğu gibi şehzadeleri de sarayların zindana döndürülen kapalı havasında özgürlüğe susatan Abdülhamit, tahtından indirilip de Selânik'teki Alâtini Köşküne kapatıldıktan sonra, şehzadeler, dışarı dökülerek halkın arasına karışmışlardı. Sultanlar, İstanbul'un caddelerinde sülünler gibi salınarak geziniyorlardı. Bu erkekli, kadınlı kişizade kalabalığı, özgürlüğün getirdiği yeni tatlardan tatmağa başladığı sırada Mecit efendi de Beyoğlu konser, tiyatro salonlarında sık sık görünmeğe başladı. Bütün alafranga konserlerde boy gösteriyordu. Konserleri dikkatle dinlerken, sanki önündeki bir piyanonun tuşlarına vuruyormuşçasına locanın kırmızı kadifeyle örtülmüş kenarına vurup tempo tutuyor, bu sırada gözlerini yumarak durup dinlenmeden başını bir sağa bir sola sallıyordu. Mecit efendinin bu durumu çokça göze çarpıyor, onunla alay edilmesine yol açıyordu.

Veliaht Yusuf İzzettin, kendini öldürelle aradan çok geçtiği halde her nedense iktidardakiler veliahtın kim olduğunu henüz bildirmemişlerdi. Demek ki İttihat ve Terakki Hükümeti, bunu elinde bir koz olarak saklıyordu. Günün birinde işine gelen bir şehzadeyi veliaht bildirip tahta çıkaracak, böylece padişahı kontrolü altına almış olacaktı.

Bir gün telefonla randevu alarak Talât Paşa Bağlarbaşındaki köşke damlamış, Mecit efendiyle uzun boylu görüşmüştü. Talât Paşa, çekilip gittikten sonra, Mecit efendi, memurlarından İsmail Baykal'a şunları söyledi:

«Talât Paşa niçin geldi, biliyor musun? Beni veliaht ilân etmek istiyorlarmış da bunu söylemeğe gelmiş, fakat

ben katiben kabul etmedim. «Hanedanımızın asırlardır sürüp gelmiş ananesini bozmam» cevabında bulundum. Vakıa Talât Paşa da haklı, bu adamdan (Vahidettin'den) hiç bir zaman emin olamadıklarını söylüyor. Ama, dediğim gibi ben de haklıyım.»

İsmail Baykal'a bir gün de şunları anlattı:

«Bakınız, size bir şey anlatayım: Bu Zeki'nin (Mecit efendinin memurlarından biri ve kayınbiraderi) neden sürgüne gittiğini biliyor musunuz? Herhalde size de anlatmıştır. Bu hâdise, tamamen Vahidettin'in yüzündendir. Benim Paris'ten getirttiğim Temps Gazetelerini Zeki Bey postaneden bin müşkülâtla alır getirirdi. Bir gün Vahidettin'le görüşüyordum, bana «birader, şu sizin Temps Gazetelerini lütfetseniz de bir kere gözden geçirsek» dedi. Ben de kemali safiyetle «Emir buyurursunuz» diyerek yolladım. Aradan bir hafta geçti, Abdülhamit beni çağırdı, yanına gittim. Huzuru şahanede konuşurken Abdülhamit: «Yasak ettiğim gazeteleri niçin okursunuz?» dedi ve gazeteleri gösterdi.» Bunlar, Mecit efendinin güvenerek Vahidettin'e verdiği gazetelerdi.

Mecit efendi, kuş meraklısıydı da, Bu yüzden Vahidettin'le aralarında bir olay geçmişti. Bir gün Dolmabahçe Sarayı'na giden veliaht, güvercinlikte çok güzel kuşlar gördü. Bunlardan çok hoşlandı. Birkaç çift ayırıp Bağlarbaşındaki köşke götürdü. Birkaç gün sonra birkaç kuş daha ayırması için kuşcubaşıya bir mektup yazdı. İsteddiği kuşlar getirilip bahçede yaptırılan güvercinliğe yerleştirildi. Mecit efendinin böyle kendi başına gidip saraydan kuş alması Vahidettin'i kızdırdı:

«Saraydan ne istiyorsa önce bana bildirsin.» dedi.

Mecit efendinin, veliaht olmadığı günlerde de birçok önemli dostları vardı. Payitahtın ileri gelenleri, onu sık sık ziyaret ederek ülkenin siyasal durumu üstüne aydınlatıyorlardı. Bunların arasında çok tanınmış şairler, ressam-

lar bulunmaktaydı. Bütün bu sanatçıların Mecit efendinin katında özel bir yerleri vardı. Kendisi, kimi zaman Abdülhak Hamit'in Sıraselviler'deki evine giderek çağın büyük şairleriyle saatlerce söyleşirdi. Şairin Finten adlı tiyatro yapıtını Şehir Tiyatrosunda özellikle görmeğe gitmişti. Finten'in oynanması onuruna da Bağlarbaşı Köşkünde kırk kişilik bir şölen verdi. Bununla da kalmayarak özel olarak yaptırdığı «Finten» yazılı altın iğneleri sevgili kızı Dürrüşehvar eliyle konuklara armağan olarak dağıttırmıştı. «Çalı İbrahim, Feyhaman, Hikmet, Binbaşı Sami, Namık İsmail gibi ünlü ressamlarımız, Mecit'in çok sevdiği sanat arkadaşlarıydı. Şehzade, onların yanında mümkün olduğu kadar demokratça bir tutum takınmağa çalışırdı. Onları sık sık yemeğe alıkor, beraberce yemek yerlerdi.»

Mecit efendinin oğlu Faruk efendi, Viyana'da yaptığı eğitimi bitirip İstanbul'a döndüğünde öğretmen olarak yaverliğine Binbaşı Sami bey (General Kemalettin Sami) atandı, onunla birlikte Berlin'e gittiler. Faruk efendi, orda da gerekli askerlik eğitimini bitirip İstanbul'a döndüğünde siyasal durum değişmişti. Anadolu'da Vahidettin'in ihanet sahnaklarıyla söndürmeğe çalıştığı kutsal devrim ateşi yanıyor, kan gövdeyi götürüyordu. Mustafa Kemal, elinde bütün Anadolu dağlarını aydınlatan dev bir bağımsızlık meşalesi tutuyordu. Kemalettin Sami bey, hemen Mecit'in, padişahlığın kaderini yüzüstü bırakıp Anadolu'ya geçmişti. Kemalettin Sami beyin yerine Mustafa Kemal'in adamı ve eski öğretmenini olan Naci Paşa atanmıştı. Naci Paşanın ayrılmasından sonra da Faruk efendinin yanına Albay Asım Gündüz bey (General Asım Gündüz, Genelkurmay İkinci Başkanı) atandı.

Mecit efendi de tıpkı Abdülhamit gibi, babası Abdülaziz'in ölümünü intihar olarak benimsemiyor, onu Mithat Paşa'nın öldürtmüş olduğuna inanıyordu. Bir gün bahçede gezerlerken başmemuru İsmail Baykal'a durup dururken şöyle bir konu açtı:

«İsmail bey, pederin ölümü hakkında merhum Yusuf İzzettin efendi birader ne fikirdeydi? Herhalde size bir şeyler söylemiştir.» İsmail bey, kendini öldürmesinden önce Veliht Yusuf İzzettin efendinin en yakın adamı olarak çalışıyordu. Mecit efendinin bunu soruşu o yüzdendi. İsmail bey, ona şöyle dedi:

«Efendimiz, merhum biraderinizden müteaddit defalar işittiğime göre merhum pederi muhtereminiz katiyetle intihar etmiştir.»

«Canım, iyi söylüyorsun, ama, bu işte yanılıyor, yanlış anlama, yalan söylüyor demek istemiyorum. Dediğim gibi yanılmıştır. Bizim eski kalfalardan biri vardı. Kuzguncuk'ta otururdu, daima geldiğinde bize anlatırdı: Pehlivan Mustafa'nın Fer'iye Sarayındaki pederin oturduğu odaya atladığını dürbünle gördüğünü söylerdi. Hattâ geçende Ragıp Paşa geldiğinde (İkinci Abdülhamit'in mabeyincisi) o da öldürüldüğünü söylemiştir ki biliyorsun ki bu katillerin muhakemesinde kendisi de memurdu.»

İsmail bey, Mecit efendiden bir çok kez bu öldürme iddiasını işitmişti. Bu kez de onun öfkeli konuşması karşısında susması gerekirken yine de kendini tutamayarak üstüne üstüne gitti:

«Efendimiz, Fahri kulunuz (Abdülaziz'in mabeyincisi) pederi muhtereminizin sureti katiyede intihar ettiğini söylerdi. Hattâ intiharları gününden bir gece evvel odasının kapısında beklediği sırada birden yanına gelmişler ve dâirenin sofasında duran sandığını açtırarak içinden palasıyla tırnak makasını almışlar. Fahri bey, «Efendimiz, bunları ne yapacaksınız» dediğinde, «bunlar bana lâzım» cevabında bulunmuştur. Yıldız Mahkemesinde bu yolda ifadesine karşı da, «sus, sen yalan söylüyorsun» denilerek istedikleri şekilde malûmat vermesini temin için de iki koltuğu arasına kaynar sudan çıkarılmış yumurtaları koyduklarını da yana yakıla kulunuza anlatırdı.»

«Canım, sen bırak şu Fahri beyi, birdiziye bana onu

söylersin, onlar suyun akıntısına giden âdemlerdir. Eğer katilde medhaldar olmasaydı, hiç onu Taif'e sürerler miydi senin aklın hep birader merhumun intiharına saplanıyordur. Halbuki pederin ki hiç de öyle değildir. Peder merhum akli başında bir adamdı. Şuurlu bir insan intihar eder mi?»

Bu tartışmada güç durumda kalan İsmail beyi küçük Dürrüşehvar'ın koşup gelerek babasına:

«Cici babacığım, İsmail beyle biraz bahçede dolaşalım mı?» diye sorması güç durumdan kurtarmıştı. Babasını Mithat Paşa'nın öldürttüğü saplantısını hiç kimse Mecit efendinin kafasından çıkaramazdı.

Mecit efendi, babasının ölümü söz konusu olunca her zaman bu gizlemlî ölümün arkasında büyük devlet adamlarından katiller arar, sonra duygulanarak kendi çocukluk, günlerine geçer bir destan ağziyle bu her türlü olanağa sahip yaşayışı hayran hayran dinleyen bendeleriyle eşine dostuna keyiflenerek anlatırdı:

«Pederim Abdülaziz Han Hazretlerinin devri saltanatlarında henüz dört yaşında olduğum halde topçu silki askerisine dahil oldum. Evvelâ, Halil Paşa, saniyen Belçika'da tahsil görmüş Salt Paşa ve Beyoğlu Kışlası Kumandanı ve aynı zamanda Avrupa'da tahsil görmüş bulunan Hüseyin Paşa'nın nezaretleri altında spor ve ata binme tahsillerini gördüm. Abdülhamit devrinde, Abdülaziz zamanında olduğu gibi spor âlemleri, yani binicilik unutulmuş gibiydi. İşte, bu devirde en iyi ata binen ve daha doğrusu, yalnız ata binen Osmanlılar içinde, İstanbul'da üç fert sayılabilir: Şerif Ali Haydar bey (eski Mekke Şerifi Ali Haydar Paşa). Bu zat Arap usulünde biner, ikincisi ben, üçüncüsü Halit Paşadır (Mecit efendinin eniştesi). Hemen asakir müstesna olduğu halde gençler meyanında biz üç kişi ata binmek, attı icrayı hüner etmek bize mahsustu. Mektepten (Şehzadeler Okulu) fırsat buldukça daima av ile meşgul olurdum. Pederim gayetle kuvvetli olduğundan spor oyunlarını sever, pehlivan güreşlerine çok rağbet eder ve evlâtlarını

da gayetle kuvvetli olmasına itina edilmesini ferman ederdi. Bu suretle evlâtları arasında en kuvvetlilerinden biri de bendim. Gençliğimde bütün akrabalarıma faik kuvvette idim. Ve yüz kilodan fazla olan insanları tek kolum üzerinde tutabilirdim. Sonraları tesadüf olarak bulduğum bir Avusturyalı zabıttan eskrim öğrendim. Birçok da eskrim yaptım. At, kemali süratle giderken istediğim şeyi revolverle vururdum. Tüfek kurşunu ile otuz kırk adım mesafeden bir iki hata ile isim yazabilirdim. Denizde yüzmeyi de severdim. İşte, gördüğün şu kır atı (bu sırada seyis kır atını getirmiş bulunuyordu), vahşi derecede bulduğum halde binip terbiye ettim.

Pederim, evlâtlarını sevdiği halde en ziyade büyük biraderim üzerinde dururdu (Yusuf İzzettin efendi). Bunun da sebebi rahmetli büyük valide idi (Pertevniyal - Valide Sultan). Bizi sevdiği zaman daima ona göstermemeğe çalışırdı. Bir gece pederim beni huzuruna istedi. Gittim. Elimden tuttu, Dolmabahçe Sarayının Harem Dairesinden Mabeyni Hümayûn kısmına giderken merdiven dönemecinde büyük valideye rast geldik. «Ne o, yine koltuğunun altından bir şeyler var, ne oluyor?» dediler. Pederim ise: «Bir şey yok valideciğim» demekle beraber beni de hırkasının arasına saklamıştı. Bunu da böyle geçirdik, mabeyne geldiğimizde odasının penceresini açtırdı. Lapa lapa kar yağıyordu, titriyorum, pederim ise hiç fütur etmeden nöbetçi askerlere bakıyor, bir aralık «Haydi, Mecit, Mabeyinci Fahri beyle git, nöbetçi askerlerimizin benim tarafımdan hatırlarını sor, üşüyorlar mı, şu ihsanımı da ver, gel» emrini verdiler ve benim titrediğimi gördüğünde, «ne titriyorsun Mecit? Deniz kenarında bekleyen askerler de insandır, haydi bakayım» emri üzerine titreyerek gidip emirlerini yerine getirdim. İşte, hayatımdan sana bir nebze bahsettim.»

Mecit efendinin kendi ağzından sözünü etmediği ki-

mi huylarından da kısaca biz sözedelim: Mecit efendi, vücudunun gürbüz yapısının gerektirdiğinde, kadına, şehvete düşkün bir adamdı. Elinde bir harem olanağı da bulunduğundan bu olanağı sonuna dek kullanmıştı. Eğer talih yardım etseydi de genç yaşında padişah olsaydı, haremінде en zengin kadın koleksiyonlarından bir hazine barındırabilirdi. Salt şehzadelik zamanında bile üçü nikâhlı, altısı nikâhsız (ikbal denilen türden) dokuz karısı vardı. Bunlarla da yetinmeyen Mecit efendi, sarayına sığınmış türlü körpe güzellerle de sevişirdi.

Mecit efendinin nikâhlı karılarıyla ikballeri arasında didişme hiç eksik olmuyordu. Sarayda düzenlenen içkili şöenlere nikâhlılar alınmıyor, ikballerse orda, kafeslerin arkasından bakan nikâhlıların inadına boy gösteriyorlardı. Kafesli paravanlar arkasından bakan gözlerden kıskançlık ateşleri saçılıyordu. Mecit efendinin sofrası çok zengindi. Boğazını çok seviyor, Rus havvarları, türlü balık yumurtaları, köklük ezmeleri, en güzel rakı çeşitleri sofrasından eksik olmuyordu. Hemen hemen sefahat içinde yaşayan Mecit efendinin, hiç bir vakit iki yakası bir araya gelmiyordu. Her zaman borçlu idi. Aldığı aylık, daha ay başında uçup gidiyor, her zaman züğürt bir insanın sıkıntılı yaşayışını yaşıyordu. Bu yüzden de tutumlu kardeşlerinin zengin görünüşlerini fena halde kıskanıyordu.

Mecit efendi, böyle doludizgin yaşayadursun günün birinde şehzadelığın en parlak basamağına yükseliverdi. Sultan Reşat ölmüş, yerine Vahidettin, Osmanlı tahtına çıkıyordu. Topkapı Sarayına çağırılmıştı. Gitti. Ağalar Kapısı önüne kurulan Tahtı Hümayûn üzerine biat töreni yapılıyordu. Abdülmecit efendi, veliahtlara özgü yerde, tahtın sağında, yer aldı. Bu törenden sonra Mehmet Reşad'ın cenazeşi Hirkai Saadet Dairesi önündeki binek taşından alınarak Ağalar Kapısından çıkıldı. Gerek yeni Padişah Vahidettin, gerekse yeni Veliht Abdülmecit efendi, tabutun ar-

kasından gitmeğe başladı. Biraz yol alınmıştı ki, Vahidettin, Mecit efendiye döndü:

«Birader, ben burada kalacağım, siz takip buyurursunuz» diyerek geri döndü.

Aradan çok geçmeden Bırakışmanın çok acı günleri birden bire gelip çattı. İttihat ve Terakki Kabinesi çekilerek yerini ılımlı İzzet Paşa Kabinesine bıraktı. İttihatçı kodamanlar, ülkeden kaçma hazırlığı içindeydiler. Bugünlerde bir gün eski Sadrazam Talât Paşa, Mecit efendinin Bağlarbaşı'ndaki köşküne çıkageldi. Çok üzgün görünüyordu. Talât Paşa, Vahidettin'in yerini almasını istediği, ne varki kandıramadığı Mecit efendiyle uzun boylu konuşup helâl-laştıktan sonra çıkıp gitti. Gidiş o gidiş.

Bırakışmanın en kara günleri kapıdaydı. Ferit Paşa, Sadrazam olmuş, Şair Riza Tevfik, kaygusuz bir çocuk davranışıyla, Türkiye'yi cellâda teslim eden Sevr Andlaşmasını gözle kaş arasında imzalayıvermişti.

Vahidettin, tahta çıktıktan pek az zaman sonra eski bir oyun yeniden ele alınarak sahneye konmak üzere hazırlığa girildi. Abdülhamit, Mithat Paşayı yok etmek için nasıl Abdülaziz'in katili olarak suçlanmışsa, şimdi de kendini öldüren Veliâht Yusuf İzzettin efendiye bir katil aranmağa başlanmıştı. Bunun için bir yargılama mizansenini üzerinde durulduğu anlaşıyordu. Bu haber kulaktan kulağa yayılıyordu.

Bugünlerde bir gün Abdülmecit efendi, Esvapçıbaşı İsmail Baykal'ı da yanına alarak Beşiktaş Sarayında Padişahla görüşmeğe gitti. Veliâht, içeri girdikten pek az zaman sonra İsmail bey de çağrıldı. Dolmabahçe Sarayının padişahlara özgü odasına girdiğinde, yeni padişahla yeni veliâhtın karşı karşıya oturduklarını gördü. O, içeri girer girmez Mecit efendi hemen şöyle konuşmağa başladı:

«Efendimiz, bendelerinizden İsmail bey, merhum biraderin en yakın adamlarındandır.»

Padişah, bunun üzerine yeni gelene:

«Yanıma yaklaşınız» diye buyurdu. Sonra masanın üzerinde duran bir kutuyu eline alarak açtı. İçinde kadife üzerine yatırılmış birçok nişan, madalya gibi şeyler vardı. İsmail bey, bunlara dikkatle baktı. Padişah:

«Bu nişanlar, merhum Yusuf İzzettin efendi biraderin nişanları mıdır? Siz tanırırsınız,» dedi.

İsmail bey, nişanları dikkatle gözden geçirdikten sonra:

«Evet, efendimiz, kendi nişanlarıdır,» dedi.

Bunun üzerine padişah:

«Şu halde bir mesele yoktur, tamamdır,» dedi. Sonra İsmail beyle vellahta gidebileceklerini anlatmak isteyerek:

«Pek âlâ, memnun oldum,» dedi.

Köşke döndüklerinde vellaht İsmail beye:

«İsmail bey, Zatı Şahane merhum birader hakkında bir şeyler kurcalamak istiyor, ama doğrusu bir şey anlayamadım. Çünkü, biraderin ailesinde kalması lâzım gelen bu nişanların Zatı Şahanede ne işi var, maksadı nedir, bilmem?» dedi.

«Evet, efendimiz, kulunuz da bir şey anlayamadım.»

Aradan aylar geçti, Yusuf İzzettin efendinin öldürülme işi üstüne yayılan söylentiler gerçekleşmedi.

Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçip kongreleri sıraladığı, batıda efelerin Yunan iştahasını hırpaladığı günlerdi. Vellaht, yanına çok güvendiği adamı İsmail beyi alarak Yıldız'a Padişah'ı görmeğe gitti. Görüşükten sonra Bağlarbaşı'ndaki köşke dönmek üzere Beşiktaş Vellaht **Dairesi Rihtımından** iki çiftte bir sandala bindiler. Mecit efendi, her zaman olduğu gibi İsmail beyi yanına oturtuktan sonra ona şu sözleri söyledi:

«Canım İsmail bey, bu ne biçim padişah? Bana söylediği güzel fikirleri memleket hayrına hiç kullanmıyor. Ben,

bu adamın karakterinden, doğrusu bir şey anlayamıyorum, hayret.»

İsmail bey, bu sözler üzerine heyecanlanmışsa da içini dökemedi. Padişaha karşı bir şey söylemek her zaman tehlikeliydi. Ne de olsa bunlar kardeş çocuklarıydı. Ancak, bu çekingenliği uzun sürmedi. Burdaki asıl görevini anarak yürekliçe şöyle konuştu:

«Efendimiz, Vahidettin efendinin ne karakterde bir insan olduğunu evvelce kulunuza anlatmıştınız. Bir insan, kardeşinin aleyhinde hafiyelik ederse, o insandan millet ne hayır bekler? Esasen kulunuz, bu adamdan hoşlanmam. Merhum birederinize de neler yapmadı. Şimdi, hükümdar oldu, şimdiye kadar yaptığı kötü işleri daha genişleterek millet aleyhine tatbik çalışıyor. Eğer efendimiz bu milleti seviyorsanız ki, şüphesizdir, bu adamın hainliğine engel olmanız lâzımdır.»

«Canım, ne yapabiliriz? Herif, gemi azıya almış.»

Veliaht, bunu söylemekle yetindi. İki kişinin kürek çektiği sandal Kuzguncuk'a yanaşmak üzereydi. İsmail bey, en sonra şunları söyleyebildi:

«Efendimize fazla maruzatta bulunamayacağım. Bilirsiniz, kulunuz tab'an biraz yüksek konuşurum, heyecanlanıyorum. Karşımızda da iki kişi kürek çekiyor. Sonra arz ederim.»

Konuşmayı kestiler. Ertesi gün, her zamanki gibi Bağlarbaşındaki köşkün bahçesinde geziniyorlardı. Mecit efendinin kayınbiraderi Zeki bey de aralarındaydı. Bir ara kaskat köprüünün üzerindelerken veliaht eğilip akrabasının kulağına bir şeyler fısıldadı. Arkadan giden İsmail bey, adımlarını ağırlaştırarak daha serbestçe konuşmalarına fırsat vermek istedi. Yavaşça da konuşmalar söyledikleri işitiliyordu. Veliaht:

«Zeki, haberin var mı, Mustafa Kemal Paşa dağa kaçmış, isyan etmiş» diyordu. Bunları işiten İsmail bey; bey-

ninden vurulmuşa dönmüştü. «Bu nasıl söz? Ah, şu konuşmaya ben de katılsam, ama çağrılmadan sokulmaklığımı da imkân yok,» diye içinden söylenerek dikkatlerini çekmek üzere biraz geri kaldı. Bunun üzerine veliaht seslendi:

«İsmail bey, ne kaçıyorsun? Senden gizli bir şeyimiz yoktur.»

İsmail bey geniş bir soluk alarak sokuldu. Veliaht, bu kez her ikisine birden ünledi:

«İsmail bey, haberin var mı? Mustafa Kemal Paşa dağa çıkmış, isyan halinde imiş.»

«Aman, efendimiz, nasıl olur? Kendisinin ordu müfettişi olarak Samsun'a gitmiş olduğunu işitmiştik. Bu havadis nereden çıktı böyle?»

«Nereden olacak? Dün saraya gitmedik mi idi? Zatı Şahane söyledi.»

Bu kez, İsmail bey, daha çok sormayı kendine yediremeyerek ağzını açtı:

«Efendimiz, Mustafa Kemal Paşa, ne dağa çıkmıştır, ne de isyan halindedir. O, şimdi Sivas'tadır. Milleti başına toplayıp, düşman çizmesi altında inleyen yurdumuzu kurtaracak.»

«Bir avuç adamla bu iş başarılabilir mi? Ve hem sen ne biliyorsun da bunları bana söylüyorsun?»

Veliaht, bunları söylerken kıpkırmızı olmuştu. Böyle bir süre düşündü. Yanında çalışan bu ortalama adamdan bunları işitmek onu şaşırtmıştı. O, bu gibi şeyleri ancak kendisi gibi, padişah gibi adamların düşünebileceğini sanıyordu. Hem de salt kendi, düşündükleri gibi. Evet, Mustafa Kemal dağa çıkmıştı. Ancak, bir eşkiya olması gerekiyordu. Bu adam, padişahlığın, saltanatın yazgısıyla da oynayabilirdi:

«Pekâlâ, bu işin sonu neye varacak?» diye sordu.

«Bu işin sonu hayırlı olacak inşallah. Ya hayat ya ölüm, bizim için hayat daha kıymetlidir.»

İsmail bey, veliahtın inanmazcasına dinlediğine dikkat ederek ilk sözlerini şunlarla perçinledi:

«Efendimiz, biraz müsaade buyurursanız, aramızda kalmak suretiyle Sivas Kongreleri mukarreratının basma nüshalarını hemen günü gününe diyebileceğim bir tarzda takdim eder, efendimizi aydınlatmağa çalışırım.»

Bunun üzerine, Mecit efendi, birden bire yeni bir şeyler sezinleyerek yanına dek gelmiş gizleri daha yakından koklamak için şöylece bir yığıtlendi:

«Sen bilmez misin ki, biz Osmanlı hanedanı verdiği-miz sözü tutarız. İstedğini getir ve istediğini söyle, hiç çekinme, memnun olurum.»

Bu sözlerden iyice yüreklenen Kuvayı Milliyeci İsmail bey, biraz gülümseyerek işin önemini anlatmağa başladı. Veliaht, gıcık aldı:

«Ne gülüyorsun?» diye sordu.

«Bir şey hatırıma geldi de efendimiz.»

«Yine nedir o?»

«Efendimiz, ufaktan bir duyulursak şimdiden helâllaşmak icap ediyor da.»

«Korkma, korkma, kimseye bir şey söylemem. Emin ol.»

Konuşma burda bitmişti. Bundan sonraki bahçe gezintisini susarak, düşünerek geçirdiler. Böylece biraz daha dolaşıp köşke girdiklerinde, İsmail beyi kendi düşüncesi-ne yatkın bulan Zeki bey, onun yanına sokularak şöyle fısıldadı:

«İsmail, çok iyi yaptın, aşkolsun sana.» diyerek onu kucaklayıp alnından öptü. Veliahtın karanlıkta bulunan kafasına gerçeğin ilk ışıkları böylece serpilmişti. Veliahtın Anadolu gerçeğinin başlangıçları üstüne hiç bir şey bil-diği yoktu. Padişahın işittiği olumsuz şeylere dayanıyordu. Saray halkıyla bunlara yakın olan ortamlarda gerçeği ağıza

almak son kerte tehlikeliydi. Bu yüzden herkes susuyor, salt padişahın, çevresine yaydığı gerçeğe uymayan haberlerle yetiniyordu. İsmail bey, veliahtın yeni bilgilere nasıl tutkuyla atıldığını görerek sevinmişti. Onu aydınlatmak, Anadolu'nun kozu için kazanmak bir görevdi.

Böylece, veliahtın eğitimi işi önemle başlamıştı. İsmail bey, Anadolu ile sürekli ilişkisi olan Yüzbaşı Şevki beyle, Fransız karargâhı bağlantı subayı olan Yüzbaşı Hikmet beyin çabasıyla getirilen kongre kararlarını, bildirilerini, basılmış olarak, hemen günü gününe veliahta verip okutuyordu. Bundan sonra, Mecit efendi, artık, Anadolu'da geçmekte olan destanın bir izleyicisi olmuştu. İsmail beyle öbür gizli Kuvayı Milliyeciler, işittikleri iyi haberleri hemen ona yetiştiriyorlar, o da bunlara onlar gibi seviniyor, kötü haberlere de onlar gibi üzülüyordu. Veliâht da artık bir Gizli Kuvayı Milliyeci olmuş, çıkmıştı. Şimdilik, Mecit efendinin sarayında bilinen üç Kuvayı Milliyeci vardı: Birincisi İsmail bey, ikincisi Zeki bey, üçüncüsü Cevher ağa (sonra Belediye evrak memuru Cevher efendi) idi. Mecit efendinin dışında şimdilik yalnız bu üç kişi devrimci düşünceler üzerinde kafa yoruyor, Anadolu'nun kanlı yazgısını kendi yazgıları sayıyorlar, son kerte dikkatli davranarak Mecit efendinin sarayına Intelligence Service'in danışmasına yol açmamağa çalışıyorlardı.

Bu üç Kuvayı Milliyeci, veliahtın yaverleri arasında zamanla bir yavuz Kuvayı Milliyeci daha keşfederek hem sevin-di, hem de şaşırdı. Bu, yaverlerden Yüzbaşı Yümnü idi. Mustafa Kemal'in, bu saraya bu adda bir özel Kuvayı Milliyeci subay soktuğundan elbette haberleri yoktu. Onu da kendileri gibi hüdayınabit bir Millici sanmışlardı. Yüzbaşı Yümnü (Üresin) le çabucak bağdaşıp dost, sırdaş olmuşlardı. Zamanla Yümnü Üresin'in (Korgeneral) kendilerinden daha ilerde haberleşme kaynaklarına sahip olduğunu anladılar. Genç yaver, salt onlara, veliahta güzel haberler vermekle kalmıyor, en son zafere olan inaniyla da onları

etkiliyor, büyölüyordu. Mecit efendinin sarayında bu genç subay, Anadolu'nun çelik inanından kopup gelmiş bir tılsımlı ateş parçası gibiydi. Sarayda kendiliğinden türemiş Kuvayı Milliyeciler, artık hep onun ağzına bakıyorlardı.

Veliaht, Bağlarbaşı'ndaki köşkünün doğu yanına bir kaskat yapmağa başlamıştı. Ustalığını kendisi yapıyor, taşları kendi beğenisine göre yerleştiriyordu. Bu sırada ilgiyle kendisini seyreden adamlarıyla de yarenlik ediyordu. Yine sadrazamlığa getirilmiş olan Damat Ferit Paşayı çekıştiren veliaht, başucunda dikilen İsmail beye şöyle dedi:

«Bakalım, İsmail bey, Damat Ferit, bizim kaskat bitinceye kadar dayanabilecek mi?»

«Efendimiz, o, kış saatiyle yaz saati gibidir, bu saatlerin değişmesiyle o da değişir.»

İsmail beyin bu sözü Mecit efendinin çok hoşuna gittiğinden bir süre katıla katıla güldü.

Kaskatın yapılışı yavaş yavaş ilerliyordu. Bir gün yine taşları örmekte olan Mecit efendi, İsmail beye:

«Hakikaten yorulmuşum, gel, biraz çamin altına gidip dinlenelim» dedi.

Gittiler, veliaht oturdu, İsmail beye:

«Sen de otur» diye buyurdu. Sonra şöyle konuştu:

«Kaskat bitiyor, ne dersin, bu hain sadarettten düşmeyecek mi acaba?»

İsmail bey, bunun üzerine birkaç gündür düşünüp de söyleyemediği bir düşüncesini söylemenin sırası geldiğini anlayarak bir temanna yaptı, sonra:

«Efendimiz, bir maruzatım var.» dedi.

«Hayır ola, nedir zorun?»

«Efendimiz cehaletime veriniz, şuracıkta aklıma bir şey geldi. Malûmu devletiniz, herkes efendimiz gibi akıllı olmaz ya, bizim gibileri de bulunur. Zatı Şahaneye bir mektup yazarsanız, acaba bir tesiri olur da şu Ferit'i sadarettten azletmez mi?»

«İsmail bey, öyle çocukçasına sözler söylüyorsun ki geçen gün söylediğim gibi herif gemi aızıya almış, (herif dediği Vahidettin'dir) bizi dinler mi?»

«Efendimiz, siz lütfen buyurunuz da olursa olur, olmazsa, bu da vatana yapacağınız hizmetler arasına geçer. Malûmu devletiniz, bu hain adam, Anadolu'daki çalışmalara engel olmak istiyor. Vakıa bunun bir kıymeti yok ama, ne de olsa bir zarardır.»

Bunları dinleyen veliaht, biraz düşündükten sonra kalktı, birlikte yürüdüler. Veliaht salt düşünerek bıyıklarını çekistiriyor, hiç konuşmuyordu. Düşünen herkes gibi hep yere bakıyordu. Birden bire durarak İsmail beye döndü:

«Peki, İsmail bey, söz veriyorum, dedi, bu gece yazacağım.»

Bunun üzerine Zeki beyle İsmail bey, ona teşekkür ettiler.

Ertesi gün, Mecit efendi, İsmail beyi yazı odasına çağırdı. İsmail bey, odaya girdiğinde veliaht şaka yollu şöyle konuştu:

«Gel bakalım, nedimi has, emri alileri üzere bir şeyler karaladım.»

«Aman, efendimiz estağfurullah.»

«Canım edebiyatı bırak da beni dinle.»

Veliaht, mektubu baştan başa okudu. Bunda bir sürü övgü, dilek, ulusun kurtuluşundan söz eden tümceler vardı. Bunlarla bir giriş yaptıktan sonra Damat Ferit Paşanın sadareten çekilmesini istiyordu. Son satırları okumak üzereyken birden bire durdu, gözlerini İsmail beye kaldırarak şöyle dedi:

«İyi kulak ver, bak, ne yazdım.»

İsmail beyin dikkatle dinlemesini istediği sözler şunlardı: «Yukardan beri serdettiğim maruzatı kemteranemin kabul buyrulmasını ecdadı izamımızın başı ve aziz ruhları

hürmetine hakipayı seniyyelerinden rica ve istirham eyle-
rim. Olbapta emri ferman şevketmeap efendimizindir.»

Veliht, son sözleri okuduktan sonra şöyle dedi:

«Görüyorsun ya, ecdadımız araya girince akar sular
durur. Ben de bunu bildiğim için mektubun sonunu bu
cümlelerle bağladım. Hayırlısı Allahtan.»

Veliht, sonra mektubu zarfa koydu, balmumu ile ya-
pıştırıp mühürledi. Sonra, yine İsmail beye:

«Haydi, bakalım, şimdi iş sana kaldı, dedi, hemen Yıl-
dız Sarayına gider, Başmayenci Yaver Paşayı görüp selâ-
mımı söylersin. Ve «Bu arıza benim yanımda müşahip ağa-
larla Zatı Şahaneye takdim edilmeden dönmekliğimi
emir buyurdular» dersin. Dikkat et, bu mektup benim söy-
lediğim tarzda verilmeden gelme.»

İsmail bey, veliahtın buyruğu üzerine Yıldız Sarayına
gidip Yaver Paşaya işi açtı. İstenildiği üzere mektup Vahi-
dettin'e verildikten sonra İsmail bey Yıldız'dan ayrıldı.

Garip bir rastlantı olarak bu mektubun verilmesinden
bir iki gün sonra, Damat Ferit Paşa sadoretten uzaklaştı-
rıldı.

Aylar geçiyor, Anadolu devrimi türlü ilerlemeler, ge-
rilemeler gösteriyordu. Yunan ordusu, henüz düzenlenme-
ye başlayan Türk ordusunun üzerine bütün modern araç-
larla gereçlenmiş ayrıca üstün güçleriyle yüklenince Türk
ordusu, savaş kanunlarının sakınılmaz kurallarına uyarak
Ankara'ya doğru çekilmeğe başlamıştı. Mustafa Kemal'e
birlikte bütün düşünen devrimci kafaların kanısına göre,
Yunan ordusunu yenebilmek için işin ucunda gerekirse Er-
zurum'a dek çekilmek de vardı. Gelgelelim, savaş kanun-
larından anlamayan zayıf inanlı, kişiler, bir de propaganda
olsun diye düşmanlar, bu çekilişi kötü kötü yorumluyor.
çevrelerine ağılu bir sis yayıyorlardı. Yıldız Sarayı da bu
kötü propaganda ile zayıf inanlıların, kötü niyetlerin saf-
larına katılmıştı. İşte, bugünlerde veliaht, bir başka iş için

padişahı görmeğe giderken İsmail beyle, Yaver Yümnü (Üresin) beyi de yanına almıştı. Vahidettin, onları Çit Kasrının bir odasında kabul etti. İşte, bu sırada veliahtın sarayında barınan Kuvayı Milliyecileri hem çok üzen hem de tehlikeye düşüren bir olay geçti. Veliiahtı biraz Anadolucu gibi gören Vahidettin'in adamları, ilk ağızda konukları şu sözlerle karşıladılar:

«Görüyorsunuz ya nasıl kaçıyorlar,» diye ağızları kulaklarına vararak bir başlangıç yaptıktan sonra uzun boylu Türk ordusunun yok edilmesi isteklerini kusup durdular. Berikiler, veliaht başta olarak, dişlerini sıkmaktan başka bir şey yapamıyorlardı. Saray adamları, gerçekten de Anadolu' da olup bitenleri artık günü gününe izlemeğe başlamışlardı. Ancak, Türk ordusunun gösterdiği başarıları üzüntüyle karşılayıp Yunan ordusunun en küçük kazancını zafer çiğlikleriyle kutluyorlardı. Yüzbaşı Yümnü, onların bu alacakça atıp tutmalarını, sevinçlerini o kerte iğrenç buldu ki daha çok dayanamadı, gençliğiyle inanının verdiği gürbüz bir güçle saraylılara saldırdı. Özetle şunları söyledi:

«Kaçan maçan yoktur, yakın bir zamanda göreceksiniz, o kaçıyor dediğiniz Türk dilâverlerinin kılıcı, hepsinin kafasını kesecektir.»

Bunu saray adamlarına karşı yüksek, inanlı bir sesle söyledikten sonra İsmail beye dânen genç subay:

«Üzülme, İsmail bey, zafer bizimdir, dedi. Haydi, şimdi, burdan uzaklaşalım.»

Bunu söyleyerek yerinden fırlayan Yümnü bey, küçümsemeyle dolu bir davranışla saray adamlarının yanından uzaklaşmıştı.

Gerek Anadolu'da gerekse İstanbul'da işlerin son kerte kızıştığı günlerden bir gün İsmail bey, veliahtın kulağına şöyle bir istek fısıldadı:

«Efendimiz, Anadolu'ya geçseniz nasıl olur?»

Veliiaht:

«İsterlerse şimdi giderim.» diye karşılık verdi. «Giderim, ama, Mustafa Kemal'den, Celâlettin Arif beyden, sonra Bekir Sami beyden dâvet mektubu gelirse.»

İsmail bey, bu işi Yümnü beye de açmıştı. Ne var ki Yıldız Sarayında meydana çıkan Yümnü beyin Kuvayı Milliyeciliği başına belâ açmıştı. Haber çabucak Damat Ferit Paşanın kulağına gitmiş, padişahçı hükümetin polisi onun arkasına düşmüştü. Yıldız Sarayında Kuvayı Milliyeciliğini, sarayın Yunan ordusunun gelecekteki yenilgisini haykıran genç subay, Nemrut Mustafa Paşa Divanı Harblince bir süre aranmış, bulunamayınca arkasından idama mahkûm edilenlerin listesine katılmıştı. Nemrut Mustafa Paşa mahkemesinin iplerinin ucunda sallanmak istemeyen Yümnü Bey, İstanbul'daki gizli Kuvayı Milliyeci örgütlerin yardımıyla İnebolu üzerinden Anadolu'ya savuştu.

Haziran 1920 başında İstanbul'dan gelen Altay vapurundan İnebolu iskelesine üç genç subay çıktı. Mustafa Kemal'in ordusunda görev almak üzere bin türlü tehlikeyi göze alarak gelen genç subaylardan biri veliaht Mecit efendinin acar Yaveri Yümnü bey, (sonraları Korgeneral, Bilecik Milletvekili), öbürleri de Üsteğmen İzzet (Orgeneral Aksalur) ile Üsteğmen Zeki, (Tümgeneral Erkmen) beylerdi.. İnebolu'daki görevlilere dertlerini anlatarak hemen Ankara'nın yolunu tuttular. Onların gelişleri şundan önemliydi ki İstanbul'dan Anadolu'ya geçmeye bir türlü cesaret edemeyen binlerce gerekli subayın öncüleri oldular, onlara cesaret verdiler. Üsteğmen Yümnü ile Üsteğmen İzzet, Üsteğmen Zeki, İstanbul'dan Anadolu'ya kaçmağa karar verdiklerinde bütün yolların işgal ordularınca tutulmuş olduğunu görmüşlerdi. Anadolu'ya geçmek üzere yolculuk belgesi almak bayağı olanaksızdı. Arnavut Hasan Tahsin'in polisleri, işgal casus örgütlerinin adamlarınca kovalanan Üsteğmen Yümnü, en sonra dostlarının birinin aracılığıyla Seyrisefain vapurlarından birinin kaptanına tanış-

tırıldı. Üç genç subay, kılık değiştirerek Tophaneden kalacak vapura bindi. Kaptan, onları götürüp kamerasına kitledi. Ne var ki, bir saat sonra heyecanla gelerek onlara:

«Gemim İngiliz Kumandanlığı emrine girdi, bu dakikadan sonra onlardan emir alacağım, bunun için sizi götürmeyeceğim» dedi.

Bunun üzerine başka bir kaçış yolu aramak zorunda kaldılar. Altay vapurunun kaptanı İzzet'le tanıştılar. Geminin kâtibi de onları sempati ile karşıladı. İskelelerde polis kontrolleri çok sıkıydı. Altay vapuruna, ona yük veren bir mavnadan tırmanarak bindiler. Geminin kaptanı onlardan yolculuk belgesi sordu. Belgeleri olmadığını söylediler. Bunun üzerine kaptanın suratı asıldı:

«Ben, çoluk çocuk sahibiyim, korkarım, ben vesikanız olduğunu sanmıştım. Sizi götürmem» diye belirtti.

Bu tartışma geçtiği sırada vapura işgal kontrol subayları girdiler. İş, bir oldubittiye gelmişti. İtalyan subayı, kaptana bir şeyler sordu. Yümnü bey, İtalyan subayının sorusunu anlamıştı. Adam:

«Vapurda subay var mı?» diye soruyordu. İş, iyice sarpa sarmıştı. Kaptanın korkarak yapacağı ufak bir gaf, üç genç subayı da işgal ordularının, oradan da Nemrut Mustafa Paşa Divanı Harbinin eline düşürecekti. Ne var ki kaptan, yiğit bir adam olduğunu göstermekte gecikmedi. İtalyan subayının sorusuna «yok» deyiverdi. Kurtulmuşlardı. Kurul, dönüp gitti.

Kontrol kurulu çekilip gidince genç subaylar geniş bir soluk aldılar. Sonra, karşılarında dikilen vapurun kaptanına minnet dolu bakışlarla baktılar. Artık, hiçbir kontrole uğramayacaklarına güvenerek Kızkulesi önlerinden demir alıp Boğaz'a yol alan vapurun parmaklıklarına dayandılar. Güzel İstanbul, kartpostallardaki güzelliğiyle gözlerinin önünden yavaş yavaş geçerek gerilerde kaldı. Hele Boğaz'dan çıkıp Karadenize açıldıklarında artık kendilerini Ana-

dolu'ya Mustafa Kemal'in yanına varmış sandılar. Oysa, Karadenizde Averof, Kilkış gibi Yunan ejderhaları geziyor, İnebolu'yu sık sık bombardıman ediyorlardı. Allaha tan ki böyle bir şeye rastlamadılar. Ancak, Karadeniz Ereğli'sinde demir atan Altay vapuruna bir başka kontrol kurulu çıktı. Subaylar, önce biraz ürkütülürse de onların durumunu anlayan komiser:

«Üzülmeyniz biz, Anadolu'nun memuruyuz» diyerek onların yüreklerine soğuk su serpti. Karadeniz boyunca gemilerin Anadolu Hükümetince denetlenişi genç subayları daha çok sevindirip umutlandırdı. Dalgaların tepesinde bir fındık kabuğu gibi oynayıp duran bir kayıkta İnebolu'ya çıktıklarında kutsal topraklara ayak basmış hacılar gibi sonsuz bir mutluluk duydular. Onlar, İstanbul'dan orduya katılmak üzere bu yoldan Anadolu'ya ilk geçen subay kafilesiydi. İstanbul'da kendilerini boğucu bir hava içinde duyan genç subaylar, burda kanı dostluk, yurtseverlik, insanlık ateşleriyle kaynayan insanlar arasına düşünce şimdiye dek davranmamakla çok gecikmiş olduklarını bile anladılar. Meramlarını ordaki Kuvayı Milliyeci görevlilere anlatarak Kastamonu'ya geçtiler. Orda da Anadolu'nun kutsal dâvasına bağlı insanlar buldular. Burdan türlü araçlarla Ankara'ya vardılar. Bu bakımsız, alçakgönüllü kentin havasında yüreği ateşten, genç, inanmış, aydın bir devrimci kuşağıyla karşılaştılar. Hemen Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetine başvurarak görev istediler.

Üçü de kurulmakta olan genç orduda görevlendirildi. Üsteğmen Yümnü Üresin, Harekât Şubesine verildi. Bu şubenin de Garp Cephesi bölümünde çalışmaya başladı.

Vahidettin'in büsbütün katran gibi ihanet bataklığına gömülüşü, Yunanlılarla, İngilizlerin yüzünü güldürmüş, onun gölgesinde oynanan korkunç oyunlar yüzünden Mustafa Kemal'in Anadolu'su çok tehlikeli duruma düşmüştü. Padişahın gölgesinde boy veren tehlikeli ayaklanışlar,

Anadolu'yu kasıp kavuruyordu. Mustafa Kemal, bu sırada sarayın kutsal sayılan gücünü hiç olmazsa ikiye bölmek üzere bir siyasal oyun düşündü. Velihtı Anadolu'ya geçerek Padişah ordularının korkunç ağusuna karşı bir panzehir olarak kullanmak istiyordu. Mecit efendinin baştan beri Kuvayı Milliye yanlısı gibi görünmesi, onu umutlandırmıştı. Mustafa Kemal'in bu düşüncesi en sonra, karar haline geldi. Bunun üzerine hemen usuna İstanbul'dan, Mecit efendinin yaverliğinden gelmiş olan Üsteğmen Yümnü geldi. Çağırtarak onunla konuştu:

«İstanbul'da senin için bir tehlike var mı?» diye sordu.

Kuvayı Milliyeciliğini meydana vurduktan sonra Vahidettin'in kendisine kızdığını, Damat Ferit'in de arattığını bilen Yümnü bey, Mustafa Kemal'in bu sorusuna elinde olmayarak:

«Evet» diye karşılık verdi. Mustafa Kemal'in yüzü birden bire asılmış, kaşları çatılır gibi olmuştu. Bunu hemen kavrayan Yümnü bey, sözünün gerisini şöyle getirdi:

«Paşam, ben yalan söylememiş olmak için evet, dedim, yoksa ben, askerim. Tehlike olan yerde de vazifem vardır. O vazifeye gitmek benim için memleket ve şeref borcudur. Tehlike diye arzettiğim şey, sadece Ferit Paşa'nın beni aratmasından ibarettir. Yoksa, İstanbul'da benim için yapılacak bir iş ve vazife varsa beni oraya göndermenizi rica ederim. Nâciz hizmetten beni mahrum etmemenizi dilerim.»

Mustafa Kemal'in yüzündeki karanlık, birden bire yerini dost, sarışın bir aydınlığa candan mavi bakışlara bırakmıştı:

«Mecit efendi Ankara'ya gelir mi, sen ne dersin?» diye sordu.

Yümnü bey, bunun üzerine Mecit efendinin nasıl Kuvayı Milliye canlısı olduğunu her gün sarayda, köşkte gör-

düğü, bildiği şeylere dayanarak Mustafa Kemal'e bütün ayrıntılarıyla anlattı. Bunun üzerine veliahtın Ankara'ya gelebileceğinde karar kılan Mustafa Kemal, bu kararını Yümnü beye şöylece bildirdi:

«Öyle ise İstanbul'a gitmeğe hazırlan. Hiç kimseye bir şey söyleme. Yalnız, Hariciye Vekili Muhtar bey, Maliye Vekili Ferit beyi, Dahiliye Vekili beyi gör. Ben Fevzi Paşa ve İsmet beyle görüşürüm.»

Mustafa Kemal'den bu buyruğu alan Üsteğmen Yümnü bey, doğrudan Dahiliye Vekiline gitti. Vekil, işi biliyordu. Ona:

«Kastamonu üzerinden İnebolu'ya, oradan da İstanbul'a gideceğinize göre size Kastamonu'dan bir nüfus kâğıdı çıkaralım ve Ankara'dan değil de Kastamonu'dan hareket etmiş olun. Sizin için daha ihtiyatlı bir hareket olur.» dedikten sonra onu Maliye Vekiline gönderdi. Yümnü bey, bu Bakanlıkta, İstanbul'daki gizli örgütlerin kiralararak Mecit efendiyi gizlice bindirip İnebolu'ya gönderilmesini sağlayacak taşıyla, para işini görüştü. Bundan sonra yine Mustafa Kemal'i gören Yümnü bey, ondan Mecit efendiye götürülecek öneri mektubunu aldı. Daha sonra Heyeti Vekile Reisi imzalı bir başka öneri mektubu daha aldı. Sonra, bir Anadolu taciri kılığına girip İstanbul'a yollanmak üzere son gerekli evrakı sağlamak için Kastamonu'ya doğru yola çıktı. Kastamonu'da Vali Cemal bey, Polis Müdürü Halil beyi ziyaret etti. Ankara'ca uyarılan Vali Cemal bey, hemen Nüfus Müdürüne buyurarak İstanbul yolcusuna bir kimlik cüzdanı çıkarılmasını sağladı. Yümnü bey, şimdi, 1920 Temmuzunun ortasında Kastamonu tacirlerinden Hatipzade Mehmet Cemil olup çıkmıştı. Ona kendir hanından sözde İstanbul'da göstermek üzere bir ölçek de örneklik kendir vererek İnebolu'ya doğru güvenle yola çıkmasını sağladılar. Bu kendirleri İstanbul'daki tacirlere göstererek, sözüm ona, sipariş alıp dönecekti.

Yümnü beyin Anadolu'ya geçişinden bir zaman sonra veliahtın Esvapçıbaşı İsmail bey, Yümnü beyin gizlice İstanbul'a geldiğini, kendisini görmek istediğini öğrendi. Eski yaver, gelip kendisini görmesini bildiriyordu. Aranma adresindeki ad (Munis bey) dî. Hemen koşup veliahta haber verdi. Akşamleyin geç vakit saraydan çıktı, evine gidiyormuş gibi yaparak Yümnü beyin evine gitti. Üsteğmenin evinin çevresi, Anadolu'ya kaçtığından beri sivil polislerle abluka edilmiş durumdaydı. Bütün tehlikeyi göze alarak gidip onu buldu. Yümnü bey, hem heyecan hem de sevinç içindeydi. Ulusal, önemli bir görev yapmanın sevinci yüzünden taşıyordu. Büyük bir dostlukla İsmail beyi kucaklayarak şunları söyledi:

«Haydi, bakalım, sizleri almağa geldim, işte mektuplar» diyerek Mustafa Kemal'in, Meclis Başkanının, Bekir Sami beyin mektuplarını çıkarıp ona uzattı:

«Bunları şimdi efendi hazretlerine götürünüz. Biri Mustafa Kemal Paşadan, biri Celâlettin Arif beyden, biri de Bekir Sami beydendir. Bunlar Anadolu'ya dâvettir. Şunu da ilâve edeyim ki her şey hazırdır.»

İsmail bey, mektupları vücudunun türlü yerlerine yerleştirerek saraya döndü. Burda da son kerte dikkatli davranması gerekiyordu. Böyle geç saatlerde saraya girip çıkmalar kuşku uyandırabilirdi. Buna meydan vermemeğe çalışarak Harem kapısından girip veliahtın yazı odasına gitti. Veliaht dört gözle, korkuyla, heyecanla onu bekliyordu. Mektupları onun eline tutuşturarak yine bir gölge gibi saraydan ayrılıp evine gitti.

O geceyi büyük bir heyecanla geçiren bu yüzden de kendisini uyku tutmayan İsmail bey, Anadolu'ya gitmenin sevinci içinde yüzerek saraya vardı. Veliahtın katına çıkarken bu yolculuğun bütün heyecanı içinde işi içtenliğe vurarak:

«Efendimiz, kulunuz hazırım, dedi, emriniz ne gündü?»

Mecit efendi, hiç de sevinçli değildi. Tersine, arpacı kumrusu gibi düşünüyordu. Henüz elli yaşlarında olduğu halde pek erken ağarmış gür ak sakallarını sıvazlayarak ağır ağır, tane tane şunları söyledi:

«İsmail bey, sen bu işi basit bir şey sanıyorsun. Dur bakalım, bizim eniştelere (Damat Halit ile Şerif Paşalar) görüşelim de bir karar verelim.» dedikten sonra sözünü şöyle sürdürdü:

«Ben, Anadolu'ya geçersen Avrupa ne der? Sonra hercümerç. Esasen son basamakta bulunuyorum.»

İsmail bey, Mecit efendinin böyle bir kaçamak yapacağını usunun kıyısından geçirmiyordu. İlk öneride Anadolu'ya yollanacağını sanıyordu. Daha önceki konuşmalarında böyle umutlar vermişti. Çok üzülen İsmail bey, kendini tutamayarak şöyle konuştu:

«Efendimiz kulunuza daima teveccüh gösterir, iyi kötü her türlü maruzatıma müsaade buyurup darılmazsınız. Bu müsamahalarından cesaret alarak arzedeğim ki Vahidettin'in milletine karşı reva gördüğü hareketleri basamak mı bıraktı, bu tarzda bir hükümdarlık bahis mevzuu olur mu? Yine, efendimiz bilirsiniz.»

Bu konuşma, Beşiktaş Veliht Dairesi üst katındaki kitaplık odasının kapısı önünde geçmişti. İsmail bey, veliahtın korkusundan anlıyordu ki onun vaktiyle Anadolu'ya geçme heveslerini iyi saklayamayışı başına iş açmak üzereydi. Oğlu Ömer Faruk'a açtığı bu olumlu düşüncelerini oğlu yemeden içmeden karısı Sabiha Sultana açmış, o da elbette padişah babasına yetiştirmişti. Vahidettin, sevgili kızı Sabiha Sultan aracılığıyla Mecit efendinin sarayını içerden fethetmiş durumdaydı. Bu gizlerin sezildiği kuşku, veliahtı zamanla kuşkulu korkak bir adam haline getirmişti. İstanbul, her güzel şeyi çürütüyordu. Vahidettin, Mecit Efendinin Anadolu'ya geçmek belkisini her zaman bir karadüş gibi düşünmüştü. Onun Anadolu'ya geçişi pa-

İnebolu'da istihbarat subayı olan Nidai bey, hemen durumu Ankara Genelkurmay Başkanlığına bildirmiş, bu makamda bulunan Fevzi Paşa, durumun Mustafa Kemal Paşaya bildirilmesini salıklamıştı. Yümnü bey, hemen Mustafa Kemal'e gönderilmişti. O da bu konu üstüne en son kanısını, biraz da buyruğunu şöylece bildirmişti:

«Ömer Faruk efendi, bizim isteğimizle gelmemiştir. Onu biz çağırmadık. Şimdi ne ona ne de babasına ihtiyacımız var. En çok ihtiyacımız olduğu bir zamanda gelmediler. Hemen onu yine geldiği yere, İstanbul'a gönderiniz.»

Gerek şehzadeyi karşılayıp konuk edenler, gerekse istihbarat Subayı Yarbay Nidai bey, Ankara'dan buyruk beklerken epey heyecanlı dakikalar geçirdiler. Mustafa Kemal'in kesin buyruğu gelince Yarbay Nidai bey, özürler dileyerek Faruk efendiye, Ankara'nın buyruğuyla yine İstanbul'a geri gönderileceğini bildirdi. Genç, gururlu şehzadenin yüzü, hiç beklemediği bu durum karşısında allak bullak oldu. Ne diyeceğini bilemedi. Nidai bey, sözde uğurlayıcı olarak yanına tüccar Kastamonulu Kâzım Atalay ile sivil inzibat memurlarından Devrekanili tüccar Numan Kulaksızoğlu'yu takarak limanda kalkmak üzere bulunan Jan vapuruna gönderdi. Perişan bir durumda vapura bineñ Faruk efendi, ağlayarak bu iki uğurlayıcısına şunları söyledi:

«Ben, vatanıma hizmet için gizlice kaçmıştım. Şimdi, İngilizler işitirse beni ne yaparlar?»

Şehzade Faruk efendiyi Jan vapuruna uğurlayarak rıhtımda dikilen uzun boylu, orta yaşlı, sert asker yüzlü bir adam hâlâ olduğu yerde duruyor, vapurun dumanlar savurarak İstanbul'a doğru uzaklaşışına bakıyordu. Bu, Kurmay Albay Asım (Gündüz Orgeneral) beydi. Şehzade Faruk efendi ile birlikte aynı vapurla İstanbul'dan gelmişler, karaya birlikte çıkmışlardı. Ancak, Ankara Genelkurmay Başkanlığınca göreve çağrılan Albay Asım Gündüz bey, kaçak

olarak bindiği vapurda öğrencisi Ömer Faruk'un da saklı olarak Anadolu'ya gittiğini biliyorsa da şehzade hemen uzun süre vapurda saklı kalmıştı. Asım bey, Faruk efendiye haftada bir gün tâbiye dersine gidiyordu. Onun askerlik öğretmeni idi.

Albay Asım bey, Ömer Faruk efendinin kendi bindiği vapurda bulunduğunu, onu Ankara'ya yollayan Felah grubunun bir üyesinden işitmişti. Ancak, vapur Şile açıklarını geçtikten sonra şehzade saklandığı yerden çıkarak hocasının yanına gelmişti. Ondan sonra, Anadolu'da geçirecekleri günleri düşünüp bu konularda söyleşerek İnebolu'ya varmışlardı. Asım bey, şehzadenin geri çevrileceğini hiç usundan geçirmemişti. Onun ulusal dâvanın bir kolunda kullanılabileceğini ummuştu. Demek ki Mustafa Kemal, bu hanedan konusunda ondan ya da onlardan daha başka türlü düşünüyordu. Belki de bir çoğunun düşündüğü gibi bu konuda çok radikal düşünceleri vardı.

Anadolu'ya geçme şansını yitirdikten sonra, veliaht Mecit efendi de artık Vahidettin gibi işleri olurluna bırakmış, gününü gün etmeğe çalışıyordu. Vahidettin'in Kiraz Hamdi Paşa komutasındaki Kuvayı İnzibatiye güçleriyle, Anzavur Ahmet Paşanın gerici orduları, Çerkes Ethem beyin, Ali Fuat Paşa'nın ağırlığı altında ezilmiş, sahneden silinmişti. Şimdi, padişah da, veliaht da yazgılarını işgal ordularının yazgisına bağlamış, bezgin bekliyordu. Bunların bir tek umutları vardı. Yunan ordusunun günün birinde, bir kaza eserli olarak, Mustafa Kemal'in ordusunu yenmesi. Usu başında olanların bildiğine göre bu da boş bir umuttu.

Esvapçıbaşı İsmail bey, yine veliahtın sarayında belki Kuvayı Milliye'ye bir yararı olur diye boş yere ömür tüketiyordu. Bir gün Dolmabahçe sarayının veliaht dairesinde Mecit efendi ile otururken, ikinci Abdülhamit'in damadı Arif Hikmet Paşa çıkageldi. Kaygu içindeydi. Mecit efendi

diyle ivedi görüşmek istediğini söyledi. İşin önemli olduğu anlaşıyordu. Adam, randevu istemeğe vakit bulamadan çıkagelmişti. İsmail bey dışarı çıkarak onları başbaşa bıraktı. Arif Hikmet Paşa, çıkıp gittikten sonra, veliaht İsmail beyi çağırdı. İsmail bey baktı, bu kez onun yüzünde de Arif Hikmet Paşanın yüzündeki kayguyu gördü. Veliaht ona bir mektup uzatarak:

İsmail bey, en hızlı araçla mektubu Yıldız Sarayına götürdü. Mecit efendinin huyunu bilen başmabeyinci Yaver Paşa işi anlayınca hemen davrandı:

«Otur bakalım, İsmail bey, mektubu takdim edeyim de öyle gidersin.» diyerek bir musahip ağa çağırdı, mektubu ona vererek hemen padişaha götürmesini söyledi. Yıldız Sarayından daireye dönen İsmail bey, on dakika sonra telefonda veliahtın sevinçli sesini işitti:

«İsmail bey, müjde, şimdi, Zatı Şahane telefon etti, bizim Ebubekir Hazım beyi affetmiş. Sevinç içindeyim.»

Trabzon Valisi, şair, (fransızca da şiir yazabiliyordu) Ebubekir Hazım'ın kurtuluşu, salt Mecit efendiye değil daha bir çok aydınları da sevindirmişti.

Bir gün, Sadrazam Tevfik Paşa, veliahtı ziyarete geldi. Yarım saat ancak görüşerek kalkıp gitti. Aralarında İsmail beyin de bulunduğu görevliler, sadrazamı sarayın kapısına dek uğurladılar. İsmail bey, uğurlamadan sonra daireye dönerken Mecit efendi sofanın camını tıklatarak onun bahçeye gitmesi için işaret yaptı. Gittiğinde şu haberleri aldı:

«İsmail bey, Tevfik Paşa niçin geldi, biliyor musun? Zatı Şahane seninle, Zeki beyi yanımdan uzaklaştırmaklığım için şu haberi yollamış: «Biradere söyleyiniz, bu çirkefleri sarayından uzaklaştırsın.» Ben de cevaben «bu benderlerinin muzır bir hareketlerini görmediğim için böyle bir cezaya müstahak değillerdir, bu hususta Zatı Şahaneye münasip bir fırsatta arzediniz» dedim. Şu Tevfik Paşa o ka-

dar olgunlukta bir adam ki güya vaziyeti siyasiye hakkın-
da malûmat vermeye gelmiş de arada bir söyleyivermiş gi-
bi davranmasına hayran oldum. Zaten hangi vaziyeti siya-
siyeyi anlatacaktı ki?»

İsmail bey, ona teşekkür etti. Sonra:

«Efendimiz, esasen Zeki bey kulunuzla birlikte Merzi-
fon'a srlmekliğimizin mukarrer olduğunu işittik. Belki bu-
nun içindir.» diyerek ayrıldı.

Dairede nöbetçi olduğu bir gece, veliaht, telefon ede-
rek Zeki beyle ikisini kitaplık odasına çağırdı. Hemen gitti-
ler. Kitaplıkta Mecit efendiyi büyük hanımla karşılıklı otur-
muş düşünür buldular. Hanımefendinin başında örtü, zerin-
de maşlah vardı. İki de konuşacak hiçbir şeyleri yokmuş
ya da konuşacak yığın yığın şeyleri varmişcasına susuyor-
lardı. Onlar, içeri girerken, Veliaht:

«Geliniz, bakalım, dedi, size bir mjdem var: Bizim
Faruk bugün Anadolu'ya gitti».

Bunun zerine Zeki bey hemen atılıp Mecit efendinin
ellerini öperek onu kutladı. İsmail bey de Faruk efendinin
başarısına dualar etmekle birlikte şaşkınlığını belli etmek-
ten kendini alamadı. Bu, veliahtın dikkatini çekti. Dikkat-
le yüzüne bakarak sordu:

«Ne var da böyle gülümsüyorsun?» diye sordu.

«Hayırlar, efendimiz, acaba Anadolu ile bir anlaşma
yapılarak mı gittiler?»

Mecit efendi, bu söze fkelenmekten kendini alamadı:

«Bu, ne demek, bir şey anlayamadım» dedi.

«şimdiye kadar Anadolu'ya geçenlerin hepsinin anla-
şıp tezkiyeleri yapıldıktan sonra dâvet üzerine gittiklerini
işitmiştim de onun için tereddüt ettim, efendimiz.»

«Bir şehzade için böyle bir şey söz konusu olur mu?
Gitti işte.»

«Allah, muvaffakiyet versin.»

İsmail bey, ertesi gün akşam üzeri, Faruk efendinin bahçede dolaştığını görünce hiç de şaşmadı. Veliaht ise dut yemiş bülbül gibi susuyordu. Bu konu üstüne İsmail beyle bir tek sözcük bile konuşmaktan çekindi. İçinden ona hak verdiği belliydi.

Vahidettin, Mecit efendinin Anadolu'ya geçmeyeceği üstüne verdiği kesin kararı bildiği halde ona karşı köklü tedbirler almağa karar vermişti. Veliahtın Sarayını sürekli bir gözetim altına aldırmişti. Sivil memurlar oralardan kuş uçurmuyordu.

Bir gün veliaht ailece bir toplantı için Yıldız'a çağrıldı. İsmail bey de birlikte gitti. Onlar Şale Köşkünde ailece toplandılar, İsmail beyle öbür görevliler köşte kaldılar. Akşama doğru Beşiktaş Veliaht Dairesinden telefon edildi. İstanbul Komutanı Mecit efendiyle görüşmek istiyordu.

İsmail bey, Haremi Hümayûnla birlikte bulunan Mecit efendiye bir pusula yazarak durumu bildirdi. Musahip ağalardan birinin götürdüğü pusulayı alır almaz koşup gelen Mecit efendi, öfkeden küplere binmiş gibiydi. Hemen İsmail beyi bahçeye çağırdı:

«Bu, ne cesaret, nasıl iş bu, beni ayağına nasıl çağırır? Şimdi, git, meseleyi anla, gel. Kim ise o zata söyle, ne istiyorsa size söylesin.»

İsmail bey, hemen Beşiktaş Veliaht Dairesine koştu. Kiraz Hamdi Paşa, orda oturmuş bekliyordu.

«Bir arzunuz mu var, efendim?»

«Veliaht Hazretleriyle görüşmek istiyorum.»

«Kendileri şimdi Yıldız Sarayındadırlar. Arzularınızı bana emir buyurunuz. Kendilerine arzedeceğim.»

«Hayır, kendilerini behemehal görmem lâzımdır.»

«Maalesef bugün için imkânı yoktur.»

Kiraz Hamdi Paşa, bunun üzerine hiçbir şey söyleme-

den çıktı gitti. İsmail bey, bu kez de bir koşu Yıldız Sarayı-na gitti. İşi bir solukta veliahta anlattı.

Akşamüstü, veliahtla adamları Yıldız'dan döndüklerinde şaşırdılar, bir manga inzibat askeri silâhlı olarak sözde korumak içinmiş gibi dairenin can alacak noktalarında dikilmiş duruyordu. Bu durum, birkaç gün sürdü. Bir gece bir silâh sesi işitildi. Sabahleyin öğrenildiğine göre inzibat erlerinden birinin kaza ile patlayan silâhından çıkan kurşun veliahtın yazı odasının penceresi önünden vızıldayarak geçmişti.

«İsmail bey, bir gece İstanbul'a geldiğini öğrendiği Yümnü beyi evinde görmeğe, haberler almağa gitti. Zeki beyle birlikteydi. Geç vakitlere dek oturup konuştular, gerçekten de güzel haberler alarak döndüler. Zeki bey doğruca saraya, İsmail bey de evine gitti. Kapıdan içeri girmek üzereydi ki eline bir pusula tutuşturdular. Pusulada: «Çabuk saraya geliniz» diye yazıyordu. Hemen döndü, hızlı hızlı yürüyerek, Akaretlerde Zeki beye yetişti. Zeki bey onu görünce şaşmıştı. Saraydan çağrıldığını söyledi. Birlikte yürüdüler. Dairenin kapısına yaklaştıklarında kapalı kapının önünde dört süngülü askerin beklediğini gördüler. İsmail bey, onları görmemiş gibi davranarak kapıya doğru yürüyünce nöbetçilerden biri gürledi:

«Yasaktır, nereye gidiyorsunuz?»

«Biz, yabancı değiliz.»

Bunun üzerine İsmail bey, Zeki beye:

«Ne yapacağız? Haydi, Beşiktaş Karakoluna başvuralım, belki bir çaresini bulup içeri gireriz» dedi.

Veliahtın içerde yalnız olduğunu biliyordu. Büsbütün yalnız da sayılmazdı. Yanında, İsmail beyle birlikte Yusuf İzzettin efendinin sarayında çalıştığı eski arkadaşı, şimdi Mecit efendinin adamı olan Şükrü bey vardı. Dürrüşehvar Sultan ise boğmacaya yakalanmış, çok rahatsız günler geçiriyordu.

Zeki beyle birlikte Beşiktaş Karakolunun önüne vardıklarında orda mahşer gibi bir kalabalık gördüler. Herhalde önemli bir olay geçmiş olacaktı. Bir sürü otomobille birlikte, sivil, resmî polisler, her yanı geçilmez bir duruma getirmişti. Bu durumda karakoldan bir hayır olmadığını gördüler. Hemen kapanmak üzere olan bir dükkâna dalarak Mecit efendinin sarayına telefon ettiler. Telefona Mecit efendinin kendisi çıkmıştı. Mecit efendi:

«Kimsiniz?» diye sordu.

«Kulunuz İsmail, efendimiz.»

Mecit efendinin sesi son kerte öfkeliydi:

«Nerdesiniz, yahu? Başımıza gelenleri işitmediniz mi? O Zeki nerede? Haydi, sen izinlisin, ona ne oluyor?»

«Yanımdadır, efendimiz.»

«Ver onu bana.»

Mikrofonu Zeki beyin eline veren İsmail bey, konuşmaları şöylece dinledi:

«Aferin, Zeki, nerelerde geziyorsun?»

«Efendimiz...» diye konuşmağa başlayan Zeki beyin telefonu birden yüzüne kapatılmıştı.

Ne yapacaklarını şaşırmak üzereydiler ki uslarına Yıldız Sarayına başvurmak geldi. Hemen karar vererek zifir gibi karanlığa dalıp yürüdüler. Öyle koyu bir karanlık, ıssızlık, sessizlik vardı ki insanın bir içimlik suya benzeyen canı her an karanlıklardan çıkıverecek herhangi bir canavarın ağzından yitip gidebilirdi. İstanbul'u sanki bu korkunç karanlıklar bekliyordu. Polisi, jandarması, her şeyi buydu. Bu korkunç karanlıklar içinde ancak orman kanunu ege-men olabilirdi. Ancak, kanunsuzluklar bu karanlıklar içinde sere serpe kollarını sallaya sallaya gezebilirdi. Her zaman sarayların güvenli, rahat ortamında yaşamış olan bu iki iyi niyetli adam, gerçekten korkarak Yıldız Sarayının ıssız yollarını tükettiler. Yıldız Sarayının Mabeyin Dairesi kar-

şısındaki yolun dönemecinde eski ikinci tümen komutanlığı dairesinde oturduğunu öğrendikleri Başmabeyinci Yaver Paşanın kapısını çaldılar. Yaver Paşa, kapıyı kendisi açtı. Onları karşısında görünce şaşırdıysa da belli etmeyerek işi babayaniliğe vurdu:

«Ooo, hayrola evlâtlar, gece vakti böyle ikinizin birden burda ne işiniz var? Buyurun, bakalım» diyerek onları dairesine aldı. İkisi de adamın elini öptü. Sonra, gösterilen yere oturdular.

Yaver Paşanın gizlemek için büyük çabalar harcadığı şaşkınlığı bakışlarından okunuyordu. «Evet, böyle geceyarısı veliahtın iki adamının padişahın başmabeyincisinin yanında ne işi vardı?» Böyle düşündüğü belliydi. İsmail bey, Yaver Paşayı daha çok üzüntü içinde bırakmamak için soluk soluğa şunları söyledi:

«Paşa Hazretleri, biz, iki arkadaş, gece yarısı sokakta kaldık.» sonra, akşamdan beri başlarından geçenleri birer birer anlattı. En gerekli işe geçti: «Veliaht sarayda yalnız kalmıştı, Dürrüşehvar Sultan boğmacalıydı, efendi hazretleri heyecan içinde idi.» Yaver Paşa bu son söz üzerine yalanlarını yakalamış gibi:

«Siz buradasınız, efendi hazretlerinin heyecanlı olduğunu nereden biliyorsunuz?» diye anlamlı anlamlı sordu. İsmail bey, onun heyecanlı olduğunu telefonla konuşurken anlattığını söyledi. Böylece Yaver Paşanın kuşkusu dağıldı. İsmail bey:

«Paşa Hazretleri, diye yalvardı, her ne pahasına olursa olsun, bu gece bizim veliahtın sarayına girmekliğimizin sağlanması için ne yapmak gerekirse yapmak lütfunda bulununuz, gerekirse bu işi padişaha arzediniz.»

«Siz, oturunuz, ben gidip keyfiyeti Zatı Şahaneye arz edeyim, belki bir kolayını buluruz» diyerek kapıdan çıkarken duraktadı:

«Demek, şimdi, veliaht hazretlerinin sarayı muhasara edilmiş, öyle mi?» diyerek çıkıp gitti. Saat yirmi üç buçuktu. Bir buçuk saat beklediler. En sonra paşa geldi. Büyük bir umutla paşanın yüzüne baktılar. Ne yazık ki onun yüzü de gece gibi karanlık, umutsuzdu. Yaver Paşa,üzgün bir durumda işi açtı:

«Evlâtlarım, dedi, maalesef arzularınıza muvaffak olmadık. Keyfiyeti şevketmeap efendimize arzettim. Canları sıkıldı. Hemen sadrazam Paşaya bildirmekliğimi buyurdular, konaklarına telefon ettim. İstirahatte iradei seniyyeyi yaverleri vasıtasıyla tebliğ etti. Sadrazam Paşa yolladıkları cevapta «Zatı Şahaneye arzediniz, bu işin içinde ecnebler var, benim elimden bir şey gelmez, denize bakarlarsa işin ehemmiyetini anlarlar» dediğini tekrar Zatı Şahaneye arzettim, «bizim tarafımızdan kendilerine söyleyiniz, bu geceyi böyle gecirsinler, sonra bir çaresine bakarız» buyurdular.»

Sadrazamın denize bakmalarını salıklaması, bir gerçeğe dikkatlerini çekmek içindi: İşgal ordularının donanması, bütün topraklarını saraylarla kente çevirmiş, parlak ışıklı projektörleriyle durmadan kentin karanlığını kara ekin tarlaları gibi biçiyorlardı. Yaver Paşa, Mecit efendinin iki yakın adamına bunları anlattıktan sonra:

«Çocuklar, şimdi gece vakti nereye gideceksiniz? Burada kalınız, biliyorsunuz, yollar tehlikeli. Adam soyuyorlar, silâhınız var mı? Durun, şuracıkta bir bastonum var, vereyim de yanınızda bulunsun, belki bir işe yarar.» Bastonu Zeki beye verdi. İki arkadaş, Başmabeyincinin yanından ayrılarak uzaktan uzağa köpek sesleriyle çizilen karanlığa daldılar. Yine geldikleri yolların karanlıklarına basarak Beşiktaş'a indiler. Sabiha Sultanla Faruk efendinin Nişantaşı'ndaki konağına gitmeğe karar vermişlerdi. Gecenin saat üçünde konağa varıp kapısını çaldılar. Burdaki ev halkı da alârm halindeydi, herkes ayaktaydı. Şehzade ile sultan, ge-

celik kılıklariyle gözleri uykusuzluktan küçülmüş olarak hayaletler gibi konağın içinde dolaşıyorlardı. Konuklara babalarıyla sık sık telefonda konuştuklarını söylediler. Onlar da başlarından geçenleri anlattılar. İstanbul Merkez Komutanı Emin Paşa öteden beri Sabiha Sultanın öğretmeni idi. Veliaht Dairesinin kuşatılmasını da o yönetiyordu. Sabiha Sultan hemen hocasına telefon ederek babasının en yakın iki adamının geceleyin saraya girmeyerek sokakta kaldığını anlatınca Emin Paşa, hemen saraya girmeleri için buyruk, vereceğini söyledi.

Bunun üzerine iki arkadaş, gecenin en tehlikeli saatlerinde bir kez daha yola düşerek veliahtlık dairesinin kapısına vardılar. Daireye yaklaştıkları sırada harem ağalarından Talha ağa ile bir inzibat eri onları karşıladı. Birlikte saraya girdiler. Buraya böyle güçlkle giren iki arkadaş, daha büyük güçlkle çıkacaktı. Burdan ancak otuz sekiz gün sonra dışarı çıkabileceklerdi. Bu zaman içinde veliahtla birlikte burda mahpus kalacaklardı.

İsmail beyle Zeki bey, içeri girdiklerinde heryanda korkutucu bir sessizlikle karşılaştılar. İsmail bey, odasına çıktığında büsbütün şaşırdı. Sabahın saat dördünde biraz başını yastığa koyup şekerleme kestirmeyi düşünürken Merkez Komutanı Emin Paşayı arkadaşı Şükrü beyin yatağında giynekleriyle, yatmış, mışıl mışıl uyur buldu. Demek, Merkez Komutanlığı, veliahtlık dairesine taşınmıştı. Uyumak haram olmuştu, başka boş bir odaya giderek sabahı etmeğe karar verdi. Emin Paşa, sarayı, adamlarının başına geçerek kendisi kuşatmıştı. Komutasında Beyoğlu Bölge Komutanı Binbaşı Bahaettin, Beşiktaş Bölge Komutanı Yüzbaşı Nuri, Teğmen İhsan, Teğmen Celâl, Teğmen Enver beylerle birlikte birkaç yüzbaşı, teğmen daha vardı. Sarayda sürekli komuta Binbaşı Bahaettin beyde idi. Bahaettin beyin komutasında bu sayılanlardan başka elli askerle biraz da polis vardı. İs-

mail bey, cansıkıntısıyla odada kıvranıp dururken Harem ağalarından Cevher ağanın bağıırır gibi hızlıca konuştuğunu işiterek söylenenlere kulak verdi:

«Yahu, bu ne biçim iş? İşte, tabla içinde yemek var, bundan başka ne olabilir? Kadınların yanında sizin ne işiniz var? Giremezsiniz.»

Dürrüşehvar'ın boğmacası sürüyordu. Ona doktor, ilâç gerekiyordu. Bir gün sonra Mecit efendinin özel doktoru Selahattin beyle Saray Nazırı Cevat Paşanın saraya girip çıkmasına izin verildi. Ancak, inzibat komutanları memurların yanlarından hiç ayrılmıyordu. Velihtın dairesinde bir santral tertibatı vardı ki burdan veliahtın odasından, nazır paşanın, yaverlerin âbür görevlilerin odalarına fişlerle yol veriliyordu. İsmail bey, bir gün veliahttan telefonla bir iş için buyruk alıyordu. Konuşma bitince konuşmayı dinleyen Yüzbaşı Nuri, birden bire ayağa fırlayarak:

«Siz, bu telefonla Ankara ile konuşuyorsunuz, bu hattı keseceğiz» dedi. Buna son kerte içeren İsmail bey:

«Rica ederim, Nuri bey, siz, mektep medrese görmüş bir zabitsiniz, bugün İstanbul'la Ankara arasında bir telefon tesisi olup olmadığını bilmez misiniz? Görüyorsunuz, İstanbul içinde bile zorlukla konuşuluyor. Bir kere santral üzerindeki fişlerin yazılarını okuyunuz, ve hangi kısma telefon etmek lâzım gelirse kendiniz tecrübe ediniz. Bakalım, karşınıza kim çıkacak? Doğrusu, bu kadarı da günahtır» dedi.

Bunun üzerine yüzbaşı öfkелendi:

«Biz, vazifemizi yapıyoruz, her şüphe ettiğimiz nokta üzerinde ehemmiyetle durmak mecburiyetindeyiz. Rica ederim, müdahale etmeyiniz.» dedi.

Bu sertçe konuşmaya kulak misafiri olan Komutan Binbaşı Bahaettin bey, bu sırada içeri girerek ne olduğunu sordu. İsmail bey:

«Rica ederim, Baha bey, bu nasıl iş? Efendimizin yanı-

na sokmuyorsunuz. bahçeye çıkarmıyorsunuz, bu defa da kendileriyle görüşmek için yegâne vasıta olan telefonu, güya Ankara ile konuşuyormuşuz diye, hatları keserek susturmak istiyorlar. Bu olur mu?»

Bunun üzerine Baha bey:

«Bırakınız, Nuri bey, dokunmayınız, dedi. Ankara'ya henüz telefon tesisatı yapılmamıştır. Bir mahzuru yoktur.»

Aradan günler geçti. Her zaman olduğu gibi, zaman, bir çok kayguları güve sürüleri gibi kemirdi. Kullanılmaz duruma getirdi. Böylece Abdülmecit'in sarayına konulan kuşatma çemberi de gevşedi. Ancak, içerdekiler, kontrolün yetersiz de olsa sıkı bir biçimde sürdürülmek istendiğini dışarda sık sık işitilen motor seslerinden anlıyorlardı. Britanya İmparatorluğunun gözleri, kulakları, Osmanlı Veliâhtını pek çok ciddiye almış, hâlâ üzerinde duruyordu. Zamanla bendelerinin, veliahtın yanına gitmesine müsaade edildi. Sonra, oda hapsinden çok bunalmış olan veliahtın bahçede atla gezmesine göz yumuldu. Dürrüşehvar, günden güne iyileşmekle birlikte, açık, temiz havayı gerektiriyordu. Bunun için onun daha havadar olan deniz kıyısındaki bahçede gezmesine müsaade edildi. Bundan, elbette, memurlar da yararlanıyordu. Ancak, bu deniz kıyısı gezintileri günün belli başlı saatlerinde yapılabiliyordu. Buyruk böyleydi.

Küçük Dürrüşehvar'a ise kır havası gerekliydi. Bunun için Mecit efendi'nin yaptığı girişim, olumlu sonuç verince küçük sultan, araba ile Hürriyeti Ehediyе Tepesine dek günün belli saatlerinde gezintiler yapmağa başladı. Bu gezintilerde İsmail bey, hep küçük sultanın yanında bulunuyordu.

Binbaşı Baha bey, İsmail beye yakınlık göstermeğe başlamıştı. Bir gün odada yalnız bulunduğu bir sırada onun yanına sokuldu:

«İsmail bey, size mahrem bir teklifim var, veliaht hazretleri eğer Anadolu'ya geçmek arzu buyuruyorlarsa kendilerine «zamî kolaylığı gösterir, icap ederse, duvardan kaçırmak suretiyle bu hizmeti ifa ederim.» dedi.

Binbaşının bu içten gibi görünen önerisi, hapisliğin bütün nedenini açığa vuruyordu. Çok geç kalmışlardı. Eğer veliaht, Mustafa Kemal'in istediği gün kaçmak isteseydi, bunu ne Vahidettin'in, ne de İngiltere'nin ruhu duyacaktı. İsmail bey, Binbaşı Bahaettin beyin önerisine şu karşılığı verdi:

«Bugüne kadar veliaht hazretlerinin Anadolu'ya geçmesi hakkında bir tasavvurları olduğunu bilmiyorum. Böyle bir şey yoktur.» sonra bunlara şunları kattı:

«Baha bey, siz, efendi hazretlerini kaçıracığınıza kendiniz kaçıp silâh arkadaşlarınızın yanında mevki alsanız daha iyi olur sanırım.»

Binbaşı ona şöyle karşılık verdi:

«Canım, o iş başka. Bizim burada da işimiz var.»

Kimbilir, belki de bu sözüyle gizli mim-mim gruplarından birinde görevli olduğunu anlatmak isteyerek, İsmail beyi avlamak istemişti. Binbaşı Bahaettin bey, bu öneriyi İsmail beye daha birkaç kez yineledi ise de onun ağzından bir şey alamadı.

İsmail bey, bir gün bu öneriyi veliahta açınca o:

«Aman, İsmail bey, uyanık bulununuz, bunlar iş çıkarmak istiyorlar» dedi.

Mecit efendi, bu hapislik günlerini filozofça karşılıyordu. Saltanat davasında olan kişilerin başına tarihte neler geldiğini yakından biliyor, bunu ucuz bir kötülük olarak benimsiyor, bu günlerin de geçeceğine inanıyordu. İsmail beyle bahçede yalnız dolaşırken:

«Şu Vahidettin efendinin yaptığı işleri görüyorsun ya, an sonra başımıza bunu da getirdi.» dedi.

Bu gözaltı günlerinden bir gün İstanbul'daki İngiliz

İstinoarat örgütünün en korkunç başı Yuzbaşı Mehmet Veli ahtı ziyaret etmek istediğini telefonla bildirdi. Bunu ona bildirdiklerinde şu karşılığı verdi:

«Saraya girebilirlerse buyursunlar.»

Mustafa Kemal, Ankara'dan büyük bir dikkatle Mecit efendinin davranışlarını gözetliyordu. Refet Paşadan aldığı telgrafa göre halifenin tuhaf kimi istekleri vardı ki, bunlar simgesel olarak ele alınınca altından mini mini de olsa eski ejderha yumurtaları çıkıyordu. Demek ki Abdülmecit efendi de birçok gizli padişahçılar gibi düşünüyordu. Şimdilik, halifeliği bir kez çantaya koyduktan sonra arkasından padişahlık da düşünülebilirdi. Refet Paşanın Mecit efendiyle görüştüktan sonra İstanbul'dan çektiği ayrıntılı telgrafta, onun gülünç isteklerinden de söz ediliyordu. Mecit efendi, Cuma selâmlığında Fatih Sultan Mehmet'in ki gibi bir hil'at giyinerek onunki gibi bir sarık sarmak istiyordu. Bu, doğrudan doğruya padişahlık kaprisinden başka bir şey değildi. Mustafa Kemal, Meclisteki kendi odasında oturmuş, hem kahvesini içiyor, hem de alaylı alaylı gülüyordu. Bu sırada, Ali Fuat Paşa içeri girdi. Mustafa Kemal, onun gelişine sevindi. Bu yeni mizah konusunu ancak böyle eski bir arkadaşına açabilir, ancak onunla karşılıklı gülebilirdi. Hemen elinde evirip çevirdiği, birkaç kez okuduğu telgrafi ona uzattı:

«Ne dersin, paşam, halife hazretleri, Fatih'in kılığına girmek istiyormuş. Ne de yakışır ya, sevsinler.» dedi. Ali Fuat Paşa da gülererek şöyle dedi:

«Daha gülünç olmak isterse Yavuz Sultan Selim'in kılığına girsin.» Sonra, şöyle düşündü: «Ne gariptir şu insanlar. Tarihimizin en şanlı ve büyük kumandanlarından biri olan cennetmekân Fatih Sultan Mehmet Han nerde, bizim Halife Abdülmecit efendi nerde?»

... Refet Paşa, bu sırada yeni gelmişken Mustafa Kemal'e vaktiyle birisinden işittiği şu hikâyeyi anlattı:

«Sultan Reşat merhum, şehzadeliğinde babası Abdülmecit Hanı İhlamur Köşkü kapısında karşılarırken altındaki at ürkmüş, iki ayak üstüne şaha kalkmış. Bunu gören Padişah Abdülmecit, arabasından başını çıkararak:

«Yavuz Sultan Selim'misin be mübarek» diye bağır-mış.»

Halifenin istekleri üstüne Mustafa Kemal, Refet Paşa-ya telgrafla kesin direktif verdi. Halife Abdülmecit efendi Halifei Müslimin ile birlikte hadimülharemeynişşerifeyn de-yimini de rahatça kullanabilecekti. Bunlardan başka deyim-ler kullanması yasaklanıyordu. Cuma selâmlığında Fatih'in kılığına girmesi de gülünçtü. Bu sırada redingot ya da İs-tanbulin giyebilirdi. Hele asker üniforması giymeye hiç bir vakit özenmemesi gerekiyordu. Sonra, yeni halifenin ya-yımlayacağı bildiride adından söz edilemeyerek eski halife-nin zamanında düşülen aşağılık durumdan mutlaka söz-edilmeliydi. Bunda uymayı hiçe sayarak Mecit efendinin yine kimi kaprislerini açığa vuran deyimler kullandığı görülecektir.

25 Kâsım 1922 Cuma günü, Halife Abdülmecit efendi, Beşiktaş Sarayından çıkarak dört atlı bir saltanat arabasına bindi. Refet Paşa da onun ardınca arabaya binerek karşı-sına oturdu. Arabanın önünde, arkasında maiyet atlı bölüğü vardı. Her iki yanda da yaverler at üzerinde yer almışlardı. Böylece düzenlenen hilafet alayı, Beşiktaş'tan yola çıktı. Dolmabahçe, Tophane, Galata Köprüsü, Salkımsöğüt Park yoluyla Topkapı Sarayına vardı. Yol boylarınca onları coş-kun halk yığınları karşılayarak alkışlamıştı. Yeni halifeyi görmeğe can atan halk, yol boylarınca sıralanmış, dükkân-larını kapamış, birkaç bin kişilik Darüleytamlı çocuk, ön-lerinde Beykoz Öksüzyurdu Badosu, hilâfet alayının arka-

sıraca giriyor, namazı busebutun coşturuyordu. Topkapı Sarayının üçüncü kapısında Abdülmecit efendi ile Refet Paşayı, Hazine Kethüdası Refik bey, İstanbul Vali Vekili Esat bey, Merkez Komutanı ile Polis Müdürü Vekili karşıladılar. Bu sırada bir asker birliği de onu selâmlayarak içeri geçirdi.

Topkapı Sarayına giren Mecit efendi, doğrudan Bağdat Kasrına giderek biraz dinlendi. Bu sırada Kırşehir Mebusu Müfit efendi başkanlığındaki Büyük Millet Meclisi Kurulu, Teşrifat Genel Müdürü aracılığıyla Kasra alındı. Refet Paşa, bütün mebusları halifeyle tanıştırdı. Sonra, Müfit efendi, kızıl atlas kese içindeki seçim tutanağını halifeye verdi. Kısa bir konuşma yaptı. Müfit efendinin sözleri anlamca şöyleydi:

«Teşri ve icra güçlerini kendinde toplayan Büyük Millet Meclisi, Müslümanların en yüksek, en kutsal tanıdıkları yüksek hilâfet makamına Abdülmecit efendiyi seçmekle çok doğru davranmıştır. Böylece bütün İslâm dünyasının da hilâfet makamına karşı göstermiş olduğu sempati ile sevgi bundan sonra daha çok güçlenmiş olacaktır.»

Bu sözlere karşılık veren Abdülmecit efendi, anlamca şöyle sözler söyledi:

«Ben, bu yüksek makamı Tanrının lûtf ve keremine, Peygamberimizin ruhaniyetine sığınarak kabul ettim. Onu şimdiye dek bulunduğu yüksek mevkiden daha yükseklerde görmek istiyorum. Bunun için de her saat, her dakika canımı feda edercesine çalışacağım. Türk ulusu, bunun bayraktarı olacaktır. Geçmiş, şerefli, parlak olan Türk ulusu, gelecekte dahi bu görevi koruyarak bütün İslâm dünyasının ilerleyişiyle yükselişini sağlayacaktır.»

Halife, bu konuşmadan sonra bir yığın da dua ederek bu işi bitirdi.

Bundan sonra, yanında Refet Paşayla, Büyük Millet

Meclisi Kurulu olarak Hirkai Saadet Dairesi'ne gitti. Kutsal emanetler, bu dairedeydi. Burda Kırşehir Mebusu Müfî efendi şöyle bir konuşma daha yaptı:

«Zatı hilâfetpenahımız efendimiz, emanatı mukaddese nin muhafazası makamı muallayı hilâfete aittir. Geçenlerde vukubulan hâdise dolayısıyla emanatı mukaddesemiz zapt ve tahrir edilerek temhir edilmiştir. Bu mevkii muallayc zatı hilafetpenahilerinin intihabı dolayısıyla bu emanat mukaddeseyi sahibi olan zatı hazreti hilafetpenahilerine takdim ediyor ve Büyük Millet Meclisi namına hüsnü muhafazasını rica ve yine Millet Meclisi bu emanatı mukaddesenin anahtarlarını takdim etmekle kesbi şeref eyleriz.»

Bu konuşma sırasında Refet Paşanın yanında kimi yönetim adamlarıyla şehzadeler de bulunuyordu. Vahidet-tin'in kaçışının ertesi günü, Refet Paşa, İngilizler, kutsal emanetleri kaldırıp götürmesinler diye daha güvenli bir yere kaldırmak istemişse de Mustafa Kemal'e Rauf bey, bunun gereksiz olduğunu söylemişler, ancak, kutsal emanetlerin bulunduğu Hirkai Şerif Dairesinin kapısı mühürlenerek anahtarları teslim alınmış, bugün de Mecit efendiye verilmişti. Hirkai Saadet Dairesinin yine de bir kazaya uğramaması için askerce tedbirler de alınmıştı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kurulu Başkanı Kırşehir Mebusu Müfî efendi, kısa konuşmasını bitirince, Mecit efendi, kutsal emanetlerin sayısı üstüne İstanbul Komutanlığınca düzenlenen tutanakla anahtarları saklayan zarfı yırttı, sonra kutsal emanetlerin içinde bulunduğu Sultan Azizce yaptırılmış büyük altın çekmeceyi kendi eliyle açtı. Mecit efendi, emanetleri tutanağa göre sayıp alınca, bu tören de sona erdi. Bununla birlikte öbür eşya sandıkları da kitlenerek mühürlendi.

Hirkai Saadetin görülmesinden sonra ilkin mebuslar daireden çıkarak sarayın Ağalar kapısında kurulan ünlü

tahtın çevresine dizildiler. Şimdi, biat töreni başlıyordu. Buraya mebuslardan başka, bilim adamları, askerler, adliyeciler, diplomatlar v.b. çağırılmıştı. Bunlardan başka yerli yabancı gazeteciler, foto muhabirleri, sinemacılar da üşüşmüştü. Tahtın çevresinde eski dönemin birçok devlet adamları da göze çarpıyordu. Sarayın kapısı ile dış kapısı arasında maiyet piyade bölüğü, biraz ilerde de jandarma birliği, saygı durumunda duruyordu. Sarayın dış kapısında ise mızraklı atlı bölüğü bekliyordu. Biraz sonra, Halife Abdülmecit efendiyle birlikte Osman Fuat, Ömer Faruk, Abdülhalim, Aziz, Tevhit adlı şehzadeler de gelerek yerlerini aldılar. Bunlar, tahtın önüne dizilmişlerdi.

Nakibüleşraf Muhtar beyin okuduğu hilâfet duası ayakta dinlendi. Bundan sonra kutlama töreni başladı. İlk önce Osmanlı Hanedanı üyeleri, sonra, Büyük Millet Meclisi Kurulu Başkanı Müfit efendiyle, mebuslar, halifeyi kutladılar. Onlardan sonra askerler, mülki âmirler, kutlamada bulundular.

Biat töreni böylece bitti. Bundan sonra, tahtın önüne getirilen dört atlı bir saltanat arabasına ilkin Mecit efendi bindi. Refet Paşayı arabaya binmeğe çağırdı. Paşa, arabaya binerek halifenin karşısına oturdu.

Biat töreni, öğleden önce saat on birde bitmişti. Sâ-lâmlık alayı, hemen Topkapı Sarayından yola çıktı. Hilâfet alayının en önünde yaverlerin bindiği otomobiller gidiyordu. Bunları maiyet atlı bölüğü ile alayı meydana getiren arabalar izliyordu. Alayda on üç araba vardı. Arabalardan sonra Harbiye Okulu öğrencileri, maiyet atlı bölüğü, en sonra da dört atlı hilâfet arabası geliyordu. Mızraklı atlılar, hilâfet arabasının önünde gidiyorlardı. Şehzade arabaları arkadaydı. Topkapı Sarayından Fatih'e dek bütün cadde bayraklarla donanmıştı. Halk yığınları arasında halifenin arabasıyla hilâfet alayı birkaç damla su gibi kalıyordu. Hilâfet araba-

sında karşılıklı oturan Abdülmecit efendiyle Refet Paşa, bütün halkın gözleriyle arayıp durduğu iki ışıklı nokta gibiydi. Abdülmecit, erkenden ağarmış sakallarıyla çerçelenmiş renkli yüzünün, iri mavi gözlerinin güzel görünüşüyle halkı bayağı büyütüyordu. Halife, ulusal duygularla din duygularını varlığında taşıyan bir çeşit odak gibi görünüyordu. Refet Paşa, yepyeni, gıcır gıcır general giyneği, şık Kuvayı Milliye kaipağı, ayna gibi parlayan çizmeleriyle halifenin karşısında kavgayı kazanmış, kendine güvenin bir «Anadolu» minyatürü gibi oturuyordu. Haik, bu iki büyük ddamı kurtulmuş islâm diniyle kurtarılmış Türkiye olarak karşılıyor, onlara bir zerresini esirgemediği en içten sevgisiyle bakıyordu.

Halife Abdülmecit, insan denizinin ortasında böylece Fatih'e vardı. Fatih Camisinin avlusunda bandonun çaldığı İstiklâl Marşıyla karşılandı. Ulusal duygularla din duyguları, burda bir kez daha elele vererek yüreklerde lâle bahçeleri gibi açtı. İstiklâl Marşının bitiminde halife, arkasında hanedandan olanlar, Refet Paşa, Büyük Millet Meclisi Kurulu ile öbür askerler, siviller olarak mahfile girdi. Ancak, burda pek az kalarak özel merdivenlerle camiye girdi. Mihrabın sağında, birinci safta namaza hazırlanarak yer aldı.

Kırşehir Mebusu Müfit efendi bu cuma namazında ilk kez Türkçe hutbe okudu. Hutbenin başlangıcı şöyleydi:

«Azamet ve celal sahibi olan Cenabı Allaha şükürler olsun ki, Türk Milleti necibesini ve binnetice âmmei müsli-mini mahvetmek isteyenlere karşı milletimizin izzet zaferini ve düşmanlarımızın kahr ve tedmirini takdir buyurmuştur. Kendilerine karşı mütecaviz olanların tecavüzlerini defî hususunda sabır ve metanet gösterenleri Cenabı Hakkın mağfiret ve kaffei emellerine mazhar buyuracağı muhakkaktır.»

Bu Türkçe hutbeyi büyük bir ilgiyle dinleyen halife,

namazdan sonra, Fatih Sultan Mehmet'le Yavuz Sultan Selim'in türbelerini ziyaret etti.

Halife Abdülmecit efendi, Refet Paşa eliyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına şu teşekkür telgrafını çekti:

«Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine:

Ammei müslimin için mucibi mahvolan düşman tekallifi şedidesini kabul ve müsliminin müdafaai mcanidanelerinde düşmana muvaffakiyetle beynelmslimin ikai, şer ve fesat ve sefki dlmaya fiilen teşebbüs ve bu harekâtında devam ve ısrar eden Vahidettin efendinin Türkiye Büyük Millet Meclisi şer'iyeye Vekletinden verilen fetvai şerife mucibince hal'ine, Meclis Heyeti Umumiyesinin 18 Teşrinsani 1338 tarihinde münakit yüz kırkınıı itimının beşinci cellesinde müttefikan karar verildiği beyanı ile ve Türkiye Devletinin hâkimiyetini bilâ kayd şart milletin uhdesinde mahfuz tutan Teşkilâtı Esasiye Kanununa tevfigan icra kudreti ve teşri salâhiyeti kendisinde mnceli ve mte-merkiz bulunan milltin yegâne ve hakikî mümessillerinden mürekkep Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1 Teşrinsani 1338 tarihinde mttefiken kabul ettiği esbabı mucib ve esasat dairesinde Meclisi lice 18 Teşrinsani 1339 tarihinde münakit celsede makamı muallayı hilafete intihap olunduğunun derciyle keyfiyetin Türkiye Büyük Millet Meclisince lemi islâm ve Türkiye halkına iblâğ olunduğunu mş'ir 18 Teşrinsani 1338 tarihli telgrafnamei samilerini mahzuziyetle aldım.

Meclisi lice bu suretle hakkımda ibraz olunan nişanei hürmet ve muhabetten dolayı hassaten müftehir ve müteşekkirim. Hırzı can eylediğim bu veditullahı menafli li-yeni islâmiyeye bihakkın hizmet suretiyle hsn muhafaza muvaffakiyetimi ve leni islâmın dalma mazharı tevfigatı

suphaniye olması barigâhı ehadiyetten tazarru ve niyaz eylerim.

4 Rebiulevvel 1341
Halifei Müslimin ve
hadimülharemeynişşerifeyn
«Abdûlmecit bin Abdûlaziz Han»

Bu teşekkür mektubu, verilen bir önergeye uyularak Mecliste akunurken, bütün mebuslar ayakta dinleyerek, alkışladılar.

Abdûlmecit efendi, bu teşekkür telgrafından sonra bütün islâm dünyasına ünleyen bir bildiriye de Türkiye Büyük Millet Meclisine yine Refet Paşa eliyle gönderdi. O da şöyle diyordu:

«Allahü azimüşşanın iradei süphaniyesiyle inayeti kudsiyeti rabbaniye ve ruhaniyeti celilei nebeviyeye dehalet ederek muamelâtı nase ve ihtiyacatı zamana muvafık mukarreratı musibesiyile üç buçuk seneden beri rûst ve kıyasetini ispat ve hakimiyetini tekit eden Büyük Millet Meclisinin intihap ve müzaheretine bilistinat makamı muallayı hilafeti islâmiyeti maattazim işgal ediyorum.

Cenabı Hakkın inayet ve sıyaneti Peygamberi zişan efendimizin imdat ve ruhaniyeti ve gaza erleriyle din fedailerinin gayret ve şecaati sayesinde ümmeti mübeşşirei Muhammediye hakkında ahiren tecelli eden muzafferiyatı müşaşaa ve hudapesendaneden dolayı kemali huzu ve huşû ile secdei şükranı kapanarak asırlardan beri hilafeti celilei islâmiyenin hadim ve müdafii olmakla müftehir ve mübahi bulunan Türk Milleti necibesinin ve hanedanı Osmaninin himematı fedakâranesini tebcilen âlemi islâmın haklarından daima bilhassa şu son elem ve imtihan devresinde bir an ibraz ve ibzalinden fariğ olmadığı müzaheretü ulviyei uhuv-

vetkaraneyi bir hissi amik ve iftihar ve mahmedetle yad ve tizkar ve uiuvvikader cenabiyle mütenasiben ve her bar mütezayiden naili rifat ve saadet eltafi celilei samedaniyeden tazarru ve niyaz eylerim. Ümmeti muazzamai islâmiyenin gayel amali kelâmı kudsiyet ittisamı ilâhının ve şariatı garrai ahmediyenin ebnaı beşere vaat ve tebşir buyurdukları tekemmülâtı dünyeviye ve füyuzatı maneviye- nin esbabı tecellisine müttehiden bezli makderetten ibarettir. Bu itibar ile makamı muallayı hilâfeti mahza vediatullah olan vazifei ulviye imamet ve delaletini hakkiyle ifa edebilmek ve uğruna bütün ömrümün muhassalâi istihzarat ve mesaisini vakfettiğim hizmeti celilei islâmiyeye alakaderülistitaa muvaffak olabilmek için cümhuri müslimin ve ülemayı dini mübinin irşadı meşveret ve inzımanı muavenetine hassaten arzı iftikar ve müracaat ederim.

Hemen cenabı kadirî mutlak cümlemizi tevfikatı rab-baniyesine mazhar ve sulhu müsameleti cihanın ve rafu-hiyet ve saadeti umumiyetinin idrakiyle kamyap ve müyes-ser buyursun, amin.

Darülhilafetülaliye, 4 Rebiülahir 1341

Halifei Müslimin

hadimülharemeynişşerifeyn

Abdülmecit bin Abdülaziz Han»

Halife Abdülmecit efendi, ilerde Mustafa Kemal'in kariyle sınırdışı edileceği gün, ona Lafontaine'in kurdununu La Fontaine'in kuzusuna sorduğu biçimde bir soru yönelteceklerdir: «Abdülmecit bin Abdülaziz Han» deyimini kullan-man padişah olmak istediğinin işaretidir. Biz, başımızda artık padişah istemiyoruz, buyur dışarı.»

LOZAN'DA ULUSAL KURTULUŞ SAVAŞI

Tam istiklâl denildiği zaman, tabii, siyasi, mali, adli, askerî, hürsi v.b. her hususta tam istiklâl ve tam serbestlik kastedilmektedir. Bu saydıklarının herhangi birinde istiklâlden mahrum olmak, hakikî manâsiyle bütün istiklâllerden mahrum olmak demektir.

MUSTAFA KEMAL

4 Kasım 1922 günü Ankara'dan ayrılan yeni Hariciye Vekili İsmet Paşa, 11 Kasım 1922 günü, Lozan Konferansı'nın toplanmasından iki gün önce oraya vardı. İstasyonda karşılayıcı olarak bulunan Fransa'nın Lozan Konsolosu, İsmet Paşa'nın kompartımanına girerek, gerek onu, gerekse yanındaki kalabalık Türk Delegelerini şaşırtan bir haber verdi:

«Konferans 20 kısıma ertelenmiştir. Fransa hükümeti, bundan yararlanarak yolculuğunuzu Paris'e dek uzatmanızı sizden rica ediyor.» İsmet Paşa, ev sahibi olarak kendisini çağıranlardan hiç birinin istasyonda karşılayıcı olarak bulunmayışından son kerte alındı. Bu, ellerinde ateşten zafer gülleriyle gelen yeni Türk Devletinin delegesine karşı kasıtlı olarak yapılmış bir küçümseme, aşağılama

davranışından başka neydi ki? Türk konukseverliğinin ölümsüz kurallarını ruhunda birer cennet erdemi gibi taşıyan paşa, bu davranışa vereceği anlamı verdikten sonra tiksintiyle Batının yüzüne tükürürcesine yere tükürdü. Bu tiksintide tek başına değildi, yanında Türkiye'den beri birlikte getirdiği bir yığın da yetişkin Türk aydını vardı. Onlar da yüzleri asık, sevimli Fransız Konsolosunun yüzüne bakıyordular. İsmet Paşa, arkadaşlarının yüzünü gözden geçirip biraz düşündükten sonra çabucak bir karara vardı! Müttefikler denen şımarıkları kışkırtıp birbirine düşürmek için Fransız Hükümetinin önerisini sevinçle kabul ettiğini konsolosa Fransızca olarak bildirdi:

«Şimdilik Lozan'da kalmak istiyoruz. Ancak, ilk fırsatta bu çok nazik çağrınıza cevap vererek Paris'e gideceğim.»

Fransız Konsolosu çekilip gittikten sonra İsmet Paşa ile arkasındaki kalabalık müşavir topluluğu da onu izledi. Bu sırada peronda sıralanmış bir genç insan kalabalığı onları şiddetle alkışladı. Bunlar, Lozan'da eğitimde bulunan Türk-Müslüman üniversite öğrencileriydi. İsmet Paşayla, delegeler, bu öğrencilerin çılgınca alkışları arasında Lozan Palas Oteline gitti. Kalabalık müşavirler grubu ile öbür yardımcıları da başka bir otele yerleşti. Müşavirler Kurulu şunlardan meydana geliyordu: Hariciye Vekâleti Hukuk Müşaviri Münir, eski Nafia Müsteşarı Muhtar, Burdur Mebusu Veli, Diyarbakır Mebusu Zülfü, Adana Mebusu Zekâî, İzmir Mebusu Mahmut Celâl, Maliye Teftiş Kurulu Başkanı Şefik, Evkaf Hukuk Müşaviri Seniyüddin, Bahriye Kaymakamı Şevket, Erkânıharp Kaymakamı Tevfik, Adliye Müsteşarı Tahir, Hariciye Vekâleti Hukuk Müşavirlerinden Nusret, Hariciye Vekâleti Siyasal İşler Müdürü Hikmet, Darülfünun Müdürlerinden Zühtü, Maliye Vekâleti Muhasabat Genel Müdürü Fuat, eski Nazırlardan Mustafa Şe-

ref, Mülkiye Mufettişi Şükrü Kaya, Hilali Ahmer İkinci Başkanı Hamit Hasancan, eski Maliye Nazırlarından Cavit, Mühendis Mektebi Fransızca Öğretmeni Nau'n efendi, Adliye Vekâleti Mezhep İşleri Müdürü Baha, Basın Müşaviri Ruşen Eşref, Darülfünun Müderrislerinden Şair Yahya Kemal, Genel Kâtip ve Müşavir Şurayı Devlet Üyesi Safiî, Mütercim Robert Kolej İkinci Müdürü Hüseyin beyler.

Ali Türk geldi, Cevat Açıkalın, Atlı Binbaşı Atıf Esenbel gibi yaverler, kâtipler de bu kalabalık müşavir topluluğu arasında yer alıyordu.

İsmet Paşa, Lozan Oteline yerleşerek Batı devletlerinin bu aşağılamalarına, yukardan bakmalarına, yıldırma hırslarına usturupluca karşılıklar vermenin gerektiğini düşündü. O, ufak tefek varlığının, Batılı azgın diplomatların gözünde nasıl kocaman görüldüğünü biliyordu. Onlar, bu konuğu çağırıp da meydana çıkmama oyunuyla salt kendilerini aldatıyorlardı. İsmet Paşanın sırtında Mars'ın armağan ettiği psikolojik kurşunları geçirmeyen sağlam bir zırh parlıyordu. Pencereden dışarı bakan İsmet Paşa, balkonda dalgalanan Ay-Yıldızlı Türk Bayrağının sokaktaki halk üzerinde nasıl saygılı bir etki yaptığını açıkça görüyordu. Bu, Anadolu'da kazanılan zaferin Türk Bayrağına vuran parıltısından başka bir şey değildi. Halk, topluluklar halinde gelip otelin önünde dikiliyor, Anadolu'da Trikopis'i tutsak etmiş olan ufak tefek Türk Generalini, onun yüzünde, kişiliğinde, Anadolu zaferinin korkunç güzelliğini görmek istiyordu. Yırtıcı yabancıları ülkesinden sopalaya sopalaya sürüp dışarı atmış bir özgürlük düşkünü ulusun bu saygıdeğer temsilcisini görmek, İsviçrelilerde de vaktiyle kendi ülkelerinde geçmiş bir özgürlük kavgasının anılarını canlandırıyordu: Avusturya işgalindeki güzel. İsviçre ülkesini kurtarmak uğruna savaşanların bir sembolü olan Giyom Tel en nazik bir noktaya, küçük öğ-

lunun başına dikilen elmaya büyük bir yüreklilikle yayındaki oku fırlatıvermişti. Her özgürlük savaşçısı, sırasında elindeki silâhı en sevgili varlıkların canına karşı çevirmek zorunda kalıyordu. Giyom Tel'in eli, biraz titreseydi, ok yön değiştirip belki de sevgili oğlunun canına kıyacaktı. Bu yüzden özgür İsviçreliler, müstevliye karşı kalkan silâhların sırasında ne tehlikeli durumlar yarattığını, bu yüzden de özgürlük savaşlarının ne kerte kutsal, saygıdeğer olduğunu biliyorlardı. İsmet Paşa'nın ufacak varlığı, bu yüzden cnlara Lozan Otelinin kocaman çatısı altına sığmayacakmış gibi devlere benzer bir şey olarak görünüyordu. İsmet Paşa, otele indiğinden beri de onun yöresinde bir canlılık doğmuştu. Artık burası ikinci klâs bir yer, bir sokak değildi. Birden bire yerden bitmişçesine peydahlanan bir kalabalık günün her saatinde buranın sürekli sakini haline gelmişti. İlgî, sempati dolu bakışlarını her dakika Türk bayrağına, İsmet Paşanın penceresine kaldırıyorlardı. Onu buraya çağırıp da bir seçim bahanesiyle Londra'ya kaçıp giden Lord Curzon, Yunanlıları yenen gücün onların ağababalarını da yeneceğini bilmiyordu. İsmet Paşa, pencereden dışarı bakarken, böyle düşünüyor, üzgün üzgün gülümsüyordu. Fransızlar, Lord Curzon'un arkasından sürükleneceğe benzemiyorlardı. Onu Paris'e çağırarakla İngilizlerin aşağılamasına ortak olmadıklarını anlatmış olmuyorlar mıydı? O da bu arada kalkıp Paris'e gider, İngilizlerin ilk vuruşunu boşa çıkarırdı. İsmet Paşa, böyle düşünerek, yaptıkları kancıklığı yüzlerine vurmak üzere müttefiklere birer nota göndermeğe karar verdi. Bu devletlerin Hariciye Nazırlarına gönderilen nota şöyle diyordu:

«Barış konferansının toplanması üstüne konferansa, Fransa, İngiltere ve İtalya Hükümetlerince Türkiye Büyük Millet Meclisine resmen yapılan çağrı ve bu hususta alınıp

verilen notalar üzerine konferansın açılma tarihi 13 Kasım olarak kesin biçimde kararlaştığından, Lozan'a varan Türk Mürâhhas Kurulunun ortaklaşa kararlaştırılan yukarda yazılı tarihte görüşmelere hazır olduğunu zatı asilânelerine bildirmekle «kesbi şeref eylerim.» Barışın geciktirilmesi, Türk Milleti için büyüklüğü takdir edilemeyecek fedakârlıkları ve zahmetleri uzatacak ve ortadan kaldırılması ancak bizim iyi niyetimize bağlı olmayan beklenmedik sonuçlar doğuracak bir nitelikte olduğunu benimle birlikte zatı asilâneleri de takdir edecektir. Bundan dolayı dünya barışının yararı adına konferansın çabuk toplanması için beslediğim en hararetli dilekleri «zatı asilânelerine» bildirerek «yüksek saygılarımın temimine müsarâat ederim.»

İsmet Paşa, toplantının 20 Kasım'a ertelendiğini kesin olarak öğrendikten sonra Fransız hükümetinin çağrısına uyarak Paris'e yollandı. Yalnız değildi. Yanına Münir, Tevfik, Yaveri Atif Beyleri de almıştı. Paris'e vardığında Mustafa Kemal'in dostu Francin Bouillon'ca karşılandı... Francin Bouillon, onu Başvekil Poincare ile görüştürmek üzere aracılık etti. İsmet Paşa, güz yaprakları altın altın ışıldayan Paris'in havasında dost bir anlam buldu. Bütün Fransızlar, sanki dört yıl süren büyük savaşın bütün malazanmış düşmanlıklarını unutmuş gibiydiler. Artık, hiç bir Türk'ün maskesi arkasında bir Wilhelm, bir Hindenburg görmüyorlardı. Belki, kendi uzun özgürlük kavgalarının anılarına saygıdan olacak, Anadolu Savaşının bu kahramanlarına gizli bir saygıya benzer bir duyguyla bakıyorlardı. İsmet Paşa, Fransız Başvekilliyle konuşmalarında iyimser izlenimler edinmişti. Batının ejderhaları, herhalde Anadolu özgürlükçülerinin onları haritadan silip süpürmek niyetiyle değil, doğruların, yitik adalet yemişlerinin birlikte araştırılması için görüşme masasına oturacaklardı. İsmet Paşa, Paris'e giderken orda Lord Curzon'un haytaliğine karşı

oynayacağı değerli kozlar bulacağını seziyordu. Fransız basını, İngiliz sağırılığına karşı epeyce yayılım ateş yapacağına benziyordu. Fransız kamuoyu, bir zamandan beri Fransız basınının Anadolu zaferine sempati duyan güçlü etkisi altında İsmet Paşanın isteklerini anlayabilecek duruma gelmişti. İsmet Paşanın Paris'e gelişi, Anadolu'nun dâvasını bir kez daha hararetli dostluklarla hâlelendirmiş, onun çevresine bir yığın yeni dostlar toplamıştı. Bütün Fransız basını, İngilizlerin hırsını yok sayarak İsmet Paşanın temsil ettiği kutsal âzgürlük zaferinin övgüsünü yapıyordu. İsmet Paşa, bu haktanır basın aracılığıyla uygar dünyanın iyi niyet sahibi bütün kamuoyuna yeni Türkiye'nin aradığı barış dâvasının gerçekten barışsever ilkelerini anlatabilmek olanağını buldu. Francin Bouillon, İsmet Paşayı Fransız Harbiye Nazırı Paul Painleve ile tanıştırdı. Paşa, Fransız Harbiye Nazırı ile ilginç, aydınlatıcı görüşmeler yaptı.

Sonra, oturduğu Grillon Otelinde Londra'da yayımlanan «Muslim Standart» adlı gazetenin müdürü Abdülkayyum Malik'i 17 Kasım'da kabul ederek onunla uzun, yararlı bir konuşma yaptı. Bunda yeni Türk Devletinin doğuşundan, saltanatı kaldırışından, bu yeniliğin İslâm dini-ne karşı yapılmış bir davranış olmadığından söz ederek sözlerini şöylece bitirdi:

«Bu değişmeden gelen ilk kazancı belirlemezden önce size şunu söyleyeyim ki, Arabistan halkı da milliyet duygusu denilen tarihî varlığını aklına getirip uyanmıştır. Biz, böyle uyanma ve gelişmeyi takdir ederiz. Bir birlik olduğunu duyup harekete gelmek isteyen ve bunun için kendi hal ve istikbalini kendi ellerinde tutup yaşamak yolunda ilerlemeğe yetenek ve güç gösteren bir ulusu, biz, kim olursa olsun takdir ederiz. Biz, onlara «Ceziretûlarap bizlmdir, siz hilâfet makamını koruyanlara baş eğmekte devama mec-bursunuz» dersek ne onlar razı olurlar, ne de düşmanları-

mız. Biz, dünyaya karşı temiz el ile ve temiz yürekle görünmek isterdik. Geçmişin siyasal geleneklerini yaşatmağa çalışsak hilâfet bahanesiyle Türk olmayan uluslar üzerinde eski egemenliklerini sürdürmek istiyorlar diyeceklerdir.

Biz, yeni rejimi öyle temeller üzerinde kurduk ki, hak-kımızda yapılması düşünülen isnatları kökünden çıkarıp atar. Benim kanaatim şudur ki, birbirinin ulusal bağımsızlıklarına mutlak olarak karşılıklı riayet yolu tutulursa güçlü bir müslüman ulusunun o kerte güçlü olmayan başka bir ulusa egemen olması yolundan çok müslüman uluslar arasında isteyerek ve akla uygun bir birlik sağlanır. (...) siz ve sizin aracılığınızla bütün müslümanlara şunu söyleyeyim ki biz eskisi gibi bağımsız bir islâm devletinin bütünlüğüne sarsılmaz bir inanla bağlı kalacağımız gibi, bunu yalnız söylemekle yetinmeyerek ileride bir tehlikeyle karşılaştığımız vakit bunu kanımızla savunmaya hazır bulunuyoruz. Türk ulusu, islâmiyetin kolu ve kılıcıdır. (...) Artık hilâfet makamının dini olmayan amaç ve çıkarlarla kullanılmasına razı olmayacağız. Türk ulusu yeni anayasasını savunmak sorumlunu almış olduğundan doğal olarak bekler ki, yeryüzünün bütün islâm dünyasına söyleyiniz ki bu ulusal karar ve antta ne bir kişisel çıkar, ne bir siyasal tutku ve ne de kişisel bir amaç gizlidir.

(...) Türkiye Anayasası, hilâfetin, yani özgür ve bağımsız bir islâm devletinin çıkarlarını yürütmeğe çalışacak ellere bütün savunma iktidarını vereceğini söylüyor. Bu halde hilâfeti maddî desteksiz nasıl bırakmış oluruz? Türkiye, hilâfeti tutup duruyor. Hilâfet, Türk ulusuna veditir. Emanettir. Türk ulusu, özgür ve bağımsızdır. Bundan dolayı hilâfet de saldırıdan korunmuş bir güce sahiptir.

(...) Hilâfetin bütün nitelikleri saklı ve güvendedir. Biz yaşadıkça kanımızın son damlasına dek hilâfeti tutup

yaşatacağız. Ancak, tek bir adamın kişisel malı olmasına hiç bir vakit göz yumamayız. İşte, Türk Ulusunun kararı budur. (...) Biz öyle duyuyoruz ki, hilâfet bugün dahi müslümanlar arasında daha büyük bir anlaşma ve yardımlaşma kaynağıdır. Yeryüzündeki din kardeşlerimizin bu sözlerini dikkatle okumalarını isteriz ve sıkıntılı günlerimizde onların sürekli yardımlarını beklemekte olduğumuzu düşünerek bizi haklı görmelerini bekleriz. Bizim güç işlerimiz daha bitmemiştir. Sizin dert ortaklığınıza, yardımınıza ve manevî gücünüze muhtacız. Biz, büyük islâm dünyasının üyelerindeniz. Bizi güçlendirmeniz, yüreklendirmeniz ve islâmiyete yaptığımız âcizane hizmeti takdir eylemenizle, bizim islâmın özgürlük ve bağımsızlığının savunucusu sayılmağa lâyık olduğumuzu ispat ettiniz. Türk, bu alçakgönüllü ve soylu ödevden dolayı övünür. Bizim kanaatimiz şudur ki: Hilâfet hakkı Türk Ulusunda saklıdır.»

İsmet Paşa, birkaç gün daha Paris'in dost havasında siyasal propaganda olanaklarını avlayarak vakit geçirdi. Muslim Standart gazetesine verdiği bildirinin islâm dünyasındaki olumlu yankılarını çok merak ederek güzel Paris'i arkada bıraktı. Giyom Tel'in oğlunun başına dikilen elmayı delerek özgürlüğe kavuşturduğu güzel dağlar, göller, özgürlükler ülkesine döndü. Lozan'a vardığında son Osmanlı Padişahı Vahidettin'in de Malaya Zırhlısıyla Malta'ya sığındığını öğrendi. Muslim Standart Gazetesine hilâfet üstüne verdiği bildiriye andı. Gerçi halife kaçmışsa da hilâfet yine İstanbul'un, Türkiye'nin başı üzerinde elmas bir yıldız gibi parlıyor, başına konacağı bir başka adamı istekle bekliyordu.

Lozan Otelindeki odasına kapanarak Paris'teki izlenimlerini bir kez daha gözlerinin önünden geçiren İsmet Paşa, iyimser bir biçimde gülümseyerek Mustafa Kemal'e bildireceği şeyleri notetti. Görüşme masasında herhalde Tür-

kiye'yi anlayışla dinleyecekler, haklarımızı iyi niyetle karşılayacaklardı. Lord Curzon, biraz ters davransa bile Paris'e egemen olan iyi niyetli politikacılar, onu götüğü davada tek başına bırakarak yola getirebilirdi. Paris'te kendisine kesin olarak anlatılmak istenmişti ki azınlıkların değiştirilmesi işi, Türkiye'nin isteklerine göre çözümlenmeğe çalışılacaktı. Bu garantili haber, İsmet Paşaya çok güvenilir bir kaynaktan sızdırılmıştı. İsmet Paşa, bu izlenimlerini Ankara'ya bildirdikten sonra Lozan'a gelmeğe başlayan politikacıların arkalarında sürükledikleri havaya dikkat etmeğe başladı. Lord, Lozan'a gelirken Paris'e uğramış, Fransız Başvekili Poincare ile başbaşa görüşmüştü. Türk tezine karşı sempatik bulduğu Fransız politikasının, bu Londralı ejderhadan ağı almaması elde miydi? Mudanya Konferansında biraz ayrılmışlarsa da burda yine kenetlenebilirlerdi. Batılı politikacıya güvenilemezdi.

Lord Curzon, Paris'te boş durmayarak Türklere vuraçağı vuruşun sersemletici, yola getirici olmasını sağlamak üzere Fransız ortaklığını arama çabalarına girmişti. Türkiye ile yapılacak barışın İngiliz görüşüne göre düzenlenmesi uğruna harcanacak çabalar, burda gözden geçirilmişti. Lord Curzon - Poincare görüşmesi üstüne ajansın verdiği haberlere göre, bu görüşmelerin temel konusu, Türkiye'nin sınırları, Boğazlar, Türk ordusunun sınırlandırılması, Boğazların silâhtan arındırılması, kapitülasyonlardı. Bunlar üstüne yapılan görüşmelerde anlaşmaya varılmıştı. Bu arada Türkiye'ye yapılacak öneriler de saptanmışsa da gizli tutulmuştu.

İsmet Paşa, Paris'teyken kendisine gösterilen yumuşak havanın bu yeni havayla hiç bir ilgisi olmadığını görek bir kez burkuldu. Fransa, eğilmez, bükülmez bir demir çubuğa benzeyen Lord Curzon'un yanbaşında yer alırsa, çok çetin bir politika dövüşü başlayacağı açıktı. Ba-

tilinin gülümsemesi, bir maskeden başka bir şey değildi, bunu böyle bilmeliydi.

19 Kasım akşamına dek bütün konferansa katılacak ulusların delegeleri Lozan'a gelmişti. İtalya'da faşizmi kuran Başvekil Mussolini de gelenler arasındaydı. «En sonra gelir bezme ekâbir» deyince Fransız Hariciye Nazırı Poincare özel bir trenle yanına da Lord Curzon'u alarak 19 Kasım akşamı Lozan'a vardı. Onların böyle birlikte gelişi, İsmet Paşayı uzun uzun düşündürdü. Batının iki büyük devi demek ki kendisine karşı birlikte dövüşeceklerdi. Çanakkale olayı, bu iki Batılı devi birbirine yaklaştırmıştı. Konferansta Lord Curzon başkanlık edecekti.

19 Kasım 1922 günü Lozan'a ulaşan Poincare, birkaç saat dinlenerek yol yorgunluğunu aldıktan sonra kendisini dört gözle bekleyen Fransız gazetecilerini başına toplayarak törensel bir bildiri verdi. Buna göre müttefikler arasında bütün sorunlar dostça çözümlenecekti. Birçok karar alınmışsa da bunlar gizliydi, yayımlanamazdı. Bundan dolayı şimdilik bununla yetinmeleri gerekiyordu.

20 Kasım sabahı, Beau Rivage otelinde gösterişli bir toplantı yapıldı. Burda Poincare, Lord Curzon, Mussolini sıkı bir dayanışma havası içinde yer aldılar. Uzun, gizli görüşmeler yapıldı. Ne konuşulduğu dışarı sızdırılmadıysa da Türkiye'nin karşısında kurt-kuzu oyununa hazırlandıkları anlaşılıyordu. Osmanlı devletinden uzun yüzyıllar koparıp durdukları yağlı lokmaları yine sürdürmek üzere düzen alıyorlardı. Bu üç yağlı enseli kurt, dişlerini İsmet Paşa kuzusunun ufak tefek, cılız gövdesi için biliyordu. Üç büyük devlet temsilcisinin temel sorunlarda birlik sağladıkları, ancak ayrıntılarda takıştıkları anlaşılıyordu. Bunlar da söylentiden ileri geçmiyordu. Her şey bundan sonra açılan savaş meydanlarında anlaşılacaktı.

Lozan, konferans dolayısıyla bir panayır yerine dön-

müştü. Buraya yeryüzünün her yanından konferansla ilgili kişiler akın etmişti. Bunlar arasında birçok ulusun konferansa katılacak delegesi, yığınla gazeteci, ajans muhabiri vardı. Ajans muhabirleriyle gazeteciler, İngiliz, Fransız, İtalyan delegelerinin, özellikle Türk delegelerinin kaldığı otellerin yöresinde mekik dokuyorlardı. Küçük Asya'da düşmanlarına kıyak bir dayak atan bu savaşçı ulusun, Lozan'da benzer biçimde savaşıp savaşamayacaklarını merak ediyorlardı. Bunların çoğu buraya daha çok bir boğa güreşi seyircisi heyecanı ile gelmişlerdi. Bırakışma, savaş yılları boyunca İstanbul'da sürtüp durmuş, sonra da Mustafa Kemal için daha çok olumsuzla kaçan bir kitap yazacak olan Armstrong da bu boğa dövüşünü seyretmeğe gelenler arasındaydı. Daha trenden iner inmez Türk delegelerinin indığı oteli öğrenip hemen oraya damlamıştı. Düşündüğü gibi orada gördüğü şeylerden şaşırılmamıştı. Türk toreador ya da matadorlarının oturduğu otelin önüne varınca kendisinden daha önce kendisini de heyecana getiren ilgiyle buraya gelmiş, Lozan Palas'ın pencerelerini, balkonunu gözetleyen bir yığın meraklı seyirci ile karşılaşmıştı. Üzerinde Türk bayrağı dalgalanan Lozan oteli, küçük bir Türk vataniymiş gibi ilgi, daha çok sempati uyandırıyor. Armstrong, Türk bayrağıyla birlikte ara sıra balkonda boy gösteren ufak tefek Türk Generaline gösterilen ilginin, daha çok sevgi, en hafifi ile sempati ile anlatılabileceğini görüyordu. Armstrong, sezdiği şeylere güvenmeyerek orda oturan İsviçrelilere bu kalabalığın, tıkanıklığın nedenini sordu. Bir İsviçreli, ona şöyle yanıt verdi:

«Bu sokak, Türkler gelinceye dek ikinci sınıf bir sokaktı. Türkler geldikten sonra böyle kalabalıklaştı, şimdi trafik tıkanıyor.»

Armstrong, bir grup Türk delegesinin Lozan Palas'tan çıkıp şöyle bir dolaşmak üzere uzaklaştıklarını gördü. Bu

kalpaklı, fesli insanları gören halk, her iki yanlarını iki insan duvarı gibi çevirerek onlarla birlikte yürümeğe, onları alkışlamağa başladı. İsviçreliler, avuçlarına hiç acımasızın sokaktan geçen Türkleri görünce avuçları çatlayınca dek alkışlıyorlardı. İsviçreli hemşehriler, onların kişiliklerinde bağımsızlık savaşının kutsal simgesini görüyor, daha çok bunu alkışlıyorlardı. Türk kahramanlığı üç yıl boyunca bütün yeryüzü uluslarına kölelikten, düşman boyunduruğundan kurtulma dersleri vermişti. İsviçrelilerin tarihleri de bu derslerle dolu olduğundan Türklerin verdiği dersler onlarda büyük ilgiyle birlikte sevgi de uyandırmıştı. Şimdi, sırasıyken bunu göstermekten çekinmiyorlardı. Armstrong, Türkleri alkışlayan İsviçreli halk yığınlarına bakarak şöyle düşünmek zorunda kalmıştı:

«Bu kural, ülkenin bağımsızlığı için canını dışına tatabilmiş, düşmanını yenmiş bir ülkeyi temsil ediyordu. Türkler, batılılara pek benzemeyen kılıkları içinde çok nazikti.»

Armstrong, bir gün yine Lozan Palas'takilerin büyüüne kapılarak oralarda dolaşırken otelin karşısındaki yaya kaldırımında iki genç İsviçreli ressamın paletlerini almış, yağlı boya resim yaptıklarını gördü. Ne yaptıklarını merak ederek, yanlarına yaklaştı. İkisi de Lozan Palas'ın balkonunda dalgalanan Türk bayrağının resmini yapıyordu. Bir bayrakta ilgilenecek ne gibi şeyler olduğunu sorunca resamlardan biri ona şu karşılığı verdi:

«Bayraklarını gökte dalgalanan ay ve yıldız olarak benimsemek bir ulusun gururunu anlatır. Türkler üstüne bize çok şey söylediler. Nevar ki, ben bunların çoğunun yanlış olduğunu dün tanıştığım Türk ikinci delegesinin nazik ve bilgili açıklamalarından anladım. Bu adam, Türk hükümetinde sağlık işlerine bakan kişiymiş. Çok güzel ve mantıklı konuşuyordu. Tarih bilgisine hayran oldum. Bir

Lozanlı ve İsviçreli olarak kendilerini ülkemizde konuk etmekten zevk duyuyorum ve İngilizlere daha hoşgörür ve haktanır olmalarını salıklamak istiyorum.»

Armstrong'un Lozan Palas yâresinde gözüne çarpan bir şey daha vardı: İsviçrede güvenlik güçleri, Türk delegasyonunun güvenliği korumak üzere tedbir almıştı. Gazette de Lausan'da bu konu ile ilgili şu yazıyı Türk delegeleri minnetle okudular:

«Masanın bir yanında Türkler, öbür yanında bütün müttefikler oturacaktır. Bu dengesizliği düzeltecek kimi önemli öğelere Türkler sahip bulunmaktadır. Bunlar arasında başta geleni, Türklerin kazandığı zaferdir. Türkler, delegasyon kurullarına bu yengiyi kazanan cephe komutanlarından birisini atayarak karşılarındakilere yengilerinin verdiği yetkiye dayandıklarını anlatmak istiyorlar. Biz İsviçrelielerin özgürlük ve bağımsızlıkları uğruna şerefli bir savaş yapmış olan Türklere sempati duyduğumuza hiç kuşku yoktur. Ne var ki, bizim kaygumuz, Türk delegasyon kurulunun kişiliğine yöneltilmiş kötü niyetli kimselerin sınırlarımızdan sızmış olmak belkileridir. Böyle bir belkiyi, kimi Türk devlet cdomlarının (eskiden) uğradıkları suikastları anarak olağan görmekteyiz. İsviçre güvenlik makamları, elbette bütün güvenlik tedbirlerini almış bulunacaklardır. Özellikle Orta Doğu'da barış ve sükunu sağlayacak olan konferansın huzur içinde geçmesini içtenlikle istiyoruz.»

20 kasım 1922 salı günü, konferans Mont Benon gazinosunda açıldı. Öğleden sonra saat üç buçuktu. Salon delegelerle tıklım tıklım dolmuştu. İsviçre'nin bütün ileri gelen kişileri, kordiplomatik, çok kalabalık basın temsilcileri, salonda yer almıştı. Türk gazetecilerinden Tanin sahip ve başyazarı Hüseyin Cahit, Vakıf gazetesi yazarı Ahmet Şükrü (Esmer), İkdâm gazetesi sahibi Ahmet Cevdet, Ali Naci (Karacan) göze çarpıyordu.

Gazininun kapisiyle yöresi halk yigınlarıyla oğuları gibi kaynaşıyordu. Bütün dışarda toplanan halkla birlikte salonu dolduran görevliler, üç batılı devin temsilcisiyle doğulu bağımsızlık şampiyonu ufak tefek Türk Generalini dört gözle bekliyordu. En sonra halk yigınları, İsmet Paşayla Lord Curzon'ı kapının önünde görerek alkışlamağa başladı. Salondakiler de matadorların geldiğini anladılar. Biraz sonra, Lord Curzon'la İsmet Paşa birlikte içeri girdiler. Saat dörtte herkes yerini alıp karşılıklı birbirini süzmek, teyken, İsviçre Cumhurbaşkanı Hab, kapıdan ağır ağır içeri girdi. Bu sırada bütün salondakiler ayağa kalktı. Konferansın açılış törenine Hab başkanlık edecekti. Kendisi için özel olarak hazırlanan koltuğa oturmadan önce saygı ile ayağa kalkan bütün salondakileri gülümseyerek içtenlikle selâmladı. Koltuğuna oturup biraz soluk aldıktan sonra doğruldu, şu açılış nutkunu söyledi:

«Efendiler,

Burada seçkin delegelerini selâmlamakla onur bulduğumuz devletler, yakın doğu anlaşmazlıklarına son verecek olan barış konferansının açılış toplantısını, yansız İsviçre vatanlarından birinin açma isteğini lütfen bildirmişlerdir.

Görevinizin tarihçe büyük önemini anlamış olan İsviçre Federal Meclisi, bütün İsviçreliiler için övüncü gerektiren bu işi, konfederasyon başkanına verdi. Bunu benimserken, heyecana kapılmaktan kendimi alamıyorum. Bu ödevi yapmaya salt zorunluluğumdan dolayı değil, çalışmalarımızın başarıyla taçlanması görmek yolunda duyduğum ateşli istek nedeniyle de çağrılmış olduğumu sanıyorum.

İsviçre Federal Kurulu adına Yüksek Meclisinize, sıcak ve içten «hoşgeldiniz» derim. İsviçre hükümeti ile halkı, kendilerine gösterilen güven sayesinde, bu ülkenin bağrın-

da, manevi ve iktisadi acılar yükü altında ezilmiş olan insanlığa daha iyi bir gelecek umudu vermeğe yarayacak bir barışın geliştiğini görürlerse, çok mutlu olacaklardır.

Uluslararası bir andlaşma yapılmasını kolaylaştırmak ya da kimi anlaşmazlıkları barış yoluyla düzeltmek sorunu, ne zaman ve ne gibi durumlar ve koşullar altında söz konusu olmuşsa, İsviçre, ne kerte küçük olursa olsun, buna yardım etmeyi bir ödev, soylu bir borç olarak benimsemiştir. Konferansa, toplantı yeri olarak bir İsviçre kentini seçmekle, devletlerinizin bizim için kutsal bir gelenek olan bir iş ve siyaset üstüne, takdir duygularını göstermek istediklerini sanıyoruz.

Bütün insanlığın, bitmesini konferansımızdan beklediği son savaşın geçtiği alan, tarihte dahi büyük bir rol oynamış olan, eski dünyanın iki kıtasının değinim noktasında bulunuyor, çok şiddetli savaşlara sahne olan bu bölge, eski kahramanlık çağları öykülerinin, eski zaman rivayetlerinin ve ortaçağ öykülerinin bildirdikleri kerte kanlı ve pek çok kavgalara sahne olmuştur. Zamanımızda bu geleneksel ya da tarihçil olaylar, ulusların yazgısı üzerinde uzun etkilerini gösteriyor.

Bunca kahraman görmüş olan bu yerler, daha son günlere' gelinceye dek, bizi eski zaman tarihini incelediğimizde şaşkına çeviren ve heyecan veren kahramanlık nitelikleri bir birtakım savaşlarla kana boyanıyordu.

Canlarını, vatan ideali uğruna duraksamadan veren bu kahramanların mezarı önünde saygı ve takdirle eğiliyoruz. Şan ve onur, onların anılarına! Onlar ki, yurtları uğruna cen verecek kerte sadık olmuşlardır.

Umarım ki Türk - Yunan savaşı, on yıldan beri Avrupa'yı ve Asya'nın bir bölümünü yakıp yıkan ve uğursuz sonuçları gelecek kuşaklar üzerinde, gerek yenilenlerde gerekse yenilenlerde etkisini duyuran korkunç dramın, son

perdesidir. İşte, bunun içindir ki dünya Cenevre gölü kıyılarına, içinde güçlü bir umut ışığı parlayan, kaygulu bakışlarla bakmaktadır. Hikmet ve tedbirinizin savaşılan devletlere ve dolayısıyla artık düşünce ve ekonomi mutluluklarının fethine doğru yürüyebilecek olan insanlığa barış ve huzur sağlaması dileğiyle yanan bütün yürekler aynı biçimde çarpıyor.

Bir takım ülkelerle güçlerin talihi, sizin elinizde bulunuyor. Göreviniz nazik olduğu gibi geniştir de.

Yeryüzünün minnettarlığı ve insanlığın mutluluğu uğruna çalışmış olmaktan doğan sevinç verici kanı, her yüksek amaca ulaşmak için çok gerekli bir koşul olan anlaşma ve ılımlılığın ödülü olacaktır.

Dünkü düşmanların inançlarına beşik ve uygarlıklarına besin olan iki büyük din, insanlara en büyük erdemlerin, anlaşma ve barış içinde yaşama olduğunu öğretmek kanısı üzerinde birleşmiştir.

Efendiler,

Birkaç hafta sonra Noel yortularını kutlayacağız. Bütün kalbimle dilerim ve kuşkusuz milyonlarca insan aynı dileğe ortak olur ki çalışmalarınız sayesinde şu büyük söz o mutlu günde gerçekleşmiş olsun:

«Yeryüzünde iyi niyetli kişilere selâm.»

Konfederasyon başkanının nutku şiddetle, sempatiyle alkışlandı. Ondandır, Lord Curzon ayağa kalkarak redin. gotunun düşmesini ilikledi. Elindeki bastonuyla masaya doğru ilerledi. İsviçre Cumhurbaşkanı gibi cebinden çıkardığı yazılı nutku okumağa başladı.

Lord Curzon, on dakika süren nutkunda İsviçre Cumhurbaşkanına teşekkürle başlayarak şimdiye dek birçok kentlerde toplanan konferanslara katıldığından, şimdiki konferansın yansız bir devlet olan İsviçre'de yapılmasının anlaşmayı kolaylaştırma şansı taşıdığından, savaş dram-

larının, acılarının artık unutulması gerektiğinden sözettikten sonra sözlerini şöyle bitirdi:

«Eğer delegelerin hepsi aynı uzlaşıcı ruh ile çalışırsa masa üzerine gelecek hertürlü sorunu çözmek ve barış yapmak dileğiyle davranırsa amaca varmak kolaylaşacaktır.»

Lord Curzon'un nutku on dakika sürdü. Bu nutuktan sonra açılış töreninin bittiğini sanan delegeler, Anadolu'da Yunanlıları darmadağın eden buğday benizli, ufak tefek genç bir Generalin, İsmet Paşa'nın, kapkara sivil tören giyneğiyle masaya doğru ilerlediğini görerek şaşırıyorlar. Başkan onu delegelere tanıttı:

«İsmet Paşa.»

Bu tanıtımdan sonra İsmet Paşa da Lord Curzon gibi nutkunu elindeki kâğıttan okumak üzere dinleyicileri sert asker bakışlarıyla süzdü:

Paşanın okuyacağı nutkun hikâyesini kısaca anlatmadan geçmeyelim: Konferansın açılış töreninde Lord Curzon'un bir nutuk çekeceğini öğrenen İsmet Paşa, bir nutuk da kendisinin söylemesi gerektiğine karar vermişti. Söyleyeceği nutukla Anadolu'nun bağımsızlık davasını bütün yeryüzü uluslarına daha yakından anlatacaktı.

Fransız Başbakanı Poincare, İsmet Paşa'nın da nutuk söylemek istediğini işitince tedirgin olmuş, Paşanın bu işten vazgeçmesini rica yollu bildirmişti. İsmet Paşa da ona şu karşılığı vermişti:

«Lord Curzon nutuk söylemekten vazgeçerse ben de geçerim.»

Bunun üzerine yazılı nutku bir de Poincare görmek istemiş, okuduktan sonra da nutkun kimi yerlerinin düzeltilmesini rica etmişti. Bu ricayı benimseyen Paşa, yalnız bir tek sözcüğü değiştirip nutku olduğu gibi korudu. İsmet Paşa, kendi teşekkürlerini tercümansız Fransızca kendi-

si yaparak aşağıdaki nutku okumağı başladı:

«Dört seneden ziyadedir. Wilson esası ve imanı üzerine kurulmuş bir mütareke, Osmanlı İmparatorluğunun girişmiş olduğı muhasematı resmi surette tatil etmişti. Sulhun nimetlerinden daima mahrum kalan Türk milleti, o tarihten beri hak ve adaletin istihsali için yaptığı mükerrer sulh teşebbüslerinin kifayetsizliğini ve faydasızlığını idrak ederek artık hiç bir kurtuluş ümidi kalmadığını anlayarak varlığını korumağı ve maddi manevi kendi vasıtalarıyla istiklalini sağlamağı muvaffak oldu. Bu yolda birçok ıstıraplara katlandı. Hadsiz hesapsız fedakârlıklara rıza gösterdi.

Hür milletler, bu hale teveccühlü bir gözle şahit olmuşlardır. Her yaşta ve her mevkideki Türkler, kadın ve çocuk, bu müdafaa harbine iştirak ettiler. 1918 tarihinden sonra Türk milletinin maruz kaldığı sonsuz hücumları ve ıstırapları, burada hatırlatmaktan kendimi alamıyorum. Gerek bu hücumları ve ıstırapları ve hiç bir askeri mecburiyet olmaksızın Türkiye topraklarının en zengin ve en mamur kısımlarında münhasıran mahvetmek ve yıkmak fikriyle muntazam yapılmış tahribatı, hiç bir veçhile mazur göstermek kabil değildir.

Hâlâ bu dakikada bile bir milyondan ziyade masum Türkün Küçük Asya ovalarında ve yaylalarında, evsiz ve ekmeksiz, serseri gibi dolaştıklarını da hatırlatmak isterim. Türk milleti bu insan takati üstündeki fedakârlıklara katlanmak suretiyle medeni insanlık arasında derin bir hayat kuvvetine malik milletlere has olan mevcudiyet ve istiklâl hakkı ile sulh ve sükuna çalışmak unsuru olmak üzere büyük bir mevki kazanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin, kati gayesi, bu mevki muhafaza ve tahkim etmekten ibarettir. Son senelerin hadiseleri beşeriyetin vicdanında umumi sulh ve sükunun devletler tarafından bir-

Birlerinin haklarına ve hürriyetine saygı gösterilmedikçe gerçekleşmeyeceği hakikatini bir akide haline koyduğu cihetle bu vakaların hatırası istikbal için bir sulh ve sükun teminatı teşkil edeceğini ümit eylerim.

Tasavvuru kabil olan azami derecede hüsnüniyetle mütehassis Türk heyeti murahhasının şair murahhaslar da da aynı vechile bir hüsnüniyete tesadüf edeceği ve bu suretle konferans mesaisinin memnuniyetbahş bir neticeye iktiran edeceği ümidini besliyorum.

Reis efendi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti namına, İsviçre cumhuriyetine, konferansımızın burada toplanmasını kabul etmek suretiyle lütfen göstermiş olduğunuz misafirperverlikten dolayı teşekkür ederek sözlerime nihayet vereceğim. Tarihi şanlı ve necip bir milletin kendi istiklaline ne kadar büyük bir kıymet attığını inkâr edemez bir surette gösteren bu memleketin konferansa toplanma yeri olarak intihap edilmesinden dolayı kendimi tebrike şayan görüyorum.»

İsmet Paşanın nutku bittikten sonra başkan ayağa kalkarak Lord Curzon'la İsmet Paşaya nutuklarından dolayı teşekkür etti. Konferans için Uşi'deki Şato salonunun ayrıldığını ilk birleşimin ertesi gün saat on birde yapılacağını bildirerek:

«Toplantıya son veriyorum» dedi.

İsmet Paşa, gazinodan dışarı çıktığında bütün fotoğraf objektiflerinin kendi üzerine çevrildiğini gördü. Konferans salonundan boşalan delege kalabalığı içinde en ilginç kişinin onun olduğu anlaşıyordu. Kendisine gülümseyen iki insan duvarı arasından o da ağırbaşlı gülümseyişiyle geçerek otomobiline doğru yürüdü. Lozan Palas'a vardığında dört yanında renk renk umut kelebekleri uçuyordu.

Fransız Başbakanı Poincare ile İtalya'da demir gibi bir faşist diktatörlük kurmuş olan Mussolini, İsmet Paşa-

nın sözlerini hoşnutsuzlukla, yüzlerini buruşturarak dinlemek zorunda kaldıkları gibi onların, daha çok Lord Curzon'un etkisinde sürüklenen öbür ulusların delegeleri de hoşnutsuzluklarını gösterir tutumlar takındılar. Hele Fransız Başkanvekili ile İtalyan Başvekili, bu çıkışı belki de kendi varlıklarına karşı bir saygısızlık olarak nitelemişlerdi. Fransız gözlemcilerine göre baş delegemizin söylediği sert nutuk, öbür ulusların delegeleri üzerinde hiç de iyi izlenim bırakmamıştı. Bu yaratılan olumsuz hava konferansın gidişini Türkler için olumsuz olarak etkileyebilirdi. Türklerin her zaman dünya barışını bozucu davranışlarda bulunduğunu yayan kötü kişilerle çevrelerin yaptıkları propagandalar, kulaktan kulağa fısıldanarak Türkiye'nin hakları şimdiden gizlice mahkûm edilmeğe çalışılıyordu. Lord Curzon, kalabalık delegasyon, gözlemci yığınları, gazeteciler arasında esen bu ağulu rüzgârdan pek hoşlanmıyordu. Sarı gagalı diplomat İsmet Paşayı nasıl yerden yere vuracağını düşünerek kısıksı gülüyordu. Bu zamansız ataklık İngiltere'nin ekmeğine yağ sürmüştü. Yeryüzü uluslarının delegasyonları bu açılıştan sonra Chateau d'ouchy (Uşu şatosu) de başlayacak olan arena boğa dövüşlerine hazırlanmak üzere dinlenmeye çekildiler.

21 kasım 1922 çarşamba günü öğleden önce saat on birde Chateau d'ouchy otelinin büyük salonunda ilk birleşim açıldı. Şatonun kulesine kırmızı-ak İsviçre bayrağı çekilmişti. Saat on birde delegelerin otomobilleri şatonun kapısında sıralanmağa başladı. İlk gelen Yunan delegesi Venizelos'la arkadaşı Kaklamanos oldu. Onlar, dün de herkesten önce gelmişlerdi. Onları Japonlar, İtalyanlar, Fransızlar izledi. En sonra Lord Curzon geldi.

Otelin kapısından palmyelerle süslü bir avluya giriliyordu. Burası renkli camlarla süslüydü. Renk renk çiçekler, buraya kış ortasında ufak bir huzur bahçesi görünüşü

veriyordu. Bu çiçekler arasına serpiştirilmiş hasır koltuklarda her ulustan bir yığın gazeteci oturmuş bekliyordu.

Geçici başkan olan Lord Curzon, gündemdeki maddelere geçmeden önce İsviçre hükûmetine, Vaud kantonuna, Lozan'ın memurlarına konferans adına ayrı ayrı teşekkür etti. Konferansta törensel olarak Fransızca, İngilizce, İtalyanca konuşulacaktı. Ancak, daha çok bilinen Fransızcanın konuşulmasına karar verildi. Böylece zaman kazanılmış olacaktı.

Başkan İngiltere Hariciye Nazırı Lord Curzon'du. İsmet Paşa, birkaç günden beri görüşmelerde gerekli teknik görevlerde Türk delegelerinin de bolca yer almasını sağlayacak kimi istekler hazırlamıştı. Görüşme açılınca bu istekler ileri sürülmüşse de benimsenmedi. Örneğin, belli başlı komisyonlardan birinde istediğimiz başkanlık kabul edilmedi. Lord Curzon, bunun patronların, yani, çağırıcı yapan devletlerin delegelerine verileceğini söyleyerek kabaca önerimizi geri çevirdi. Bir Türk delegesinin genel sekreter yardımcılığına getirilmesi için yaptığımız öneri de geri çevrildi. Türk delegelerinin sayısının ikiden üçe çıkarılmasını istedik, o da öteki isteklerin akıbetine uğratıldı. Görüşmelere çağrılan delegelerden başkalarının salona alınmaması için İsmet Paşanın ileri sürdüğü istek de geri çevrildi. Lord Curzon, kıyasıyla bir savaş açmıştı. Görünüşe göre de salonu dolduran bütün Hristiyan dünyasının delegeleri, patronun indirdiği meç vuruşlarını ağızları bir karış açık zevkle karşılıyorlardı. Yunanistan'ın ünlü Venizelos'u, masanın başında yenmiş bir ordunun başkomutanı gibi oturuyor, boğanın ufak tefek boğa güreşçisi İsmet Paşaya attığı boynuz vuruşlarını kendinden geçercesine seyrediyordu.

Lozan'daki arenayı heyecanla seyreden gözlemcilerin hepsi de Lord Curzon'un düzen suyunda kulaç atan bağınaz Türk düşmanları değildi. İşte, pek az da olsa bu yan-

sız gözlemciler, güçlü bir düşmanı daha yeni tepelemiş bir ulusun delegelerine burda lâîk oldukları saygının gösterilmediğini görerek, bunu kendi ülkelerinin kamuoyuna yansıtmaya başlamışlardı. Türklere karşı eskiden beri mayalanmış olan hıristiyanlık kininin burda yine ağılu dikenlerle kaplı iğrenç çiçekleri açıyordu. Bunları koklayarak mest olan batılı delege kalabalığı, Anadolu ovalarında Yunanlıları alabilirdiğine pataklayan Mustafa Kemal'in bu adamlarını onlar da ayaklarına dek gelmişken burda bir güzel pataklamak istiyorlardı. Lord Curzon boğasının İsmet Paşaya savurduğu ilk boynuz vuruşlarını bu yüzden büyük heyecanla karşılamışlardı. Oysa, İsmet Paşa, ne çok umutlara kapılmıştı: Paris'teki Fransız kodamanları, onu Lozan'da tek başına görünce çağırmış, onunla dostça konuşmuş, ona Lozan görüşmelerinin dostça çözümlenebileceği üstüne tatlı umutlar vermişlerdi. Geleneksel Fransız dostluğu, bu işte büyük, hayırlı bir rol oynayacağı benziyordu. Fransızlar, Mudanya bırakışmasında İngilizleri nasıl tek başlarına bırakmışlarsa, burda da böyle davranacaklarını sezdirek gizli dostluk ışıkları yakmışlardı. Hele Lozan kentinde ilk günden beri Türk delegasyonuna karşı gösterilen sempati, baştan başa yalan mıydı? Mustafa Kemal'le İzmir'de ilişki kurmağa koşan Fransız politikacılarıyla askerlerinin erekları hep iğrenç politika gereklerine göre düşünülmüş Makyavelistçe iblislikler miydi? İşte, daha ilk birleşimde, batı, sağır bir hıristiyanlık duvarı gibi Türk delegasyonunun karşısına dikilmişti. Bunun temel nedenleri epeyce derinde olmakla birlikte en gâze görünür nedeni Lord Curzon gibi çok ünlü, konuşkan, politikada iyice pıçleşmiş, insanlık insanlarına yan çizmiş bir politikacının konferansta başkan olarak bulunmasıydı. Sağduyu, bunun böyle olduğunu söylüyordu. Lord Curzon, İngiliz, belki de bütün batı emperyalizminin heykelleşmiş, konuşarı

bir savunucusu durumundaydı. Emperyalizme daha birkaç ay önce kanlı bir kötek atmış olan bir ordunun, bir ulusun askeri olan, bu kötek işinde en büyük sorumluluklardan birini yüklenmiş bulunan adamına karşı elbette yırtıcı bir allerji gösterilmesi olağandı. Küçük Asya'da yenilmiş olan son kerte bilgiç batı politikası, şimdi engizisyon inceliklerine sahip ustalıkleriyle genç Türk direnişini çökertip öç almak peşindeydi.

Konferans, salt Türk gerçeğini görüşmek üzere toplandığı halde, kurulan ihtisas komisyonlarından hiç birinde Türk delegasyonuna yer verilmemişti. Topraklara, askerliğe, Boğazlara ilişkin işler komisyonuna Lord Curzon, Türkiye'de azınlıkların tabi olacağı yöntem komisyonuna İtalya başdelegesi Marki Garroni, mali, ekonomik, hukuk işleri komisyonuna Fransız başdelegesi Camille Barere başkanlık edecekti.

Bu komisyonlar da türlü ayrıntılı komisyonlara ayrıldığı halde, bunların hiç birinde de Türk delegasyonuna bir yer verilmedi. İsmet Paşa, ilk birleşimden sonra, arkadaşlarıyla Lozan Palas'a döndüğünde başını iki eli arasına alıp derin derin soluduktan sonra karar kara düşünmeğe başladı. Evet, Anadolu'da yengiyi yitirmiş olanlar, onu burda devşirmeğe hevesleniyorlardı. Durum çok zordu. Bütün batı onu yere vurmak üzere birleşmişti. Batı cephesi komutanı olmak kolay değilmiş meğer. Batının silahlı bölümünü yenen genç komutan, şimdi onların ardından yecuç mecuç sürüleri gibi başkalarının çıktığını görüyordu. Bunlar, silahlarla değil de dilleriyle, kötü niyetleriyle, katakomplardan arta kalmış karanlıklarıyla, arkalarında yatan potansiyeli sezdiren tehdit edici davranışlarıyla geliyorlardı.

İsmet Paşa, ilk günün olumsuz izlenimlerini kafasında evirip çevirirken delege arkadaşları birer ikişer çevresini alarak bu izlenimlere ortak olmak istediler. Lozan halkının,

Türk delegasyonuyla buraya getirdikleri düşüncelere saygısı hiç eksilmediyse de Uşi'nin görüşme salonundaki hava onlara karşı zehir zenberekti. Türk aydınlarının alınlarında derin çizgiler çizen düşünceler, odadaki sigara dumanlarıyla birbirine karışıp daha da kararırken bütün dünya gazetecileriyle birlikte Lozan'da bulunan Türk gazetecilerinden Ali Naci (Karacan) heyecanla içeri girdi:

«Paşam, sizinle beş dakika yalnız görüşebilir miyim?»

Paşa, genç gazetecinin gözlerinde kıvılcımlanan heyecanı ayırt ederek öbür arkadaşların dışarı çıkmasını bekledi.

«Eh, anlat bakalım, Ali Naci, bir şey mi var? Seni böyle heyecanlandıran ne olabilir?»

Ali Naci, bir iki yutkunduktan sonra şöyle anlattı:

«Paşam, biliyorsunuz, bütün dünya gazetelerinin muhabirleri, sanıpları, Lozan'da haber avcılığına çıkmış bulunuyorlar. Ben de Türkiye'de Akşam gazetesinin sahiplerinden olduğumdan Belçikalı Le Soire (Akşam) gazetesinin özel muhabiri J. Pindaye benimle ahabalık kurdu. Batılı gazetecilerin bütün Türk gazetecilerini doğru haber sızdırmak üzere paylaştıklarını biliyorsunuzdur. Ben de J. Pindaye'nin payına düşmüş olacağım. Daha tanışır tanışmaz beni yemeğe çağırdı. Lozan'ın yazlık semtlerinden Triche'de bir pansiyonda yemek yedik. Ordan bir kafeşantana gittik. Burada oturup konuşur, eğlenenleri seyrederken gözüme korkunç olması gereken bir kişi çarptı. Ben, bu adamı tanıyorum ama, nerden?»

Kafamı uzun uzadıya yormak gerekmedi. Belleğim, bu adamı bana bütün geçmişiyi ayna gibi gösterdi. İşgal yıllarında İngilizlere tercümanlık yapan Ermenilerden biriydi bu. Agopyan hanındaki dramaların yaratıcılarından biri olduğu gibi daha sonra işgal güçleri buyruğunda sivil komiserlik de yapmıştı. Onu yakından tanıyanlar, onun Taş-

nak komitesinden olduğunu, birkaç suikast işine karıştığı-
nı söylemişlerdi. Kurtuluştan sonra ortadan yitmişti.

Ben onu gördüğüm gibi o da cin gibi gözleriyle beni görmüş, hemen tanımıştı. Adamın beni görünce, benim kendisini tanıdığımı anlayınca allak bullak olduğunu gördüm. Hemen yanındaki arkadaşlarının kulaklarına bir şeyler fısıldayarak ordan uzaklaştığını gördüm. Bu sırada ilk usuma gelen, siz oldunuz, Paşam. Çünkü ilk günden beri sizin de bildiğiniz gibi her yerde «Ermeniler, İsmet Paşaya suikast yapacakları» sözleri işitiliyor. O gece yatağında uyku tutmadı. Sabahleyin gözlerini açar açmaz koşarak durumu size bildirmeğe karar verdim. Paşam, Agopyan hanındaki muhafızın burada bulunması bir rastlantı mıdır?»

Deminden beri İsmet Paşanın yanında bulunan Hasan (Saka) bey işi ciddiye almış, heyecanla dinliyordu. İsmet Paşa, Ali Naci'nin getirdiği haberi hiç renk vermeden dinledi, gülümseyerek:

«İsviçre hükümeti kendisine düşen tedbirleri herhalde almıştır, ne yapabiliriz?» dedi.

Konferans sürerken İsviçre hükümeti de kulağına çalınan kimi haberleri değerlendirerek güvenlik tedbirleri almışsa da bunların ne kerte etkili olduğu elbette bilinemezdi. Bu haberler, salt kulaktan kulağa dolaşan türden değildi. Gazete sayfalarında da görünmeğe başlamıştı. Türk gazeteleri, bunları daha çok önemle sayfalarına aktarmışlardı. Akşam, Sabah gazeteleri, hep bu haberlerle çalkanıyordu. En sonra, Ahmet Emin (Yalman) Federal İsviçre polis inspektörlüğüyle yaptığı bir konuşmayı Vatan gazetesine aktararak bir sansasyon yarattı. Törensels İsviçre ağız şöyle diyordu:

«Bu genel tedbirler, bir tehlikenin yada melun amaçlı hazırlıkların gerçekten var olduğu anlamına gelmez. Ancak, uluslararası toplantıların yapıldığı yerlerde yönetim

ve inzibat makamlarına düşen ödevler de vardır. İsviçre makamları bu ödevleri duyarlıkla yerine getirmişlerdir. Bu arada birçok delegasyon için güvenlik tedbirleri alınmış, salıklarda bulunulmuştur.»

Ahmet Emin'in gazetesinde bildirdiğine göre kendilerine özel bir biçimde salıklarda bulunmuş delegasyonlar arasında Türk delegasyonunun da bulunduğunu bildiriyordu. Bu suikast haberlerinin hızlandığı günlerde Ankara'daki Hakimiyeti Milliye gazetesinde bu konuya ilişkin bir yazı çıktı. Yazının altındaki not tehdit edici bir anlam taşıyordu:

«Murahhas heyetimize vaki olacak menfur bir suikast yada tecavüz, istisnasız bütün Türk ulusunun dirim ve şerefine yöneltilmiş bir kötülük olarak telakki edilecektir ve sonucu vahim olacaktır.»

Suikast söylentisinin, söylentiden ileri bir tehlike yükü taşıdığı belliydi. Türk kamuoyu, daha yakın zamanlarda gurbet ellere düşmüş bir zamanki kendi büyük devlet adamlarının bütün suikastlarla ortadan kaldırıldıklarını biliyordu. Talat Paşa, sığınmış olduğu Berlin'de Teleyran adlı Ermeni terörcüsü eliyle öldürülmüş, kanı bile sorulmamıştı. Bir zamanların sadrazamı Said Halim Paşa Roma'da öldürülmüştü. Cemal Paşa, Kafkasya'da karanlık bir gecede karanlık ellerce öldürülmüştü. Bahaettin Şakir de yine o yıllarda bu biçimde siyasal kurşunlarla öldürülenler arasındaydı. Mustafa Kemal'inse özgürlük savaşı için ortaya atıldığı günden beri kaç kez ölümden kurtulduğu yakından biliniyordu. Türkiye'ye gönderilen siyasal katillerden biri de Lord Curzon'un yönettiği emperyalizm dünyasının adamlarından biri olan Hintli casus Mustafa Sağır'dı. Ankara'nın göbeğinde yırtılmış bir emperyalizm bayrağı gibi sallandırılmıştı. Yine onlara benzer kirli, kara eller, karanlıklarda kurşunlarını, bıçaklarını yağlayıp bileyerek Ulusal Kur-

tuluş Savaşımızın en yiğit başlarından birini yemeğe hazırlanıyordu.

Konferansın en cıvıvli zamanında Sovyet Rusya başdelegesi Çiçerin kalabalık yardımcileriyle Lozan'a vardı. Fransızlar, İngilizler, İtalyanlar, Sovyetlerin gelişini çok kötü karşıladılar. Onların, buraya bir hayırlı iş görmek için değil de salt Bolşeviklik propagandası yapmağa geldiklerini söylüyorlardı. Çiçerin delegasyonunun Lozan'a gelir gelmez İsmet Paşayla görüşmesi sonra aynı İsmet Paşanın kalkıp Lord Curzon'la başbaşa görüşmeye gitmesi, bir zamandan beri genel konferansın gizli bir konferansa döneceği söylentisini iyice hızlandırmıştı.

İşte, İsmet Paşanın Lord Curzon'la görüşmesi, ondan sonra da Amerikan delegesi Child'in, İsmet Paşayla ayrı bir görüşme yapması, havayı büsbütün karıştırmıştı.

İsmet Paşa, Lozana varan Çiçerin'e telefon ederek kendisiyle görüşmek istediğini bildirmiş, Çiçerin de aynı düşüncede olduğunu söyleyerek çağrıya olumlu karşılık vermişti. Çiçerin'in odasında görüşmüşlerdi. İsmet Paşanın yanında yaveri, süvari Binbaşısı Atıf'tan başka hiç kimse yoktu. İsmet Paşanın türkçe konuşmasını Binbaşı Atıf çeviriyordu.

İsmet Paşa, Sovyetlerin, konferansta Türkiye'yi destekleyip desteklemeyeceğini sordu. Çiçerin, bu açık yürekli soruya olumlu karşılık verdi. Ancak, kimi sorunlar üzerinde serbestçe davranmak istediğini sözlerine ekledi.

İsmet Paşa:

«Örneğin, Boğazlar sorunu mu?» diye sordu. Çiçerin buna açıkça karşılık veremeyeceğini söyledi. İsmet Paşa, Sovyetlerin, Boğazlar üzerinde Türkiye'yi bütünüyle desteklemeyeceği anlamını çıkardı. Bunun üzerinde de daha çok durmadı.

Konferansın ilk haftası törensel toplantılar, kulis gö-

rüşmeleriyle yüklü geçmişti. Bunlar, çok yoğun çalışma günleriydi. Bu sırada en çok düşünmek zorunda kalan, bu yüzden de en çok yorulan iki diplomattan biri İsmet Paşa, öbürü de Lord Curzon'du. Gerçekte bütün dövüş bu iki kişi arasında geçiyordu. Geçmek zorundaydı da. İsmet Paşa, bir haftalık geceli gündüzlü çalışmaya ancak cephelerde yorgunluğun, uykusuzluğun daniskasını tadan pişkin bir asker olduğundan dayanabildi. Yine de kafası patlıyordu. Pazar günü yapılan paydosta, okul avlusuna tatile çıkan çocukların sevinciyle çıktı. Arkadaşlarıyla Lozan'da, Lemon gölünün kıyısında, mavi suların güzelliğinde gözlerini, sinirlerini yıkayarak dolaştı.

İkinci haftanın başında Türkiye'nin güney sınırları, Suriye, Musul sorunları görüşülecekti. Musul'daki petrol kaynakları, İngilizlerden sonra Fransızlarla Amerikalıları da ilgilendirdiğinden Lord Curzon onların desteğini de alarak İsmet Paşa'ya bütün gücüyle çullanacağına benziyordu. Başta İngiliz gazeteleri olarak bütün Avrupa gazeteleri, bir pankırasa benzeyecek olan bu kıran kırana dövüşün bekleme sırasındaki heyecanı ile dolup taşıyordu.

Ancak, birleşim başlayınca bu konular o aşka zamana bırakıldı. Kaynayan süt de puf diye söndü.

Avrupalıların dev şövalyesi Lord Curzon'un karşısında oldukça cılız bir dövüşçü gibi görünür. İsmet Paşa'nın arkasında kılıcını kuşanmış bir başka dövüşçü daha belirmişti. Bu Sovyet delegasyonuydu. Bunun sözcüsü Rakovski şöyle konuşarak karşıdakilere gözdağı verdi:

«Biz, elbette Türklerin yardımcısıyız. Ancak, çıkarlarımız birleştiğinde birlik olacağız. çıkarlarımız ayrıldığında ayrılacağız.»

Büyük güreş geriye bırakılarak İsmet Paşa'nın karşısına daha önemsiz güreşçiler çıkarıldı. Osmanlı borçları, Yunan tahribatı, işgal borçları konularını, Fransız delegas-

yon başkanı Barère, yem olarak ortaya attı. İsmet Paşa, görüşülecek konuların başında gelen Düyunu umumiye konusunu ele alarak Anadolu hükümetinin görüşünü söylececeğini belirtti:

«Düyunu umumiyenin eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarına varis olan devletler arasında bölüştürülmesini istiyoruz. Mademki Osmanlı Saltanatı bölüştürülmüştür, o saltanatın borçları da bölüştürülmelidir. Yeni Türkiye hükümeti, eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarından bir bölümüne varis olduğundan borçlarının da yalnız bir bölümünü benimseyebilir.»

İşgal giderleri üstüne de şunları ileri sürdü:

«Türkiye'den askeri işgal gideri istenemez. Şundan ki, Türkiye hiç kimseyi «gel, bizi işgal et» diye çağırma-mıştır. Türk hükümeti için işgal giderleri diye bir şey yoktur. Böyle bir sorundan söz edilmesine bile katlanamam.»

Barère, bu iki görüşe karşı büsbütün düşmanca bir tutum takındı. Bunların büsbütün tersini savundu. İsmet Paşa yine eski görüşleri üzerinde direterek şiddetle karşı koydu. Türkiye'nin Lozan'daki durumunun, Mudanya andlaşmasına dayandığını, Mondros bırakışmasıyla karıştırılmamasını söyleyerek, Fransız başdelegesinin, düşüncelerini düzeltmesini diledi.

Yunanlıların yakıp yıktıkları Anadolunun onarılması sorununu İsmet Paşa şöyle savundu:

«İzmir'in işgalinden doğan savaşta Türkiye büyük zararlara, yıkıntılara uğramıştı. Türkiye, bu zararların onarılmasını, yani zarar ve ziyan ister.»

Venizelos, taşın, kendi başına düştüğünü gördü. Kendisini savunmak üzere şöyle konuştu:

«Yunan ordusu kendi girişimiyle değil, müttefiklerin çağırısı üzerine ve ortak çıkar adına İzmir'e çıkmıştır. Onun için de hiç olmazsa 21 haziran 1921 tarihine dek Yu-

nanistan'ın yüklendiği işgal giderleri, ileri sürülen yıkıntıları fazlasıyla karşılayacak ölçüye varmaktadır. Anadolu ile Türkiye'den kaçan yüzbinlerce Rum'un yedirilip içirilmesi, taşınma, gerliye götürülme giderleri ise askeri hareket alanında yapılmış zararların karşılığını çok aşar. Bu nedenlerden dolayı şu kanıdayım ki 1916 eylülünden beri savaş durumunda bulunan Yunanistan için tazminat ödenmesi, maddeten olanaksızdır.»

İsmet Paşa, Venizelos'a şu güçlü karşılığı verdi:

«Mösyö Venizelos cenapları iddia ediyor ki, Yunanistan, devletlerin çağrısından sonra savaşı sürdürmüştür. Nevarki, o çağrı olmayıp da sorunun kendisine düşeceği anlatılmamış dahi olmasaydı Yunanistan, yine tazminat vermek zorunda olacaktı. Şundan ki, müttefik devletler, Yunanistan'a işgal için vekalet vermişler, ancak tahrip için, zulüm için hiçbir vekalet buyruğu vermemişlerdir. Hayır, sizi Anadolu'ya kim çağırmış olursa olsun, Yunanistan'ın yaptığı yıkımlar, devletlerin buyruklarına, öğütlerine, dileklerine aykırı olarak yapılmıştır. Mösyö Venizelos, Yunanistan'ın yalnız tek bir çekilme yolu üzerinde yıkım yapıldığını söylüyor, oysa iki yüz bin kişilik bir ordunun kapladığı alan ne kerte büyükse çekiliş yolları da o kerte çeşitlidir. Yunan orduları, bu geniş çekiliş yolları üzerinde ne bir köy ne de bir kent bırakmışlardır. Gerçekten de Mösyö Venizelos'un dediği gibi, Yunan çekilişi son kerte düzensiz olmuştur. Generaller, subaylar, erler, her şeyi atarak birbirini tanımaz bir halde kaçtılar. Savaşanlar cepheden kaçtı, yıkım yapanlar, bu yıkım ve yangın görevini sonuna dek yapmak uğruna yerlerinde kaldılar. Çekiliş, düzensiz oldu. Ancak, yıkım usulü dairesinde düzgünce yapıldı. Yıkımla görevlendirilen subaylar, görevleri bitmedikçe çekilmediler.

Büyük rütbedeki kumandanları, subayları, erleri sor-

guya çektim. Generalleriniz iddia ettiler ki, yapılan yıkımlar ve yangınlar, kendilerinin haberi olmadan yalnız askerce zorunluklar dolayısıyla Yunan Ordusuna alınan kimi serserilerce yapılmıştır. Subayları, alt rütbedekileri sor-guya çektim, dediler ki, generalleri verdikleri komutaları harfi harfine yerine getirmek zorunda kalmışlardır.

İnsanlık adaleti adına dilerim ki bu zarar ve ziyan so-runu üstüne bir karar verilsin. Savaş, kutsal bir şeydir. Artık şimdiden sonra askeri harekate girişecek ordular, yıkımlara el atamasın. Yıkımlara kalkacak ordular, bilsinler ki, yıktıkları yerleri onarmak, yaptıkları zararları ödemek zorundadırlar. Elinde silah bulunan herhangi bir güç, mutlaka yıkıcı olmamalıdır.»

Bu konuşma, bayağı büyük bir saygıyla dinlenmişti. Savaş cephesinden gelen bir generalin ağzından çıkan sözler, makinalı tüfek, top mermileri gibi etkiliydi. Parlak göz-lüklerinin arkasına saklanan ak bıyıklı Venizelos birçok yerinden isabet alarak sersemlemişti.

Osmanlı borçlarının bölüştürülmesi üzerinde bir ka-rara varıldıktan sonra İsmet Paşa, Avrupa'nın tutucu, kla-sik diplomatlarından İtalyan Marki Garroni'nin başkanlığın-daki kapitülasyonlar komisyonunda savaşa girdi. Karşısın-da çok dişli silahşörler vardı. Marki Garroni Komisyon'da-ki bütün büyük devletlerin delegelerine sırtını vererek ok-şayıcı bir dille şöyle konuştu:

«Efendiler, görüşmeye başlamadan önce şunu söyle-yeyim ki kapitülasyon adı verilen eski andlaşma ve imti-yazlar, başlangıçta Türkiyece kendi dileğiyle yabancılara verilmiştir. Türkiye hükümeti, yabancılara Osmanlı impara-torluğu içine çekmek ve ülkenin kaynaklarını geliştirmek için yabancılara diledikleri birtakım teminat ve alışkan-lıkları içinde yaşamak olanağını vermek istemiştir. Şunu de ekleyeyim ki bu kapitülasyonlardan doğan imtiyazlar,

o dönemin gereksinimlerine, gerek yabancıların gerekse Türkiye'nin çıkarlarına o kerte uygundu ki kapitülasyonlar sonradan birçok kez, birçok andlaşmalarla güçlendirildi. Ancak, şunu da doğrulamak gerek'ir ki kapitülasyon yöntemi, bağımsız ve özgür bir devletin egemenlik gücünü azaltacak bir biçimde görülmekte ve Türkiye hükümetinin artık eskimiş olan bu kapitülasyonları kaldırmak hususunda-ki dileği kolaylıkla anlaşılabilir. Müttefikler, Büyük Millet Meclisinin bu meşru dileğini tatmin etmeye esas itibariyle hazırdılar. Yalnız şunu da teslim etmek gerekir ki, Türkiye'ye yerleşmiş ve orda önemli kuruluşlar gerçekleştirmiş yabancılar bu girişimlere birtakım andlaşmaların bağışladığı garantiye güvenerek girişmişlerdi. Onun için yabancılar özgü birtakım haklar vardır ki bunları korumak zorunludur. Bu yönden kaldırılmasını görmek dileğinde kapitülasyon yöntemi yerine, herkese güven vermek üzere bir kanunlar manzumesi ve bir adalet örgütü yapılmasını hiç kuşkusuz Türkiye hükümeti daha çok istemelidir. Görüşmeyi açıyorum.»

Garroni, böylece bir sürü yırtıcı hayvanın kapatıldığı tehlikeli bir zindanın kapısını açmış oldu.

İsmet Paşa hemen söz alarak «Kapitülasyon» sözcüğüne bir yırtıcı kaplana saldırırcasına saldırarak bunun bağımsızlık deyiminin en korkunç düşmanı olduğunu anlattı. Sonra, sözlerini şöylece sürdürdü:

«Evet, sizin de söylediğiniz gibi, kapitülasyonlar, özgür ve bağımsız yaşamak isteyen ve böyle yaşamaya kararlı olan bir ulusun hukukiyle hiçbir biçimde uzlaştırmaz. Marki Garroni'nin nutkundan kapitülasyonların bir ulusun bağımsızlık hakkı ve varlığı uğruna beslemesi gereken düşünceye uygun bir biçim olmadığı anlamını çıkarıyorum ve temele ilişkin bu güçlendirmeyi senet olarak alıyorum. Türkiye bağımsız yaşamak isteyen ve gücünü

ispatlayan bir ulustur. Biz, yıllardan beri bu uğurda çalıştık. Birçok sınavlar geçirdik ve anladık ki, kapitülasyonlar, ulusal varlığımızın gelişmesine engeldir. Ancak, şurasını da açıkça söyleyeyim ki biz kapitülasyonları benimsemediğimiz gibi ad ve biçim olarak aynı şey demek olan herhangi bir yöntemi de benimseyemeyiz. Esasen Türkiye, pek çok yıllardan beri hukuk alanında olduğu gibi eylem alanında da kapitülasyonsuz yaşamının mümkün olduğunu ispatlamıştır. Nitekim, bugün, Türkiye’de kapitülasyon rejimi yoktur. Ermenilerin hakları, Türklerin hakları gibi korunmuştur. Yabancıların mallarıyla mülkleri, yabancı hakları Türkiye’nin genel kanunlarıyla garanti altındadır. Bundan dolayı, Türkiye’nin ilgili devletlerle geleceğe değgin ilişkilerinin kapitülasyon yöntemine bağlı olmayan devletler arasındaki ilişkiler temellerine göre düzenlenmesini isterim.»

Barère, Lord Curzon’a bakarak şöyle dedi:

«Mademki kaldırılması isteniyor demek kapitülasyonlar vardır. Var olmasaydı burada görüşmesini yapmazdık. Biz, Türkiye’de kapitülasyonların yeni bir biçime girmesi, düzeltilmesi yanlısıyız. Konferansın ödevi, eski görüşe göre konmuş kapitülasyonlar yerine modern gereksinime daha iyi uyacak yeni bir düzen bulmaktır. Bunlar yerine başka bir yönetim biçimi konmasını tartışmaya hazırız.»

Lord Curzon, kısa konuşmasıyla kendinden önce konuşan her iki Avrupalı kurt diplomatın sözlerine katıldığını anlattı. Sonra, doğrudan doğruya İsmet Paşaya ünleyerek sözlerini şöyle bütünüledi:

«Eğer kapitülasyon sözcüğü hoş gelmiyor ve Türklerin izzetinefsini kırıyorsa buna yeni bir biçim vermeğe hazırız.»

İsmet Paşa, kurt diplomatlara herhangi bir sözcük oyunundan uzak şu sözlerle karşılık verdi:

«Bütün söylenen sözler, kapitülasyonların, bağımsız bir devlet haklarıyla bağdaştırılmayacağı noktasında herkesin birlik olduğunu göstermiştir. Bundan şu sonucu çıkarıyorum: Bağımsız bir devlet için kapitülasyon besin olarak kabul edilemez. Kapitülasyonlar yerine yeni bir yöntemin konulmasına gelince, bizim davamız kesin olarak bu gibi kayıtlara gelemez. Biz, bağımsızlığımızı, özgürlüğümüzü istiyoruz. Hiçbir kayıt, hiçbir biçim, hiçbir ayrıcalık kabul edemeyiz. Onun için bu komisyon ancak bu esas dairesinde görüşmeyi sürdürürse katılırız.»

Japon delegesi Hayaşi, paşa sözlerini bitirir bitirmez ayağa fırladı. Japonya'nın da uzun uzadıya kapitülasyonlarla yönetildiğini anlattıktan sonra Japonya'nın bu konuda Türkiye'yi iyi anlayabileceğini söyledi. Ancak, kapitülasyonların öyle rasgele kaldırılıp atılamayacağından, daha adliye örgütlerini, kanunları, bütünledikten sonra bu işin yapılabileceğinden sözetti. Örnek olarak Japonya'nın da böyle yaptığını söyledi.

«Ancak bütün örgütlerimizi bütünledikten sonradır ki devletler kapitülasyonları kaldırmaya razı oldular. İsmet Paşaya da aynı şeyi salıklarım.»

Amerikan delegesi de kapitülasyonlar konusunda öbür devletlerle aynı düşüncede olduğunu bildirdi.

Sözünü şöyle bitirdi:

«Bütün devletlerin, üzerinde bütünüyle uyuşmuş oldukları tek sorun.»

Fransa'nın ikinci delegesi Bompard ayağa kalktı. Bu Abdülhamit döneminde Türkiye'de uzun uzadıya büyükelçilik etmiş, kapitülasyonların altın çağını yaşamıştı. Kapitülasyonları savunan uzun bir nutuk çektikten sonra sözünün sonunu şu gülünç cümleyle getirdi:

«Adli kapitülasyonlar olmadıkça Osmanlı İmparatorluğunda oturulamaz.» Osmanlı İmparatorluğunun çoktan yi-

tiklere karıştığını dahi bilmeyen Bompard'ın bu gülünç yargısı elbette batılı diplomatların yüzünü kızartmıştı. Kapitülasyonları savunmak uğruna nerdeyse mezardan adamlar çıkarıp getireceklerdi.

İsmet Paşa, bağımsızlığa, sağduyuya karşı sağır bir duvar gibi yükselen batılı diplomatlara karşı yirmi dakika süren bir inceleme okuduktan sonra parola gibi ortaya şunları fırlattı:

«Yunanistan'da Balkan Devletlerinde bile bulunmayan birtakım kayıtları bağımsız, özgür Türkiye hiçbir biçimde kabul etmeyecektir.»

Garroni, yine eski yaveller üzerinde kemküm edince İsmet Paşa şöyle haykırdı:

«Bir daha söylüyorum: Türkiye, kapitülasyonlar yerine hiçbir biçim, hiçbir kayıt, hiçbir ayrıcalık kabul edemez, etmeyecektir.»

Kapitülasyonlar konusu, ağulu dikenlerle dolu bir yokuşta yapılan yolculuk gibi bütün delegeleri umutsuz düşürecek bir çetinlik almıştı. Batılı müttefikler yangından mal kaçırmak ister gibi yeni Türkiye'den ne koparırlarsa kâr sağlayacak bir düşünce içindeydiler. İsmet Paşa da kapitülasyon sözcüğünün hertürlü görünüşünde Türk ulusunun bağımsızlığına bir suikast anlamı gördüğünden tek başına görüşmeleri adil bir kıyıya ulaştırmak üzere direniyordu.

Lozan'a üşüşmüş olan görevli, görevsiz bütün batı dünyasının adamları, İsmet Paşanın ulusal inadını bayağı bir tek kişinin inadı sayarak bu yüzden konferansın başarısızlığa uğrayacağı üstüne alabildiğine tartışıyor, söylentiler yayıyorlardı.

Konferans, bir arpa boyu ilerlememeşti. En önemli konular, komisyonların yatağında mışıl mışıl uyumağa bırakılmıştı.

Ancak, bu sırada Sovyet Delegasyonunun Boğazlar so.

rununun görüşülmesinde ilk kez arenaya girmek üzere davranması, birden bire ortalığı canlandırdı. Arenada İngiliz - Sovyet gladyatörleri karşılaşacağı benziyordu. Sovyetlerle İngilizlerin Boğazlar sorunu üzerinde birbirine bûsbütün aykırı tezlere sahip oldukları biliniyordu. Türk tezi de apayrı bir temel üzerine kurulduğundan Boğazlar sorunu, arena-
nın en çetin boğuşmalarına yol açacak gibi görünüyordu. Sonra, «o zamana dek yalnız İsmet Paşayla uğraşan» Lord Curzon'un karşısına bu sefer Çiçerin gibi Bolşeviklerin uluslararası politika alanında yetiştirdikleri en cûretli en iyi konuşan, kültürü en güçlü ve gözü pek bir diplomatının da çıkmasına meydan veriyordu. Bundan sonra, konferans boyunca Lord Curzon'u en çok sinirlendirip çileden çıkarcak olan Çiçerin'in sahneye adım atması, can sıkıntısından bütün diplomatlarla, gazetecileri uyandırmış, alarma geçirmişti. Çiçerin'in katıldığı bütün konferanslarla türlü sürprizlerin meydana geldiğini bilenler, Boğazlar döğüşünde de böyle süprizlerle karşılaşmağa hazırlandılar.

Sovyetlerin Hariciye Komiseri olan Çiçerin, herkesin kanısına göre çok yakışıklı bir adamdı. «Yalnız sesi çirkindi. Dûdük gibi bir sesi vardı ve bu tiz sesi ile biraz çokça sinirli olan İngiliz Lordunu çileden çıkarmaktaydı. Çiçerin'in ikinci büyük yeteneği, büyük çapta bir türlü politika canbazı olmasıydı. Herkesin düşüncesi şu idi ki daha ilk toplantıda İngiliz Başdelegesine bütün ağı dişleriyle görünmekte geç kalmayacaktı. Konferansa Türk Delegasyonunun yanibaşında böyle güçlü bir yardımcı grubun gelmesi, hemen ilk etkilerini yaratıverdi. Hemen büyüklerde birtürlü toparlanma, küçüklerde ise birtürlü sinme davranışları başgösterdi.»

Boğazlar üzerine dövüşecek gladyatörler 4 Aralıkta arenaya çıktığında Lord Curzon'a «Ole» diye bağırarak coşkun bir seyirci kalabalığı soluğunu tutmuş sonsuz bir he-

yecanla bekliyordu. Salon, tıklım tıklımdı, insan almıyordu. Birçok kişi ayakta kalmıştı.

Lord Curzon, bu fırsatı kaçırmayarak Sovyet Delegele-
rine ilk sataşmayı yaptı. Rus ve Bulgar kurullarının çok ka-
labalık olduğunu, bundan dolayı oturacaklara yer kalmadı-
ğını gelecek toplantılara salt delegelerle, danışmanların
katılması gerektiğini söyledi. Bulgaristan'da İngilizci bir
politika yürüten Bulgar Başbakanı İstanbulski bu sırada
saygı olsun diye ayağa kalkınca Lord Curzon, sırfta bir
öğrencisini azarlarcasına ona:

«Otur» diye bağırdı.

O da süklüm püklüm oturdu.

İsmet Paşa, konferansa çok ufak bir kurulla gelmişti.
Lord Curzon, oturumu, İsmet Paşaya yumuşak bakışlarla
bakarak şu sözlerle açtı:

«Bugün Boğazlar sorunu görüşülecektir. Bu sorun üs-
tüne önce Türklerin görüşünü almak istiyoruz.»

Bütün öbür kurulların düşüncelerinin sonra sırayla din-
leneceğini sözlerine ekledi.

İsmet Paşa, şimdiye dek sürüp gelen birleşimlerde hep
ilk kez konuşturulmuş, sonraki tartışmalar, hep bu konu-
şmalar sömürülerek yapılmıştı. Bundan dolayı burda yine ilk
kez bütün düşüncelerini açıklayarak tuzağa düşmek istemi-
yordu. İlk önce, batılıların konuşması gerekliydi. Yine de
kendisine söz verildiğinden suya sabuna değmeden bir ko-
nuşma yapmasının gerekli olduğunu anladı. Boğazlar üze-
rinde ilk kez öbür kurulların konuşmasını beklediğinden,
Sovyet Delegasyonunun Boğazlar sorununun tartışılmasına
katılmasına çok sevindiğinden sözettikten sonra Millî Mi-
sak'ın Boğazlara ilişkin dördüncü maddesini okudu, sonra
şöyle konuştu:

«Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti 4 Kasım 1922
tarihinde müttefik devletlere vermekle şeref yap olduğu no-

tada Boğazlar sorununun ancak Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın katılmasıyla tartışılıp düzenlenebileceğini bildirmişti.»

Bu renksiz konuşma bitince Lord Curzon, bunun bütün söylenecekleri kapsayan bir konuşma olmadığını eğer salt bu söylenenlerle yetinilecek olursa bütün konuşmaların sonuçsuz kalacağını söyledi. İsmet Paşa da şimdilik bütün söyleyeceklerinin bunlar olduğunu söyledi. Lord Curzon, bunun üzerine sözü Çiçerin'e vermek zorunda kaldı.

Çiçerin, elindeki kâğıttan nutkunu şöylece okudu:

«...»Boğaziçinde, Marmara Denizinde, Çanakkale Boğazında ticaret gezisiyle ulaşımın tam serbestliği, kesin olarak, kayıtsız ve şartsız güven altına alınmalıdır.

İstanbulun güveniyle yakın doğunun ve Karadeniz kıyıların dokunulmazlığının korunmuş kalması, bozulmaz biçimde sağlanmalıdır. Yani Çanakkale ve Boğaziçi, barış ve savaş zamanlarında savaş gemilerine ve öbür savaş araçlarıyla uçaklara kapalı olmalı ve bu hususta yalnız Türkiye müstesna tutulmalıdır. Bu sularda gidiş geliş, serbestliğinin fillen yürülükte olabilmesi için savaş gemileriyle silahlı vapurlara Boğazlar herhalde kapalı kalmalıdır. Çanakkale ile Boğaziçinin herhalde Türkiye'ye ait olduğu haziyesine dayanarak, Rusya Hükümetiyle müttefikler, başka ulusların egemenlik haklarını saydıkları için, Türk ulusunun da bütün toprak ve sularında egemenlik hakkının kurulmasını istemekte diretirler. Yine anlatır ve diretirler ki, Türkiye Boğazlarda Karadeniz kıyılarını güçlendirmek hakkına sahip olmadıkça ve bir savaş donanmasına ve yeni savaş araçlarının lüzum gösterdiği ağıtlara sahip bulunmadıkça kendisini savunamaz. Zaten gösterdiğimiz bu sistem geçmişte şu Mecliste hazır bulunan devletlerce kabul olunmuş ve birbirine karşıt çıkarların tek çözümü yolu olarak görülmüştür. Rus Sovyet Hükümeti, İstanbul'un Ruslara verilmesine iliş-

kin andlaşmaları, hiçbir çıkar karşılığında olmaksızın ortadan kaldırdığı ve böylece Türkiye'ye varlığını koruma yolunu açtığı ve Akdeniz havzası çevresindeki devletlerin çarlık tutkularından kurtulmalarını sağladığından dolayı Boğazlar sorununun çözümünde de bu ulusların güvenini bozucu bir düzenleme biçiminin benimsenmesine müsaade edemez.»

Lord Curzon, Çiçerin'in nutkundan birçok yerleri İngilizceye çevirtti.

Sovyet Delegatesinden sonra başlıca delegeler söz alıp kısaca konuştular. En sonra, başkan olarak konuşma sırası yine Lord Curzon'a geldi: Konuşmaları şöyle özetledi:

«Türk Kurulu, görüşünü genel olarak anlattı ve tafsilat vermekten kaçındı. Romanya, Bulgaristan, görüşlerini söylediler. Ruslara gelince, Türkiye çıkarlarını savunan asıl programı onlar bize verdiler. O kadar ki Rusya, Ukray-

na ve Gürcistan'ı temsil eden Mösyö Çiçerin, aynı zamanda Türkiye'yi de temsil eder göründü. Hattâ, bir an, İsmet Paşanın kalpağını Mösyö Çiçerin giymiş sandım.»

Kalpak sözcüğüne takılan İsmet Paşa, şöyle karşılık verdi:

«Rus görüşü, ileri sürülen müddealar arasında bizim isteklerimize en yakın olanıdır. Ancak, Bulgarlar, Meriç ağzında bir mahreçten sözettiler. Önce Bulgarların isteklerinde böyle bir şey yoktu. Bu hususta açıklama isterim. Romanya'nın önerileri birtakım takyidatı muhtevidir. Bizim için muzırdır. Kabul edemeyiz.»

Lord Curzon:

«Ben, dedi, türlü delegasyonların önerilerinden hangisinin daha çok Türk görüşüne uyup uymadığını sormadım, Sorduğum şudur: Çiçerin'in anlatımını Türk görüşü diye mi benimseyelim, yoksa Türkler ayrıca iddialarını söyleyecekler mi?»

Curzon'un İngilizce sorusunu Türkçeye çevirterek oku-

yan İsmet Paşa onu şu sözlerle karşıladı:

«Boğazlar Türk topraklarındadır ve oralarda bizim varlığımız ve egemenliğimiz söz konusudur. Ordan serbestçe gidip gelmek isteyen bütün devletlerin görüşlerini önce anlamak gerekir. Bu bizim hakkımızdır. Şimdilik cevap gerekmez, sanırım. Gerekince bu sorun üstüne görüşürüm.»

Lord Curzon:

«İsmet Paşa Hazretlerinin sözlerini şu biçimde yorumluyorum, dedi. Türkiye Başdelegesi, düşüncelerini tartışmanın bu aşamasında söylemek istemiyorlar. Türkiye Başdelegesi, yalnız Rusların iddiasının Türk görüşüne uyduğunu söylemekle kalmaktadır. Nevarki bu, konferansla oynamak, konferansı küçümsemek demektir. Biz, kaç gündür burada barışı yapmaya çalışıyoruz, İsmet Paşa ise bu sorun üstüne konuşmuyor, konuşmak bile istemiyor. Türkiye Kurulunun bu davranışı, konferansa layık olduğu saygıyı göstermemektedir. Bu davranışı dünya ıstırse kötü etki yapacak ve bunun sorumu da Türkiye'nin olacaktır. Ancak şunu haber vereyim ki durum böyle sürüp gidemez, Mademki konuşmak istemiyorlar o halde toplantı bitmiştir.»

Çiçerin ayağa kalkarak:

«Söz isterim» dedi.

Bütün salondakiler, kulak kesilmişti. Çiçerin, İsmet Paşanın ağzından konuşurcasına şunları söyledi:

«Bize konuşunuz, dediniz, konuştuk. Görüşümüzü anlattık. (Curzona) Nevar ki siz,, Büyük Britanya Hükümetinin delegesi, Boğazlar üstüne devletinizin görüşünü neden söylemiyorsunuz? Ya Fransa, ya İtalya? Onlar, neden görüşlerini söylemiyorlar? Sizlerin görüşleriniz var mıdır, yok mudur? Biz, burada eşit devletler olarak oturuyoruz. Bu büyük devletler, bu sorunda yansız mıdır? Yoksa, kendilerini hakem durumunda mı görüyorlar?»

Çiçerin'in sözleri Lord Curzon'u afallattı. Çiçerin, yine

ayağa kalkarak ilk sözlerinin çarpıcı etkisini şu sözleriyle daha çok güçlendirdi:

«Efendiler, yine söylüyorum, Boğazlar sorununda Türkiye ve Rusya'nın görüşlerine karşıt herhangi bir çözüm dünya barışını tehlikeye koyar.»

Lord Curzon:

«Herkesin düşüncesini anlayalım ki ondan sonra müttefiklerin görüşünü bildirelim» dedi.

Birleşim bitmişti. Salon boşalıyordu. Lord Curzon, İsmet Paşaya sokularak Türkiye'nin görüşünü ne zaman açıklayacağını sordu.

Konferansta İngiliz, Sovyet çekişmesi eylem olarak başlamıştı. Çiçerin, Sovyet görüşünü kesin olarak formüller halinde bildirmişti: İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında her türlü ticaret gemisi geçebilmeli, yakın doğunun sürekli bir barış içinde bulunabilmesi için gerek savaş gerekse barış zamanında Boğazlar bütün savaş gemilerine kapalı olmalıydı.

Çiçerin'in şu sözleri Türkleri sevindirecek doğrulukta, güzellikteydi:

«İstanbul'un Rusya'ya verilmesine ilişkin bütün anlaşmaları hiçbir taviz karşılığında olmaksızın kaldırmak ve bu sayede Türkiye'ye varlığının güçlüce savunma olanağını vermek bütün Akdeniz havzası devletlerini Çarlığın yüzyıllardan kalma tutkularının, eski tehditlerinden kurtarmakla, Sovyet Rusya, Boğazlar sorununa kendi güvenliğine karşı bir biçim verilmesine evet demeyi hiçbir zaman usundan geçirmemiştir.»

Lord Curzon, 6.11.1922 günü İngiltere'nin görüşünü şöylece açıkladı:

«Mösyö Çiçerin'ce bugün savunulan siyasetin on dokuzuncu yüzyılda batılı hükümetlerce her zaman izlendiği doğru ise de Rusya'nın bu siyasete aynı derece direnişle karşı

koymuş olduğu da doğrudur. Geçmişte Karadenizde yalnız bir Rusya, bir de Türkiye vardı. Nevar ki, şimdi, Karadeniz havzasında başka devletler ortaya çıktı. Onların geçiş serbestliğini ve çıkarlarını da göz önüne almak zorundayız (...) Türkler, hatırlasınlar, Mehmet Ali zamanında Rus donanması Hünkâr iskelesi Andlaşmasına yol açtı. Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında, büyük savaş sırasında Boğazların kapanması, dünya ticaretine hâlel getirdi. Rusların istekleri, uluslararası hukuka aykırıdır. Boğazlar açılsa Bolşeviklere göre bahriyesi en güçlü devlet galip gelir. Nevarki kapanırsa Karadenizdeki birçok devlet Rusya'nın egemenliği altına girecektir ve yalnız Karadenizde iki devlet güçlenecektir: Rusya, Türkiye. Mösyö Çiçerin'in yalnız bir amacı var: Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirmek. Bu gölün sadık bekçisi de Türkler olacaktır. Uluslararası hukukça eşitlik kuramına ve İnsanlığın barış ve mutluluğuna Rus Kurulunun iki gün önce getirdiği yardım, işte budur.»

Curzon, bundan sonra müttefiklerin görüşünü birkaç maddede açıkladı: Gerek savaşta gerekse barışta —Türkiye'nin yansız olması halinde— Boğazlar bütün ticaret gemilerine açık olacak, eğer yansız değilse yine bu geçiş silâh kaçakçılığı yapmayan ticaret gemilerine açık olacaktır.

Karadenizdeki en büyük filonun gücünü aşmamak koşuluyla savaş gemileri Boğazdan geçebilecekti. Türkiye, yansız olduğu sürece savaşta da, barışta da Boğazlardan bütün savaş gemilerinin geçişi serbest olacaktı. Türkiye, yan tutuyorsa ancak yansız devletlerin gemileri geçecekti.

Müttefiklerce kurulacak bir kurul, Boğazların tahkimattan, silahtan arınmasını kontrol edecekti. Bu kurulun başkanlığı da Türkiye'ye verilecekti.

İstanbul'un korunması için de garanti verilecekti.

Müttefiklerle birlikte kimi küçük Avrupa devletleri de bu taslağı desteklediler. Amerikan delegesi de şöyle konuştu:

«Amerika uyruklusu bulunan her yere Amerikan savaş gemilerinin girebilmesi gerekir.»

Lord Curzon, İsmet Paşaya:

«Türk delegasyonunun düşüncesini öğrenebilir miyiz?» diye sordu.

İsmet Paşa, buna evet, dedi, ancak, bütün bu konuda düşüncesini söylemiş olan devletlerin ne demek istediklerini incelemek üzere bir zaman gerekti.

«O halde yarın mı?»

Çiçerin, araya girdi:

«Müttefikler, kendi görüşlerini açıklamak uğruna iki gün çalıştılar. Nasıl olur da Türkler ve Ruslar bir gün içinde cevap verebilirler?»

Birleşimin sonuna doğru söz alan Çiçerin geniş bir açıklama yapmağa çalıştı:

«Daha ayrıntılı cevabı sonra bildirmek hakkını koruyarak bugün genel kimi mülâhazalarda bulunmak istiyoruz. Başkan hazretlerinin «Batı devletleriyle Rusya'nın Boğazlar'daki rolü tersine dönmüştür» demektedir. İlk önce bizim Türkiye'yi ve bundan dolayı barışı tehdit eden ve saldırış tutkuları olan bir Çarlık Rusya'mız vardı. Şimdi, hertürlü emperyalist görüşlerden sıyrılmış, doğu ulusları üstüne kardeşlik duygularından esinlenen bir Sovyet Rusya'mız vardır. Vaktiyle Asya'da Rus hululünden söz edilirdi. Şimdi, Avrupa'da İngiliz hululünden söz etmek zamanı değil midir? İngiliz tutuculuğunun en iyi geleneği, Rusya - Britanya nüfuz daireleri arasına bir ara duvar yapmaktır. Bizim de Türk ulusunun egemenlik ve özgürlüğüne dayanarak yapılan önerimiz işte budur. Rusya, İstanbul Boğazı üzerindeki isteklerinden vazgeçmiş olduğundan iki çözüm biçimi de mümkündür. Birincisi, Boğazların savaş gemilerine kapanması ve Türkiye'nin egemenliği, yani ara duvar. İkincisi, bü-

t n dünyanın rekabetlerini ve tutkularını bu bölge üzerine çekecek uluslararası bir   z m.

Boğazlarda uluslararası bir düzen yaratmağ  gelince, bu ancak barış yerine karışıklığın  zatılması demektir. Biz, savaş sırasında olan şeyleri açıklayacak  nerileri incelemeye hazırız. Yalnız savaş gemilerine Boğazların kapanması esas  benimsenirse.

Yakın Doğuda barış halinin sürekli olabilecek tek temeli, Türkiye'nin egemenliğı ve özgürlüğüdür. Uluslararası hukuk formüllerinden s zedildi. Acaba, neden şimdiye dek Boğazların kapalı tutulması esas  bu haklara uygun sayıldı? Ancak, rekabetleri birbirinden ayıracak ve barışla birlikte Türkiye'ye bağımsız bir varlık sağılayacak şey, işte yalnız bu ara duvardır. Başkanı dinlerken bende o duygu doğıdu ki bildirisine egemen düşünce, Rusya'ya karşı çevrilmiş bir sistem gerçekleştirmektedir. Biz, size barışı öneriyoruz, siz, bize karşı kavgayı sürdürüyorsunuz. Rus devrimi, Rus halkından bir ulus oluşturmuştur ki bütün gücü kendi gövdesi içinde, tarihte şimdiye dek hiçbir zaman olmamış bir biçimde, yoğunlaşmış ve toplanmıştır. Eğer kavgaya zorlanırsa Rusya, boyun eğmeyecektir.

(Lord Curzon'a) Belki Pamir Tepelerinde atlılarımızın yine meydana çıkmış olmasından  rkersiniz ve karşınızda 1895'de size Hindukuş Dağıını bırakan Paris ile  arı artık g remiyeceğinizden dolayı kaygulanabilirsiniz. Nevarki biz size kavgayı değıil barışı öneriyoruz

Lord Curzon:

«Meydana koymak istediğim şey, Rus  nerisinin Karadenizde Rusya'ya üstünlük verdiğı ve Türkiye'yi bağımlılığa zorlayacak bir duruma s r kleyebileceğidir.»

9 Aralık 1922 günü açılan birleşimde İsmet Paşa Türk görüşünü şöylece ortaya koydu:

«Türk Delegasyonu, türlü kurulların bildirileriyle Lord

Curzon Cenaplarınca yapılan açıklamaları dikkatle dinlemiştir. Türk Delegasyonu, aynı zamanda müttefiklerce verilen Boğazlar yönetimine ilişkin tesviye biçimi projesini de incelemiştir. Bu incelemeler sonucunda Türkiye Delegeler Kurulu aşağıdaki görüşleri ileri sürmekle şeref duyar:

Beş yüzyıldan beri, ellerindeki bütün araçlarla güçlendirip savundukları Boğazlara egemendirler. Türklerin, Boğazların bekçileri olması olayı, birbirleriyle savaş halinde oldukları sırada, Karadeniz ve Akdeniz devletlerinin ilişkileri üzerinde türlü biçimlerde etkiler yaratmıştır. Örneğin, böylece bu türlü etkiler, 1833'de Hünkâr iskelesi Andlaşmasıyla Rusya lehine kimi hakların tanınmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum bir savaşa yol açmamıştır.

Daha sonra 1856'da Türkiye, Çarlık Rusya'sına karşı müttefikleriyle birlikte savaşmak için, bu devletlerin savaş gemilerini Boğazdan geçirmiştir. Ve daha pek yakın zamanlarda, 1914'de, bir yandan Rusya, öbür yandan bu devletlerin müttefikleri olan batıdaki devletler arasında kalan Türkiye, birleşen iki yana karşı Boğazları kapamış ve savunmuştur. Bu sırada Türklerin Boğazlar üstüne uluslararası andlaşmalar hükümlerine karşıt hiçbir davranışta bulunmadıkları ve ne düşmanların ne de dostların bu andlaşmalarda düşünülmemiş hiç bir durum karşısında bulundurmadıkları yadsınamaz.

Bundan şu sonuç çıkıyor ki, Boğazların şu yada bu biçimde kullanılması yada savunulması hususunda herhangi bir yakınış varsa bu yakınış, ancak Boğazlar üstüne konan uluslararası hükümlere çevrilmiş olmak gerekir. Yoksa, hiç bir biçimde, Boğazların Türklerce savunulmuş olması, olayına çevrilemez. Eğer Boğazlar silahtan arınmış olsaydı bu onların savunma halinde olması gibi, türlü biçimlerle, patlayacak türlü darbelerde, devletler arasında o sıralarda var olan anlaşmazlıkların üzerinde yine etkisini göstere-

cek, bu sistemin uygulanmasından her yan türlü biçimlerde ya çıkar yada zarar görecekti.

Onun için Boğazların uluslararası ilişkiler üzerindeki nüfuzu, bunların savunma haline konulup konulmaması bakımından değil, ancak Boğazlarda savaş gemilerinin yönetimini düzenleyecek anlaşmalarla çözümlenmelidir.

Öbür yandan Boğazlar savunması demek, aynı zamanda Türkiye'nin başkenti ile Marmara Denizi ve Doğu Trakya'nın savunması demektir.

Boğazları savunmamak demek, Türkiye'nin en önemli, en duyarlı bölgesini, silahsız ve herhangi apansız yeni bir saldırıya uğratmak demektir. Konferansta temsil edilen devletlerden hiçbirisi, kendi başkentini savunmak hakkından yoksun edilmiş değildir. Türkiye ise, tersine, başkentinin bir yabancı devlete mensup bir filoca bir atılımda yıkılmasına yada herhangi bir devlet birliklerince işgal olunmasına her an açık bulunacaktır. Başka bir nokta daha var ki genel barışın çıkarı adına bundan da sözedeceğim:

Boğazların stratejik önemlerine göre bunların bir Akdeniz yada Karadeniz devletince fethedilmesi bir savaş başlangıcında hemen bir üstünlük sağlar. Bundan dolayı, tabiidir ki Karadeniz kıyısındaki devletlerden herhangi biriyle bir Akdeniz devleti arasında bir savaş olasılığı çıkar çıkmaz, her iki yan da öbüründen bir ayak önce Boğazlara el koymaya bakacaktır. Bu girişimin ilk sonucu, silahlara başvurmadan başka bir biçimde çözümlenebilecek bir anlaşmazlık için ani bir savaşın çıkmasına yol açması, ikinci sonucu ise Türkiye'nin sözkonusu anlaşmazlıkta hiçbir biçimde ilgili olmasa dahi salt saldırıya uğraması dolayısıyla bu savaşa girmesine yolaçılması işidir. Bu düşünceler, Boğazları güçlendirmelerden arındırmaktan doğan hal ve durumun, bir yandan Karadeniz ve Akdeniz devletleriyle öbür yandan Türkiye arasında barışı hayal haline getirdiğini gös-

termektedir. Bu nedenlerle Boğaziçiyle, Boğazlar ve İstanbul, gerek karadan gerek denizden gelebilecek saldırılara açık bırakılmamalıdır.

İmdi, bu güven, şimdiye dek edinilen tecrübelerimize göre ancak güçlendirme ve savunma ile elde edilebilir. Bu bölge apansız çıkabilecek olaylara karşı korunmuş bulununca, uluslararası kayıtlara karşı gelecek herhangi bir devletin ansızın bir başarı sağlaması mümkün olmayacağı gibi devletlerin de durumun gerektirdiği tedbirleri almalarına olanak sağlamış olacaktır.

Türkiye'ye gelince, hiç kuşku yoktur ki, bu devlet de öbür devletlerle ortaklaşa kendisi için belirlediği davranışa boyun eğecektir. Bir devletin bütün dünyaya karşı yaptığı sözleşmelerini yerine getirmeyeceğini sanmak güç bir iş-tir. Herhalde bu hiçbir biçimde gerçekleşmesi olanağı olmayan bir olasılıktır. Müttefik devletlerin projesi. Türkiye'nin kendisini eldeki her araçla savunmamasını esas olarak koyduğundan, Türkiye'nin andlaşmalarını yerine getirmemesi korkusu da olamaz. Bundan dolayı, bu korku, müttefik devletler bakımından, sorunun çözülmesi sırasında büsbütün ihmal edilmiş bir öge olmaktan ileri geçemez.

Türk Boğazlarının güveni, fazla olarak Boğazlardan geçecek savaş gemilerinin iki Boğazlar arasındaki bölgenin önemini bozabilecek bir güç sağlayamamasını da gerektirmektedir. Türkiye, konferansta temsil edilen devletlerle, ticaret gemilerinin gece, gündüz geçme ve geçiş serbestliği hususunda bütünyle müttefiktir.

Ticaret gemilerinin geçiş hususlarını Tuna Komisyonu-na benzer bir komisyon düzenleyebilir. Türkiye'nin yansız kaldığı savaşlarda olduğu gibi, gireceği savaşlarda da gemilerin serbest gidip gelmeleri, bu yolda sözkonusu uluslararası çıkarla uzlaştırılabilir.»

İsmet Paşadan sonra, Çiçerin konuştu:

«Bizden önceki diplomatlarımız, İzvolski'ler, bir zamanlar Boğazları açıp kapamakta uğraşırlardı. O zaman Çarlık Rusyası bir istila siyaseti güdüyordu. Oysa, şimdi Rusya, başkalarına karşı, kendisini savunmadan başka bir amaç düşünmez, Boğazlarda uygulanması istenilen yönetim yöntemi, Rusya ile uyuşma değil bir savaş kapısı açmaktadır. Nevarki Rusya öyle bir yöntemle hiçbir zaman boyun eğmeyecektir. Burada bugün siyasetlerini tek bir ağızla anlatan devletler, yarın Karadenizde tek bir kütle halinde buluncaklardır. Bunlardan herbiri yalnız ellişer bin tonluk bir gemi gönderirlerse Karadenize bütünüyle egemen olurlar. Oysa Karadenizde kıyısı olan başka devletler büsbütün silâhsızdır. Boğazlarda silâhsız bir Türkiye, büyük devletler elinde bir oyuncak olur. Boğaz kıyılarında Türkiye'nin demiryolları, limanları yoktur. Kendisine buralarda askerce davranışlar yasaklanıyor. Karadenizle, Akdeniz arasındaki ara duvar ortadan kaldırılıyor. Oysa, dünya barışı için bu orta duvar olmalı ve Karadeniz kapalı kalmalıdır. Boğazlarda egemen bir Türkiye, barışın temeli olur. Dilenir ki doğuda yeni Türkiye'nin yeri ve durumu İsviçre ve Belçika'nın durumuna benzesin ve Türkiye doğuda aynı barış rolünü oynasın.

İsmet Paşa Hazretlerinin Boğazlar üstüne bildirisine gelince, bu istemler ve bu bildiri bizim için büsbütün yenedir. Bunları inceleyerek cevap verebiliriz.»

İsmet Paşa'nın Lord Curzon'la yaptığı verimsiz tartışmalar sürüp giderken Lozan'da bir «İsviçre - Türkiye Dostları Derneği» kuruldu. Orda okuyan Türk öğrencileri bir balo verdiler. «O gece Lozan'da gerçek bir Türk gecesi olmuştu. Salonlar, hiçbir otelde, hiçbir baloda görülmeyen bir halkla dolmuştu. İsmet Paşa, Fransız Kurulunun şerefine verdiği şölene çağırılmıştı. Geceyarısı şöleniden çıkarak balonun verildiği salonlara girdiğinde bir alkış tufanı koptu.

Bütün bayanlar, Türk komutanının üstüne çiçekler attılar. Paşanın güler yüzü, mertliğin timsali olan gözleri hazır bulunanların sevgisini, saygısını kazandı. İsmet Paşayı yakından görmemiş olan birçok Lozanlı kadın - erkek onu ilk görüşte sevdi. Başdelegemiz, bir gece içinde siyaset dışındaki Lozan çevresinin de en sevimli, en ünlü siması oldu. Bütün kadınlar, ellerindeki kağıtlara, kutulara paşanın imza atmasını rica ediyorlardı. İsmet Paşa, hiçbir bayanın hatırını kırmadı ve yüzlerce imza attı. Oturduğu masanın üstü ve çevresi beş on dakika içinde renk renk serpantinlerle doldu. Üç yıldan beri Anadolu'nun çetin sahnelerinde savaşan, Yunan ordusunu on beş günde yenerek İzmir'i ve Türk bağımsızlığını kurtaran bu büyük Türk kumandanının böyle sade, şen güler yüzle serpantinler arasında dansı seyretmesi, onların bir Türk askerinden beklemedikleri bir davranıştı. İsmet Paşa, o gece Lozan'ın kibar alemini de büyüledi.»

O akşam İsviçreli albay Fonjella'nın başkanlığında toplanan İsviçre - Türkiye Dostları Derneği de Lozan Palas'ında bir suare verdi. Dernek Mustafa Kemal Paşayla, İsmet Paşaya birer altın madalya verdi.

«Beşi bir yerde altından daha büyük çapta olan bu madalyaların bir yanında «İsviçre - Türkiye Dostları Derneği» ve 1922 tarihi yazılı ve yanyana İsviçre ve Türkiye Bayrakları bulunmaktaydı. Birinin arka yanında «Mustafa Kemal Paşa hazretlerine», öbürünkünde de «İsmet Paşa hazretlerine» yazıyordu. «Salonda İsviçre'nin her yanından gelen birçok kişi toplanmıştı. Bunlar arasında Lozan Valisi, Lozan Merkez Komutanı, Polis Müdürü, İsviçre Meclisi Üyeleri, Nazırlar, Üniversite Profesörleri, İsviçre ticaretine endüstrisine mensup kişiler, gazeteciler bulunmaktaydı. Özel olarak getirilen bir bando Türk marşını çaldı. Saat dokuz buçukta İsmet Paşa salona geldi ve» ordakilerle tanıştırıldı.

Albay Fonjella Türkiye'ye karşı dostlukla, sempatiyle dolup taşan bir nutuk söyledi. Halk arasında konuşmak, propaganda yapmak fırsatını yakalayan İsmet Paşa, Fonjella'ya çok teşekkür ederek konuşmasını şöyle sürdürdü:

«Türk ulusu kutsal davasının hayat dolu timsali olan başkanına karşı gösterilen saygı ve takdirden dolayı övünç duymaktadır. Bana gelince, lütfen verdiğiniz madalyayı, şerefli İsviçrelilerin ruh yüksekliğinin bir hatırası olarak övünçle saklayacağım. Nazikçe kabulünüzden dolayı teşekkür ettiğim sırada giriştiğimiz barış çalışmalarının şimdiki durumunun ne merkezde olduğunu İsviçreli dostlarımıza bildirmeyi manevi bir borç sayarım. (...) Ulusal ayaklanmamızın kesin ve mutlu sonucundan sonra bağımsızlığımızı savunma uğrunda katlandığımız sonsuz fedakarlıklara ve memleketimizin sahne olduğu munzam yıkımlara rağmen barış koşullarımız tarihimizin en karanlık günlerinde sözedilen bırakılması imkânsız asgari koşulların bütünüyle aynıdır. Durumların bize elverişli görünmesinden yararlanarak aşırı yada haksız istemlerde bulunmaya kalkışmadık. İlk istediğimiz şey Türklerin ezici bir çoğunlukla doldurdıkları topraklarımızın mülki bütünlüğüdür. Bu noktada her ne biçim, ad ve bahane altında olursa olsun zerrece fedakârlığa muvafakat edemeyiz. Türkiye'de kalmış azınlıklara Avrupa'da son zamanlarda imzalanan andlaşmalardaki bütün yararları uygulamaya hazırız. Başkaca istisnai tedbirlerin kabulü egemenlik hakkımıza kabul edilmeyecek biçimde hâlel getirir. Türlü unsurların yaşayış koşullarını bozar ve devlet içinde devlet örgütü vücud getirerek Türk Hükümetinin nüfusunu azaltır. Hiçbir Türk Hükümeti bu gibi müdahaleleri kabul edemez. Saltanatın kaldırılması, Türklerin yüzyılın gerekerlerine uygun bir varlık sağlamak uğrunda eskiden beri kökleşmiş ve köhne engellerden kurtulmak hususunda besledikleri kesin direncin yadsınmaz belgesidir.

Türk ulusu siyasal, adli, iktisadi, hukuki ilişkileri uluslararası kurallara ve mukabelebilmişli esasına göre kesin olarak belirlemeye karar vermiştir. Hiç kimse bu istemlerin aşırı olduğunu ve istemleri ileri sürmeye hakkımız olmadığını iddia edemez. Bunlar, bütün yeryüzü uluslarının itiraf ve tecrübeleriyle saptanmış olduğu gibi bir ulusun varlığı ve gelişmesi için vazgeçilmesi imkân olmayan koşullardır. Bu sözlerimin soylu ve kahraman İSVİÇRE'lilerin yüreğinde bir yankı bulduğunu işitmekle mutluyum. Yurttaşlarıma karşı gösterdiğiniz ilgiden ve iyi duygulardan dolayı sizlere bir daha teşekkür ederim.»

Bu nutuk, iyi yürekli İsviçreliilerin açtığı pencereden bütün yeryüzü uluslarına yapılan bir ünlemeydi.

«İsviçre - Türkiye Dostları Derneği»nin yaptığı güzel gecenin sabahındaki birleşimde yeni bir fırtına patladı. Konu yine Boğazlara ilşkindi. İsmet Paşa Boğazlar tahkim edilmedikçe Türkiye'nin başkentinin sürekli bir tehdit altında bulunacağını anlattı. Müttefikler bu konuda epeyce yumuşama göstermişlerse de bu yeterli değildi. İsmet Paşayla Lord Curzon sürekli söz düellosu yaptı. Lord Curzon:

«Hayır, bir an önce barışın yapılmasını istiyoruz. Herkes barış istiyor. Siz de barış istediğinizi söylüyorsunuz. O halde çabuk ve son kez yarın toplanalım» dedi.

İsmet Paşa, Türk istemlerinin Türk egemenliğiyle ilgili olduğunu, bunların hiçbirinden vazgeçilemeyeceğini söyledi.

Çiçerin'in önerileri, olduğu yerde duruyordu. Karadeniz devletleri bunları hiç benisememişti. Lord Curzon, İsmet Paşanın istemlerinden ancak pek azını benimsemişti. Bu, konferansın bir arpa boyu bile ilerlemediğini gösteriyordu:

«Önerilen Türk istemlerini benimsersek müttefiklerin projesi hiçe iner.»

İşte, Curzon'un son düşüncesi buydu. Türkiye, bağım-

sızlığı, egemenliği için çarpışırken onlar prestij, kapris ar-
kasındaydılar. İsmet Paşa, bu sağır havaya karşı son bir
püskürtme verdi:

«Yıllardan beri gerçekleşmesini istediğimiz ilkeleri-
mizin uygulanmasından başka bir şey istemiyoruz. Bu ilke-
ler İstanbul'un ve Marmaranın güvenliğini korumak koşu-
luyla Boğazların dünya ticaretine açılmasıdır ki herkesçe
doğrulanmıştır.

Boğazların uluslararası ulaşımına açık olması, tahkimat-
sız olmalarını gerektirmez. Boğazların güçlendirilmiş olma-
sını benimseyerek aynı zamanda gemilerin ticari ve insan-
cıl görevler yapmak uğruna bir denizden öbür denize geç-
mesi, bir antlaşmayla sağlanabilir. Kimi bölgelerin savun-
masından vazgeçtik. Başka ulusları hoşnut etmek uğruna
savunma araçlarından vazgeçen Türkiye'yi tarihin nasıl yar-
gılayacağını bilmiyorum. Askerlikten arındırma adı altın-
da benimsediğimiz fedakârlıkların, gerçek dokunulmazlığı-
mızı ağırca baltaladığını görüyorum. Askerden arınmış böl-
geler karşısında bulunan adalarda Yunanlıların asker alma-
sına ve askerlerin adaların birinde yada öbüründe toplan-
masına ve Yunan donanmasının güçlendirilmemiş Boğaz
karşısına getirilmesine de göz yumuluyor. Türk donanması-
nın Marmarada yada başkenti önünde bulunması salt sa-
vunma uğruna iken Yunan donanmasının Çanakkale açıkla-
rında bulunması saldırış amacına kolaylıkla atfolunabilir.
Acaba yeryüzü barışı adına ve bütûn ulusların çıkarı uğruna
benimsediğimiz fedakârlıklar, Yunanistan'a saldırış kolay-
lıkları vermek için midir? Öte yandan, Boğazların parçala-
rından olan, İmroz, Bozcaada, Semadirek Adalarının, güç-
lendirilmemiş Boğazları savunmak üzere Türkiye'ye ne
kerte gerekli olduğunu anlatmak gereksizdir. Adalar soru-
nunun birkaç kez sözkonusu edilmiş olması bizi o soruna
dönmekten alıkoyamaz. Zaten hiçbir şey henüz karara bağ-

lanmış olmadığından kesin kararın verilmesi zamanı geldiğinde bu sorun elbette yine konuşulacaktır.

Gelibolu yarımadasının hertürlü ani saldırıdan korunması uğruna orada bir asker gücünün bulunmasını istedik. Eğer beş bin kişiyl çok görüyorsanız başka bir sayı önermenizi kabul ederim. Bir Türk gücünün bulunması uğruna ileri sürdüğümüz teknik nedenlerin itelenmesi olanaksızdır. Bu güç, serbestliği önleyemez, tersine, olası asker çıkarmayı önler. Asker sayısının tutarını müttefiklere bırakmakla, Türkiye bir kez daha fedakarlık etmektedir. Ticaret gemilerinin geçmesi üstüne aramızda hiçbir anlaşmazlık yoktur. Savaş gemilerine gelince, İtilaf devletlerinin barış zamanı için gösterdikleri sınırlamalar yetersizdir. Savaş zamanı için savaş gemilerinin belirlenmemiş bir sayıda Boğazdan geçmesini istemek yansız bir Türkiye için ağır sakıncalar doğurur. Boğazların serbestliği projesi, savaş gemilerinin Boğaza girmeden önce Türkiye’ce gösterilecek bir yere güçlerinin tutarını «nezaket için» bildirilmesinden söz ediyor. Buna bir zorunluluk biçimi vermek ve antlaşmanın gücünü arttırmak üzere «nezaket için» deyiminin kaldırılması gerekir. Bir Boğazlar Komisyonunun kurulmasına karar verildiği takdirde ulusal egemenliğe, iç yönetime, Türkiye’nin varlığına bu komisyonca hâlel verilmemelidir. Boğazların serbestliği projesinde sözü geçen ve savaş gemilerinin geçmesiyle ilgili koşullardan başka yetkilere, komisyonun sahip olmasını isteriz. Seyrüseferi ilgilendiren tedbirler, özellikle fenerler, kılavuz, romorkör hizmetleri, iç işlere girer. Böyle sorunlarda Komisyonun kontrolünü benimsemek olabilir mi? Böyle bir komisyonca askerlikten arındırma işine ilişkin tedbirlerin kontrol edilmesi de benimsenemez. Bu mülâhazalardan şu sonucu çıkarıyorum ki askerden arındırma sağlam bir temel üzerine yapılacak ve savunaklar yıkılmakla birlikte Türkiye’nin bir daha böyle savunaklar

yapmaması taahhüt edilecektir. Umarım ki bu anlatım Türk Kurulunun yeni bir fedakarlığı olarak benimsenecektir.

İtilaf devletleri ne istiyor? Boğazların askerden arındırılması, Boğazların serbestliğine ilişkin projede yazıldığı gibi ticaret ve savaş gemilerinin geçmesi değil mi? İşte, biz onları bütün benimsiyoruz. Nevarki bu benimseyiş işiyle Yunan ordusunun bize üstün durumda kalmasını benimseyemeyiz. Bir de Gelibolu'da bir asker gücü istiyoruz ve sayısını müttefiklere bırakıyoruz. En sonra Boğazlar Komisyonunun yetkisinin yalnız geçecek gemilere özgü olmasını istiyoruz.

Siyasal garantiye gelince, şimdiye dek bu konuda bir şey almadık. Türkiye, savaş gemilerinin geçmesini benimsedikten sonra, kuşku yok ki, Boğazlardan geçecek gemilerin kendisine karşı düşmanca davranışlarda bulunmayacağı üstüne garanti istemekte haklıdır. İleri süreceğimiz son mülahazalar bunlardır.»

Lord Curzon. buna karşılık vermek üzere şöyle konuştu:

«İsmet Paşanın şimdi söylediği nutuk ılımlı üsluptadır. Bu nutka benim de karşılığım öyle olacaktır. Büyük devletler, Boğazlara ilişkin ılımlı öneride bulunmuşlardı İsmet Paşa, Türkiye'nin fedakarlık ettiğini söylüyor. İsmet Paşa, ne zaman bir iddiasından vazgeçerse bunu Türkiye'ce yapılmış büyük bir fedakarlık diye göstermektedir. Nevarki burada hazır bulunan büyük devletler delegeleri de fedakarlık ettiklerini farzetmektedirler. Sorunun gerçeği de budur. Şimdi, ikisinin arasını bulmağa çalışacağız. Devletlerin, Boğazların serbestliğine ilişkin önerilerini İsmet Paşanın benimsediğini görmekle mutluyum. Ancak, bu sorunda esasla bu esasın uygulanması noktasında anlaşmazlığımız vardır. İsmet Paşanın, sözünü ettiği son nokta, en önemlisidir. Yani Boğazlar Komisyonunun yetkisinin sınırı. Bu yetkinin usal biçimde olması uğruna anlaşmak mümkündür.

Son bir söz daha söylemek istiyorum: İsmet Paşanın sözlerinden söz ediyorum ki Türk Kurulu her zaman, Türk ulusal egemenliğine bir darbe vurulmak kuşkusu altında bulunuyor. Biz, Türk egemenliğine bir darbe vurmak istemiyoruz. İsmet Paşa, bu kuşkusunu büsbütün yokedebilir. Biz, burada en barışçıl biçimde bir uzlaşma yolu bulmaktan başka şey gütmüyoruz.»

Bu konuşmalar, konferansa pembe çiçekler açmış bir bahar havası getirmişti. Nevar ki kara mart havasıydı, güvenmemeliydi, her dakika kışlayabilirdi.

Nitekim de öyle oldu. Bu çakırdikenliğinde yolculuk iyi gitmiyordu. Lord Curzon da hastalanmıştı. Bir ayak önce barışı yapıp Londra'ya kaçmak istiyordu. Ancak, fedakârlıkların hep İsmet Paşanın sırtından yapılmasını istiyordu. Bir yandan hastalık, bir yandan da İsmet Paşanın direnişi sabrını tüketiyordu:

«Mezara girinceye dek hep burda mı kalacağız?» diye bağıırıyordu.

«Lozan'ın havası, bacaklarındaki eklem ağrılarına iyi gelmiyor, bir ayak önce konferansı bitirerek Londra'ya dönmek istiyordu. Zaman zaman gösterdiği öfkelerde fizik yapısına ilişkin anormalliklerin etkisi az değildi. İstanbulis-ki'yi haşladıktan sonra, müttefiki Fransa Devletinin Baş-delegeşi Mösyö Barére'i de bir gün daha az sert olmayan bir çıkışla fena halde bozmaktan kaçınmamıştı.»

O konuştuğu sırada Barére kendi danışmanlarıyla biraz konuşunca Lord Curzon masaya bir yumruk indirerek şöyle bağırırmıştı:

«Ben konuşurken hiç kimse konuşamaz.»

Barére bu kaba davranış karşısında utancından girecek delik aramıştı:

Azınlıklar sorunu görüşülüyordu. Lord Curzon'un yumruğu yine masayı güm güm öttürdü.

«O halde Lozan'ı pek yakında, belki yarın bırakıp gidebiliriz.»

Bu öfke, elbette, İsmet Paşaya karşıydı. İsmet Paşa da aynı şiddetle davrandı. Konferans kesildi kesilecek derkeri Curzon'un yelkenleri suya indirdiği görüldü. Bu yüzden görüşmeler kör topal birkaç gün daha sürdü.

Noel de kapıda olduğundan bütün hiistiyan diplomatlar, bunu çoluk çocuklarının yanında kutlamak istiyor, bu yüzden sabırsızlanıyor, her şeyi sinirli görünmekle çözümlemek istiyorlardı.

Boğazlar sorunu görüşülürken müttefiklerin ikide bir sakız gibi çiğnedikleri «Kontrol» sözcüğü de İsmet Paşayı sinirlendiriyordu. Bu sözcüğü hiç işitmek istemiyordu.

Barére bu sıralarda müttefikler adına İsmet Paşayı odasında görmeğe geldi. Elinde bir son öneri vardı.

İsmet Paşa, kontrol sözcüğünü son olarak tekmeledi. Bunun üzerine Barére:

«O halde uzaklaşmak zordur» dedi.

«Zor mu diyorsunuz? İmkânsızdır. İmkânsız sözcüğünü kullanırsanız, hemen bu akşam Lozan'dan ayrılırim. Çantalarımız hazırdır. Ankara'ya sormak da gerekmez.»

Noel başladı, bitti. Yine bütün sorunlar askıdaydı. Ocak ayının altıncı günü yine çetin tartışmalar sürüp gitti. İsmet Paşa, kendisini çok üzen patavatsızca konuşmaları yüreklice karşılamaktan geri kalmıyordu:

«Türk ulusal egemenliğinden çok sözledişimizden ya kınılıyor. Biz, burada bağımsızlığın ne olduğunu bilen ve adalet temelne dayalı bir barış yapmak isteyen bir ulusun delegeleri olarak bulunuyoruz. Konferansa eşit işlem göreceğimiz garantisi üzerine geldik. Eğer egemenliğimizden sık sık sözetmeyi gerekli gördüysek, egemenliğimize dokunacak nitelikte yapılan önerilerle buna mecbur edildik. Bağımsız hiçbir devlet, hattâ Yunanistan dahi bu yolda önerilerle karşılaşmamıştır. Türk ulusu her şeyden önce başka

bağımsız devletler gibi işlem görmeye haklıdır lâıktır. Eğer temin edildiği gibi konferanstaki bütün işlerde egemenliğimize ve yaşamak hakkımıza saygı duyularak bize tam eşitlik dairesinde işlem yapılması benimsenirse, barışın yapılmasına hiçbir engel kalmaz, o zaman barış olmuş demektir. Görüyorsunuz ki barışın anahtarı sizin elinizdedir.»

Fransız, İtalyan delegeleri yine söyleyecek söz buldular. İsmet Paşa bunları da güçlü bir konuşmayla karşıladı.

Yılbaşı tatili başlamıştı. Lord Curzon Paris'e gitmiş, müttefikler Alman sorunlarıyla uğraşmaya başlamışlardı. Konferans görüşmeleri ölgün bir noktada kör bir kandil gibi pır pır ediyordu. Lozan'a pervaneler gibi üşüşmüş olan bütün gazeteciler, Alman sorunlarının ısınması üzerine Ruhr havzasına akın etmişlerdi.

Yeni mıknaatıslı bölge şimdi Essen'di.

1923 yılı Ocağının ortalarında Lozan konferansı bütünü işlemez oldu. Törenseldaki sürekli başarısızlıklar, konferansın millîtanlarını özel arenalara çekmişti. Kulislere görüşülüyor, tartışılıyordu. Lord Curzon, yanına Amerikan delegesi Chlld'ı takarak bir gün kalkıp İsmet Paşanın Lozan'daki odasının kapısını çaldı. Rus delegasyonu geldiği günlerde o da aynı şeyi İsmet Paşa ona yapmıştı. Hep Osmanlı borçları, kapitülasyonlar konuşuldu.

Konferansın ölü noktasında Musul sorunu ateş almış bir petrol kuyusu gibi parladı. Lozan'ın karlı gecesini bir süre kızıl ışıklarla aydınlattı. Müttefikler, gittikçe makinalaşan savaşların canını petrolde görmeğe başladıktan sonra, Musul'un petrol yatakları altın madenlerinden daha değerli görünmeğe başlamıştı. İsmet Paşa, konuşma sırası kendisine gelince şunları söyledi:

«Hiçbir ulus için mandaterlik hakkını tanımamış olduğumuzu açıkça söylemeyi ödevden sayarım. Millet Meclisindeki mebuslarımız da aynı biçimde seçilmiştir. Öneriye

gelelim. Kamuoyunda uygulanması olanaksız noktalar yoktur. Göçebeler için araç ve inzibat tedbirleri kolaylıkla bulunabilir. Musul'u hakeme havale etmek önerisine katılmayacağım. Musul gibi bir sorunda ne kerte haklı olduğumuzu bütün dünya doğrular. Bütün dünya bu hususta bize hak verir. Biz, burada barış için bulunuyoruz. Yeryüzü barışının Musul yüzünden tehlikeye düşmesini kimse doğru bulmayacaktır. Burada aylardan beri yeryüzü barışı için ne büyük niyetler ve fedakarlıklar gösterdik. Konferansın başlangıcında değiliz. Yeryüzü kamuoyu için izlediğimiz davanın ne kerte haklı ve adil olduğu artık anlaşılmıştır. Büyük Britanya Kurulundan rica ederim. Musul'un Türkiye'ye geri verilmesini kabul etsin.»

Görünüşe göre, İsmet Paşanın Musul'u istemesi barı dağı taşırımıştı. Lord Curzon, ayağa kalkarak şöyle konuştu:

«Sonuç olarak yalnız şunu söyleyeceğim: Son kerte üzgünüm. Türkiye, kendisine Mäsyö Bompard, Marki Garroni, Baron Ayaşı'ce verilen öğütleri dinlemediğine kendisi de şaşacaktır. Dünyanın, bu sorunu nasıl gördüğünü anlayacaktır. Ben kendi hesabıma ilkönce söylediğim gibi, tutumumun ne olduğunu belirledim ve bunu çekinmeden uygulayacağım. (Genel sekretere ünleyerek):

«Törensel bildiriği okuyunuz.»

Konferansın başı üzerinde ilk kez tehlike çanları çalmağa başlamıştı.

Lord Curzon, salonu bir öfke ve sinir fırtınası içinde bırakıp gitti.

Lord Curzon'un diplomatik fırtınası çok uzun sürmedi. Ertesi birleşimde usun ağırlığına yaslanarak konuştu:

«Türklere çarşamba günü antlaşmanın verileceği haberi, devletlerin Lozan Konferansını kesintiye uğratmaya karar verdikleri sanısını uyandırmıştır. Hal, böyle değildir. Türk Kurulunun bu antlaşmayı imzalamak durumunda bulu-

nacağını ummakla birlikte eğer Türkler bu hususta düşünmek için yeni mühlet isterlerse bu mühlet kendilerine verilecek, konferans birleşimlerini başka zamana bırakacaktır. Aynı zamanda müttefikler kurulları Lozan'dan ayrılacaklardır. Nevarki başlıca delegeler, çalışmaların sona erdiğine ilişkin Türklerden garanti aldıkları anda yine hemen Lozan'a dönmeye hazır olacaklardır.»

Lozan Konferansı üstüne bugünlerde İsmet Paşayı destiklerinde şöyle diyordu:

«Hangisini söyleyeyim? En önemli beş sorun var ki bunların hiçbirinde fedakarlık yapmak bizim için elde değildir. Herhalde böyle bir barışı imza edecek ben değilim. Musul sorunu, adli kapitülasyonlar, zararlar ve tazminat sorunu, Yunanistan'dan istediğimiz onarım bedeli, Karaağaç sorunu. Bize hâlâ eşit devlet işlemi yapmaya razı olamıyorlar. Bunun için mi dört yıl kan döktük?»

Curzon'un Lozan'dan ayrılacağı söylentisi için İsmet Paşa şöyle dedi:

«Lord Curzon buradan giderse ben de aynı gün Lozan'ı terkederim. Evet aynı gün.»

«Onlar, burada teması korumak üzere bir memur bırakacaklarmış.»

«Ben de bir memur bırakırım.»

«Size bir proje verecekler. Bunun cevabını vermek gerek. Olumlu yada olumsuz, cevap vermeniz için burada kalmanız gerekmez mi?»

«Gittiğim yerden cevabımı veririm. (Gülerek:) Ankara'dan cevabi bir telgraf çekerim.»

Müttefikler, antlaşma taslağını 30 Ocakta İsmet Paşaya verdiler. Yüz elli sayfa tutuyordu. İçinde yüz altmış maddede ve dokuz bağlı proje vardı. Eğer bu proje İsmet Paşaca bir antlaşma belgesi olarak imzalarsaydı Türkiye'nin bütün egemenlik haklarıyla birlikte bağımsızlığı da masal olacaktı. Bu projeyi ancak Sevr'i imzalayan şair Rıza Tevfik imza-

layabilirdi. Bu da ancak alışkanlık dolayısıyla olurdu.

Bu projeyi gözden geçiren İsmet Paşa:

Lozan'daki Türk gazetecilerine, odasında bir aşağı bir yukarı gezinerek şöyle diyordu:

«Antlaşma projesi üstüne fikir yürütmenin gereği yoktur. Uzun uzadıya incelemeden diyebilirim ki müttefikler bunu bize vermekle barışın imza edilmemesini istiyorlar. Burda geçirdiğimiz iki buçuk ay, bütün o tartışma ve görüşmeler bir komedyadan başka bir şey değilmiş. En sonra, bize konferanstan daha önce hazırlamış oldukları önerileri sunuyorlar. Lozan Konferansı, 13 Kasım'da toplanacaktı. Müttefikler Lozan Konferansından önce Paris'te bir toplantı yaptılar ve bu toplantının sonunda bir bildiri yayımlayarak doğu barışının bütün maddelerinde anlaşmış ve birleşmiş olduklarını ilân ettilerdi. Burada uzun uzadıya öneriler, tartışmalar yapıldı. Bütün bunların bir sahne oyunundan başka bir şey olmadığını şimdi anladım. Çünkü, verdikleri bu antlaşma ile Lozan Konferansının görüşmeleri arasında büyük bir ilişki yoktur. Komisyonlarda hiç görüşülmemiş birçok maddelerin antlaşmaya konduğunu görüyorum. Aramızda kararlaştırılmış, belirlenmiş birçok sorunlar antlaşmada şiddetlendirilmiştir. Bu koşullar içinde barış nasıl imzalanır? Trakya'da bulunduracağımız güçlerin sayısı belirlenmişti. Antlaşmada bu sayı bize hiç sorulmadan eksiltirilmiştir. Düyunu Umumiye yönetimi sanki Türkiye devleti içinde başka bir devlet haline konmak isteniyor. Anlaşıyor ki iki buçuk ay önce İngiltere ve Fransa arasında kararlaştırılmış birtakım koşullara müttefikler konferans süsü vermek istediler. Artık, her şey anlaşıldı.

Evet barışın şimdi olmasını istemiyorlar. Belki kendileri için daha çıkarlı başka durumların oluşmasını bekliyorlar. Nevarki dünya kamuoyu karşısında bunun sorumu bizim değildir.»

31 Ocak 1923 günü Uşi Şatosunda açılan son birleşim-

de İngiliz Hariciye Nazırı Lord Curzon şu nutku söyledi:

«Efendiler, on haftayı aşkın bir zamandan beri süregelen çalışmalarımızın sonuna artık vardık. Konferans üyeleri üç günden beri şimdi verdiğimiz barış antlaşması metnini ellerinde bulunduruyorlar. Burada hazır bulunan devletlerin hepsini antlaşmayı imzalamaya çağırıyoruz. Antlaşmanın amaçları şunlardır: Sekiz yıl süren yıkıcı bir savaşı sona erdirerek barışı yapmak, müttefiklere yenilmiş ve Yunanistan'ı yenmiş olan Türkiye'ye güçlü bir devlet olarak Avrupa'da ve Asya'da yerini aldirmek, Türkiye ile batı devletleri arasında hertürlü ilişkileri yeniden kurmak.

Antlaşmanın biçimine ve verilmiş biçimine gelince, gerek arkadaşlarımın, gerek kendimin tutumları üstüne de birkaç söz eklemek isterim. İçimizde hiç kimse yoktur ki ilgililerin hepsince bütün maddeleri ve fıkraları kabule değer görülecek ve hemen imza olunabilecek bir antlaşma önermek istemesin. Bunun olanaklı olmamasında bir etken zamandır.

Çalışmalarımız öyle uzadı ki hemen hemen üç ayı geçti. Hep bu biçimde devam etmiş olsak, daha üç ay burada kalmamız gerekecekti. Belki antlaşma kabul edilinceye dek daha uzun bir zaman gerekecektir. Nevarki işi bu kerte uzatmak mümkün olamazdı. Avrupa ve kuşkusuz ki bütün dünya daha çok görüşme değil, sonuç bekliyor. İçimizden çoğunun başka yerlerde önemli görevleri vardır. Bu görevleri usul olmayacak biçimde asanlarımız olmuştur. Bundan dolayı umduğum gibi herkesin rızasıyla görüşmelerimizin bir sona erdirilmesinin hepimizin çıkarı gereğinden olacağını düşündüm.

Hepimizin bu antlaşmayı tehdit yada baskı çerçevesine sokmağa değil uzlaşma ve görüşme yöntemleriyle çevrelemeye çalıştık. Müttefikler, hep bir arada şu sonuca vardılar ki komisyonların ve ikinci derecede komisyonların daha çok toplanmalarından hiçbir sonuç çıkması olanağı yok-

tur. Bundan dolayı genel ve şerefli bir barışa temel olabilecek olan bütün aslî koşulları kesin bir antlaşma biçimi altında topladık. İşte, bugün konferansa verdiğimiz antlaşma budur.

Türklerden birtakımının bu konferansı kesintiye uğratmak isteğinde olduğumuza ilişkin bir kanı beslediklerini, hatta içlerinden kimisinin yine savaş çıkmasından hoşnut olacaklarını işittim. Bu, çılgınca bir düşüncedir. İnaniyorum ki Lozan'daki Türk Delegeler Kurulunda bulunan kişilerden hiçbirisi buna katılmamaktadır.

Avrupa'da, hatta Asya'da tek bir adam var mıdır ki yine savaşa başlamakla bir şey kazanabileceğini sansın? Savaşa başlamakla bir çok kişi daha ölecek, birçok yerler yakılıp yıkılacak, birçok felaketler daha olacaktır. Yalnız barışın değil, Türkiye'nin de geleceği daha uzaklara doğru çekilip gidecektir. Savaşı herhangi bir mecnun yapabilir. Ancak, devlet adamının işi savaş yapmak değil, savaşı sonuca götürmektir.

Artık, benim için başkanlık kürsüsünü antlaşmanın ne yolda bir benimsenise mazhar olacağı üstüne düşüncelerini söylemeleri için arkadaşlara bırakmaktan başka yapacak iş kalmıyor. Kamuoyunca antlaşmanın nasıl karşılanacağı üstüne hiçbir ikirciğim yoktur.. Elde ettiği şeylerden dolayı övülmekten çok verdiği şeylerden dolayı yerilmesi umulur. Nevarki hiç kimse bu antlaşmayı baskı ve şiddet üzerine kurulmuş bulmayacaktır. Tersine alicenaplık ve uzlaşma yolunda büyük bir çaba örneği gösterecektir.

İsmet Paşa hazretlerinin bu hususta ileri sürecekleri mütalaayı şimdiden kestiremem. Antlaşmayı doğrudan doğruya kabul edeceğini, böylece hem çalışmamıza, hem Türkiye ile Türkiye'nin dostu olanlar arasında süregelen fiili düşmanlığa çabuk bir son vereceğini ummak isterim.

İsmet Paşa, bu salonda ve başka yerlerde bana barışı içten istediğini çok söyledi. Bu güzel sözlerine inandım, inanmayı şimdi de sürdürüyorum. Sanırım ki kendileri de bana ve bu salondaki arkadaşlara karşı aynı kanıyı beslemektedirler. Kurtulmuş, yeniden kurulmuş, dokunulmaz ve güvenli bir Türkiye'nin, hükümetimden, memleketimden dostluk, yardım göreceğini kendilerine söyledim. Bunların kolay kolay bir yana atılmayacak çıkarlar ve iyilikler olduğunu söyleyecek olursam bağışlanacağıma sanırım. Başka birşey daha var ki İsmet Paşanın tercih etmeyeceğini umarım. Bu antlaşmayı İsmet Paşa itelemeyecektir. Şundan ki bu davranış şimdiye dek ileri sürdüğü teminant ile uzlaştırılmaz olmakla kalmayacak, haklarını savunma hususunda o kerte müthiş bir mücahid olduğu vatanını, çıkarına da uymayacaktır. Öbür yandan kesin cevabını vermeden önce önerilerimizi genel heyetiyle az bir süre daha düşünmek isteği gösterirse, bu, itelemeyeceğim bir istem olacaktır. Ancak umarım ki bu takdirde İsmet Paşa hazretleri bütün görüşmelere yine başlamak isteğinde olduğumuza kapılmayacak, daha çok tartışma ve görüşme ile geçen üç ayın çalışmalarını sonuçsuz bırakabileceğine, ya buraya yada başka bir yanda yeni bir konferansa başlanabileceğine ihtimal vermeyecektir. Herhalde öyle bir konferansa ben katılamam. Biz, burada ömrümüzün sonuna dek pazarlık etmek için bulunmuyoruz. Bir şeye karar verip bitirmek için bulunuyoruz. Bir doğu çarşısında halı alıp satmıyoruz. Ulusların yazgıları, insanların yaşayışıyla uğraşıyoruz. Eğer İsmet Paşa, düşünceleri bütünlendiğinde yine buraya gelmek ve bu antlaşmayı imza etmek isterse, isteğini hoşnutlukla benimseyeceğim. Arkadaşlarımın da ne kerte uzakta olurlarsa olsunlar, geleceklerine inanıyorum.

Akıllı bir adamın «hiçbir zaman iyi bir öneriyi itelememiş adam» diye belirlendiğini vaktiyle işitmiştim. Bu

güzel sözü Türk Başdelegesine salıklayarak mütalaaları-
ma son veriyorum.»

Lord Curzon İngiltere Hariciye Nazırı olarak işlerinin başına dönmek üzere olduğunu söyledi. İsmet Paşayı bir oldubittiye getirmek istiyordu.

İsmet Paşa, antlaşma metnini incelemek üzere Lord Curzon'dan sekiz gün mühlet istedi. O da buna razı oldu. Şimdi, ne olaksa sekiz gün sonra olacaktı.

1 Şubatta Boğazlar toplantısı yapıldı. İsmet Paşa Lord Curzon'a antlaşmadaki benimsemeyeceği maddeleri işaret eden bir muhtıra verdi.

Curzon, bunun en iyi niyetlerle inceleneceğini söyledi. İsmet Paşa antlaşmanın 26 noktasına karşı olduğunu bildirmişti.

İsmet Paşa, aldığı sekiz günlük süre içinde bütün delegasyon üyelerini davrandırılmış, geceli gündüzlü, çalışarak Türk görüşlerini içerecek Türk karşı projesini hazırlamıştı. 3 Şubat sabahı Lozan'ın karlı dağları üzerinde tanyeri atarken Türk karşı projesi müttefik delegelerine sunulmak üzere hazırды.

Müttefikler, evete benzer bir cevap beklerken karşılarına yine şahlanmış egemenlik, bağımsızlık marşlarıyla dikilen İsmet Paşa karşısında irkilmişlerdi. Telefonlarda şöyle sözler uçuşuyordu.

«İsmet Paşa, Türk ulusal egemenliğine aykırı hiç bir kaydı kabul etmeyeceğini söyleyerek müttefiklerin istemlerini iteledi.»

İsmet Paşa, o gün Lozan Oteline döndüğünde çevresini bir yığın gazeteci aldı.

«Ne oldu, Paşam?»

«Ne olacak, hiç. Tutsaklık altına girmeyi kabul etmedik.»

Bompard, müttefiklerin son önerilerini İsmet Paşanın odasına getirdi. Child ile Amiral Bristol de geldi.

Onlar da arabuluculuk etmek istediler. Bompard bir kez daha Lord Curzon'a gidip İsmet Paşanın odasına geldi: Lord Curzon, bu gidiş gelişleri kalkmak üzere olan trende izliyordu. Kimi istemlerden vazgeçmişler, iş bir arpa boyu ilerlemişti.

Nevar ki, cellat baltasıyla giyotinin bıçağı Türk bağımsızlığının üzerinde hâlâ bütün korkunçluğuyla inmeğe hazır duruyordu. Bompard'ın perondaki insan kalabalığını yarararak Lord Curzon'a götürdüğü en son söz şuydu:

«Türkler, son önerileri de itelediler.»

Tren dokuz buçukta kalktı. Artık, Lozan'da bir Lord Curzon yoktu.

Lord Curzon'un Lozan'dan ayrılmasından sonra İsmet Paşa, dünya gazetecilerini Lozan Palas oteline kabul ederek dünya kamuoyunu aydınlatmak kaygusuyla şöyle konuştu:

«Konferans üstüne size ne söyleyeyim. Konferansın başlangıcında da böyle oldu. Bizi buraya çağırdılar, geldik. Nevar ki karşımızda hiç kimseyi bulamadık. Yalnız kaldım. Bir sefer de bana hiç haber vermeden, bir şey söylemeden, gidiyorlarmış. Yine burada yalnız kalıyorum. İnsana bir haber olsun verilmez mi?

Bütün konferans boyunca biz, diplomatların uluslara karşı üzerlerine aldıkları büyük sorun duygusuyla çalıştık. Bu çalışmalardan sonra sadece «evet» ya da «hayır» demek kolaydır. Nevar ki birçok masum insanların kanı, bir çok ulusların yazgısı söz konusu olduğu bir sırada işi bu kerte kolay düşünmek mümkün müdür? İnsanların yazgısı oyuncak mıdır? Ben, bütün konferans boyunca bu ağır sorunun yükü altında çalıştım. Şimdi, olaylar üstüne hüküm vermeyi ulusların vicdanına bırakıyorum. Eğer dünya da tek kişi çıkıp da bana: «Daha yapılacak fedakârlıklar vardı.» «Şu kararı almalıydınız.» diyebilirse onları yapmaya razı olurum. Ben, fedakârlığı son kertesine vardırıdım.

Toprak sorunlarımızın hepsi çözümlendi. Bu sorunlarda kendi zararımıza ve müttefiklerin lehine kararlar aldık. Azınlıklar sorununu müttefiklerin dilediği gibi çözümledik. Adli kapitülasyonlar sorununda anlaştık. Kapitülasyon rejiminin haksız olduğunu, kaldırılması gerektiğini herkes teslim etti. Oysa, müttefikler son zamana dek bu kapitülasyonları biçimce kaldırarak yerlerine yeni kayıtlar koymaya çalıştılar. En sonra, bu sorunda da her usu başında insanın yeterli sayacağı bir çözümü benimsedik.

İktisat sorunlarında adil, meşru olan her şeyi benimsedik. Biz, namuslu borçlularız. Düyunu umumiyeye yönetiminin çalışmasının sürmesine razı olduk. İktisadi ve mali sorunlardan çoğunu müttefiklerin lehine çözümledik. Bu sorunlardan birkaçı kalıyor. Bunları benimsemedim. Örneğin bana diyorlar ki: «Sizin haberiniz olmadan başkalarının yaptığı sözleşmeleri imza ediniz. Haberiniz olmadan başkalarının verdiği imtiyazları şimdiden kabul ediniz.» Hangi imtiyazları, hangi sözleşmeleri? Bunları kim vermiş, bilmiyorum ki imza edeyim? «Bunları bana gösteriniz, inceleyelim» dedim. «Hayır, şimdiden, görmeden, bilmeden, anlamadan imza ediniz» dediler. Bağımsızlık savaşı sırasında İstanbul işgal altında iken müttefikler birtakım sözleşmeler yapmışlar, birtakım imtiyazlar almışlarsa, bunlar bizim için meçhuldür. «İmza ediniz.» Niçin? İteledim.

Sonra, ülkemizde birçok şirketler var. Osmanlı kanunlarına göre kurulmuştur. Şimdi, bunları yabancı şirketi saymak istiyorlar. Böyle olunca yabancı olarak ülkemize gelecek girişim sahiplerine bundan sonra tüccar işlemi değil, elçi işlemi yapmak gerekecek. Bu hal, hem bize hem de onlara zararlıydı. Bunu da iteledim.

Bütün fedakârlıkları yaptım, her şeyi kabul ettim, ne var ki ülkenin iktisadi tutsaklığını iteledim.

Konferansı kesintiye uğratanlar, eğer kesinti varsa, hem kendi ülkelerine karşı, hem de dünyaya karşı sorumlu

olacaklardır. Uluslar, korkuncudur. Konferansın kesintiye uğradığını söylemek yetmez, niçin kesildiğini söylemek, nedenlerini açıklamak gerekir. Ne diyecekler?

«Türkiye'nin iktisadi yaşayışını yoketmek istedik, onun için barış olmadı» mı diyecekler? Benim vicdanım rahat. Hem ülkem karşısında, hem de dünya karşısında sorumdan kurtulmuşum. Anlaşıyor ki, yalnız bir yanın en iyi niyeti bile tek başına barışı yapmaya yetmiyor.»

Bir Amerikalı gazeteci sordu:

«Paşa hazretleri, şimdi ne yapacaksınız? Savaş başlayacak mı?»

«Mudanya sözleşmesi, bırakışmaya konferansın süresince uyulacağını söyler. Bana henüz konferansın bittiği, henüz törensel olarak bildirilmemiştir. Bu bildiri yapınca elbette, bırakışma bitecek, her yan davranışlarının serbestliğini alacaktır. Şu ana dek böyle bir bildiri almadım. Konferansın kesintiye uğradığını bildirmek ağır bir sorumdur.»

«Müttefikler, konferansın kesintiye uğradığını size bildirinceye dek burada kalacak mısınız?»

«Hayır, çok bekleyemem. Koca bir orduyu beslemek masraflıdır. Bu işi bitirmek gerekir. Eğer onlar bana bildirmezlerse konferansın bitip bitmediğini ben onlara sorarım.»

«Ne zaman? Buradan mı soracaksınız?»

«Buradan sormak zorunlu değil. Bakalım, konferansın bittiğini, yani bırakışmanın sona erdiğini söylemek sorumunu kim üzerine alacak?»

Barere'le Bompard da 5 Şubat Pazartesi günü Paris'e döndüler.

5-6 Şubat gecesi, konferansın genel sekreteri Massigli İsmet Paşaya geldi. Kendisine dikte edildiği hemen anlaşılan şu sözleri kendisininmiş gibi Paşanın kulağına fısıldadı:

«Paşa hazretleri, ayrılışlarını geciktirir Poincare'ye

dostça bir nota gönderir, askıda kalan birkaç sorunu yeniden görüşmeye hazır olduğunuzu bildirirseniz umarım ki Fransa buraya delege gönderir.»

Paşa ona şöyle sordu:

«Konferans bitmiş midir?»

«Hayır, yalnız askıya alınmıştır.»

«O halde bundan yararlanarak ben de gidiyorum. Zamanı gelince beni çağırırsınız.»

«6-7 Şubat gecesi Lozan Palas'ın döner camlı kapısından girenler şu görünüşle karşılaştılar: Çantalar, bavullar, sandıklar iniyor, otelin kapısında arabalara yerleşiyor, sekreterler, danışmanlar gidip geliyor, hesaplar görüldüyor, Bükreş'e dek çokça vagon takılması için Paris'e telefon ediliyor, Türk delegasyonu Lozan'dan ayrılmaya hazırlanıyordu. Artık, hiç kuşku götürmeyen bu ayrılış hazır. lığı karşısında yabancı muhabirler, bu kerte ile:lemiş bir konferansın birdenbire dağılmasını birtürlü anlayamayarak şaşkın şaşkın bakıyorlardı. İsmet Paşanın davranışını hâlâ bir tehdit blöfö sananlar vardı.»

Gece saat yirmi ikide genel sekreter, İsmet Paşayı otele aradıysa da bulamadı. O sırada İsviçre ordusu komutanlarından Albay Von Gellas'ın yemeğinde bulunuyordu. Massigli, hemen oraya koştu.

Lozan'daki Türk Delegasyonu bu sırada Paris Havas Ajansının yayımladığı şu haberi aldı:

«Mösyö Polncare, İsmet Paşaya bir telgraf göndermiş, iktisadi sorunlar hariç kalmak ve sonra görüşülmek üzere barış antlaşmasının imzasına Türk Kurulu hazır olduğunu bildirirse hemen Lozan'a hareket edeceklerini haber vermiştir.»

Massigli'nin Paşaya götürdüğü telgraf, Havas Ajansında sözü geçen telgraftı.

İnce uzun boylu, zayıf yüzlü, gözlüklü bir adam olan

genel sekreter, kararını bildirmek üzere kendisini odasına çağıran paşanın yanından ayrıldıktan sonra başına üşüşen gazetecilere şunları söyledi:

«İsmet Paşa düşüncesini değiştirmiyor.»

Massigli'nin ayrılmasından beş dakika sonra bütün gazete muhabirlerini odasına çağıran İsmet Paşa, «Kırmızı abajurlu bir elektrik lâmbasının altında, şölenden döndüğü kılıkta, elinde bir kâğıt, ayakta duruyordu. Gazeteciler büyük masanın çevresini aldılar.»

Paşa ağır ağır şunları söyledi:

«Efendiler, barış yapmak uğruna 11 Kasım'da Lozan'a herkesten önce geldik. Bütün konferans süresince en büyük fedakârlıklar yaptık. Dünya kamuoyu bunları doğrulayacaktır. Müttefiklerin önerilerine karşı cevabî önerilerimizi bildirdik. Bunlara yazıyla cevap almadık. Bugün görüyorum ki, bütün delegeler başkentlerine gitmişlerdir. Konferansın kesildiğine ilişkin hiç bir yandan bildiri almadım. Tersine, konferans genel sekreteri, konferansın kesilmiş sayılmadığını, yalnız başka zamana bırakıldığını söylüyor. Bu durum karşısında ben de konferansı kesilmiş saymıyorum. Yalnız fırsattan yararlanarak, başka delegelerin yaptığı gibi, bütün delegelerden sonra, Ankara'ya gidiyorum. Öbürleri gibi ben de hükümetimle görüşmek ihtiyacındayım. Durum budur.»

İsmet Paşa ile arkadaşları, 6-7 Şubat sabahı trenle Lozan'dan ayrıldı. Avrupa'da büyük bir kara kış vardı. Bükreş-Köstence derken bu sonuncu kentin limanında bekleyen Gülcemal vapuru, İsmet Paşayla arkadaşlarını Karadeniz'in korkunç fırtınaları içinden geçirerek Türkiye'ye götürdü.

İsmet Paşa, Şubatın on altısında İstanbul'a ayak basmıştı.

— Birinci bölümün sonu —

